

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Колективна монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора
Шкарлета Сергія Миколайовича*

**Ніжин
2015**

УДК 336:351.863
ББК 65.261-98*65.2/4-65.9
К 65

Рекомендовано до видання вченою радою Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 1 від 26 січня 2015 р.).

Рецензенти:

Лук'яненко І.Г. – завідувач кафедри фінансів Національного університету “Києво-Могилянська академія”, доктор економічних наук, професор;

Богомолова Н.І. – завідувач кафедри “Фінанси і кредит” Державного економіко-технологічного університету транспорту, доктор економічних наук, професор;

Левківський В.М. – завідувач кафедри економіки і менеджменту Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, доктор економічних наук, професор.

К 65 Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки: кол. моногр. / за заг. ред. д.е.н., проф. Шкарлета С.М.; М-во освіти і науки України; Чернігів. нац. технол. ун-т – Ніжин: ФОП Лук'яненко В.В. ТПК «Орхідея», 2015. – 439 с.
ISBN 978-966-2185-49-2

В монографії досліджуються теоретико-прикладні засади фінансово-економічної безпеки різних економічних систем та суб'єктів, які охоплюють проблеми формування фінансової безпеки держави, регіонів, суб'єктів господарювання, зокрема: банківських установ, аграрних підприємств, фінансово-кредитних установ та інших суб'єктів ринку.

Монографія розрахована на наукових співробітників, викладачів, аспірантів та студентів.

УДК 336:351.863
ББК 65.261-98*65.2/4-65.9

ISBN 978-966-2185-49-2

Авторський колектив:

Абакуменко О.І., д.е.н., проф.
Базилінська О.Я., к.е.н., доц.
Бурденко І.М., к.е.н., доц.
Гавриленко Н.І., к.т.н., доц.
Горшунова І.В., к.е.н., доц.
Дубина М.В., к.е.н., доц.
Жарія Я.В., к.т.н., доц.
Зеленська О.О., к.е.н., проф.
Ільчук В.П., д.е.н., проф.
Кальченко О.М., к.е.н., доц.
Коваленко Л.О., к.е.н., проф.
Коренний Е.А., здобувач
Кравчук Г.В., д.е.н., проф.
Лисенко І.В., к.е.н., доц.

Омеляненко М.О., аспірант
Панченко О.І., к.е.н., доц.
Парубець О.М., к.е.н., доц.
Прокопенко О.О., аспірант
Ревак І.О., к.е.н., доц.
Рогова О.В., к.е.н., доц.
Садчиков В.С., аспірант
Сидоренко І.В., к.е.н., доц.
Сугоняко Д.О., к.е.н., доц.
Тарасенко А.В., аспірант
Хоменко І.О., к.е.н., доц.
Шишкіна О.В., к.е.н., доц.
Шкарлет С.М., д.е.н., проф.
Штирхун Х.І., аспірант

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти формування фінансової безпеки держави та суб'єктів господарювання.....	6
<i>Шкарлет С.М., Горишнова І.В.</i> Концептуальні аспекти фінансової безпеки підприємств.....	7
<i>Дубина М.В.</i> Концептуальні засади дослідження ролі довіри у забезпеченні фінансової безпеки держави.....	25
<i>Зеленська О.О.</i> Фактори, що впливають на формування продовольчої безпеки країни в умовах глобалізації.....	65
<i>Ревак І.О.</i> Теорія безпекознавства: сутність та основні поняття.....	84
<i>Омелянко М.О.</i> Аналіз загроз борговій безпеці держави.....	95
<i>Коваленко Л.О.</i> Бюджетна політика в контексті фінансової безпеки України.....	108
РОЗДІЛ 2. Регіональні особливості формування фінансово-економічної безпеки.....	124
<i>Парубець О.М., Сугоняко Д.О.</i> Реформування механізму управління фінансовою безпекою регіонів.....	125
<i>Ільчук В.П., Лисенко І.В.</i> Сталий розвиток регіонів як умова забезпечення економічної безпеки України.....	142
<i>Тарасенко А.В.</i> Фінансово-економічна безпека агропромислового комплексу регіону.....	160
<i>Рогова О.В.</i> Ідентифікація загрози економічній безпеці регіону в сучасних умовах.....	168
РОЗДІЛ 3. Фінансово-економічна безпека банківських установ.....	191
<i>Абакуменко О.В., Коренний Е.А.</i> Трансформація впливу іпотечного кредитування на стійкість банківської системи в контексті фінансової безпеки України.....	192
<i>Жарій Я.В.</i> Ключові аспекти фінансової безпеки комерційного банку.....	220
<i>Жарій Я.В., Сидоренко І.В.</i> Система фінансово-інформаційної безпеки банків: проблеми та перспективи розвитку.....	240

<i>Ільчук В.П., Прокопенко О.О.</i> Систематизація факторів впливу на фінансову безпеку депозитному ринку.	260
РОЗДІЛ 4. Фінансово-економічна безпека фінансового ринку.....	271
<i>Кравчук Г.В., Бурденко І.М.</i> Перспективи розвитку інфраструктури ринку похідних фінансових інструментів як основи безпеки фінансового ринку України.....	272
<i>Ільчук В.П., Гавриленко Н.І.</i> Забезпечення інвестиційної безпеки в систем ІРО.....	283
РОЗДІЛ 5. Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки агропромислових підприємств.....	303
<i>Ільчук В.П., Садчиков В.С.</i> Економічна безпека інноваційної діяльності аграрних підприємств з урахуванням ризику.....	304
<i>Панченко О.І.</i> Державна підтримка страхування ризиків сільськогосподарських підприємств як основа забезпечення їх стабільного розвитку.....	315
<i>Штирхун Х.І.</i> Маркетингове забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств.....	327
<i>Зеленська О.О.</i> Використання загальнонаукової методології в оцінці розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої безпеки.....	336
<i>Ільчук В.П., Садчиков В.С.</i> Особливості формування фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу.....	347
РОЗДІЛ 6. Ключові аспекти формування фінансово-економічної безпеки інших сфер економічної діяльності.....	362
<i>Базілінська О.Я.</i> Фінансова безпека малого бізнесу.....	363
<i>Кальченко О.М., Шишкіна О.В.</i> Особливості управління економічної безпекою підприємств туристичної сфери.....	383
<i>Панченко О.І., Штирхун Х.І.</i> Страхування як складова управління ризиками та загрозами економічній безпеці підприємств морського транспорту.....	404
<i>Хоменко І.О.</i> Економічна безпека транспортних кластерів.....	426

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ

Шкарлет С.М., д.е.н., проф. ректор Чернігівського національного технологічного університету

Горшунова І.В., к.е.н., доцент

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В сучасних умовах фінансової нестабільності в Україні, яка характеризується значним коливанням факторів внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, загрозами його фінансових інтересів, високим рівнем фінансових ризиків, одним з актуальних напрямів діяльності підприємства є забезпечення його життєздатності, важливою зі складових якої є фінансова безпека підприємства.

Свої дослідження щодо фінансової безпеки підприємства присвятили такі вчені як О.І.Барановський, В.В.Бурцев, І.А.Бланк, О.Д.Василик, К.С.Горячева, М.Ю.Дмітрієва, М.М.Єрмошенко, Я.А.Жаліло, Н.П.Капустін, Ю.Г.Лысенко, Л.С.Мартюшева, С.Г.Мищенко, Р.С.Папехін, М.Ю.Погосова, Р.А.Руденский, Н.С.Самбуріна, А.А.Спиридонов, О.О.Терещенко, С.М.Шкарлет, В.В.Шелест та інші.

У наукових працях вчених розкриваються деякі проблеми фінансової безпеки. Однак, варто відзначити, що фінансова безпека, як складова системи економічної безпеки діяльності підприємства, вимагає подальших досліджень, особливо на рівні діяльності підприємницьких структур: фінансова безпека суб'єкта підприємництва є невід'ємною складовою фінансового менеджменту підприємства та повинна бути реалізована в системі певних стратегічних і тактичних заходів та відповідати сучасним умовам господарювання.

Метою є обґрунтування визначення поняття «фінансова безпека підприємства» та висвітлення концептуальних аспектів впровадження фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в сучасних умовах господарювання.

У науковій літературі виділяють три рівні фінансової безпеки – держави, підприємства та особи. Зона спільних інтересів усіх вказаних суб'єктів обмежується сталим

економіко-правовим середовищем. Проте існує суперечність між інтересами різних рівнів економічної безпеки загалом та фінансової зокрема. Так, на рівні підприємства основним інтересом є відтворення процесу виробництва, на рівні держави – перерозподіл ресурсів, а на рівні особи – споживання благ [6].

Щодо фінансової безпеки підприємства, на сьогодні, не має однозначного визначення цієї категорії – фінансову безпеку підприємства у науковій літературі розглядають у двох аспектах: як одну із складових економічної безпеки [3] та як самостійний об'єкт управління [5, 15].

Сутність поняття «фінансова безпека підприємства» науковці трактують у двох розрізах: як стан захищеності інтересів підприємства [3, 10, 5, 7] та як стан ефективного використання ресурсів підприємства [1, 12, 20].

М.Ю.Погосова, В.С.Лебедева акцентують увагу на тому, що фінансова безпека підприємства – це складова його економічної безпеки і являє собою такий стан підприємства, що:

- забезпечує оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- дозволяє самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію;
- забезпечує оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- дозволяє ідентифікувати небезпеки та загрози стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення;
- має бути оцінена якісними та кількісними показниками, які мають граничні значення [19].

О.І.Барановський стверджує, що фінансова безпека – це рівень захищеності фінансових інтересів [2].

В.В.Шелест вважає, що фінансова безпека підприємства – це такий фінансовий стан, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх впливів, дозволяє забезпечити ефективну діяльність підприємства за рахунок оптимального залучення майна, переданого установниками в управління в довгостроковому періоді [22].

Н.С.Самбуріна визначає фінансову безпеку підприємства як стан захисту від загроз, що виникають у процесі його розвитку та функціонування, як суб'єкт фінансових відносин [21].

З.М.Васильченко, І.П.Васильченко наголошують, що фінансова безпека підприємства – це і є сама захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [4].

К.С.Горячева вважає, що фінансова безпека підприємства є фінансовим станом, який характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій та послуг, що використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, місії та завдань достатнім обсягом фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток всієї фінансової системи [5].

О.А.Кириченко та І.В.Кудря визначають фінансову безпеку підприємства як діяльність з управління ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз з метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та зростання його власного капіталу в поточній і стратегічній перспективах [9].

Ю.Б.Кракос та Р.О.Разгон вважають, що суть фінансової безпеки полягає у здатності підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища [11].

Л.С.Мартюшева запропонувала досліджувати фінансову безпеку підприємства як кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його зростання в поточному і перспективному періодах [15].

В.І.Лазуренко та Т.В.Філіпенко розглядають фінансову безпеку підприємства як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найбільш високих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності роботи, якості управління і

використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку [13].

Р.С.Папехін стверджує, що фінансова безпека – визначає певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам [17].

О.А.Кириченко, Ю.Г.Кім вважають, що фінансова безпека підприємства – це такий стан фінансових ресурсів, за яких забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність, платоспроможність і фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз [10].

В.П.Москаленко, О.Л.Пластун стверджують, що фінансова безпека підприємства – це здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою фінансову діяльність ефективно і стабільно шляхом оптимізації використання фінансових ресурсів, забезпечення їх належного рівня та мінімізації впливу ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища [16].

І.А. Бланк подає найбільш комплексний підхід до визначення поняття «фінансова безпека підприємства» та виокремлює такі його характеристики:

- фінансова безпека підприємства є основним елементом системи його економічної безпеки, в загальному складі елементів економічної безпеки;

- фінансова безпека є системою кількісних і якісних параметрів фінансового стану підприємства, що в комплексі відображають рівень його фінансової захищеності;

- об'єктом забезпечення фінансової безпеки є сформована система пріоритетних фінансових інтересів підприємства, що потребують захисту в процесі фінансової діяльності;

- важливим цільовим спрямуванням системи фінансової безпеки підприємства є створення необхідних

фінансових передумов стійкого зростання підприємства в поточному і перспективному періодах;

– основою формування фінансової безпеки підприємства є ідентифікована система реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру його фінансовим інтересам;

– система фінансової безпеки конкретного підприємства припускає диференційований рівень кількісних і якісних параметрів захищеності фінансових інтересів;

– фінансова безпека підприємства є системою, що забезпечує стабільність важливих фінансових пропозицій розвитку підприємства, які формують захищеність його фінансових інтересів [3].

За результатами аналізу поглядів науковців стосовно визначення поняття «фінансова безпека» можна показати базові ознаки фінансової безпеки підприємства з урахуванням їх рівня вагомості (рис. 1).

Фінансова безпека підприємства є складовою його фінансового менеджменту і реалізується в системі певних правил та прийомів, що не тільки характеризують її загальні риси функціонування та впровадження, але й відповідають сучасним умовам господарювання. Переважна частина науковців зосереджує свою увагу на окремих засобах та етапах управління та реалізації фінансової безпеки підприємства: завданнях, функціях, методах тощо. Проте край необхідно комплексно підходити до даного питання, концептуально виявляючи всі аспекти (принципи, функції, об'єкти, суб'єкти та предмет) та фактори, здатні вплинути на рівень фінансової безпеки підприємства.

Аналіз публікацій з проблеми організації фінансової безпеки дозволив визначити основні принципи фінансової безпеки підприємства (таблиця 1), без дотримання яких неможливо сформувати дієвий механізм уникнення чи подолання загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Об'єктом фінансової безпеки підприємства виступають його майно та активи (у тому числі нематеріальні активи та позабалансові), операції залучення фінансових ресурсів та їх використання (відносини позики, розрахункові операції,

резервування, лімітування, нормування запасу оборотних коштів, утворення доходів та прибутків), види діяльності підприємства та позиціонування його у бізнес-середовищі (аналіз конкурентів, банківських продуктів, страхових продуктів, змін податкового законодавства, дії державних галузевих програм підтримки розвитку підприємництва, вивчення характеру руху грошових потоків, здійснення витрат та формування фінансових ресурсів за центрами відповідальності, відділами, відповідальними працівниками), фінансові інтереси підприємства.

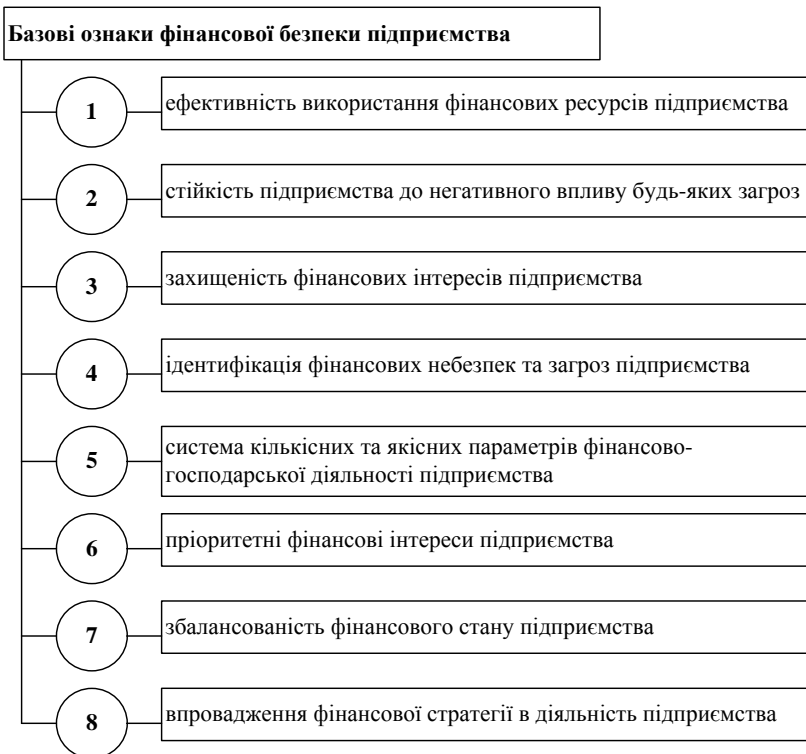


Рис. 1. Базові ознаки фінансової безпеки підприємства з урахуванням їх рівня вагомості

Таблиця 1

Принципи фінансової безпеки підприємства

№	Принципи	Характеристика
1	2	3
1	Єдності	Підприємство (суб'єкт господарювання) в плані підтримання відповідного рівня фінансової безпеки розглядається та виступає в цивільно-господарському обороті як одне ціле
2	Автономності	Незважаючи на тісну інтегрованість економіки та поглиблену взаємозалежність суб'єктів один від одного, підприємство забезпечує власну фінансову безпеку незалежно від контрагентів
3	Самостійності	Органи управління підприємства на власний розсуд обирають пріоритетні напрямки розвитку, джерела фінансування, ринки, обсяги збуту тощо
4	Гнучкості	Фінансова безпека має бути орієнтована на мінливість економічного середовища підприємства та бути спроможна швидко реагувати на подразники
5	Нейтралізації	Забезпечення згладжування та ліквідації загроз фінансовому результату, недосягнення цілей та ефективності роботи підприємства
6	Комплексності	Керівництво підприємства при прийнятті та реалізації конкретного рішення повинно враховувати його вплив та можливі наслідки для всіх його адміністративно-господарських

Закінчення таблиці 1

1	2	3
		зв'язків та ланок
7	Системності	Ґрунтується на необхідності забезпечення повної узгодженості планових та фактичних показників діяльності всіх служб та структурних підрозділів підприємства, узгодження руху грошових коштів з поточним та перспективним станом, дотримання фінансових планів, кошторисно-кредитних графіків в процесі організації та ведення роботи
8	Інформативності	Забезпечення інформативного середовища прийняття рішень та прогнозування їх наслідків
9	Економічності	Реалізується в забезпеченні співставності доходів та витрат від будь-якої діяльності та ініціативи підприємства

Суб'єкти фінансової безпеки – діючі індивіди, які безпосередньо чи опосередковано впливають на її формування: керівники, менеджери, працівники підприємства, страхові, бюджетні, банківські установи, міські адміністрації, правоохоронні органи тощо.

Функції фінансової безпеки підприємства витікають з її ознак та можуть бути представлені відповідним переліком (рис. 2).

Предмет фінансової безпеки – діяльність суб'єктів фінансової безпеки як реалізація принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, які спрямовані на відповідні об'єкти.

Рівень фінансової безпеки підприємства визначається впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, якими є:



Рис. 2. Функції фінансової безпеки підприємства

- неефективне управління оборотними засобами і структурою капіталу (неякісний управлінський та бухгалтерський облік);
- відсутність або неефективний контроль за співвідношенням основних та оборотних засобів, власного й залученого капіталу;
- застосування конкурентами недобросовісних методів і способів у конкурентній боротьбі;
- відсутність або недостатній контроль за структурою вкладів, співвідношенням часток фінансового портфеля за ризиковістю та прибутковістю;
- неефективне управління портфелем цінних паперів та зовнішній вплив на ринок цінних паперів;
- неефективне управління кадрами, технологічними, інвестиційними процесами і роботами, затратами, виробництвом тощо;
- негативний вплив форс-мажорних або близьких до них чинників.

Рівень фінансової безпеки характеризує здатність підприємства протистояти її загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки.

Під загрозою фінансовій безпеці розуміють потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових й інших втрат. Загрози відображають зовнішні та внутрішні умови, в яких здійснює свою діяльність підприємство, а також взаємозв'язки підприємства з навколишнім середовищем.

Загроза фінансовій безпеці підприємства кількісно може визначатися як величина збитку або інший інтегральний показник, що характеризує ступінь зниження економічного потенціалу підприємства.

Загрози фінансовій безпеці підприємства відрізняються різноманітністю. З урахуванням наукових джерел [8] можна навести узагальнену класифікацію загроз фінансовій безпеці підприємства (таблиця 2).

Найбільшу небезпеку, як правило, становлять зовнішні загрози, які не піддаються виявленню і прогнозуванню. У той же час усунення внутрішніх загроз належить до компетенції органів управління підприємством.

Залежно від джерела виникнення загрози поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні загрози фінансовій безпеці підприємства спричинені чинниками та явищами навколишнього середовища і виникають незалежно від прийнятих управлінських рішень. Серед цих загроз варто відзначити стан світової фінансової кон'юнктури, суспільно-політичні процеси в країні, наукові відкриття, форс-мажорні обставини тощо. Суб'єктивні загрози спричинені свідомими або несвідомими діями чи бездіяльністю суб'єкта безпеки, різних органів влади та організацій.

Таблиця 2

Класифікація загроз фінансовій безпеці підприємства

Ознаки класифікації загроз	Види загроз
1	2
за місцем виникнення	<ul style="list-style-type: none"> • зовнішні • внутрішні
за ставленням до загроз	<ul style="list-style-type: none"> • суб'єктивні • об'єктивні
за ступенем важкості наслідків	<ul style="list-style-type: none"> • з високим ступенем важкості • з значним ступенем важкості • з середнім ступенем важкості • з низьким ступенем важкості
за об'єктом посягань	<ul style="list-style-type: none"> • загрози персоналу • загрози фінансовим ресурсам • загрози матеріальним ресурсам • загрози інформаційним ресурсам
за можливістю здійснення	<ul style="list-style-type: none"> • реальні • потенційні
за формою збитку	<ul style="list-style-type: none"> • загрози, реалізація яких завдає прямого збитку • загрози, реалізація яких призведе до упущення вигоди
за тривалістю дії	<ul style="list-style-type: none"> • тимчасові • постійні
за частотою дії	<ul style="list-style-type: none"> • одноразові • багаторазові
за рівнем прогнозованості	<ul style="list-style-type: none"> • загрози, які піддаються прогнозуванню • непрогнозовані загрози • загрози, які частково піддаються прогнозуванню
за можливістю попередження	<ul style="list-style-type: none"> • загрози, які можуть бути попереджені • загрози, які не можуть бути

Продовження таблиці 2

1	2
	попереджені • загрози, які частково можуть бути попереджені
за суб'єктами загроз	<ul style="list-style-type: none"> • загрози з боку кримінальних структур • загрози з боку конкурентів • загрози з боку контрагентів • загрози з боку власних працівників • загрози з боку держави • форс-мажорні загрози

За ступенем важкості наслідків виділяють загрози з високою, значною, середньою і низькою важкістю наслідків. Висока важкість наслідків означає, що реалізація цих загроз може призвести до різкого погіршення фінансового стану підприємства, що спричинить припинення його діяльності або завдасть таких втрат, результатом яких стане ліквідація підприємства у короткій перспективі.

Значний рівень важкості наслідків реалізації загроз передбачає ймовірність нанесення підприємству таких фінансових втрат, які негативно відобразяться на його діяльності в майбутньому і для подолання яких потрібні значні витрати часу та ресурсів.

Середній ступінь важкості означає, що для подолання наслідків реалізації цих загроз фінансовій безпеці необхідні витрати, які співвимірні з поточними витратами (результатами діяльності) підприємства і наслідки яких можна подолати у короткостроковому періоді.

Наслідки реалізації загроз фінансовій безпеці, що характеризуються низьким ступенем важкості, істотно не впливають на поточну діяльність підприємства, його позицію на ринку.

Загрози поділяються за об'єктом посягань. Об'єктами посягань виступають насамперед ресурси: трудові (персонал),

матеріальні, фінансові, інформаційні. Загрози трудовим ресурсам здатні проявлятися у негативних впливах на фізичний або психологічний стан працівників з метою отримання конфіденційної інформації про підприємство. Результатом реалізації загроз матеріальним ресурсам може бути втрата або псування виробничих засобів підприємства, пошкодження будівель, приміщень, систем зв'язку, зумовлена діями чи бездіяльністю певних суб'єктів. Ненадійність постачальників та партнерів, фінансово-кредитних установ як результат реалізації загроз фінансовим ресурсам здатна спричинити втрату фінансових ресурсів, зменшення власного капіталу і зниження ринкової вартості підприємства, зменшення фінансової стійкості та ліквідності підприємства. Загрози інформаційним ресурсам полягають у несанкціонованому доступі й розголошенні науково-технічних розробок, ноу-хау, винаходів, конфіденційної інформації підприємства тощо.

За можливістю здійснення загрози фінансовій безпеці поділяються на реальні та потенційні. Реальні загрози існують об'єктивно в досліджуваній період часу або з достатньо великою ймовірністю здатні виникнути в наступні періоди, тобто їх реалізація є неминучою. Потенційні загрози можуть настати під час реалізації певних суб'єктивних чи об'єктивних умов.

За тривалістю дії загрози поділяють на тимчасові, які діють протягом обмеженого періоду часу, і постійні, які діють протягом усього періоду існування системи фінансової безпеки підприємства й фактично непереборні.

За частотою дії загрози фінансовій безпеці поділяються на одноразові, виникнення яких має одноразовий характер, та багаторазові, які проявляються час від часу або з певним інтервалом під впливом певних чинників внутрішнього й зовнішнього середовища.

Загрози фінансовій безпеці підприємства за суб'єктами загроз поділяються на: загрози з боку кримінальних структур; загрози з боку конкурентів; загрози з боку контрагентів; загрози з боку власних працівників; загрози з боку держави; форс-мажорні загрози.

За формою збитку виділяють загрози, реалізація яких завдає прямого збитку, і загрози, реалізація яких призведе до упущеної вигоди.

Враховуючи різноманітний прояв загроз фінансовій безпеці, одну і ту ж загрозу можна одночасно відносити до різних груп класифікації.

Для досягнення максимального ступеня захисту від цих загроз необхідна певна діяльність, яка повинна забезпечити фінансову безпеку фірми. Розгляд загроз дає змогу підготувати основу для сукупного аналізування ефективності заходів, що застосовуються для забезпечення фінансової безпеки підприємства. Одним із основних засобів забезпечення ефективного функціонування системи фінансової безпеки підприємства є узгоджене застосування методів оцінювання збитків як бази та інструменту контролю, а також орієнтира під час планування та здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства.

Для попередження загроз фінансовій безпеці важливим є визначення множини завдань, які потребують першочергового вирішення, зокрема: забезпечити й постійно підтримувати високий рівень кваліфікації працівників; забезпечити розвиток техніко-технологічних можливостей та потужностей підприємства з метою досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності; досягти високої ефективності менеджменту підприємства; забезпечити фінансову стійкість та економічне зростання підприємства.

Важливість проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства визначає такі головні сфери діяльності для створення ефективної системи фінансової безпеки підприємства та механізму її моніторингу, як: стратегічне планування фінансово-господарської діяльності підприємства; бюджетування як найефективніший метод планування з метою забезпечення безпеки; оперативне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства; організація поточного контролю за виконанням планів (програм) діяльності підприємства та фінансовими бюджетами.

Поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивного і неупередженого оцінювання фінансової безпеки підприємства з метою своєчасної діагностики і попередження загроз, а також розроблення адекватної та дієвої стратегії управління фінансовою безпекою підприємства.

Отже, на основі базових ознак та понять фінансової безпеки, можна сформулювати комплексне визначення фінансової безпеки підприємства.

Фінансова безпека підприємства являє собою такий стан підприємства, який:

- дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, стійкість, платоспроможність та ліквідність підприємства в довгостроковому періоді;

- задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення підприємства;

- забезпечує достатню фінансову незалежність підприємства;

- здатне протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і погрозам, прагнучим заподіяти фінансовий збиток підприємству, або змінити небажану структуру капіталу, або примусово ліквідувати підприємство;

- забезпечує достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень;

- забезпечує захищеність фінансових інтересів власників підприємства.

В цілому, «фінансова безпека» є універсальною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином, оскільки проявляється через захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосовуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності. Фінансова безпека – це системна категорія, яка характеризується власними принципами, функціями, об'єктами, суб'єктами та предметом.

В результаті теоретичного дослідження концептуальних аспектів фінансової безпеки підприємства визначено: базові ознаки фінансової безпеки підприємства з урахуванням їх рівня

вагомості; загальні принципи фінансової безпеки; суб'єкти, функції, предмет фінансової безпеки підприємства; основні чинники впливу на рівень фінансової безпеки, а також, зовнішні та внутрішні загрози фінансової безпеці підприємства в сучасних умовах господарювання.

На основі базових ознак та понять фінансової безпеки сформульовано комплексне визначення фінансової безпеки підприємства.

Список літератури:

1. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки/ О.В.Ареф'єва, Т.Б.Кузенко//Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1. – С.101

2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / О.І.Барановський. – К.: Інститут економіки і прогнозування НАН України, 2000. – 36 с.

3. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А.Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

4. Васильченко З.М., Васильченко І.П. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З.М. Васильченко, І.П. Васильченко // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 36.

5. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / К.С.Горячева – К.: Інститут економіки і прогнозування НАН України, 2006. – 20с.

6. Жаліло Я.А.:Проблеми безпеки мікро- та макрорівнів / Я.А. Жаліло / Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.). [Відп. Ред..С.І.Пирожков, Б.В.Губський, А.І.Сухоруков]. – К: Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – С. 53–56.

7. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г.Загородній, Г.Л.Вознюк. - К.: Знання, 2007 – 1079 с.

8. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посібник / Н.Й.Реверчук, Я.Й.Малик, І.І.Кульчицький, С.К.Реверчук; [за ред. С.К.Реверчука]. – Львів: ЛФ МАУП, 2000. – 192 с.

9. Кириченко О. А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах кризи / О. А. Кириченко, І. В. Кудря // Інвестиції : практика та досвід. – 2009. – №10. – С. 22–26.

10. Кириченко О.А., Кім Ю.Г. Держава на фінансовому ринку України в умовах глобальної фінансової кризи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apdu/2009_1/doc/2/02.pdf

11. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 1(1). – С. 86– 97.

12. Мартюшева, Л. С. Фінансова безпека підприємств [Текст] : конспект лекцій / Л. С. Мартюшева, Т. Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2008. – 140 с. Т.Б. Кузенко, О. Ю. Литовченко. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 140 с.

13. Лазуренко В. И. Правовое обеспечение экономической безопасности предприятий : монография / В. И. Лазаренко, Т. В. Филипенко – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД, 2007. – 192 с.

14. Матвійчук Л.О. Концептуальні аспекти фінансової безпеки підприємства / Л.О.Матвійчук // Економічний вісник Донбасу. - 2009. – № 4(18). - С. 133-136.48

15. Мартюшева Л.С. Фінансова безпека підприємства / Л.С.Мартюшева, Т.Е.Петровська, Н.І.Трихліб// Комунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. Выпуск 71. Серия: Экономические науки. – К: «Техніка», 2006. – С. 235–238.

16. Москаленко В.П., Пластун О.Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа діагностики його

банкрутства // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 6. – С. 180-192,

17. Папехін Р. С. Индикаторы финансовой безопасности предприятия / Р.С.Папехін. – Волгоград : Волгоградское научное изд-во, 2007. – 16 с.

18. Погосова М.Ю., Лебедева В.С. Аналіз методичного забезпечення оцінювання фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / М.Ю.Погосова, В.С.Лебедева // Экономические науки. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.

19. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. / Н.Й. Реверчук. – Л.: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

20. Самбуріна Н.С. Аналіз фінансової складової безпеки підприємства / Н.С.Самбуріна. – Х.: Изд. ХНЕУ, 2006.

21. Шелест В. В. Управління фінансовою безпекою довірчого товариства / В.В.Шелест // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3. – С. 181–184.

| *Дубина М.В.*, к.е.н., доцент кафедри фінансів

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ДОВІРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Фінансова безпека відіграє важливу роль у формуванні економічної політики держави. Зокрема, у межах фінансової системи фактично формуються обсяги ресурсів, які складають основу функціонування різнобічних сфер та галузей національного господарства. Без врахування базових засад фінансової безпеки будь-якого економічного суб'єкта, його ефективний розвиток у довгостроковій перспективі неможливий. Саме тому дослідження особливостей функціонування фінансової безпеки на різних рівнях на сьогодні знаходяться у центрі уваги багатьох вчених та є актуальними.

Фінансова безпека, яка проявляється, насамперед, через забезпечення власних потреб необхідними обсягами фінансових ресурсів, відіграє ключову роль у розвитку держави, підприємств різного напрямку діяльності, домогосподарств та окремих осіб. Без врахування специфічних рис забезпечення означеної безпеки у межах окремих економічних систем, неможливо створити передумови формування стратегічних векторів їх розвитку, оскільки даний вид безпеки є базовим фактором їх стабільного функціонування.

Особливого значення у глобальному світі на сьогодні набувають питання забезпечення фінансової безпеки держави як окремого напрямку економічної компоненти національної безпеки країни. Динамічний розвиток міжнародного фінансового ринку призводить до процесів консолідації, взаємодії та взаємозв'язку між різними державами, територіями та підприємствами з урахуванням як позитивних так і негативних тенденцій таких дій. Однак, на сьогодні стає очевидним, що означені процеси є настільки глобальними, що жодній країні, яка розвивається на засадах ринкової економіки, демократичних цінностей, неможливо знаходитися осторонь від них. У такому стрімкому розвитку світових економічних

процесів, яким не завжди притаманні виключно позитивні явища та риси, досить легко втратити важливі позиції у сфері забезпечення національної безпеки держави. При тривалому неефективному державному управлінні економікою можна опинитися у залежності від постійного надходження фінансових ресурсів із зовнішніх ринків від іноземних інвесторів, міжнародних організацій, інших країн. У такій ситуації держава поступово втрачає елементи самостійності та фінансової незалежності, оскільки виникає дисбаланс фінансових ресурсів: власні надходження не забезпечують фінансування базових потреб країни. Таким чином питання підвищення рівня фінансової безпеки держави є вкрай важливими з позицій функціонування країни загалом та її стабільного і динамічного розвитку.

Зазначене дає підстави стверджувати про важливість дослідження різнобічних аспектів фінансової безпеки як окремого явища, важливого чинника ефективного та збалансованого розвитку держави. Саме тому, на сьогодні особливої актуальності набувають дослідження у межах яких вивчаються теоретичні, методичні та методологічні особливості функціонування фінансової безпеки, розгляд її як цілісної системи з декомпозицією елементів, аналіз основних передумов, що мають можливість впливати на створення належного рівня фінансової безпеки держави.

Особливого значення у системі обґрунтування основних теоретичних засад фінансової довіри на сьогодні займають питання ідентифікації факторів, що здійснюють найбільший на неї вплив. Усвідомлення базових чинників, від яких залежить подальше формування політики щодо забезпечення фінансової безпеки держави, є, на наш погляд, особливо важливим і вимагає здійснення додаткових наукових досліджень. З урахуванням значного масиву різних наукових доробок щодо вивчення факторів формування означеного виду безпеки, вважаємо, що особливої уваги заслуговує аналіз впливу на систему фінансової безпеки неформальних соціальних інституцій, які є особливими для кожної нації і визначають її специфічні риси, які необхідно обов'язково враховувати при створенні економічних концепцій стратегічного розвитку

держави загалом і передумов забезпечення її фінансової безпеки, зокрема.

Серед неформальних інституцій, на наш погляд, важливе місце займає довіра, а точніше її рівень у суспільстві. У класичній економічній науці рідко вчені вдаються до ідентифікації таких інституцій та визначенню їх змісту і особливостей впливу на економічні системи, процеси та явища, питанням ролі довіри у їх розвитку відводиться ще менше уваги. Саме тому досить актуальним напрямком наукового дослідження вважаємо вивчення ролі довіри у забезпеченні системи фінансової безпеки держави та аналізу особливостей її впливу на означену систему.

У функціональному плані довіра зміцнює систему, робить її більш стабільною. Ряд процесів у бізнесі повністю базуються на довірі і блокується за її відсутності. Банк втрачає вкладників, а компанія – інвесторів, якщо зникає довіра. На довірі повністю базується вся система кредитування, вся діяльність на фондовій біржі. Без довіри не може існувати інститут інвестицій [29, с. 198].

Ф. Фукуяма в праці „Довіра” зазначає, що будь-яке суспільне утворення та ступінь його розвитку значною мірою залежить від такої духовної цінності як взаємна довіра, яка в свою чергу, обумовлена існуючою культурою. Довіра – це виникаюче у членів спільноти очікування того, що інші її члени поводитимуться більш чи менш передбачено, чесно і з увагою до оточуючих, у відповідності з деякими загальними нормами. Спільнота, де панує довіра, здатна організувати діяльність людей ефективніше та в більш гнучкому режимі, що отримує, окрім інших, економічні переваги. Відсутність довіри може обмежувати масштаб економічної діяльності, адже люди за таких умов можуть співпрацювати лише в рамках строгих правил та регламентацій. Довіра між членами спільноти сприяє можливості застосовувати нові форми діяльності, з’являтися різним типам соціальних контактів. Ф. Фукуяма стверджує, що рівень довіри в конкретному суспільному утворенні має культурне коріння і впливає на економічну ефективність. Автор проводить паралель між роллю сім’ї в суспільстві та здатністю до створення великих та стійких економічних структур.

Культури в яких базовою формою соціалізованості є сім'я менш схильні до складних утворень та потребують у цьому діяльній ролі держави. Навпаки, культури, що сприяють добровільним об'єднанням здатні самостійно, без державної підтримки, створюючи великі та стійкі економічні структури. На цьому Ф. Фукуяма демонструє, що чим більше масштаб довіри, тим ефективнішою є економічна діяльність [1, с. 86].

Вважаємо за доцільне з початку визначити сутність таких понять як „фінансова безпека держави” та „довіра”, що дасть можливість створити фундамент для поглиблення теоретичних засад у означеному векторі дослідження. Взагалі, у науковій літературі на сьогодні накопичено значний масив різнобічної інформації щодо визначення сутності фінансової безпеки держави, які інколи асоціюють з фінансовою безпекою як універсальною категорією економічної науки, не акцентуючи уваги на певних розбіжностях і не виділяючи такий тип безпеки як лише окремий її вид, виокремлений за суб'єктною ознакою.

Наявність значної кількості різнобічних підходів до обґрунтування змісту фінансової безпеки, її компонентів, ускладнюють вивчення цього явища загалом, та вимагають формування авторської позиції щодо з'ясування його сутності з метою поглиблення існуючих вже наукових напрацювань для застосування їх у дослідженні прикладних аспектів зміцнення фінансової безпеки окремих суб'єктів господарювання. Загалом, у наукових роботах можна зустріти використання таких термінів „фінансова безпека держави” та „фінансово-економічна безпека держави”. Аналізуючи наявні трактування зазначених дефініцій, ми схильні розглядати їх як синонімічні за своєю природою, тому що значних відмінностей між ними, на наше переконання, не існує. З урахуванням положень класичної економічної науки, фінансові аспекти існування будь-якого явища є частиною прояву його економічної складової функціонування. У процесі реалізації аналізу основних наукових підходів до трактування сутності явища „фінансової безпеки держави”, нами отримані результати, які систематизовано у таблиці 1.

Таблиця 1

Трактування сутності категорії «фінансова безпека держав»

№ п.п.	Тлумачення	Автор, джерело
1	2	3
1	Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.	Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // БізнесІнформ. – 2012. – № 6. – С. 168-175 [16, с. 169].
2	Фінансова безпека держави – цілеспрямований комплекс заходів фінансової та монетарної політики з метою досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату.	Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. / С. Кульпінський // Фінансова консультація. – 2000. – №5. – С. 34 [18, с. 34].

Продовження таблиці 1

1	2	3
3	Фінансова безпека держави – це її здатність здійснювати самостійну фінансово-економічну політику у відповідності зі своїми національними інтересами.	Головченко О.М. Фінансова безпека держави: сутність проблеми та механізми забезпечення [Електронний ресурс] / О.М. Головченко // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції „Актуальні питання безпеки фінансової системи держави” (21 лютий 2014). – м. Харків [6].
4	Фінансова безпека держави – важлива складова частина економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери.	Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. — Х.: Право, 2009. — 312 с. [12, с. 112].

Продовження таблиці 1

1	2	3
5	Фінансова безпека держави – багатопланове поняття, яке визначається конкретними показниками її функціонування, головними з яких є розмір внутрішнього та зовнішнього боргу, рівень інфляції, стійкість національної валюти, сальдо платіжного балансу, рівень бюджетних надходжень та інші.	Оперенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення фінансової безпеки України / Науково-аналітичний бюлетень „Євроатлантикінформ”. – 2006. – № 1 (7). – С. 34-36 [25, с. 34].
6	Фінансова безпека – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, валютної, банківської та податкової системи, який може забезпечити ефективне функціонування держави, підтримуючи її економічну стійкість в глобальному середовищі.	Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України С.І. Пирожкова. – К., НІПМБ, 2003. – 42 с. [21, с. 16].
7	Финансовая безопасность – это состояние финансово-кредитной сферы страны, характеризующееся устойчивостью к внешним и внутренним угрозам, а также способностью обеспечивать устойчивое экономическое развитие государства.	Побережный С.Н. Модели и методы обеспечения банковской безопасности: монографія / С.Н. Побережный, Б.А. Дадашев, А.Л. Пластун. – Сумы: ГВУЗ „УАБД НБУ”, 2010. – 239 с. [28, с. 25].

Продовження таблиці 1

1	2	3
8	<p>Фінансова безпека – відсутність ризику ймовірного заподіяння неприпустимої шкоди фінансовій системі держави. При цьому фінансову безпеку держави ми визначаємо у загальноприйнятному розумінні – як сукупність відособлених, але взаємопов’язаних сфер і ланок фінансових відносин, що відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, систему фінансових органів та інститутів.</p>	<p>Тихонова О.В. Методологічні засади визначення дефініції „фінансова безпека” / О.В. Тихонова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 139-143. [34, с.]</p>
9	<p>Фінансова безпека держави – основний критерій її здатності здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів. Ця безпека визначається здатністю державних органів забезпечувати стійкість розвитку держави проти впливу світових фінансових криз, умисних дій учасників загальносвітових фінансово-економічних відносин, впливу тіньових структур на національну й соціально-політичну систему, значного витоку капіталів за кордон, „втечі капіталу” з реального сектору економіки, конфліктів між чиновниками різних рівнів з</p>	<p>Підхомний О. Чинники фінансової безпеки України в умовах глобалізації / О. Підхомний, О. Білецька, Я. Шевцова // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – 2008. – Вип. 39. – С. 424-426 [27, с.]</p>

Закінчення таблиці 1

1	2	3
	приводу розподілу та використання ресурсів національної бюджетної системи	
10	Фінансова безпека держави – комплексне багатоаспектне поняття, що включає в себе зокрема і здатність держави вчасно та у належних обсягах виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання держава, реалізуючи свої функції, здійснює фінансування створення та розподілу суспільних благ, що колективно споживаються (державне управління, правоохоронна діяльність, освіта, охорона здоров'я, благоустрій, культура, наука тощо). Належне фінансування створення вказаних благ виступає ключовою ознакою функціонування державного механізму, сприяє зміцненню державності та суверенітету. І навпаки, відсутність у державі належного обсягу фінансових ресурсів створює підґрунтя для розбалансування системи державних фінансів, веде до погіршення стану фінансової безпеки.	Захарін С.В. Податкове адміністрування як елемент підтримки фінансової безпеки держави / С.В. Захарін, Н.В. Чаленко // Економіка і управління. – 2012. – № 2. – С. 79-84. [13, с. 80].

*складено автором

Таким чином, фінансову безпеку держави пропонуємо трактувати наступним чином: фінансова безпека держави – важлива складова її економічної безпеки, такий стан існування

держави, за якого можливим є забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів її стабільного розвитку у довгостроковій перспективі, задоволення першочергових фінансових потреб та сприяння формуванню передумов для ефективного розвитку національної економіки. Загалом, розуміння конкретних аспектів фінансової безпеки країни можна виконати через визначення її компонентного складу та детального аналізу складових.

На нашу думку для фінансової безпеки держави притаманними є такі особливості.

1. Формування достатніх обсягів фінансових ресурсів для стабільного розвитку, що визначає наявність у розпорядженні центральних та місцевих органів влади бюджетних коштів, формування привабливої інвестиційної політики для залучення інвестицій до розвитку національного господарства. Фактично, забезпечення розвитку держави необхідними фінансовими ресурсами є одним з першочергових завдань, вирішення якого є запорукою формування її економічної безпеки. Також сутність цього аспекту полягає у тому, що фінансова безпека держави настає тоді, коли країна може розвиватися з урахуванням наявності доступних фінансових ресурсів, враховуючи як державний сектор економіки, так і приватний бізнес.

2. Задоволення першочергових фінансових потреб держави. Фактично цей аспект виходить із попереднього, але варто відмітити, що у даному контексті увага акцентується, насамперед, на першочергових фінансових потребах, оскільки забезпечити загалом всі фінансові потреби держави об'єктивно неможливо. Саме тому, на наше переконання, можливість задоволення першочергових фінансових потреб, до числа яких можна віднести такі: оплата боргових зобов'язань, терміни сплати за якими настали, вчасна виплата взятих державою на себе соціальних гарантій, фінансування бюджетної сфери країни загалом, є складовою частиною фінансової безпеки держави. Все це вимагає формування відповідних фондів фінансових ресурсів, оскільки при неможливості країни виконувати свої зобов'язання складно говорити про її фінансову безпеку.

3. Створення передумов для ефективного розвитку національної економіки – враховуючи вище наведені

особливості, фінансова безпека сприяє формуванню передумов для забезпечення економічної безпеки держави та її стабільного розвитку, що може бути визначено через сукупність кількісних та якісних показників функціонування національної економіки. Вважаємо за доцільне відмітити, що особливої уваги у контексті фінансової безпеки набувають питання створення таких передумов розвитку національного господарства, у межах якого основними напрямками формування фінансових ресурсів є внутрішні джерела, включаючи кошти держави, різних суб'єктів господарювання та населення. Це не означає, що варто відмовлятися від іноземних інвестицій, зазначене у сучасному світі доволі складно реалізувати. Основна думка полягає у пріоритетності внутрішніх фінансових ресурсів та їх превалюванні у кількісному вираженні у загальному обсязі інвестиційних ресурсів. Саме тому, у межах забезпечення фінансової безпеки держави важливими складовими такого процесу є питання пошуку механізмів і відповідних їм інструментів та важелів щодо акумуляції тимчасово вільних грошових ресурсів фізичних та юридичних осіб і залучення їх до обігу, особливо враховуючи реалії української економіки з надвисоким рівнем тіньового сектору та значних обсягів фінансових коштів, що обертаються поза межами національної фінансової системи.

Розглядаючи фінансову безпеку у вузькому контексті, можна стверджувати, що її зміст полягає у формуванні, насамперед, обсягів необхідних фінансових ресурсів для економіки, що визначає важливість розвитку фінансових відносин між різнобічними економічними суб'єктами у межах національного економічного простору і обумовлює актуальність реалізації системи різнобічних заходів щодо активізації таких відносин та забезпечення їх стабільного розвитку.

Визначення змісту феномену довіри також вважаємо за доцільне виконати через аналіз вже сформованих наукових концепцій до дослідження вказаного явища. Такий методичний підхід дає змогу виявити та сформулювати більш об'єктивну та виважену позицію автора щодо сутності категорії „довіра”. З цією метою було розглянуто існуючі у науковій літературі

визначення вказаного поняття, певна сукупність яких представлені у таблиці 2.

Таблиця 2
Варіації трактування терміну «довіра»

№ п.п.	Визначення категорії	Автор, джерело
1	2	3
1	<p>Слово „довіра” має в українській мові таке саме значення, як і довір’я. Так у словниках української мови дано визначення: „ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чиюсь правоту, чесність, щирість”.</p> <p>Довіра – впевненість у надійності економічного об’єкта, що ґрунтується на уявленні або знанні про нього і пов’язана зі здатністю передбачати, прогнозувати чи впливати на дії цього об’єкта...</p>	<p>Кузьмін О.Є. Довіра як економічна категорія / О.Є. Кузьмін // науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 100-104 [17, с. 100-101, 103].</p>
2	<p>Довіра – це очікування, яке виникає у членів спільноти щодо того, що інші її члени будуть поводитись більш чи менш передбачувано, чесно і з розумінням потреб оточуючих, згідно з деякими спільними нормами. Дещо з цих норм належить до сфери „фундаментальних цінностей” (наприклад, до розуміння Бога чи справедливості), однак до їх числа належить також цілком світські речі, як фахові стандарти і корпоративні кодекси поведінки.</p>	<p>Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. / Чернявський А.Д. – К.: МАУП, 2006. – 256 с. [36, с. 52].</p>

Продовження таблиці 2

1	2	3
3	Довіра – елемент соціального капіталу і має самостійне моральне значення; це не просто набір діючих у суспільстві інститутів, це „клей”, що утримує їх разом.	Андрущенко Р.І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри та соціального капіталу [Електронний ресурс]/ Р.І. Андрущенко // Науковий журнал „Український соціум”. – 2010. – № 2. – С. 7-12 [2].
4	Довіра має місце тоді, коли людина мусить діяти, беручи до уваги ризик і невпевненість, які виходять від інших агентів соціальних відносин. Довіра – це те, що має відношення до дій інших людей і включає в себе очікування того, як можуть поводити себе люди в тій чи іншій ситуації.	Таран Ю. Довіра як національна ідея [Електронний ресурс] / Ю. Таран [32].
5	Довіра – узагальнений показник норм, поглядів і цінностей, які лежать в основі соціального співробітництва. Міжособистісна довіра є одним із ключових понять теорій демократії й ринку. У суспільному житті довіра сприяє об'єднанню громадськості та створенню спільнот, а в економічній сфері вона прискорює співробітництво й міжособистісний обмін.	Паніото В. Довіра соціальним інститутам [Електронний ресурс]/ В. Паніото, Н. Харченко [26].
6	Довіра – об'єктивна оцінка здатності нинішнього або	Лагутін В. Довіра до монетарної

Продовження таблиці 2

1	2	3
	майбутнього партнера встановити чи розвивати взаємовигідні відносини та виконувати свої зобов'язання.	політики: вибір грошово-кредитної стратегії в Україні / В. Лагутін, Т. Кричевська // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 22-25 [19, с. 22].
7	Довіра визначається як відкриті позитивні взаємовідносини між людьми, що містять впевненість у порядності та добросовісності поведінки іншої людини, з якою той, хто довіряє знаходиться у певних відносинах.	Гоч Р.М. Міжнародний досвід дослідження довіри в економічних відносинах / Р.М. Гоч // Вісник Львівського університету. Серія соціол. – 2010. – № 4. – С. 208-216 [7, с. 208].
8	Довіра – це засадничий інструмент управління думкою суспільства. Довіра базується на знанні об'єкта і здатності передбачати, прогнозувати чи впливати на його діяльність, що підтверджується досвідом взаємодії з ним.	Ткач Ю.С. Соціально-психологічні аспекти довіри населення до добровільного пенсійного страхування / Ю.С. Ткач // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – Том 5. – С. 356-361 [33, с. 356; с. 358].

Продовження таблиці 2

1	2	3
9	Довіра – потенційна можливість визначити свої дії, покладаючись на висловлювання і вчинки іншої сторони.	Ньюстром Д. Організаційна поведінка [Електронний ресурс] / Ньюстром Д., Девіс К [23].
10	Довіра – поняття, яке має культурне усвідомлення, один з важливих інституційних чинників удосконалення виробничих відносин.	Кондрашова-Діденко В.І. Довіра: поліваріантність смислів / В.І. Кондрашова-Діденко, Л.В. Діденко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Випуск 22. – С. 30-38 [14, с. 37].
11	Довіра – це очікування членами співтовариства того, що інші його члени будуть поводити себе більш-менш передбачено, порядно та з повагою до потреб оточуючих, у відповідності із деякими загальними нормами.	Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с. [35, с. 21].
12	Довіра виникає на основі спільних цінностей, яких дотримуються ті чи інші спільноти, і які можуть підпорядковувати індивідуальні інтереси окремих особистостей інтересам великих груп, що	Де Сото Е. Загадка капіталу: чому капіталізм торжествує на Заході і зазнає поразки в усьому

Продовження таблиці 2

1	2	3
	<p>визначає здатність до спілкування, до колективних дій. Довіра – це також очікування, яке виникає в межах деякої спільноти, того, що її члени будуть поводити себе нормально і чесно, проявляючи готовність до взаємодопомоги у відповідності із загальноприйнятими нормами. Останні можуть відноситися як до сфери фундаментальних цінностей, так і носити „побутовий” характер, наприклад, професійні стандарти і кодекси поведінки. Саме довіра проголошується головною умовою ефективності інститутів ринкової економіки, таких як фондовий ринок та банківська система.</p>	<p>іншому світі / Ернандо де Сото. – М.: Олімп-Бізнес, 2004. – 263 с. [8].</p>
13	<p>Довіра – це той суспільний позитив, який цементує всі боки внутрішньосімейних, суспільних, політичних, економічних відносин між людьми. Довіра – це еволюційний початок.</p>	<p>Корнівська В.О. Якість інформації як чинник довіри / В.О. Корнівська // Економічна теорія. – 2009. – №4. – С. 16-23 [15, с. 19].</p>
14	<p>Довіра – потенційна можливість визначити свої дії, покладаючись на висловлювання і вчинки іншої сторони.</p>	<p>Ньюстром Д. Організаційна поведінка [Електронний ресурс] / Ньюстром Д., Девіс К [23].</p>

Закінчення таблиці 2

1	2	3
15	Довіра – впевненість у чий-небудь сумлінності, щирості, в правильності чого-небудь.	Ожегов С.І. Тлумачний словник російської мови [Електронний ресурс] / Ожегов С.І., Шведова Н.Ю [24].

* складено автором

Враховуючи наявні у таблиці 2 трактування категорії „довіра”, пропонуємо використовувати наступне авторське визначення цієї дефініції: довіра – явище, що виникає у процесі взаємодії окремих суб’єктів, у результаті чого створюються такі взаємовідносини між ними, які можна охарактеризувати надійними, впевненими, добросовісними, порядними, що дає можливість прогнозування подальших дій учасників таких взаємовідносин, забезпечує впевненість у їх майбутніх діях.

Визначивши зміст дефініцій «фінансова безпека» та «довіра», розглянемо їх взаємозв’язок між собою. З урахуванням наведених визначень вказаних категорій, насамперед, можна припустити, що довіра є важливим фактором забезпечення фінансової безпеки держави, оскільки закладає основи формування адекватних та прогнозованих відносин між економічними суб’єктами, що дозволяє їм ефективно співпрацювати і таким чином у межах національної економічної системи формувати фонди фінансових ресурсів, які можуть бути використані для задоволення першочергових, необхідних потреб держави, підприємств, установ та організацій. Таким чином, вважаємо за доцільне розглядати довіру у системі фінансової безпеки як важливий фактор її забезпечення та формування передумов для подальшого зміцнення.

Враховуючи зазначене, проведемо дослідження місця довіри у системі факторів, що впливають на формування рівня фінансової безпеки країни. Для цього виконаємо аналіз

означеної системи через ідентифікацію таких чинників та основних підходів до їх визначення, що на сьогодні вже наявні у науковій літературі. Отже, у контексті дослідження факторів впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку Деркач О.М. пропонує «першочергово всі фактори впливу на фінансову безпеку страхового ринку розподілити на дві великі групи: ендогенні та екзогенні». Також науковець конкретизує означені групи і, відповідно, зазначає, що екзогенними (зовнішніми) визначають ті фактори впливу, які зумовлені станом і характером розвитку макросередовища. До таких факторів можна віднести кризові явища на світових фінансових ринках, посилення конвергентних процесів, загострення соціально-політичної ситуації в країні, зменшення рівня платоспроможного попиту населення та суб'єктів господарювання тощо. Проявами ендогенних (внутрішніх) факторів впливу на безпеку страхового ринку є окремі випадки банкрутства страхових компаній; здійснення протиправних дій як страховиками, так і страхувальниками; зміна підходів до визначення маржі платоспроможності страхових компаній, функціонування значної кількості кептивних компаній тощо [17, с. 187-188]. Окрім зазначеного, науковець також наводить досить складну класифікацію означених факторів, об'єднуючи їх в окремі групи за певними ознаками. Таким чином, до якісних факторів впливу на страховий ринок можна віднести підвищення довіри населення до страхових компаній, покращення якості надання страхових послуг, наявність бар'єрів входу на ринок та виходу з нього для суб'єктів господарювання та інше. Отже, у контексті свого дослідження Деркач О.М. визначає довіру як якісний фактор забезпечення розвитку страхового ринку. У таблиці 3 зведені основні підходи науковців щодо дослідження факторів впливу на фінансову безпеку у контексті дослідження різних об'єктів. Одразу зазначимо, що у наукових роботах значна кількість вчених ототожнюють фактори та загрози означеного виду безпеки. На наше переконання, такий підхід не є доцільним у контексті дослідження систем фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання, тому що фактори – ознаки, які впливають на підприємство загалом, з урахуванням, що така система є

відкритою та взаємодіє із зовнішнім середовищем. Не завжди вплив факторів призводить до негативних наслідків для функціонування систем різної природи. Однак, ідентифікуючі загрози ми, насамперед, визначаємо потенційні ризики щодо негативних впливів різних чинників на функціонування тієї системи, яку досліджуємо. Тобто, загрози завжди є небажаними з позиції забезпечення належного рівня фінансової безпеки. З урахуванням викладених концептуальних підходів, у межах даної наукової роботи, фокусуємо увагу, у першу чергу, на факторах, що впливають на систему фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання. Тобто, ідентифікуємо основні, ключові чинники означеного виду безпеки.

Михайлюк В.В. взагалі визначає фактори першочерговими по відношенню до загроз, тобто під такими чинниками науковець розглядає основні особливості формування загроз фінансової безпеки держави та зазначає: „відповідно до визначених передумов виникнення внутрішніх загроз фінансової безпеки, можемо визначити такі внутрішні загрози фінансової безпеки України: – неефективне регулювання фінансової сфери; – недостатній рівень золотовалютних резервів; – зниження інвестиційної та інноваційної активності; – неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків; – низький рівень бюджетної дисципліни і бюджетний дефіцит; – значні розміри державного та гарантованого державою боргу; – нерозвиненість фінансового та страхового ринків; – критичний стан ринку державних цінних паперів; – тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відтік капіталів за кордон; – високий рівень корупції у фінансово-кредитній сфері; – нерозвиненість фондового ринку; – низький рівень капіталізації банківської системи. Однак, на сучасному етапі економічного розвитку України, фінансова безпека країни все більшою мірою потерпає від дії зовнішніх загроз. Виникнення зовнішніх загроз спричинені такими факторами: – стрімкі процеси інтернаціоналізації та глобалізації світового господарства; – обмеженість доступу до зарубіжних фінансових ринків; – різноманітність фінансових інструментів і високий рівень їх динамізму; – надмірна залежність національних економік від міжнародних кредитів; – підвищення

Систематизація концептуальних підходів щодо визначення факторів впливу на фінансову безпеку різних об'єктів

№ п.п.	Автор та джерело	Об'єкт дослідження	Сутність підходу до класифікації факторів
1	2	3	4
1	Магас Н.В. Фактори формування середовища фінансової безпеки суб'єктів господарювання / Н.В. Магас // Науковий вісник НЛТУ. – 2010. – Вип. 20.15. – С. 261-264 [20].	фінансова безпека суб'єктів господарювання	Всі фактори розподіляються на зовнішні та внутрішні. У межах першої групи виділені такі підгрупи: економічні (запровадження реформ, купівельна спроможність споживачів, доступність кредитних ресурсів, податкова політика, інфляційні процеси, експортно-імпортна політика), правові (організаційно-правові форми підприємницької діяльності, правові основи підприємництва, нормативно-правові акти монетарної та фіскальної політики, регулювання валютної та митної політики), ринкові (захоплення нових ринків збуту, бажання споживачів, переваги конкурентів, тривалість життєвого циклу продукції), технологічні та технічні (нова альтернативна техніка, рівень розвитку НТП, якісна сировина та матеріали), географічні (розміщення підприємства, регіональна підприємницька політика, кліматичні умови та наявність природних ресурсів, доступність транспорту та зв'язку), соціально-культурні (культурні цінності споживання, національна свідомість, охорона культурних та національних цінностей), міжнародні

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
			<p>(зацікавленість в українському ринку, міжнародні інвестиції, міжнародне торговельне право).</p> <p>Внутрішні фактори розподілені на такі групи: людський (професійні: кваліфікація та досвід роботи, рівень організаційних та творчих здібностей; культурні: національно-культурна свідомість, політичні ідеологічні погляди, внутрішня культура; соціально-психологічні: особливості типу характеру, бажання навчатись, вміння працювати в колективі, лідерські якості); інформаційні (пошук та ідентифікація даних: сприйняття та пошук нової інформації, вміння синтезувати та аналізувати дані, вміння роботи висновки та зберігати інформацію); технічне забезпечення (користування: вміння користуватися сучасною технікою для оброблення та аналізу інформації), системні фактори (тип оргкультури, тип стратегії, організація праці, мотивації до роботи).</p>
2	Захарін С.В. Податкове адміністрування як елемент підтримки	податкове адміністрування	Пропонуємо перелік чинників, що впливають на стан, тенденції розвитку та особливості функціонування систем адміністрування податків щодо фінансової безпеки держави: конкретно-історичні особливості розвитку суспільства, стан гуманізації суспільного життя, роль держави у регулюванні

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
	фінансової безпеки держави / С.В. Захарін, Н.В. Чаленко // Економіка і управління. – 2012. – № 2. – С. 79-84 [13, с. 83].		суспільних відносин; панівні у суспільстві настрої, традиції, звички, морально-етичні якості учасників податкових відносин; стан політичного процесу, політичної культури і політичної стабільності; соціогуманітарні і демографічні чинники; загальний стан розвитку продуктивних сил та виробничих відносин; структура і особливості суспільного виробництва; рівень доходів юридичних і фізичних осіб, можливості здійснення ними належних заощаджень; управлінська техніка, що містить стан розвитку органів державної податкової служби та їх інформаційно-аналітичні можливості; правова система, що містить правову техніку, правові традиції, судові процедури, правову культуру, правосвідомість, корумпованість, рівень правового нігілізму; стан і особливості розвитку податкових відносин та системи оподаткування; стан розвитку техніки і технологій збору, зберігання, обробки і узагальнення інформації про платників, розміри та строки виникнення їхніх податкових зобов'язань.
3	Вовченко Р.С. Чинники і загрози фінансовій	банківський сектор	Фінансова безпека банківського сектору національної економіки зумовлюється також і такими чинниками: превалювання моделі розвитку комерційних банків; ступінь координації цілей банківського сектору і національної економіки загалом;

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
	<p>безпеці банківського сектору національної економіки / Р.С. Вовченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 1 (14). – С. 75-83 [5, с. 76-79].</p>		<p>структурованість елементів банківського сектору; асиметричність розвитку банківського і реального секторів економіки; - монополльні права банків на деякі види діяльності; кредитна культура; культура залучення грошей, способи фінансування; особливості устрою фінансової системи в країні; тип господарської системи в країні; інституційні; - доступність банківських послуг і ступінь дезінтермедіації; наявність додаткового вилучення коштів з обігу; присутність на території країни транснаціональних банків; - проблема негативного відбору клієнтів; підвищене порівняно з іншими секторами обмеження суверенітету акціонерів банків; межі адміністративного захисту центробанком прав позичальників; комерційних банків і можливості розгляду по суті його територіальними управліннями скарг споживачів банківських послуг; розвиток глобалізаційних процесів; рівні юридичного супроводу і експертизи договорів і контрактів банку, касової, податкової і платіжної дисципліни, активності кредиторів банків з запитування боргів, маркетингових стратегій комерційних банків.</p>
4	<p>Яременко О.Ф. Класифікація чинників</p>	<p>промислові підприємств</p>	<p>Всі чинники розподілені на зовнішні та внутрішні. Зовнішні у свою чергу представлені двома групами: макроекономічні (розвиток ринку, капіталів;, міра відкритості, внутрішнього</p>

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
	<p>фінансової безпеки промислових підприємств / О.Ф. Яременко // Наукові записки [Національного університету „Острозька академія”]. Серія „Економіка”. – 2011. – Випуск 16. – С. 242-247 [37, с. 246].</p>		<p>ринку, ступінь ризиків, ринкових коливань, схильність населення, до операцій з фондовими цінностями, концентрація інтелектуальних ресурсів, характер фінансово-кредитної політики, соціально-економічна і політична стабільність; організація обміну фінансовими ресурсами між галузями, регіонами, країнами) та мікроекономічні (скупка акцій, боргів підприємства, небажаними партнерами, нерозвиненість ринків капіталу і їх інфраструктури; недостатньо розвинена правова система захисту прав інвесторів і виконання законодавства; криза грошової і фінансово-кредитної систем; нестабільність економіки, недосконалість механізмів формування економічної політики; значний податковий тиск; недобросовісність контрагентів).</p> <p>Внутрішні фактори розподілено таким чином: чинники опосередкованого впливу (кадрова складова економічної безпеки підприємства; технологічна складова економічної безпеки підприємства; - захисна складова економічної безпеки підприємства; правова складова економічної безпеки підприємства; інформаційна складова економічної безпеки підприємства; ринкова складова економічної безпеки підприємства; інтерфейсна складова економічної безпеки</p>

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
			<p>підприємства; екологічна складова економічної безпеки підприємства; ресурсна складова економічної безпеки підприємства міжнародна складова) та фактори прямого впливу (низький рівень технології організації виробництва; дефіцит оборотного капіталу; нестача фінансових ресурсів; наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства; умисні або випадкові помилки в управлінні фінансами підприємства; помилки в управлінні і активів і пасивів підприємства; зниження ефективності діяльності підприємства).</p>
5	<p>Блажевич О.Г. Чинники, що впливають на рівень фінансової безпеки будівельних підприємств / О.Г. Блажевич // Науковий вісник: Фінанси,</p>	<p>будівельні підприємства</p>	<p>Здійснюючи дослідження рівня фінансової безпеки будівельних підприємств, дійшли до висновку, що відокремлення лише внутрішніх і зовнішніх чинників недостатньо. Необхідно більш детально розглянути чинники, що впливають на їхню фінансову безпеку.</p> <p>Внутрішні чинники, що впливають на рівень фінансової безпеки будівельних підприємств є сенс поділити на такі, що: а) можливо лише ідентифікувати; б) можливо ідентифікувати і враховувати у фінансово-господарській діяльності; в) можливо ідентифікувати, враховувати і керувати в процесі фінансово-господарської діяльності.</p> <p>Більшість внутрішніх чинників відноситься до мікрорівня, тобто</p>

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4
	<p>банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 40-47 [3, с. 40].</p>		<p>рівня окремого будівельного підприємства. Однак не завжди чинники мікрорівня відносяться до внутрішніх чинників, а тому такі чинники слід розглядати як зовнішні по відношенню до фінансової системи будівельного підприємства.</p> <p>Зовнішні чинники, що впливають на рівень фінансової безпеки будівельних підприємств доцільно поділити на групи та підгрупи.</p> <p>1. Чинники макrorівня, які: а) не можливо ідентифікувати до їх прояву; б) можливо лише ідентифікувати до початку їх прояву; в) можливо ідентифікувати та частково враховувати в процесі фінансово-господарської діяльності; г) можливо ідентифікувати та в повній мірі врахувати в процесі фінансово-господарської діяльності.</p> <p>2. Чинники мезорівня, які: а) не можливо ідентифікувати до їх прояву; б) можливо лише ідентифікувати до початку їх прояву; в) можливо ідентифікувати та врахувати в процесі фінансово-господарської діяльності; г) можливо ідентифікувати, врахувати та частково нейтралізувати.</p> <p>3. Чинники мікрорівня, які: а) можливо ідентифікувати; б) можливо ідентифікувати та частково враховувати.</p> <p>4. Чинники нанорівня, які: а) не можливо ідентифікувати до початку їх прояву; б) можливо ідентифікувати та частково враховувати; в) можливо ідентифікувати, враховувати і частково керувати.</p>

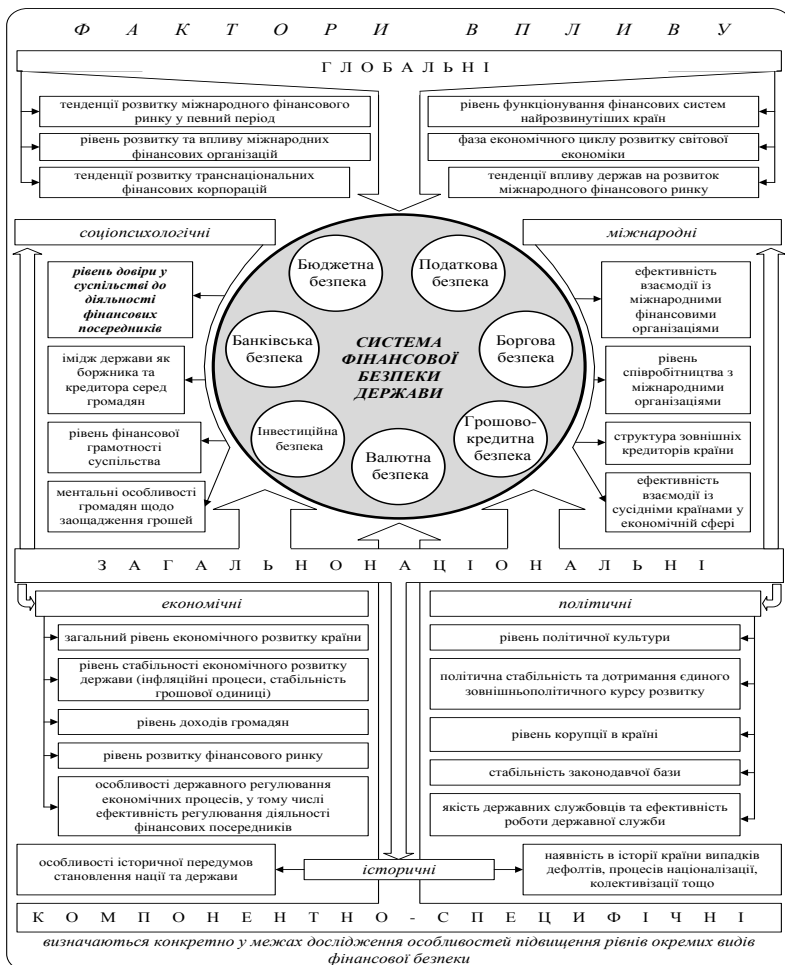
конкуренції між державами, використання стратегій «завоювання» могутніми державами по відношенню до менш розвинутих країн світу; – виникнення загрозливих кризових тенденцій світової фінансової системи, нездатність міжнародних фінансових інститутів та наднаціональних організацій їх контролювати та попереджувати. До зовнішніх загроз належать: – невідповідне зовнішньоторговельне сальдо; – втручання міжнародних фінансових організацій у національну фінансово-кредитну сферу; – фінансова залежність національної економіки від зовнішніх джерел; – нераціональне використання зарубіжних кредитів; – зростання зовнішнього боргу; – активна участь іноземного капіталу у тіньовій економіці тощо” [22].

Такий широкий науковий плюралізм щодо визначення факторів впливу на систему фінансової безпеки держави вимагає розробки власної авторської позиції щодо ідентифікації таких чинників та їх систематизації, що нами і було зроблено. На рис. 1 наведено фактори, які на наше переконання є найбільш вагомими з точки зору забезпечення стабільного функціонування системи фінансової безпеки держави. Загалом всі вони розподілені на три значні групи.

1. Глобальні – чинники, які формуються на міжнародних фінансових ринках і мають здатність впливати на системи фінансової безпеки різних країн, і на які окремі національні економіки не мають здатності впливати прямо, лише опосередковано через діалог з іншими країнами.

2. Загальнонаціональні – фактори, які формуються виключно у межах національної економіки і не є характерними для систем фінансової безпеки інших країн. Ця група була розподілена на такі підгрупи чинників: економічні, політичні, історичні, соціопсихологічні та міжнародні. Вважаємо за доцільне зазначити сутність міжнародних факторів та їх відмінність від глобальних чинників фінансової безпеки держави. Глобальні фактори є об’єктивними і вони існують у світі постійно, виникаючи з певною періодичністю під тиском складних різнопланових процесів, які відбуваються у межах світової економіки. Міжнародні чинники залежать від країни і визначають ступінь її залучення до економічних процесів у світі, підтримку її з боку міжнародних фінансових організацій

тощо. Означені фактори є досить важливими передумовами забезпечення фінансової безпеки країни через можливість залучення грошових коштів із-за кордону на прийнятних умовах тощо.



* складено з урахуванням [5; 9; 10; 16; 20; 27; 33; 37]

Рис. 1. Фактори, що впливають на формування системи фінансової безпеки держави

3. Компонентно-специфічні чинники – фактори, що визначають особливість розвитку окремих складових системи фінансової безпеки держави, а саме: бюджетної, боргової, податкової, грошово-кредитної, валютної, інвестиційної, банківської. Деталізація факторів формування окремих підсистем фінансової безпеки держави вимагає реалізації нових наукових досліджень, оскільки для цих елементів є притаманними значні особливості функціонування та відмінні риси.

Прояв довіри у системі фінансової безпеки держави найкраще можна визначити через дослідження означеного феномену в окремих компонентах цієї системи. Оскільки, як зазначалося, фінансова безпека держави є складно структурованим об'єктом, то ми ідентифікували особливості прояву довіри у розвитку його основних елементів (таблиця 4).

Таблиця 4

Роль довіри у межах окремих компонентів системи фінансової безпеки держави

№ п.п.	Компоненти системи фінансової безпеки	Роль довіри у забезпеченні розвитку означеного компоненту системи фінансової безпеки
1	2	3
1	Бюджетна безпека	<ul style="list-style-type: none"> – сприяє ефективному використанню коштів через спрощення системи їх надання державними та місцевими органами влади різним суб'єктам; – спрощує систему передачі коштів від одних органів влади до інших без необхідності формування складної системи документообігу та регламентації; – сприяє спрощенню процедур контролю з боку держави за витрачанням державних коштів через недоцільність утримувати значну кількість контролерів, інших державних службовців;

Продовження таблиці 4

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> – створює передумови для реалізації державою соціальної функції у повному обсязі у відповідності до діючого законодавства;
2	Податкова безпека	<ul style="list-style-type: none"> – сприяє формуванню ефективних взаємовідносин між платниками податків та державою з приводу об'єктивної необхідності сплачувати податки з метою забезпечення державою відповідного рівня життя населення; – спрощує формування системи взаємовідносин між фіскальними органами влади та платниками податків; – не вимагає деталізованого підходу до формування податкового законодавства, в межах якого економічні суб'єкти шукають можливості зниження податкового тиску; – формує розуміння доцільності сплати податків у державі; – підвищує імідж фіскальних органів та державних службовців, що працюють у їх межах;
3	Боргова безпека	<ul style="list-style-type: none"> – дозволяє залучати необхідні для розвитку держави інвестиційні ресурси на внутрішньому ринку; – забезпечує можливість акумулювання коштів у межах держави; – створює ефективні передумови для залучення іноземних інвестицій; – створює можливість розвитку ринку цінних паперів, випускаючи державні цінні папери та реалізуючи їх населенню, суб'єктам господарювання; – забезпечує надання кредитів між економічними суб'єктами під нижчі

Продовження таблиці 4

1	2	3
		гарантії їх повернення, нижчі відсотки і т.д.;
4	Грошово-кредитна безпека	<ul style="list-style-type: none"> – відіграє ключову роль у розвитку кредитного ринку країни; – зменшує необхідність у формуванні умов розвитку інфраструктурних інститутів забезпечення ефективності функціонування кредитного ринку (колекторських компаній, бюро кредитних історій, рейтингових агентств тощо), діяльність яких вимагає додаткових витрат від фінансових установ, які потім переносяться на ціну капіталу, що сплачує споживач; – створює передумови до активного розвитку банківської системи, нарощення обсягів залучених депозитів, активів, що загалом позитивно впливає на національну економіку; – дозволяє формувати передумови для створення позитивного іміджу держави на кредитних ринках, що забезпечує зниження ціни запозичення коштів;
5	Валюта безпека	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечує важливі передумови стабільного розвитку національної економіки через значний рівень довіри до національної валюти; – сприяє зниженню рівня масштабів підробки національної та іноземної валют, їх фальшування; – знижує рівень використання іноземної валюти населенням, підприємствами різних сфер діяльності, що сприяє формуванню належного рівня платіжного балансу країни;

Продовження таблиці 4

1	2	3
6	Банківська безпека	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечує розвиток банківської системи та інших фінансових посередників через акумулювання коштів від фізичних та юридичних осіб; – забезпечує стабільність функціонування комерційних банків; – формує передумови для створення ефективної системи державного регулювання банківського сектору та певні сигнали його реформування у випадку перевищення рівня довіри у межах країни до філій іноземних банків у порівнянні з вітчизняними; – спрощує процес управління банківськими установами, сприяє зниженню рівня бюрократизації, документообігу, сприяє підвищенню рівня ефективності використання часу; – сприяє зниженню рівня шахрайств, зловживань; – забезпечує зацікавленість іноземних інвесторів щодо вкладення коштів у розвиток банківського сектору національної економіки; – зниження рівня різнобічних ризиків та, відповідно, витрат на їх ідентифікацію та управління;
7	Інвестиційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> – сприяє формуванню привабливого інвестиційного клімату в країні; – створює передумови для зниження трансакційних витрат, що може бути конкурентною перевагою країни на міжнародних ринках капіталу; – активізує процеси залучення до економічного обігу, насамперед, коштів

Закінчення таблиці 4

1	2	3
		внутрішніх інвесторів та перетворення їх на стабільну основу розвитку національного господарства; – забезпечує усвідомлення інвесторами неможливості здійснення процесів націоналізації їх майна, рейдерських захоплень, гарантування їхніх прав.

*складено автором

Роль довіри у системі забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави, насамперед, проявляється через сукупність функцій, що реалізуються означеним явищем, серед найбільш важливих з яких пропонуємо виділити наступні.

1. Комунікативна функція – сутність її полягає в тому, що довіра сприяє встановленню зв'язків між власниками фінансових ресурсів, які тимчасово ними не використовуються та тими економічними суб'єктами, які мають в них потребу. Такий процес трансформацій заощаджень, що знаходяться поза економічним обігом, у інвестиції базується на рівні довіри фізичних та юридичних осіб до різнобічних фінансових посередників як основних інституційних, інвестиційних інвесторів національної економіки. При виникненні кризових явищ на фінансових ринках, обсяги надходжень коштів, як правило, знижуються, оскільки виникають об'єктивні передумови до зменшенні довіри з сторони власників фінансових ресурсів. Саме роль довіри є визначальною у процесі залучення тимчасово незадіяних коштів до економічної системи держави.

2. Забезпечувальна функція – сутність її полягає у властивості довіри забезпечувати стабільність розвитку загалом фінансової системи країни та національної економіки у цілому. Належний рівень у суспільстві довіри між основними економічними суб'єктами дає можливість будувати ефективні взаємовідносини через зменшення необхідності вдаватися до використання різних систем страхування, гарантування,

протидії та попередження на різні випадки потенційних збитків від будь-якої діяльності. Наявність довіри створює міцну основу для розвитку фінансових відносин між основними учасниками суспільства, що забезпечує державу належним рівнем доходів, формуючи передумови для стабільного економічного розвитку та фінансової незалежності.

3. Функція розвитку – сутність її полягає в тому, що наявність у суспільстві належного рівня довіри, передбачуваності дій різних економічних суб'єктів, забезпечує передумови для стабільного і, що найголовніше, довгострокового, розвитку країни. Довіра відіграє ключову роль у формуванні привабливих фінансових строкових інструментів для залучення коштів від економічних суб'єктів. Наприклад, для українського суспільства характерним є використання короткострокових депозитів, незначний рівень розвитку недержавних пенсійних фондів, які пропонують довгострокові програми накопичення фінансових ресурсів. Така ситуація обумовлена низьким рівнем довіри у суспільстві як до діяльності загалом фінансових посередників так і до можливості держави забезпечити стабільний соціально-економічний розвиток країни. Все це призводить до неможливості реалізовувати в країні довгострокові інвестиційні проекти інфраструктурного значення, реалізація яких вимагає фінансування протягом мінімум 5 років. Таким чином, відсутність довіри знижує як економічний розвиток країни так і її фінансову безпеку через неможливість створити умови для довгострокового розвитку національного господарства, у першу чергу, з використанням внутрішніх джерел інвестицій.

4. Трансакційна функція – сутність цієї функції полягає у можливості довіри впливати на обсяги трансакційних витрат, які здійснюють економічні суб'єкти різних рівнів. Зокрема, низький рівень довіри у суспільстві вимагає створення ефективної судової системи, забезпечення її надійності та дієвості, формує передумови для об'єктивної необхідності запровадження різних систем гарантування повернення коштів фізичних та юридичних осіб, їх страхування, розбудови системи адвокатури. Все це призводить до юридичного ускладнення здійснення господарської діяльності всіма суб'єктами економіки,

включаючи державу, суб'єктів господарювання та населення. Загалом, парадоксально, завжди у сучасному суспільстві прийнято розмірковувати над тим як побудувати системи, які унеможливають зловживання, однак досить рідко дискутують над питання зміцнення довіри у системі національного господарства та її фінансової безпеки.

5. Інформаційна функція – сутність цієї функції полягає у важливій ролі довіри у формування якісного інформаційного простору діяльності різних економічних суб'єктів. На наше глибоке переконання, рівень довіри у суспільстві може бути підвищений виключно через збільшення рівня прозорості здійснення різних економічних процесів. Саме це обумовлює значний вплив довіри на розвиток інформаційної складової функціонування сучасного суспільства. Потреба в забезпеченні довіри до діяльності різних суб'єктів господарювання, у якій вони зацікавлені найперше, вимагає від них створення прозорих умов ведення господарської діяльності. Державні органи влади також повинні забезпечити використання різнобічних інформаційних технологій, які сприяли б нарощенню рівня довіри у країні, зменшення проявів корупційних випадків. Таким чином, формування довіри у суспільстві вимагає, насамперед, прозорості, особливо у частині реалізації господарських процесів, що сприяє розвитку інформаційних технологій та забезпечує необхідною інформацією різних економічних суб'єктів.

Отже, в межах наукового дослідження було виконано теоретичне обґрунтування ролі довіри як важливого фактора забезпечення фінансової безпеки держави. Зокрема, фінансову безпеку держави запропоновано розглядати як важливу складову її економічної безпеки, такий стан існування, за якого можливим є забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів її стабільного розвитку у довгостроковій перспективі, задоволення першочергових фінансових потреб та сприяння формуванню передумов для ефективного розвитку національної економіки.

Під довірою у межах наукового дослідження розглядалося явище, що виникає у процесі взаємодії окремих суб'єктів, у результаті чого створюються такі взаємовідносини між ними,

які можна охарактеризувати надійними, впевненими, добросовісними, порядними, що дає можливість прогнозування подальших дій учасників таких взаємовідносин, забезпечує впевненість у їх майбутніх діях.

Дослідження факторів впливу на систему фінансової безпеки держави дозволяє стверджувати про наявність багатоваріантних підходів до їх ідентифікації та групування. Це обумовило необхідність розробки авторської позиції щодо систематизації означених чинників, які були розподілені на три групи: 1) глобальні – чинники, які формуються на міжнародних фінансових ринках і мають здатність впливати на системи фінансової безпеки різних країн і на які окремі національні економіки не мають здатності впливати прямо, лише опосередковано через діалог з іншими країнами; 2) загальнонаціональні – фактори, які формуються виключно у межах національної економіки і не є характерними для систем фінансової безпеки інших країн. Ця група була розподілена на такі підгрупи чинників: економічні, політичні, історичні, соціопсихологічні та міжнародні. Вважаємо за доцільне зазначити сутність міжнародних факторів та їх відмінність від глобальних чинників фінансової безпеки держави. Глобальні фактори є об'єктивними і вони існують у світі постійно, виникаючи з певною періодичністю під тиском складних різнопланових причин, які відбуваються у межах світової економіки. Міжнародні чинники залежать від країни і визначають ступінь її залучення до економічних процесів у світі, підтримку її з сторони міжнародних фінансових організацій тощо. Означені фактори є досить важливими передумовами забезпечення фінансової безпеки країни через можливість залучення грошових коштів із-за кордону на прийнятних умовах тощо. Відмітимо, що у межах загальнонаціональних факторів в підгрупі соціопсихологічних нами ідентифіковано довіру як важливу передумову побудови системи фінансової безпеки держави, оскільки означений феномен фактично визначає дії та поведінку юридичних та фізичних осіб в економічній системі держави, що впливає на можливість акумулювання фінансових ресурсів, перетворення їх на інвестиції та формування сприятливої основи розвитку

національного господарства; 3) компонентно-специфічні чинники – фактори, що визначають особливість розвитку окремих складових системи фінансової безпеки держави, а саме: бюджетної, боргової, податкової, грошово-кредитної, валютної, інвестиційної, банківської. Деталізація факторів формування окремих підсистем фінансової безпеки держави вимагає реалізації нових наукових досліджень, оскільки для цих елементів є притаманними значні особливості функціонування та відмінні риси.

У межах дослідження з урахуванням вище зазначеного також було визначено базові функції довіри та її роль у забезпеченні ефективного функціонування системи фінансової безпеки держави, до яких віднесено такі: комунікативна, забезпечувальна, функція розвитку, трансакційна, інформаційна функції, розкрито їх зміст.

Список літератури:

1. Амінова О. Роль духовних цінностей в економічній діяльності людини / О. Амінова // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Випуск 414-415. Філософія. – С. 85-88.

2. Андрущенко Р.І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри та соціального капіталу [Електронний ресурс]/ Р.І. Андрущенко // Науковий журнал „Український соціум”. – 2010. – № 2. – С. 7-12.

3. Блажевич О.Г. Чинники, що впливають на рівень фінансової безпеки будівельних підприємств / О.Г. Блажевич // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 40-47.

4. Винниченко Н.В. Оцінка стану фінансової безпеки в Україні / Н.В. Винниченко, О.М. Есманов // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 3-4 (2). – С. 47-51.

5. Вовченко Р.С. Чинники і загрози фінансовій безпеці банківського сектору національної економіки / Р.С. Вовченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 1 (14). – С.75-83.

6. Головченко О.М. Фінансова безпека держави: сутність проблеми та механізми забезпечення [Електронний ресурс] /

О.М. Головченко // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції „Актуальні питання безпеки фінансової системи держави” (21 лютий 2014). – м. Харків.

7. Гоч Р.М. Міжнародний досвід дослідження довіри в економічних відносинах / Р.М. Гоч // Вісник Львівського університету. Серія соціол. – 2010. – № 4. – С. 208-216.

8. Де Сото Е. Загадка капіталу: чому капіталізм торжествує на Заході і зазнає поразки в усьому іншому світі / Ернандо де Сото. – М.: Олімп-Бізнес, 2004. – 263 с.

9. Деркач О.М. Фактори впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку / О.М. Деркач // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 187-190.

10. Дубина М.В. Сутність та компонентний склад транскордонної економічної безпеки / М.В. Дубина // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – 198 с.

11. Дячек С.М. Оцінка рівня фінансової безпеки держави: проблеми та шляхи вирішення / С.М. Дячек, Ю.О. Легенчук // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 2 (64). – С. 219-225.

12. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. — Х.: Право, 2009. — 312 с.

13. Захарін С.В. Податкове адміністрування як елемент підтримки фінансової безпеки держави / С.В. Захарін, Н.В. Чаленко // Економіка і управління. – 2012. – № 2. – С. 79-84.

14. Кондрашова-Діденко В.І. Довіра: поліваріантність смислів / В.І. Кондрашова-Діденко, Л.В. Діденко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Випуск 22. – С. 30-38.

15. Корнівська В.О. Якість інформації як чинник довіри / В.О. Корнівська // Економічна теорія. – 2009. – №4. – С. 16-23.

16. Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2012. – № 6. – С. 168-175.

17. Кузьмін О.Є. Довіра як економічна категорія / О.Є. Кузьмін // науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 100-104.

18. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. / С. Кульпінський // Фінансова консультація. – 2000. – №5. – С. 34.

19. Лагутін В. Довіра до монетарної політики: вибір грошово-кредитної стратегії в Україні / В. Лагутін, Т. Кричевська // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 22-25.

20. Магас Н.В. Фактори формування середовища фінансової безпеки суб'єктів господарювання / Н.В. Магас // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Випуск 20.15. – С. 261-264.

21. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України С.І. Пирожкова. – К., НІПМБ, 2003. – 42 с.

22. Михайлюк В.В. Еволюція поняття фінансова безпека держави в глобальних умовах розвитку [Електронний ресурс]/ В.В. Михайлюк // Ефективна економіка. – 2014. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3359>

23. Ньюстром Д. Організаційна поведінка [Електронний ресурс] / Ньюстром Д., Девіс К. – Режим доступу: <http://financepro.ru/management/4272-njustrom-dzh.v.-djeviss-k.-organizacionnoe.html>

24. Ожегов С.І. Тлумачний словник російської мови [Електронний ресурс] / Ожегов С.І., Шведова Н.Ю. – Режим доступу: <http://www.ozhegov.org/>

25. Оперенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення фінансової безпеки України / Науково-аналітичний бюлетень „Євроатлантикінформ”. – 2006. – № 1 (7). – С. 34-36

26. Паніото В. Довіра соціальним інститутам [Електронний ресурс]/ В. Паніото, Н. Харченко. – Режим доступу: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q2mSbX-jzHJ:kiis.com.ua/materials/ KMIS-Review/04\(06-2012\)/ds.php](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q2mSbX-jzHJ:kiis.com.ua/materials/ KMIS-Review/04(06-2012)/ds.php)

27. Підхомний О. Чинники фінансової безпеки України в умовах глобалізації / О. Підхомний, О. Білецький, Я. Шевцова // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2008. – Випуск 39. – С. 424-426.

28. Побережный С.Н. Модели и методы обеспечения банковской безопасности: монографія / С.Н. Побережный, Б.А. Дадашев, А.Л. Пластун. – Сумы: ГВУЗ „УАБД НБУ”, 2010. – 239 с.

29. Приятельчук А.О. Віра та довіра у контексті бізнесової діяльності / А.О. Приятельчук // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2012. - № 50. – 193-201.

30. Сапачук Ю.М. Фінансова безпека – складова сучасної фінансової політики / Ю.М. Сапачук // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – № 23. – С.257-264.

31. Смоквіна Г.А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України / Г.А. Смоквіна // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3 (13). – С. 30-36.

32. Таран Ю. Довіра як національна ідея [Електронний ресурс] / Ю. Таран. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page1976.html>

33. Ткач Ю.С. Соціально-психологічні аспекти довіри населення до добровільного пенсійного страхування / Ю.С. Ткач // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – Том 5. – С. 356-361

34. Тихонова О.В. Методологічні засади визначення дефініції „фінансова безпека” / О.В. Тихонова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 139-143.

35. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.

36. Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. / Чернявський А.Д. – К.: МАУП, 2006. – 256 с.

37. Яременко О.Ф. Класифікація чинників фінансової безпеки промислових підприємств / О.Ф. Яременко // Наукові записки [Національного університету „Острозька академія”]. Серія „Економіка”. – 2011. – Випуск 16. – С. 242-247.

| *Зеленська О.О.*, к.е.н., доцент, професор кафедри фінансів

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розв'язання однієї з найгостріших сучасних проблем людства – продовольчої та вивчення механізмів забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації видаються нам неможливими без ґрунтовного аналізу системи факторів, що їх визначають.

Слід відзначити, що пріоритетність чинників із плином часу змінюється, тому з'являється необхідність постійного їх перегляду відповідно до викликів сучасності. Так, наразі провідну роль у формуванні системи продовольчої безпеки, здебільшого, відіграють ті фактори, які відповідають сучасним тенденціям суспільних та соціально-економічних трансформацій (науково-технічний прогрес, якість робочої сили, активізація економічної діяльності, інноваційність структури продовольчого виробництва тощо) і не відображають класичні матеріальні та людські фактори виробництва.

Вивченню різноманітних аспектів функціонування системи продовольчої безпеки, у т.ч. факторів, які на неї впливають, присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Є. Аронова, С.Г. Афанасьєва, С.С. Бекєнова, З. Біктімірової, О.Бородіної, П.Т. Бурдукова, П. Гайдучького, А. Гальчинського, В.М. Геєця, О.І. Гойчук, В.Г. Гусакова, М.Я. Дем'яненка, З.М. Ільїної, С.М. Кваші, В.М. Клочка Є.В. Ковальова, Д.Ф. Крисанова, В. Месель-Веселяка, Л.В. Молдаван, М.С. Оглуздіна, О.Д. Орлова, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Г.О. Севрюкової, І.Г. Ушачова, Е. Холт-Хіменеса, О.В. Чернової, О.М. Шпичака, О.В. Шубравської, В. Юрчишина та ін.

Серед науковців, які досліджують продовольчу безпеку, найбільш ґрунтовні напрацювання у вивченні факторів її формування на різних ієрархічних рівнях, з нашої точки зору, має З.М. Ільїна [6, 8]. У найбільш загальному вигляді всю сукупність чинників продовольчої безпеки вона поділяє на

зовнішні та внутрішні. Критерієм такого поділу виступає можливість безпосереднього контролю з боку суб'єктів певного рівня (міжнародного, субрегіонального, державного, місцевого і т.д.) продовольчої безпеки.

У свою чергу, внутрішні фактори нею поділено на дві групи: стабілізаційні та деструктивні.

Перша група включає: створення сучасної нормативно-правової бази, що дозволяє нормалізувати функціонування соціально орієнтованої економічної системи; розробку механізму ціноутворення і створення паритетної системи цін на продовольчу сировину й товари, що споживаються аграрною сферою; обмеження ввезення в країну тих видів імпортової сировини та продовольства, аналоги яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними товаровиробниками; постійне зростання рівня доходів та матеріального забезпечення населення; сталий розвиток вітчизняного продовольчого виробництва на основі підвищення інноваційної активності агропромислового комплексу; розробку нововведень, впровадження досягнень НТП в аграрну сферу; обґрунтування і впровадження стратегії єдиної товарної політики; формування ефективних каналів руху товарів; розвиток виробничо-торгівельних структур та інфраструктури ринку; посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими, переробними підприємствами та об'єктами ринкової інфраструктури; планування і прогнозування діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчого сектору на економічних принципах; квотування експорту дефіцитних видів продовольства і сировини; підвищення рівня якості харчової продукції з постійним наближенням її показників до світових стандартів; забезпечення достовірності інформації, облік і контроль за ефективністю використання виробничих ресурсів, за якісними та ціновими параметрами готової продукції, створення та впровадження сучасних інформаційних систем.

До другої віднесено: нестабільну нормативно-правову базу, що регламентує виробничо-господарську діяльність у країні, а також слабку інформаційну базу, котра не дозволяє об'єктивно оцінити резерви та можливості різних галузей економіки; недосконалий механізм ціноутворення і, як наслідок –

диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, готову продукцію та послуги в різних сферах соціально-економічного комплексу; високий ступінь насичення вітчизняного продовольчого ринку імпортною продукцією; низькі рівень життя населення та сукупного попиту на продовольчі товари; перевищення темпів зростання цін на товари та послуги над ростом рівня доходів населення; недостатній рівень нововведень у сфері матеріального виробництва; нерозвиненість ринкової інфраструктури; неефективність податкової, митної, кредитної, валютно-грошової, інноваційно-інвестиційної і т.д. політики та відсутність можливості використання державою дієвих інструментів регулювання продовольчого ринку; практичну відсутність планування та прогнозування розвитку сфери матеріального виробництва, зокрема агропромислового комплексу та продовольчого ринку; низький рівень конкурентноздатності вітчизняної сировини та продовольства на внутрішньому та зовнішньому ринках; вкрай недосконалу і неефективну систему обліку та контролю використання ресурсів суб'єктами господарювання різноманітних сфер; слабку інформаційну базу, що не дозволяє правильно оцінити резерви сировини та продовольства [8, с. 60-61].

При відносній простоті такого підходу до групування факторів продовольчої безпеки, у ньому є і чимало суперечностей. Зокрема, з нашої точки зору, виділення деструктивних і стабілізаційних факторів формування продовольчої безпеки доцільне лише стосовно групи суб'єктивних чинників. Отже, застосування такого групування відносно об'єктивних факторів (практично незмінних у короткостроковій перспективі та мало залежних від впливу людини) є недостатньо обґрунтованим [5].

Із огляду на вищевикладені міркування, подальше дослідження системи чинників продовольчої безпеки держави є актуальним і своєчасним.

Метою є критичне переосмислення усталеної раніше системи пріоритетності чинників формування продовольчої безпеки в умовах глобалізації та дослідження напрямів їх

впливу на функціонування даної системи в сучасних економічних і геополітичних умовах.

Чинники, які впливають на формування системи продовольчої безпеки, тісно взаємопов'язані між собою. Така взаємозалежність, як правило, зумовлює мультиплікативний ефект [9, 10]. Наприклад, низький рівень розвитку виробничої інфраструктури продовольчого комплексу зумовлює значні втрати і погіршення якості вже виробленої продукції, стримує розширення обсягів сільськогосподарського виробництва у перспективі, спричиняє зниження рівня інвестиційної привабливості агропродовольчої системи, провокує міграційні процеси на селі і т.д. [3, 4].

Враховуючи наукові дослідження з вивчення проблематики продовольчої безпеки та факторів її формування [1-10], можна запропонувати таку класифікацію чинників продовольчої безпеки (рис. 1):

1. За критерієм суб'єктивності: об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні фактори продовольчої безпеки ми розглядаємо як такі, що є даністю цієї системи. Їх наявність чи відсутність, ступінь сприятливості і т.д. не залежать від бажань і можливостей керуючих систем. Вони, в переважній більшості, є практично незмінними в короткостроковому періоді й малодинамічними в довготривалій перспективі. Відтак, на них важко впливати, але враховувати при побудові системи продовольчого забезпечення треба обов'язково.

Суб'єктивні чинники – навпаки, формуються, переважно, під впливом людського фактора, вони є досить динамічними і можуть порівняно легко трансформуватися з плином часу і залежно від волі та можливостей управлінської системи, а також відповідного фінансового забезпечення.

Звичайно, поділ факторів продовольчої безпеки на об'єктивні і суб'єктивні є обґрунтованим лише до певної межі і досить умовним, особливо в сучасному світі (наприклад, новітні досягнення НТП в агросфері здатні певною мірою нівелювати несприятливий вплив об'єктивних факторів або обумовлювати їх зміни в бажаному напрямку). Крім того, один і той же фактор, вплив якого розглядатиметься стосовно систем продовольчої

безпеки різного ієрархічного рівня в одному випадку належатиме до групи об'єктивних, в іншому – до суб'єктивних факторів (так, політична ситуація в країні – фактор об'єктивний для системи продовольчої безпеки регіонального рівня і суб'єктивний стосовно її національного рівня).

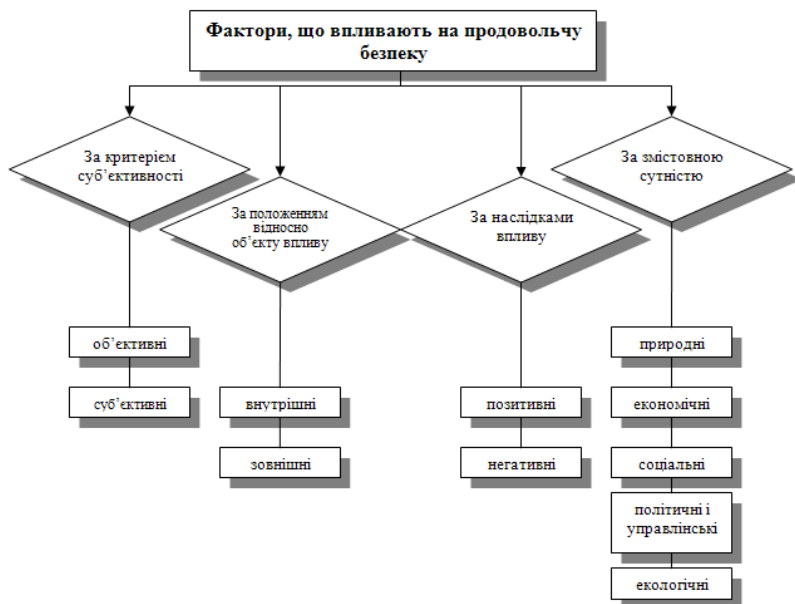


Рис. 1. Класифікація факторів продовольчої безпеки

2. За положенням відносно об'єкту впливу: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні фактори в контексті даного дослідження розглядаються нами, передусім, як умови глобального характеру, дія яких обумовлена загальносвітовими тенденціями (при вивченні системи продовольчої безпеки національного рівня) або параметрами загальнодержавного розвитку продовольчих систем (для дослідження продовольчої безпеки регіону) (рисунок 2; група 1).

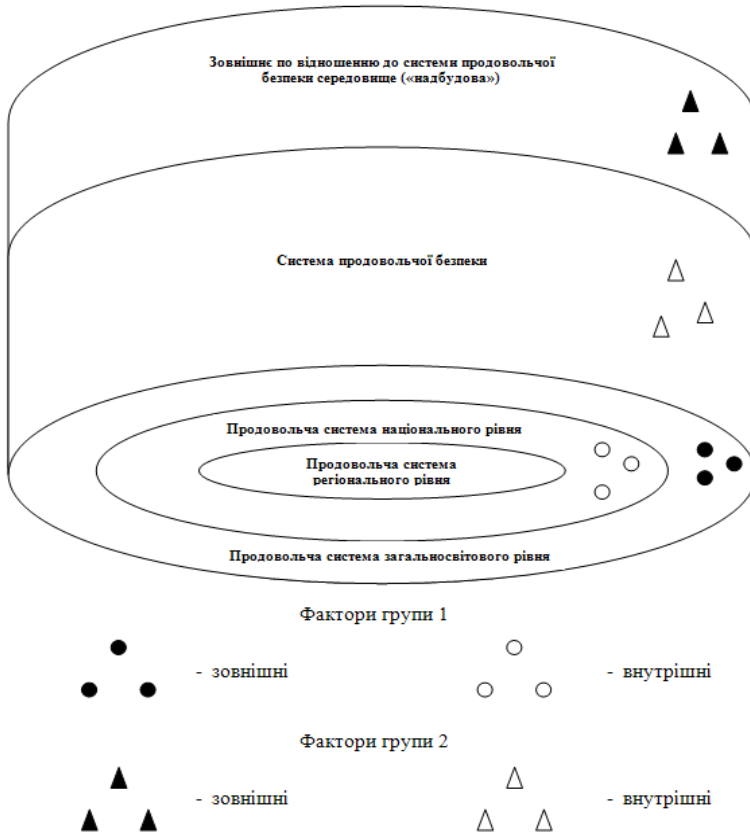


Рис. 2. Система внутрішніх факторів продовольчої безпеки

При цьому зовнішні фактори щодо забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні (системи нижчого ієрархічного рангу) одночасно виступають внутрішніми факторами формування системи національної продовольчої безпеки (системи вищого рангу).

Разом із тим, зовнішні фактори системи продовольчої безпеки певного ієрархічного рівня визначають більше загальну проблематику її забезпечення на цьому рівні; внутрішні –

конкретні форми їх впливу на формування різних рівнів продовольчої безпеки (рисунок 2; група 2).

3. За наслідками впливу: позитивні та негативні.

Оскільки різні фактори можуть справляти як позитивний, так і негативний вплив на систему продовольчої безпеки з точки зору досягнення її мети, всю сукупність факторів можна поділити за наслідками такого впливу. Цей поділ є досить простим, але не слід забувати, що одні й ті самі фактори, не міняючи напрямку і сили дії, можуть мати змінні в часі наслідки впливу на систему продовольчої безпеки. Наприклад, дотації сільськогосподарським виробникам на гектар посівів певних культур, безумовно, справляючи в багатьох випадках позитивний вплив на обсяги виробництва важливих видів продовольства, разом із тим певним чином підривають основи комерційного розрахунку в галузі, знижують відчуття відповідальності підприємців за результати своєї діяльності, а іноді – і штовхають їх на різного роду махінації (засівання угідь навіть нетиповими для даної зони сільськогосподарськими культурами без будь-якого намагання зібрати врожай після отримання дотації).

4. За змістовною сутністю: природні, економічні, соціальні, політичні і управлінські та екологічні.

Оскільки фактори мають різну природу, походження, змістовну суть і т.д., їх можна поділити на природні, економічні, соціальні, політичні та екологічні. Межі вказаних груп факторів є часто розмитими. Іноді важко провести чітку межу між соціальними, економічними і політичними факторами (наприклад, чисельність зайнятих у сільському господарстві, рівень доходів населення, його підприємницька ініціатива і т.д. – фактори, що можуть бути віднесені до групи економічних чи соціальних); або між природними та екологічними (стан екосистеми, екологічна ситуація в межах певної території тощо).

На нашу думку, фактори продовольчої безпеки доцільно вивчати окремо на кожному рівні організації даної системи, оскільки вони є специфічними для кожного з цих рівнів [5].

Перелік найбільш важливих, з нашої точки зору, факторів формування продовольчої безпеки на національному рівні, із

врахуванням виділених нами вище класифікаційних ознак (рис.1), представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Фактори, що визначають формування продовольчої безпеки на національному рівні

Фактори	
Об'єктивні	Суб'єктивні
<ul style="list-style-type: none"> – військово-політична, економічна і соціальна ситуація в світі; – стан розвитку світового АПК; – кон'юнктура світових продовольчих ринків, ринків енергоносіїв тощо; – розвиненість світової торгівельної і транспортної інфраструктури; – вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; – митна політика потенційних імпортерів продовольчої продукції; – агроглобалізаційні процеси; – агрокліматичні ресурси; – земельні ресурси; – водні ресурси; – чисельність населення та його статеві-вікова структура; – співвідношення 	<ul style="list-style-type: none"> – імідж країни на світовому ринку як виробника окремих видів продовольства; – ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики; – стабільність політичної ситуації в країні; – спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; – державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; – співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; – асмовідносини з країнами-основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; – політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу та населення;

Продовження таблиці 1

Об'єктивні	Суб'єктивні
<ul style="list-style-type: none"> – сільського та міського населення; – орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; – традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); – віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> – питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; – державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо; – рівень розвитку і структура продовольчого комплексу відповідного рангу; – забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу; – конкурентоспроможність продовольчої продукції; – забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом; – фінансові результати і ефективність діяльності суб'єктів агробізнесу; – чисельність зайнятих в АПК; – продуктивність праці в продовольчому комплексі; – рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; – НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.) – підприємницька ініціатива в агробізнесі

Продовження таблиці 1

Зовнішні	Внутрішні
<ul style="list-style-type: none"> – військово-політична та соціально-економічна ситуація в світі; – стан розвитку світового АПК; – кон'юнктура світових продовольчих ринків, ринків енергоносіїв тощо; – розвиненість світової торгівельної і транспортної інфраструктури; – вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; – митна політика потенційних імпортерів продовольчої продукції; – взаємовідносини з країнами – основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; – агроглобалізаційні процеси; – стабільність політичної ситуації в країні; – ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики держави; – чисельність населення та його статеві-вікова структура; 	<ul style="list-style-type: none"> – державні програми в агропродовольчій сфері; – спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; – політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу; – державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо; – агрокліматичні ресурси; – земельні ресурси; – водні ресурси; – рівень розвитку і структура продовольчого комплексу відповідного рангу; – забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу; – конкурентоспроможність продовольчої продукції; – забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом; – фінансові результати і ефективність діяльності суб'єктів агробізнесу; – чисельність зайнятих в АПК; – продуктивність праці в

Продовження таблиці 1

Зовнішні	Внутрішні
<ul style="list-style-type: none"> – співвідношення сільського та міського населення; – рівень доходів населення та їх диференціація; – питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; – орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; – традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); – віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо); – рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; – - НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.) 	<ul style="list-style-type: none"> продовольчому комплексу; – підприємницька ініціатива в агро- бізнесі
Природні	Економічні
<ul style="list-style-type: none"> – агрокліматичні ресурси (кількість сонячної радіації, сума активних температур, коефіцієнт зволоження, тривалість вегетаційного періоду, поширеність таких процесів, як засухи, суховії, градобиття тощо); – земельні ресурси (площа с/г угідь; їх структура, родючість ґрунтів, площа земель, придатних для с/г освоєння, рівень еродованості земель); 	<ul style="list-style-type: none"> – кон'юнктура світових продовольчих ринків; – рівень та динаміка ключових макроекономічних показників (курс національної валюти, індекс інфляції і т.д.), загальноекономічна ситуація в країні; – тенденції міждержавних зв'язків з обміну продовольчою і суміжною продукцією; – рівень розвитку і структура

Продовження таблиці 1

Природні	Економічні
<p>– водні ресурси (наявність наземних та підземних джерел прісної води, придатних для с/г використання)</p>	<p>– продовольчого комплексу відповідного рангу;</p> <p>– конкурентоспроможність продовольчої продукції;</p> <p>– кон’юнктура національних продовольчих ринків;</p> <p>– паритетність цін на продовольство і товари, які споживає продовольчий комплекс;</p> <p>– інноваційно-інвестиційна активність суб’єктів підприємницької діяльності в агросфері;</p> <p>– забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом;</p> <p>– фінансові результати і ефективність діяльності суб’єктів агробізнесу;</p> <p>– забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу;</p> <p>– рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури;</p> <p>– чисельність зайнятих в АПК;</p> <p>– продуктивність праці в продовольчому комплексі;</p> <p>– НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.)</p>

Продовження таблиці 1

Соціальні	Політичні і управлінські
<ul style="list-style-type: none"> – міграція населення за кордон; – чисельність населення та його статеві-вікова структура; – співвідношення сільського та міського населення; – рівень доходів населення та їх диференціація; – питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; – співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; – орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; – традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); – віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо); – стан фізичного та морального здоров'я населення 	<ul style="list-style-type: none"> – стабільність політичної ситуації в країні; – взаємовідносини з країнами-основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; – вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; – пріоритети та ефективність бюджетної політики; – митна політика держави та потенційних імпортерів продовольчої продукції; – податковий тягар та тенденції змін у податковій політиці; – політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу; – спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; – державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; – раціональність інвестиційної та кредитної політики держави; – державна політика в сфері

Закінчення таблиці 1

Соціальні	Політичні і управлінські
	<ul style="list-style-type: none"> – регулювання доходів населення; – державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо; – динаміка закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; – гарантовані обсяги держзакупівель продовольчої продукції та сировини
Екологічні	
<ul style="list-style-type: none"> - рівень екологічної культури населення; - загальна екологічна ситуація в регіоні; - рівень забруднення довкілля і ґрунтів небезпечними для здоров'я населення речовинами, радіонуклідами тощо; - техногенні катастрофи та катаклізми 	

Коротко охарактеризуємо найважливіші, на нашу думку, фактори, які визначають і визначатимуть у близькому майбутньому ключові параметри продовольчої безпеки нашої країни, згрупувавши їх за ознакою змістовної сутності.

Природні фактори. Природний потенціал розвитку АПК у спрощеному вигляді можна трактувати як сукупність природних умов і ресурсів, що його забезпечують. Незважаючи на те, що в постіндустріальному суспільстві значущість природних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки дещо нівелюється, вони були і лишаються основою розвитку сільського господарства. В сільськогосподарському виробництві економічні процеси відтворення переплітаються з природними, економічні закони – з біологічними. Отже, щоб мати змогу ефективно впливати на економіку аграрного виробництва, слід враховувати природні закономірності. Німецький учений Г.

Альтетмар підкреслює: “Власне сам процес виробництва в сільському господарстві здійснюється за участю сил природи” [1, с. 28-29].

Практично всі фактори природного середовища в Україні є сприятливими для розвитку агросфери. Але вплив суб’єктивних чинників і за радянських часів, і нині обмежує повноцінне використання наявного природного потенціалу. За адміністративно-командної системи управління розширене відтворення в продовольчому комплексі забезпечувалося, переважно, за рахунок екстенсивних факторів (збільшення площ сільськогосподарських угідь завдяки використанню меліоративних систем, нарощування площ ріллі, багаторічних насаджень, зростання поголів’я худоби тощо).

Із переходом до нової системи управління, природний потенціал став використовуватися ще менш раціонально та ефективно (через виведення із сільськогосподарського обробітку значних площ ріллі, стихійне заліснення необроблюваних угідь, порушення зональної спеціалізації сільського господарства і т.д.). Останнім часом набули поширення ще й такі негативні явища, як забудова значних площ земель сільськогосподарського призначення, їх засмічування матеріалами синтетичного походження, вивезення і продаж (в т.ч. за кордон) чорноземів тощо.

Такі явища, поряд із глобальними несприятливими змінами клімату, виснаженням водних ресурсів та природної родючості ґрунтів і т.д., вимагатимуть значних обсягів додаткових капіталовкладень для сприяння відтворенню природного потенціалу агросфери в майбутньому.

Економічні фактори. Економічним факторам, як правило, належить ключова роль у формуванні результатів функціонування агросфери, а відтак – і в забезпеченні продовольчої безпеки. Сприятливі зовнішньоекономічне середовище та кон’юнктура продовольчих ринків, достатня забезпеченість фінансовими ресурсами, задовільна, з точки зору суб’єктів агробізнесу, віддача вкладених ними ресурсів, є необхідними передумовами досягнення агропродовольчою системою певного рангу стану, сумісного з поняттям “продовольча безпека”. В іншому випадку будь-які переваги

природно-, працересурсного потенціалів, екологічної складової і т.д. навряд чи зможуть забезпечити належну віддачу продовольчого комплексу з точки зору загальносуспільних і національних інтересів.

У постіндустріальному суспільстві істотно зростає роль науково-технологічної складової. Впровадження передових досягнень НТП дозволяє підвищити віддачу сільськогосподарських угідь та ефективність діяльності окремих суб'єктів агробізнесу та агробізнесу в цілому, але в той же час далеко не завжди є сумісним із забезпеченням споживачів якісною, екологічно безпечною продукцією. Іншим результатом впровадження досягнень НТП є витіснення робочої сили з аграрної сфери і сільської місцевості, що веде до загострення проблем безробіття і соціальної захищеності населення.

В умовах сучасної України без нейтралізації негативного впливу загальноекономічних і кон'юнктурних факторів (у напрямку формування сприятливого макроекономічного середовища, належної місткості внутрішнього ринку і укріплення позицій на зовнішніх ринках, достатнього фінансового та інфраструктурного забезпечення галузі, встановлення прийнятного для аграрних виробників співвідношення цін і т.д.) досягнення відчутних результатів у розвитку агропродовольчої системи навряд чи ймовірне.

Соціальні фактори. В умовах постіндустріального суспільства соціальні фактори набувають певної пріоритетності. Переваги в розвитку тієї чи іншої територіальної агропродовольчої системи наразі визначаються не стільки земельними, агрокліматичними, матеріальними і т.д. ресурсами, скільки якістю людського капіталу: його освіченістю, рівнем кваліфікації, підприємницькою ініціативністю та активністю, здатністю сприймати і генерувати нововведення тощо.

У той же час населення виступає не лише виробником продовольчої продукції, а й її споживачем, формуючи споживчий ринок.

На сьогоднішній день різке зменшення чисельності населення України, висока частка у його структурі старших вікових груп, надзвичайно широке розповсюдження шкідливих звичок, передусім, алкогольної залежності серед сільського

населення (звідси надзвичайно пасивна життєва позиція і небажання працювати) тощо виступають лімітуючими чинниками формування трудових ресурсного потенціалу, у т.ч. його якісної складової, а також обмежують місткість національного споживчого ринку.

Неоднозначним впливом на систему продовольчої безпеки характеризується дешевизна робочої сили в агросфері України. З одного боку, низький рівень оплати праці дозволяє зменшити рівень виробничих витрат у галузі, з іншого – виступає слабким мотиваційним чинником високопродуктивної праці, а окрім цього – зменшує місткість вітчизняного продовольчого ринку.

Політичні і управлінські фактори відіграють пріоритетну роль у розвитку агропродовольчого комплексу і забезпеченні продовольчої безпеки будь-якого ієрархічного рівня. У той же час аграрна політика та управлінська система в Україні як на державному, так і на місцевих рівнях і в радянську епоху, і в часи постсоціалістичних трансформацій була дуже далекою від досконалості, а фаховий рівень управлінців різних рівнів досить низьким.

Головною вадою радянської аграрної політики було те, що вона будувалася за галузевим принципом, а її основним завданням було збільшення виробництва продукції в різних секторах агропромислового комплексу. При цьому проблемам розвитку самого села, сільського населення та сільських територій не приділялася належна увага.

Пострадянський період охарактеризувався руйнацією усталених форм і методів управління аграрним сектором, зокрема відмовою від держзамовлення на окремі види сільськогосподарської продукції, ліквідацією колгоспів як основної форми організації сільського господарства, невирішеністю питань ринку землі, зниженням товарності сільськогосподарського виробництва тощо [2, с. 91].

Як зазначають О. Онищенко та В. Юрчишин, пострадянська аграрна політика характеризувалася “глибокою сутнісною недосконалістю” і “безкарно-безвідповідальною організацією її здійснення”, в результаті чого “... в аграрному блоці країни сформувався настільки негативний фон, що він, у кінцевому

рахунку, став основою всіх невдач, прорахунків і помилок ... зі всіма відповідними цьому наслідками” [7, с. 10].

На жаль, і зараз управлінська ієрархія неспроможна забезпечити оптимальний розподіл ресурсів і їх ефективне використання у т.ч. в агросфері, не пристосована до існування в умовах швидких змін і соціально-господарських нововведень і т.д., наслідком чого є розкрадання фінансових і матеріальних ресурсів, знищення мотивів до продуктивної діяльності і підприємницької ініціативи, витіснення населення із сільської місцевості і країни взагалі.

Насамкінець відзначимо, що управлінські фактори здатні значною мірою компенсувати слабкі сторони природоресурсного та ін. потенціалу і в той же час можуть відігравати надзвичайно негативну роль у розвитку агропродовольчої сфери і забезпеченні продовольчої безпеки, нівелюючи чи не будь-які ресурсні та інші переваги території.

Екологічні фактори. Як правило, екологічні фактори не відіграють визначальної ролі у розвитку агропродовольчих систем і забезпеченні продовольчої безпеки. Але їх ігнорування може суттєво позначитися на якості продовольчої продукції, а відтак – і на її конкурентоспроможності, нівелюючи таким чином ресурсні, економічні та інші переваги території.

За умови поступового поширення загальносвітових тенденцій контролю за якістю продуктів харчування (передусім, із боку споживача), вагомість екологічного фактору, швидше за все, буде зростати.

Враховуючи незначні обсяги внесення мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин в українські ґрунти за часів незалежності, наша держава, ймовірно, має певні переваги в плані налагодження виробництва екологічно безпечних продуктів харчування, в т.ч. з метою їх експорту.

В умовах України саме коректна побудова і ефективне застосування ключових інструментів продовольчої політики в рамках дії суб'єктивних факторів впливу на агропродовольчі системи з максимальним використанням відносно сприятливих поки що об'єктивних передумов, здатні призвести до набуття вітчизняною агросферою стану, сумісного з вимогами забезпечення продовольчої безпеки держави.

Список літератури:

1. Альтетмар Г. Перспективное планирование сельскохозяйственного производства / Г. Альтетмар. – М., 1969. – С. 28-29.
2. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: Монографія / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
3. Воскобойников А. Э. Системные исследования: базовые понятия, принципы и методология / А. Э. Воскобойников // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2013. — № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/6/Voskoboinikov_Systems-Research/
4. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Монографія. / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
5. Зеленська О.О. Система чинників продовольчої безпеки територій різного рангу / О.О. Зеленська // Вісник Чернігівського державного технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки. – 2012. - № 4 (62). – с. 174-180 (0,6 д.а.).
6. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности / З.М. Ильина. – Минск: ООО “Мисанта”, 2001. – 228 с.
7. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики / О. Онищенко, В Юрчишин // Економіка України. – 2006. - № 1. – С. 10.
8. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития/ Ильина З.М., Гусаков В.Г., Бельский В.И. и др.; под ред. Ильиной З.М. – Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 112 с.
9. Haken H. Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems, (3rd enlarged ed.). Springer, 2006. – 262 pages.
10. Holt-Jimenez E. The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org.

Ревак І.О., к.е.н., доцент,
професор кафедри інформаційних технологій в діяльності ОВС
та економічної безпеки Львівського державного університету
внутрішніх справ

ТЕОРІЯ БЕЗПЕКОЗНАВСТВА: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Теорія безпекознавства вважається достатньо новим напрямом наукових досліджень, що потребує теоретичних напрацювань та наукового обґрунтування. Концептуальні основи теорії безпекознавства представлені у роботах таких вітчизняних науковців, як В.А. Ліпкан, А.Б. Качинський, К.І. Беляков, О.М. Гонтаренко, В.П. Горбулін та ін. Водночас аналіз праць українських та закордонних дослідників крізь призму сучасних соціально-економічних викликів дозволяє стверджувати про відсутність науково обґрунтованих засад, або вихідних положень теорії безпекознавства. Серед науковців досі не сформувався єдиного підходу щодо трактування основних положень цієї науки, вимагає ґрунтового дослідження понятійно-категоріальний апарат.

Беззаперечним є факт застосування міждисциплінарних підходів у вивченні процесу розвитку науки безпекознавства. Так, Ю.Г. Коротенков виділяє дві фази безперервного процесу розвитку будь-якої науки: першу фазу дослідник характеризує як диференціацію науки на базі елементів міжнаукової інтеграції та тенденцій до наукової взаємодії, а другу – як інтеграцію диференційованих наукових напрямів на основі їх системного та міжсистемного об'єднання [10, с. 10]. На думку ж М.С. Кагана, сьогодні необхідно розпочати перебудову системи науки та освіти у вузах, щоб формувати у молодих науковців мислення на основі міждисциплінарного системно-синергетичного розуміння наукової діяльності [8]. Під безпекознавством більшість дослідників вважають комплексний, міждисциплінарний напрям наукових знань та навчальну дисципліну, предметом якої є вивчення процесів забезпечення безпеки життєдіяльності людини, суспільства та держави.

Питання безпеки є актуальними з появою людини, а проблема забезпечення безпеки належить до однієї з найдавніших проблем людства. Більшість науковців схиляються до думки, що наука про безпеку, або безпекознавство виникла як реакція на захист особи, держави та суспільства від різного роду катаклізм, конфліктів, катастроф, війн тощо. Підтвердженням цього є окремі висновки науковців на кшталт таких: «система знань про захищеність людини, суспільства, держави та довкілля від загроз, джерелами яких є соціальне, природне та техногенне середовище, повинна стати самостійною науковою дисципліною» [9, с. 8]; «суспільна міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки і виробляє загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування називається наукою безпекознавство» [11, с. 18]. За словами Полторакова О.Ю., «наука про безпеку» (сек'юритологія) поки до кінця не оформилася, не отримала міцної теоретико-методологічної бази та стрункої структури [15, с. 12].

Вихідними положеннями будь-якої науки є чітке визначення об'єкта та предмета дослідження. Враховуючи той факт, що безпекознавство належить до суспільних наук, його об'єктом виступають процеси забезпечення безпеки у всіх сферах суспільного буття або суспільно-економічні відносини щодо розробки комплексу заходів з питань протидії потенційним і реальним загрозам. Предметом науки безпекознавства є теоретико-методологічні засади та закономірності організації системи безпеки.

Методологічною основою теорії безпекознавства виступають загальнонаукові та філософські принципи, що становлять своєрідну світоглядну систему пізнання. З іншого боку, безпека виступає фундаментальною основою існування будь-якої системи і характеризується такими ознаками як системність, самоорганізація та цілісність. Методи теорії безпекознавства – це сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку соціальних чи економічних систем. Теорія безпекознавства застосовує як загальнонаукові, так і

специфічні для даної науки методи пізнання. До основних методів можна віднести діалектику, метод наукової абстракції, індукцію і дедукцію, аналіз і синтез, історичний і логічний методи. Практичного використання набувають такі специфічні методи, як економіко-статистичний, системний, формалізація, експертних оцінок, екстраполяції, експерименту, моделювання, прогнозування тощо.

Узагальнення наукових підходів щодо розуміння терміну «безпекознавство» дало можливість трактувати теорію безпекознавства як: науку, котра вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у різних системах, що реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки; суспільну міждисциплінарну науку, яка досліджує загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки та виробляє загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування. Загалом сучасне безпекознавство є підґрунтям та методологічною основою похідних наук про безпеку – менеджмент безпеки, етика безпеки, безпекознавча глобалістика, психологія безпеки та ін.

Системні дослідження вихідних положень теорії безпекознавства розкривають зміст основних понять даної науки, як-от – небезпека, загроза, безпека. Водночас складність і різноманітність функціональних сфер, в яких відбувається розвиток параметрів безпеки, а також наявність системи взаємозв'язків між ними зумовлює необхідність ґрунтовних наукових пошуків. Спробуємо проаналізувати та систематизувати вищезгадані поняття з позиції аналізу стану економічної безпеки держави.

Варто зауважити, що в теорії безпекознавства немає єдиних усталених визначень даних понять, ґрунтового їх роз'яснення та тлумачення. Докорінних змін потребує і правова база, зокрема, прийняття закону «Про економічну безпеку України». У наукових джерелах досить часто зустрічаємо суперечливі та неоднозначні погляди, особливо щодо сутності понять «загроза» і «небезпека». Без сумніву, семантичне походження даних термінів вказує на таку спільну їх рису як наявність потенційного джерела шкоди: *загроза* – можливість або

неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-, чого-небудь; *небезпека* – можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін., або стан, коли кому-, чому-небудь щось загрожує [2, с. 387, 747].

Дослідники ж тлумачать ці поняття по-різному. Так, поняття «небезпека» трактується науковцями як заповідання шкоди важливим національним інтересам та національній безпеці у локальних масштабах [12, с. 7-17]; можливі чи реальні явища, події чи процеси, які здатні завдавати шкоди людині, підприємству, банку, державі, зруйнувати матеріальні, духовні або природні цінності, заблокувати шлях до розвитку [16, с. 42]; об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на якесь явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заповідана шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо [5, с. 23].

Під загрозою науковці розуміють: безпосередню загрозу життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, яка виходить за локальні межі і стосується таких національних цінностей, як суверенітет, державність, територіальна цілісність [12, с. 7-17]; явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [1, с. 64]; дію дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з порушенням законів, норм і технологій, що може спричинити потенційні або реальні втрати, здатні викликати небезпеку для соціально-економічної системи [4, с. 10]; небезпеку на стадії переходу із можливості у дійсність, тобто намір одних заповідати шкоду іншим [16, с. 42]; конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов [5, с. 23].

Окрім того, у Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначено, що загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [6], поняття «небезпеки» законодавчо не визначене. Погоджуємося з позицією Галушка С.О., що в

вищезгаданому законі, як і в інших нормативно-правових документах загрози розглядаються не в динаміці, а в статичі, що є неприпустимим з огляду на постійну еволюцію загроз. Дослідник переконаний, що раптова актуалізація якої-небудь нової загрози не завжди може привести до своєчасного і адекватного реагування на неї. Тому було би доцільно, крім самого переліку загроз, законодавчо визначити їх можливі рівні і встановити (за прикладом розвинутих країн світу) систему загроз та відповідні ступені реагування на них з боку держави [3].

Варто також наголосити на тому, що чимало дослідників теорії безпекознавства виділяють такі деструктивні або дестабілізуючі чинники як ризик і виклик [7, с. 91]. На наше переконання, обидва поняття включати до понятійно-категорійного апарату теорії безпекознавства є недоцільно з огляду на декілька причин. По-перше, смислове значення поняття «ризик» означає усвідомлену можливість небезпеки, або можливість збитків чи неуспіху в якійсь справі [2, с. 1221], що майже повністю співпадає з сутністю понять «загроза» і «небезпека», правда, лише з однією відмінністю, що це «усвідомлена» можливість небезпеки. На наш погляд, поняття «ризик» більшою мірою стосується практично усіх сфер мікрорівня, таких видів діяльності як виробнича, економічна, фінансова та ін. Поняття «виклик» означає вимогу, спонукання до будь-яких дій, відносин [2, с. 136], або, іншими словами, є певним заклик до участі в якихось процесах. Дії такого плану, безумовно, не викликають жодних несприятливих обставин, і тому термін «виклик» не можна вважати безпековою категорією. По-друге, за характером впливу (або реалізації) дані поняття відносяться до різних сфер людської діяльності. Так, «ризик» як ступінь імовірності настання певної негативної події, що може відбутися в певний час за певних обставин, асоціюється з підприємницькою діяльністю, і проблема ризику як така є прогнозованою, а в багатьох випадках навіть виправданою. Окрім цього, за допомогою сучасного економіко-математичного інструментарію та інформаційних технологій можна з високою вірогідністю підрахувати розмір можливих збитків. У той же час, ризик може виявитися прийнятним і

забезпечити суб'єкту господарювання додаткову вигоду або нове джерело доходу. Виклик – це вимога, спонукання до певних дій, він передбачає виконання вимушених дій. Виклик можна прийняти або відхилити, тому сам по собі він не є небезпечним, хоч містить потенційну загрозу.

Економічна природа поняття «безпека» упродовж усієї історії людства зазнавала постійних змін, набуваючи все нових рис та ознак. Сміслові значення цього поняття викристалізувалося із великої кількості базових його елементів, найсуттєвішими з них є такі твердження: безпека – це стан потенційної жертви, стан об'єкта безпеки; можливість об'єкта, явища, процесу зберегти свою сутність і основну характеристику в умовах цілеспрямованого, руйнівного впливу ззовні чи в самому об'єкті, явищі, процесі; умова (гарант) життєдіяльності особистості, суспільства, держави; властивість системи зберігати свою стійкість і саморегуляцію, цілісність; відсутність небезпеки і загроз матеріальної й духовної сфери [13, с. 15].

За останні десятиріччя значення терміну «безпека» значно розширилося. Так, під безпекою розуміють гарантовану конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз [11, с. 57]; найбільш бажаний стан, при якому інтенсивність дії негативних факторів впливу є мінімально доступною [14]. У тлумачних та енциклопедичних словниках термін «безпека» тлумачиться як попередження, усунення і захист від небезпеки; стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [2, с. 70].

Авторське трактування згаданих наукових понять є дещо іншим, тому детальніше проаналізуємо їх смислові значення. Безумовно, поняття «загроза» і «небезпека» не є синонімами, хоч етимологія цих понять вказує на їх спорідненість, спільне походження, корені та ознаки. Спробуємо розкрити «практично невидимі» відмінності між цими поняттями через форми їх прояву, або зони виникнення. Передусім зазначимо, що, нашу думку, *загроза* – це потенційно можлива або реальна дія (умова), яка здатна завдати як матеріальної, так і матеріальної шкоди; *небезпека* – це конкретна і реальна форма розвитку та

реалізації загрози. Загроза виступає вихідним, або початковим ступенем розвитку небезпеки.

Варто наголосити на тому, що будь-які деструктивні чинники залежно від ступеня їх реалізації проявляються у визначеній просторовій області, утворюючи так звані зони – «зону загроз», «зону небезпеки», «зону втрат чи завданих збитків». Ситуація (стан), за якої вплив негативних чинників практично відсутній і не загрожує ефективному функціонуванню об'єкта безпеки вважатимемо «*зоною безпеки*». «*Зона загроз*» представляє (відображає) ситуацію, за якої ймовірність настання негативних подій є невисокою. Загалом, в умовах поглиблення глобалізаційних викликів та соціально-економічних криз наявність реальних і потенційних загроз вважається нормальним явищем. Більше того, поява все нових і нових загроз спонукає суб'єктів безпеки, що є відповідальними за стан безпеки об'єкта(ів), тримати «руку на пульсі» і бути готовим до активних захисних дій. У такому разі наявність загроз можна вважати своєрідним мотивуючим чинником. «Зона небезпеки» характеризує стан настання загроз(и), або фактичної її реалізації, коли профілактичними заходами та засобами, що були в арсеналі суб'єкта безпеки, мінімізувати або нейтралізувати загрози було практично не можливо. Найнебезпечнішою зоною, безумовно, є «*зона втрат і завданих збитків*», коли суб'єкти оцінюють розміри нанесеної шкоди і підраховують суми завданих матеріальних, фінансових та інших збитків. Така ситуація вимагає запровадження ліквідаційних заходів.

Для глибшого розуміння відмінностей між згаданими поняттями зобразимо в умовній системі координат відповідні зони (див. рис. 1). Так, умовною лінією розмежування «зони безпеки» та «зони загроз» може бути вертикальна пряма, що перетинає горизонтальну вісь у певній точці рівноваги, або балансування *E* (від лат. слова *equilibrium* – рівновага). На горизонтальній осі розмістимо (відкладемо) всі вищезгадані «зони» залежно від ступеня реалізації потенційних загроз та/або ймовірності нанесення збитків чи одержання втрат.

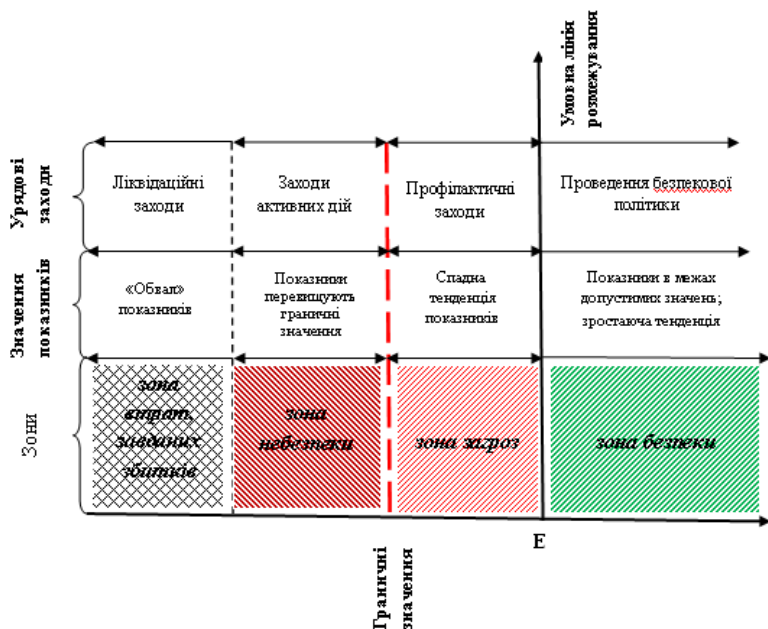


Рис. 1 Декомпозиція вихідних положень теорії безпекознавства
«безпека – загроза – небезпека»

Справа від умовної лінії розмежування знаходиться «зона безпеки», що характеризується загальними позитивними тенденціями. Стан безпеки означає надійну захищеність життєво важливих інтересів, збереження і розвиток людського й інтелектуального потенціалу, підтримку соціально-економічного розвитку суспільства тощо. У даній зоні об'єктам безпеки не загрожують дестабілізуючі впливи, всі показники перебувають у межах допустимих значень та мають стійку тенденцію до зростання.

Першою зоною зліва від умовної лінії розмежування є «зона загрози», що вимагає найпильнішої уваги з боку суб'єктів безпеки, оскільки характер новітніх загроз носить непередбачуваний асиметричний характер. Зона загрози відображає ступінь впливу загроз на стан безпеки в цілому, що

можуть виникнути в результаті цілеспрямованих або неусвідомлених дій суб'єктів, а також природних процесів. Можна вирізнити такі її фази, як: допустиму, критичну, катастрофічну. Саме у цій зоні необхідно постійно здійснювати моніторинг та проводити діагностику реальних і потенційних загроз. Реальну небезпеку для національної економіки та суспільства становить система загроз – сукупність взаємопов'язаних дестабілізуючих чинників, дія яких може спричинити реальні матеріальні та/або моральні збитки.

Граничною межею або індикатором, що сигналізує про перехід із «зони загроз» у «зону небезпеки» є *граничні, або порогові значення* усіх показників безпеки. На рис. 1. лінія розмежування згаданих зон зображена у вигляді червоної штрихпунктирної лінії. Порогові значення індикаторів безпеки є кількісними параметрами, що окреслюють межу між зоною загроз і зоною небезпеки. Зона небезпеки є середовищем підвищеного ризику та формою прояву загроз(и), розвиток якої має ймовірну математичну інтерпретацію. Виникнення небезпеки тягне за собою втрати, які підривають економічну чи будь-яку іншу систему, однак немає катастрофічних наслідків, а нанесені збитки можна відшкодувати. У такій ситуації проводять заходи активних безпекових дій, що включають комплекс організаційно-економічних і правових заходів, спрямованих на відвернення потенційних та протидію реальним загрозам.

Крайня ліва зона вздовж осі абсцис є «зоною втрат, або зоною завданих збитків», в якій потрібно вживати усіх можливих заходів із ліквідації завданих збитків та/або нанесеної шкоди. У цій зоні проводяться ліквідаційні заходи, що передбачають дослідження та оцінювання характеру і масштабу впливу на об'єкт(и) безпеки, здійснення невідкладних аварійних, рятувальних та відновлювальних робіт.

Отже, для з'ясування відмінностей між поняттями «безпека», «загроза» і «небезпека» автором запропоновано умовний поділ на зони – «зону безпеки», «зону загроз», «зону небезпеки» та «зону збитків».

Резюмуючи, наголосимо на важливості подальших наукових досліджень у царині теорії безпекознавства, адже наука про

безпеку є новітнім міждисциплінарним ученням, що потребує сталої теоретико-методологічної бази та чітко окресленої функціонально-організаційної структури.

Список літератури:

1. Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник / за ред. З.С. Варналія – К.: Знання, 2009. – 647 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Галушко С.О. Еволюція загроз // Центр воєнної політики та політики безпеки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/ru/arhiv/kolonkaavtora/3312-2010-10-28-07-58-06>

4. Економічна безпека: навчальний посібник (з грифом МВС) / [В.І. Франчук, Л.В. Герасименко, В.О. Гончарова, З.Б. Живко та ін.] за ред. В.І. Франчука – Л.: ЛьвДУВС, 2010. – 244 с.

5. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: 2001. – 309 с.

6. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

7. Іляш О.І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія / О.І. Іляш. – Л.: ПАІС, 2012. – 592 с.

8. Каган М.С. Перспективы развития гуманитарных наук в XXI веке http://anthropology.ru/ru/texts/kagan/symp12_01.html

9. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. – К., 2003. – 472 с.

10. Коротенков Ю.Г. Формализованная информатиология: монографія / Ю.Г. Коротенков; под ред. Харитона А.Г. – М.: Информатиология, 2000. – 30 с.

11. Ліпкан В.А. Безпекознавство: Навч. посібник. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 208 с.

12. Манилов В. Угрозы национальной безопасности России // Военная мысль. – 1996. - № 1. – С. 7-17.

13. Минаев Г.А. Безопасность организации: Учебник. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.

14. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. / За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р.Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

15. Полтораков О.Ю. Національна безпека в дефініційних вимірах // Стратегічні пріоритети. – № 4 (17). – 2010. – С. 8-13.

16. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. – М.: «Ось-89», 2000. – 400 с.

Омеляненко М.О., аспірант кафедри фінансової діяльності суб'єктів господарювання і державних установ

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ БОРГОВІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

В сучасних умовах глобалізації та інтеграції фінансових ринків на фоні зростання глобальної фінансової заборгованості як розвинених країн, так і країн, що розвиваються, актуалізується проблема управління борговою безпекою національних економік.

Відповідно до вітчизняного законодавства: «боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи» [1].

Державна заборгованість на сьогодні характерна для всіх країн світу та є об'єктивною необхідністю, і насамперед, спричинена нестачею доходів бюджету держави для повного фінансування її витрат. Наявність державної заборгованості є нормальним явищем для ринкової економіки та може мати як негативні, так і позитивні прояви. Непідконтрольне зростання боргу держави швидкими темпами, неефективне використання запозичених коштів в кінцевому підсумку призводить до потрапляння економіки країни в «боргову яму», коли наступні кредитні транші використовуються для погашення попередніх; поглиблення фінансово-економічної кризи; втрати державних об'єктів стратегічного значення тощо. Економічно ефективно та доцільне спрямування позичених фінансових ресурсів, наприклад, в інвестиційну діяльність, має позитивні результати для країни: економічне зростання, довіра з боку кредиторів при вчасному виконанні зобов'язань, покращення інвестиційного клімату, успішна інтеграція в світовий економічний простір.

Фактори, що впливають на рівень боргової стійкості, можна умовно поділити на 2 групи [7]:

1. Фактори, що визначають рівень боргової безпеки:

- абсолютна сума зобов'язань держави;
- ВВП національної економіки;
- доходи бюджету;
- сума експорту товарів і послуг;
- валюта боргового тягаря;
- терміни погашення, графік платежів за боргом;
- строкова структура боргу.

2. Фактори, що характеризують рівень достатності джерел для виконання боргових зобов'язань вчасно та в повному обсязі:

- абсолютний обсяг нових запозичень уряду;
- стан внутрішнього ринку державних цінних паперів (рівень відсоткових ставок, ліквідність, строковість);
- динаміка та поточний стан валютного курсу національної валюти до іноземної;
- наявність профіциту чи дефіциту бюджету країни, динаміка сальдо бюджету;
- рівень доступу на світові ринки капіталів;
- темпи економічного зростання;
- політична та соціальна стабільність;
- сальдо торгового та платіжного балансів.

В процесі оцінки рівня боргової безпеки країни користуються цілою низкою показників, що не мають жорсткої фіксації щодо свого переліку, навпаки адаптуються до умов соціально-економічного розвитку конкретного об'єкта аналізу. Так само і граничні рівні індикаторів боргової безпеки можуть відрізнятися в різних економічних системах, а задовільні результати розрахунку показників боргової безпеки не свідчать про відсутність боргових проблем у позичальника. Відповідно до Наказу «Про затвердження Методики розрахунку показників економічної безпеки» розглянемо індикатори та їх граничні значення, які використовуються в Україні (див. табл. 1).

На практиці найчастіше використовують такий показник боргової стійкості, як відношення державного боргу до ВВП, що ілюструє рівень боргового навантаження на національну економіку та умовно визначає можливість розрахуватися за борговими зобов'язаннями, виходячи з потенціалу економіки. Хоча даний індикатор недостатньо точно відображає боргову

стійкість, приваблює простота його розрахунку і саме за його допомогою міжнародні фінансові та інші організації констатують здатність тієї чи іншої країни виконувати в повній мірі та вчасно взяті на себе боргові зобов'язання. Через фактори боргової стійкості (наприклад, співвідношення рівня заборгованості до ВВП) можна по-різному характеризувати ступінь боргової стійкості. Тому показник відношення державного боргу (внутрішнього чи зовнішнього) до ВВП варто аналізувати в динаміці.

Таблиця 1

Індикатори та граничні значення індикаторів стану боргової безпеки України [1]

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Граничне значення
1.	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
2.	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
3.	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200
4.	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
5.	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12
6.	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20
7.	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
8.	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25
9.	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30

Досі немає однозначної думки щодо граничного значення даного індикатора боргової стійкості. В той час, як Методика розрахунку рівня економічної безпеки пропонує 55% [1], Бюджетний кодекс – 60% [2], на Меморандумі про співробітництво з МВФ ставиться завдання зниження рівня державного боргу до 35% ВВП. На доцільність та ефективність використання для аналізу варіанту, запропонованого в ЄС, вказують і результати досліджень фінансових організацій та експертів міжнародного чи вітчизняного характеру. Така різниця з даними показника у країнах Європейського Союзу (50-60%) зумовлена високим рівнем залежності від зовнішнього ринку капіталів, світового експорту, недостатнім ступенем розвитку ринку державних цінних паперів на внутрішньому ринку України, включенням в розрахунок показника вужчого кола зобов'язань, що в результаті завищує його значення [6].

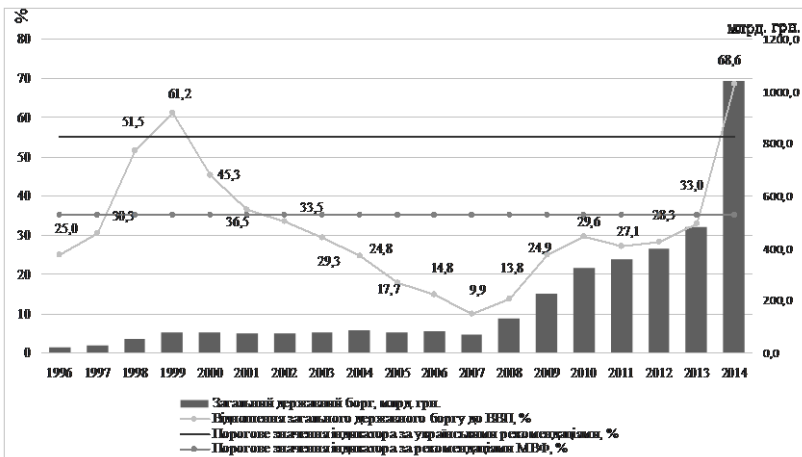


Рис. 1 Динаміка відношення загального державного боргу до ВВП у 1996–2014 рр.*

* побудовано автором за даними [3], [4]

У 2013 р. відношення загального державного боргу до ВВП склало 33% (рис.1). Це значення зростає, починаючи з 2011 р., при цьому темпи приросту індикатора також зростають – з 44%

у 2011 – 2012 рр. до 66% у 2012 – 2013 рр.. Відношення загального державного боргу до ВВП у 2013 р. та 2014 р. перевищує пікове значення 2010 р. на 11,5% та у 2,3 рази відповідно. Графічне відображення ілюструє переломний момент у 2007 р., до якого протягом аналізованого періоду спостерігалася тенденція зниження, а після - підвищення показника відношення державного боргу до ВВП. Якщо аналізувати стан боргової безпеки України протягом 18 років незалежності, то за вітчизняними рекомендаціями перетин граничних меж відбувся лише двічі, в той час, як за рекомендаціями МВФ, починаючи з 2009 р. стан боргової безпеки країни з кожним роком погіршується та перевищує граничне значення у 2014 рр., сигналізуючи про небезпеку настання дефолту, тобто стану неможливості національної економіки вчасно та в повній мірі розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Окремо також розраховують такі індикатори, як відношення державного зовнішнього (рис. 3) та внутрішнього (рис. 2) боргу до ВВП.

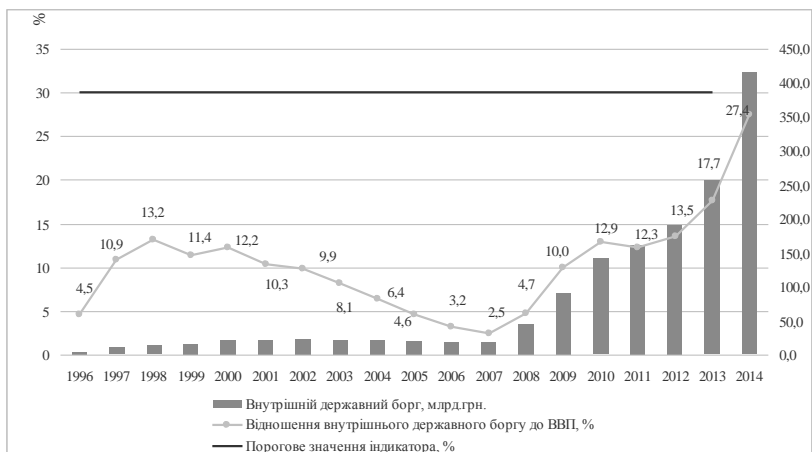
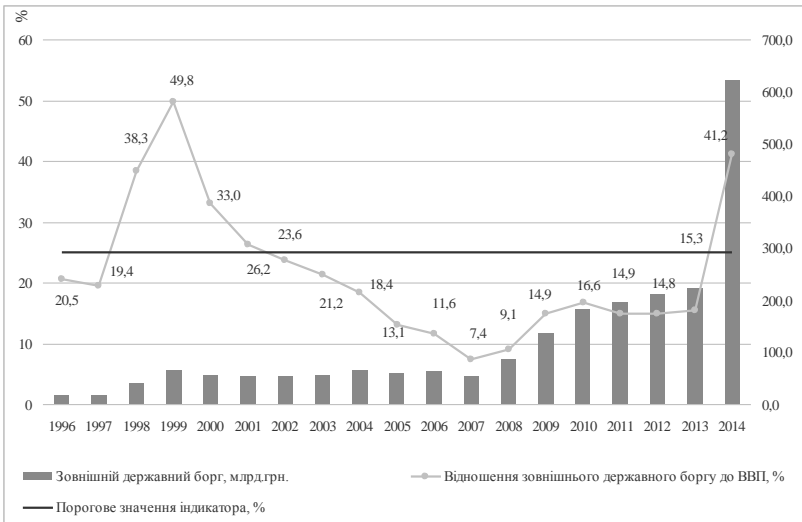


Рис. 2 Динаміка відношення внутрішнього державного боргу до ВВП у 1996 – 2014 рр.*

*побудовано автором за даними [3], [4]



*Рис. 3 Динаміка відношення зовнішнього державного боргу до ВВП у 1996 – 2014 рр. **

** побудовано автором за даними [3], [4]*

За Методичними рекомендаціями, критичним рівнем відношення внутрішнього державного боргу до ВВП є 30%. Дані розрахунків на графіку наглядно демонструють відсутність загрози внутрішній борговій безпеці країни, однак варто звернути увагу на негативну динаміку, оскільки значення індикатора у 2014 р. є найбільшим протягом всього періоду аналізу та майже досягає граничного значення. Тенденція зростання показника з 2007 р. свідчить про відсутність ефективної боргової політики уряду, постійне зростання боргових зобов'язань уряду.

Рівень боргової залежності національної економіки від фінансування з-за кордону характеризує показник відношення зовнішнього державного боргу до ВВП. За національною методикою, граничне значення індикатора становить 25%. За останнє десятиліття рівень боргової безпеки значно погіршився лише у 2014 році, в більшій мірі, через нові кредити та девальвацію гривні майже вдвічі, що призвело до зростання

загального зовнішнього боргу в абсолютному вимірі. До 2014 року борговій безпеці, якщо враховувати розрахунки, нічого не загрожувало.

Для більш загальної оцінки боргової стійкості України розглянемо наступний показник - рівень зовнішньої заборгованості на 1 особу, граничне значення якого становить 200 дол. США (рис. 4).

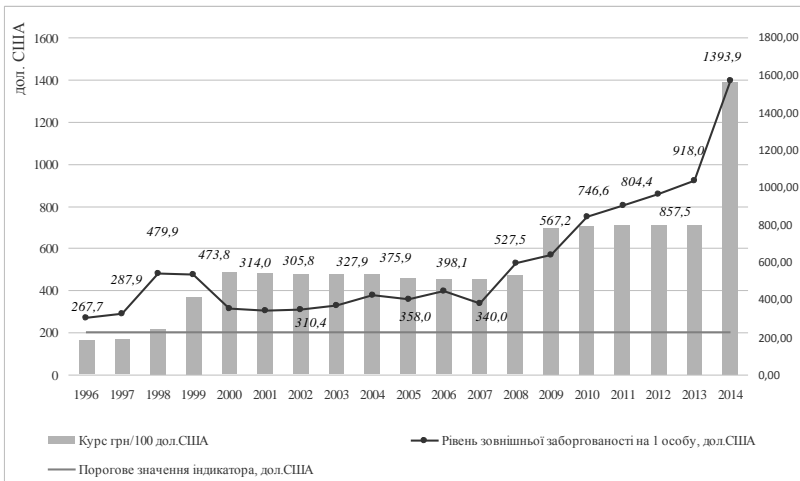


Рис. 4 Динаміка рівня зовнішньої заборгованості на 1 особу у 1996 – 2014 рр.*

* побудовано автором за даними [3], [4], [5]

Рис.4 демонструє тенденцію зростання обсягу боргового навантаження на одну особу не лише за рахунок збільшення боргу, а й зменшення кількості населення («старіння нації»). Так, якщо у 1996 р. боргове зобов'язання в середньому кожного українця працездатного віку становило 267,7 дол. США, то вже у 2013 р. ця сума перевищує попередню у 3,4 рази. Зовсім критична ситуація на кінець 2014 році, адже внаслідок нових запозичень та майже подвійної девальвації гривні рівень зовнішньої заборгованості на 1 особу перевищує критичну межу майже у 7 разів, досягнувши позначки 1394 дол. США. Однак

слід враховувати також частку прямого державного боргу, що останніми роками знаходиться в межах 82% [4]. В такому випадку, державний прями́й борг на 1 українця на кінець 2014 р. становитиме 1143 дол. США. До подальшого погіршення ситуації щодо абсолютних розмірів боргового навантаження у 2015 р. може призвести й девальвація гривні та потреба у нових кредитних траншах у зв'язку зі складною політичною ситуацією в країні та збройними конфліктами на Сході.

Недоліком боргової політики українського уряду є те, що держава замість того, щоб за отримані кредити відновити виробництво у реальному секторі економіки, створюючи при цьому нові робочі місця, використовує переважну частину коштів на виплату соціального забезпечення тих же самих безробітних, які могли б при раціональній політиці влади сплачувати у державну казну податки, а більша частина кредитів не зрозуміло де зникає, так як населення не має доступу до інформації про цільове використання кредитних ресурсів.

Рада Міжнародного валютного фонду (МВФ) з макроекономічної політики розробила механізм проведення аналізу стійкості боргу як інструмент для кращого виявлення, попередження та вирішення потенційних платіжних криз.

Програма має наступні складові у своїй структурі:

1. Оцінка поточної боргової ситуації, аналіз термінів погашення боргу, використання фіксованої або плаваючої ставки, індексації та суб'єкта її проведення.

2. Знаходження точок вразливості в структурі боргу чи борговій політиці в цілому, в результаті чого можливе внесення коректив для уникнення потенційних труднощів із вчасним виконанням зобов'язань та обслуговуванням боргу.

3. У тих випадках, коли такі труднощі все ж виникли, або ось-ось з'являться в результаті невчасної реакції на високу ймовірність ризику невиконання зобов'язань, необхідно вивчити альтернативні шляхи для стабілізації боргової політики.

Структура складається з двох взаємодоповнюючих компонентів: аналіз стійкості загального державного боргу і окремо загального зовнішнього боргу. Кожен компонент включає в себе базовий сценарій, заснований на безлічі

макроекономічних прогнозів, чітко викладених основних припущень та параметрів, серії тестів на чутливість, що застосовуються до базового сценарію, забезпечуючи рівень верхньої межі щодо динаміки боргу при різних припущеннях щодо зміни політики, макроекономічної ситуації, і витрат на фінансування. Дані боргових показників та стрес-тестів дозволяють оцінити вразливість країни до платіжної кризи.

Міжнародним валютним фондом та Світовим банком розроблені два типи структур: для розвинених країн ринкової економіки та країн з низьким рівнем доходу. Однак при аналізі боргової стійкості за пропонуваними міжнародними критеріями також слід враховувати особливості боргової ситуації в конкретній країні, її соціально-економічний стан, та обрану боргову політику [9].

Країни з низьким рівнем доходу, до яких належать і країни пострадянського простору (в т.ч. Україна), стикаються із проблемами неспроможності вчасного погашення великих зовнішніх боргів. Завдяки міжнародним ініціативам щодо полегшення боргового навантаження тягар заборгованості був дещо скорочений. В рамках Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), МВФ і Світовий банк розробили основи для надання допомоги країнам шляхом направлення донорів для фінансування потреб економік країн СНД, зменшуючи ймовірність подальшого нарощування боргу.

У квітні 2005 року Світовим банком та МФВ була створена DSF (Debt Sustainability Framework) – система боргової стійкості, розроблена для сприяння процесу позитивного прийняття рішень про спрямування позик країн з низькими доходами в ті сфери національної економіки, які мають нагальні потреби у фінансуванні з можливістю погашення у перспективі з урахуванням умов кожної країни.

Для аналізу боргової стійкості країни регулярно проводиться:

– аналіз прогнозованого рівня заборгованості країни на найближчі 20 років і розраховується рівень вразливості до зовнішніх шоків за допомогою стрес-тестів;

- оцінка ризику боргової кризи на основі використання обмежень боргового навантаження, що залежать від якості політики та інститутів країни;

- рекомендації для ведення певної кредитної стратегії, яка обмежуватиме ризик боргової кризи.

Враховуючи, що кредити значно різняться за своїми відсотковими ставками і терміном погашення, структура DSF сфокусована на визначенні та аналізі поточної вартості (PV) боргових зобов'язань. Це забезпечує порівнянність з плином часу і в різних країнах. Після тривалого періоду історично низьких процентних ставок у розвинених країнах, використання облікової ставки для розрахунку PV не достатньо ефективно для дисконтування в довгостроковій перспективі. У жовтні 2013 року МВФ та СБ встановили рівень облікової ставки – 5% [10].

Для оцінки стійкості боргової ситуації, показники боргового навантаження порівнюються з орієнтовними порогами значень протягом прогнозованого періоду в 20 років. Індикатор тягаря заборгованості, який перевищує його орієнтований поріг, передбачає ризик виникнення в тій чи іншій формі боргової кризи. Є чотири оцінки ризику зовнішнього державного боргу:

- низький рівень ризику, коли всі показники боргового навантаження значно нижче граничних рівнів;

- помірний ризик, коли показники боргового навантаження знаходяться нижче межі за базовим сценарієм, але стрес-тести ілюструють, що межа може бути перейдена, в разі дії зовнішніх шоків або різких змін в макроекономічній політиці;

- високий ризик, коли базовий сценарій і стрес-тести вказують на затяжне порушення боргових меж або меж обслуговування боргу, але країна в даний час не має жодних проблем із вчасним виконанням зобов'язань;

- боргова криза, тобто економіка країни має труднощі з поверненням боргу.

Тож, Програма DSF класифікує країни в одну з трьох категорій за таким критерієм як ефективність політики в області боргової стійкості: сильна, середня чи слабка (див. табл. 2).

DSF має важливе значення для оцінки МВФ макроекономічної стабільності, довгострокової стійкості податково-бюджетної політики, і загальної боргової стійкості. Крім того, оцінка боргової стійкості приймається до уваги при визначенні доступу до джерел фінансування МВФ, а також використовується для розробки лімітів за зовнішнім боргом в програмах, які підтримуються ресурсами МВФ, та визначення частки грантів та позик за програмами Світового банку [10].

Таблиця 2
Межі боргового навантаження відповідно до Програми DSF

Тип політики	Чиста приведена вартість боргу у % від			Обслуговування боргу у % від	
	Експорту	ВВП	Доходу	Експорту	Доходу
Слабка політика	100	30	200	15	18
Середня політика	150	40	250	20	20
Сильна політика	200	50	300	25	22

Іншим підходом для оцінки боргової стійкості є концепція порівняння реальної відсоткової ставки за державним боргом з темпами економічного зростання держави. В такому випадку вважається, що боргова стійкість підтримується на належному рівні, якщо реальна відсоткова ставка менше темпів приросту ВВП, але при цьому слід не забувати про можливий дефіцит бюджету чи профіцит, в результаті чого ситуація з виконанням боргових зобов'язань покращується чи навпаки, зазнає відчутного погіршення [8].

Проаналізувавши боргову стійкість України за допомогою індикаторів боргової безпеки та їх граничних меж, можемо зробити висновок, що на даному етапі існує висока ймовірність виникнення боргової кризи. Про те, що боргова безпека знаходиться під загрозою, свідчить негативна динаміка

(зростання) показників боргової безпеки та перевищення їх граничних значень у 2014 році. Тому зараз вкрай необхідним є розроблення ефективної стратегії управління боргом держави, що має сприяти зменшенню боргового навантаження на національну економіку, підвищенню рівня фінансової безпеки, мінімізації боргових ризиків та зниженню витрат на обслуговування державного боргу.

Список літератури:

1. Наказ «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 № 60 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.ht. – Заголовок з екрану.

2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 50-51. – с. 572.

3. Сайт Державного комітету статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

4. Сайт Міністерства фінансів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=34952. – Заголовок з екрану.

5. Офіційний курс гривні до іноземної валюти / Сайт Національного банку України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/kurs/last_kurs1.htm. – Заголовок з екрану.

6. Калитчук В. Державний борг: управління ризиками і інші нотатки. 60% від ВВП України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/debtrm/golovna/43>. – Заголовок з екрану.

7. Калитчук В. Про боргову стійкість держави // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/debtrm/golovna/36>. – Заголовок з екрану.

8. Akyuz Y. Debt Sustainability in Emerging Markets: A Critical Appraisal [Electronic resource]. – Access mode:

http://www.un.org/esa/desa/papers/2007/wp61_2007.pdf . – Title screen.

9. Debt Sustainability Analysis // International Monetary Fund [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/>. – Title screen.

10. The Joint World Bank–IMF Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries // International Monetary Fund [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/jdsf.htm>. – Title screen.

| *Коваленко Л.О.*, к.е.н., професор кафедри ФДСГІД

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Функціонування фінансової системи на засадах збалансованості та стійкості – одна з пріоритетних задач фінансової політики, яка в умовах євроінтеграційних процесів повинна сприяти економічній безпеці країни. Враховуючи, що фінансова політика охоплює такі підсистеми як бюджетну, фіскальну, грошово-кредитну, валютну політики, надзвичайно ускладнюється техніка управління за кожною складовою та забезпечення їх взаємодії для подолання кризових явищ в економіці та досягнення сталого розвитку суспільства. Для таких країн, як Україна, у яких не завершені процеси трансформаційних змін у політичній, економічній, соціальній сферах, наявні глибокі структурні диспропорції у галузевій структурі економіки, низький рівень життя значної частини населення, сталий розвиток пов'язується з політикою прискорення економічного зростання як передумови вирішення соціально-економічних проблем. Конфліктність інтересів у даному випадку проявляється на національному рівні у процесі перерозподілу фінансових ресурсів між галузями і сферами економіки, різними верствами суспільства, що породжує політичні, соціальні, економічні протистояння. На міждержавному рівні конфліктність відносин проявляється у намаганнях протистояти політичному, воєнному, економічному тиску міжнародних угруповань, окремих держав, відстоюванні власних інтересів [15, с.21]. Ризики загострення даних конфліктів інтересів пов'язані з порушенням пропорцій між фондом накопичення і фондом споживання, перерозподілом фінансових ресурсів між центром і регіонами, між галузями різних технологічних укладів, між різними соціальними групами у суспільстві, прагненням отримати міжнародні кредити і фінансову допомогу та протистояти диктату міжнародних фінансових організацій, відстоюючи національні інтереси.

Не применшуючи значення проведення збалансованої фінансової політики, яка б узгоджувала інструменти бюджетної

фіскальної, грошово-кредитної політик, їх спрямованість на вирішення нагальних проблем соціально-економічного розвитку, особливу увагу необхідно приділити саме бюджетній безпеці й бюджетній політиці, що її реалізує. Акцент уваги на бюджетну політику обумовлений тим, що в умовах війни її роль багатократно зростає у перерозподілі фінансових потоків та впливу на безпековий стан фінансової системи в цілому. Це вимагає відслідковування параметрів бюджетної рівноваги, особливо враховуючи євроінтеграційні процеси. Стійкість бюджетної системи, бюджетна безпека в умовах війни передбачає боргову стабілізацію, бюджетну консолідацію, підвищення фіскального навантаження.

Для формування ефективної бюджетної політики необхідно визначитись із стратегічним напрямком розвитку країни (інтеграція з країнами ЄС, розбудова демократичної, соціальної держави), методами досягнення поставленої мети (пакет програм реформування суспільства за напрямками його життєдіяльності), очікуваними результатами, які суспільство отримає в кінцевому підсумку. Методологічний апарат управління такою складною системою як бюджетна базується на системному комплексному підході, оскільки від дозволяє поєднати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, враховувати взаємодію підсистем формування доходів і видатків та їх участь у досягненні кінцевого результату забезпеченні стійкості фінансової системи як умови економічної безпеки.

Системний підхід до вирішення проблеми стабілізації бюджетної системи та спрямуванні бюджетної політики на забезпечення потреб соціально-економічного розвитку передбачає: а) аналіз параметрів, які характеризують функціонування системи та тенденції її розвитку у минулому; б) визначення можливих моделей розвитку бюджетної системи в цілому та її складових (доходи, видатки, трансферти, запозичення тощо), обмежень, зворотніх зв'язків, поєднання потенціалів, узгодженість дій з метою вибору шляхів вирішення проблеми; в) формування інституціональної структури (законодавчі, владні, суспільні, інституції), спрямованої на функціональне вирішення поставленої проблеми.

Аналіз стану бюджетної системи дозволяє визначити такі загрози її стійкості: втрата 20% економічного потенціалу країни, воєнні дії, які поглинають колосальні ресурси, посилення структурної деформації економіки; зниження інвестиційної та інноваційної активності та науково-технічного потенціалу розвитку; зростання залежності країни від імпорту; вплив за кордон капіталу та валютних ресурсів; слабкий розвиток фінансового ринку; високий рівень бюджетної заборгованості та зростання бюджетного навантаження у зв'язку з старінням населення, гарантійним виплатам постраждалим в результаті воєнних дій; надмірна відкритість економіки; значний обсяг тіньового сектору економіки та корупція. Подолання цих загроз вимагає швидкого проведення реформ та підпорядкування фінансової політики завданням утримання керованості фінансовою системою, недопущення дефолту, активну роботу щодо залучення зовнішніх джерел запозичень, забезпечення достатніх обсягів фінансування воєнних витрат, соціальної підтримки біженців та найбільш вразливих верств населення. Паралельно з реалізацією цих тактичних завдань, необхідно проводити реформування фінансових відносин на всіх рівнях системи. Розумінню сутності цих реформ сприятиме ідентифікація слабких ланок фінансової системи та її складових.

Розглядаючи планові макроекономічні показники розвитку економіки на 2015 рік, виникає ряд зауважень щодо реальності прийнятих програм реформування різних сторін суспільного життя. Складається враження, що бюджетний план формувався без врахування реформ в економіці і орієнтується на поглиблення кризових явищ, не створюючи умов для росту (див. табл. 1).

По-перше, враховуючи падіння ВВП у 2014 році на 6% (прогноз) та заплановане зниження ВВП на 2015 рік – 4,3%, а в наступних роках – рецесію, Уряд не сподівається на ефективність своїх реформаторських програм щодо стимулювання підприємницької активності, детінізації економіки, децентралізації влади, тощо. По-друге, посиляючись на значні воєнні витрати (90 млрд. грн.), Уряд не враховує, що частина з них буде вкладатись у ВПК, стимулюючи розвиток інших галузей економіки.

Таблиця 1
Основні прогностні макропоказники розвитку України [8]

Показники	2015		2016		2017	
	Сцена рій 1	Сцена рій 2	Сцена рій 1	Сцена рій 2	Сцена рій 1	Сцена рій 2
ВВП номінальний, млрд. грн.	1751	1720,8	1971	1932,4	2164,8	2080,8
відсоток до попереднього року	98	95,7	102,2	100,5	103,5	100,8
Індекс споживчих цін у середньому до попереднього року, %	117,2	117,9	109,7	111,2	105,6	106,2
Номінальна середньо місячна зарплата, скоригов. на індекс цін у % до попереднього року	97,5	95,6	101,9	100,2	103,1	100,5
Рівень безробіття, %	9,8	10	9,6	9,9	9,0	9,5

По-третє, девальвація гривні стимулюватиме експорт, розвиток внутрішнього ринку, обмежуючи імпорт. По-четверте, позитивним фактором росту є можливість розширення торгівельних потоків з країнами ЄС згідно Угоди про зону вільної торгівлі та вихід на ринки країн Азії і Африки. Ризики, пов'язані з зростанням воєнних витрат частково перекриватимуться фінансовою допомогою, міжнародними кредитами при умові ефективного використання цих коштів. Критерієм професіоналізму Уряду якраз і буде здатність

забезпечити прозорість використання фінансових потоків, концентрації їх на напрямках росту в реальному секторі економіки. По-п'яте, співставляючи показники інфляції, середньомісячної зарплати, рівня безробіття, можна зробити висновок, що Уряд визначив курс на різке зниження рівня життя населення, заморожування бідності у найближчі три роки. Результатом такої політики будуть не тільки соціальні конфлікти, але й зниження внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію та послуги (населення з невеликими доходами не в змозі здійснювати заощадження, воно є основним споживачем вітчизняної продукції), згортання виробництва. Складається думка, що Уряд не бачить перспектив розвитку економіки та ефективності реформації суспільства.

Узагальнюючу оцінку прийнятому Бюджету на 2015 рік дав Гальчинський А.: «Бюджет-2015 не став бюджетом з основним акцентом на проблемі "створити", його домінанта — "правильно поділити", у тому числі й те, що "дадуть". Логіка "створити" ще досі новою владою просто не опрацьована. Її немає, тому, як і торік, вона переноситься на потім. Для умов перманентної кризи це неприпустимо» [3].

Згідно меморандуму України і МВФ, у 2015 році сумарний дефіцит сектора держу правління і Нафтогазу не повинен перевищувати 5% ВВП, із яких 3,9% складає дефіцит держбюджету. Це є умовами отримання чергового траншу кредиту. В прийнятому бюджеті на 2015 рік бюджетний дефіцит складає 3,9% ВВП, але Закон дозволяє додатково випустити ОВДП на 35,5 млрд. грн. для капіталізації банків, на 20 млрд. грн. для фінансування фонду гарантування вкладів [6]. З урахування цих сум та коштів виділених Нафтогазу квазідефіцит складе більше 10%. МВФ на такі умови не погодиться, тому вірогідніше за все уряду прийдеться переглядати бюджетні параметри та вишукувати резерви.

На резерви в цій площині вказує А. Гальчинський, на думку якого для економіки абсолютно непосильні існуючі масштаби державного споживання, тінізація, що давно перевищила критичні параметри, корупція, надмірний патерналізм. Видатки тільки держбюджету: 2011 р. — 25,3% ВВП, 2013-го — 27,7, 2015-го — 30,6%. Аналітики вважають, що з урахуванням

місцевих бюджетів і чистих витрат Пенсійного фонду рівень державного споживання цього року становитиме 52–54% ВВП. Світовим досвідом доведено: у країнах з низьким рівнем доходів економічне зростання можливе лише за умови, що держспоживання не перевищує 25–30% ВВП. Якщо ми справді хочемо забезпечити 6% щорічного зростання економіки, а альтернативи просто немає, то повинні підвищити в 1,5–2 рази норму заощаджень. У нас цей показник перманентно знижується: 2011 р. — 21,5%, 2012-й — 17,9, 2013-й — 15,9%. У країнах ЄС — 18–19%. У нових індустріальних країнах Азії цей показник становить 31–33%, у країнах азіатського регіону, що розвиваються, — 44–46%. Змінити аналогічним чином ситуацію в нашій країні за існуючого рівня держспоживання неможливо [3].

Уряд вимушений буде скорочувати видатки, домовляючись із парламентом щодо компромісу між інтересами управлінських структур, які підлягатимуть суттєвому скороченню, та інтересами населення, яке відчує тягар зростання комунальних тарифів та урізання соціальних виплат. Цей процес буде супроводжуватись соціальними конфліктами, які можуть перерости і в політичну кризу. На нашу думку, виходом з даної ситуації може бути невідкладна глибока реформа системи державного управління на засадах:

а) оптимізації структури органів управління всіх рівнів та виключення дублювання управлінських функцій, що дозволить суттєво скоротити державні видатки. Хоча це завдання було задеклароване, але практична його реалізація призупинилась як на центральному рівні, так і на рівні регіонів;

б) розвитку партнерських відносин держави – бізнесу – структур громадянського суспільства;

в) відкритість економіки, мається на увазі доступ суспільства до інформації щодо напрямків використання бюджетних коштів, наданих пільг, ефекту або втрат від їх надання як на рівні держави, так і на рівні регіонів. Практика бюджетних слухань на регіональному рівні підвищить активність громади у реалізації завдань розвитку та розуміння проблем, які необхідно вирішити з урахування фінансових можливостей;

г) підвищення якості менеджменту управлінських кадрів за рахунок зростання їх професіоналізму, конкурсному відбору, подолання «кумівства», яке процвітає на всіх рівнях управління.

В посткризовий період країнами ЄС напрацьована система заходів, спрямованих на стабілізацію фінансової системи. В середньостроковій перспективі має бути забезпечений збалансований бюджет або бюджетний надлишок. Тому в Стратегії сталого розвитку був запроваджений новий індикатор – структурний дефіцит. Структурно-фінансовий дефіцит відображає існуючий бюджетний дефіцит держави поза впливами кон'юнктурного циклу. У відповідності до Пакту стабільності та зростання, що був реформований у 2005 році, метою є структурно (майже) збалансований бюджет. Ця середньострокова ціль може бути досягнута (на прикладі Німеччини) за умови дотримання загальнодержавного структурного - тобто, без урахування кон'юнктурних та одноразових впливів – дефіциту в розмірі максимально 0,5% від ВВП. Визначаючи цей граничний показник, поручі з квотою заборгованості має також враховуватися майбутнє навантаження на державні бюджети в наслідок старіння населення[14].

Закріплене в Основному Законі (Конституції Німеччини) «боргове правило» для Федерації та земель має забезпечити реалізацію загальноєвропейських положень Маастрихтського договору на національному рівні. Згідно з цим Договором ані збільшення видатків, ані зменшення податків не мають фінансуватися на тривалій основі за рахунок кредитних коштів. Федерація повинна до 2016 року рівномірними кроками зменшити свої структурні кредитні надходження нетто до 0,35% від ВВП і після цього не перевищувати цей граничний показник. Починаючи з 2020 року, федеральним землям взагалі буде заборонено мати структурний дефіцит[14].

Прийняті національні програми реформ у сфері фінансової політики у відповідності до завдань Пакту стабільності та зростання та Договору про стабільність, координацію і управління в Економічному та монетарному союзі (скорочено – Фіскальний договір), що доповнює Пакт стабільності та зростання, зобов'язують країни до запровадження єдиних,

обов'язкових бюджетних правил у національній бюджетній системі [4, с.24; 10]. До таких відносяться:

а) річний структурний (очищений від кон'юнктурних і одноразових впливів) дефіцит бюджету окремих держав не повинен перевищувати встановлених показників;

б) на законодавчому рівні має бути запроваджене боргове гальмо, тобто вимога щодо скорочення структурного дефіциту бюджету;

в) щорічне скорочення на одну двадцяту країнами, квота державної заборгованості яких перевищує 60% ВВП, обсягу такої заборгованості, котрий перевищує цей граничний показник;

г) уведення в окремих країнах-членах певних мінімальних стандартів бюджетного регулювання, що забезпечує транскордонну прозорість й порівнянність бюджетів;

д) облік бюджетної інформації на основі чітких стандартів, дотримання котрих контролюється Європейською службою статистики. До держав, які подають недостовірні статистичні данні щодо дефіциту бюджету та державного боргу, можуть бути застосовані штрафні санкції.

Бюджетна політика країн ЄС базується на середньостроковому бюджетному прогнозі, який включає опис і кількісні оцінки фіскальної стратегії, структурний баланс бюджету, видатки загального уряду за функціональною класифікацією, динаміку боргу сектору загального державного управління, показники стійкості державних фінансів у довгостроковій перспективі тощо. Про якість бюджетного менеджменту свідчить прозорість бюджетної сфери та дотримання принципу відкритої комунікації, який країни ЄС реалізують шляхом надання інформації про план державних закупівель, щомісячне оприлюднення інформації про виконання держбюджету тощо.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС актуалізує питання зближення систем управління бюджетною сферою особливо з огляду на необхідність дотримання певних бюджетних індикаторів як умов отримання фінансових ресурсів від міжнародних організацій. Виявлення слабких місць бюджетної політики України дозволить оцінити послідовність дій і намірів

уряду щодо реформування бюджетної сфери. Аналіз показників бюджетної сфери дозволяє зробити ряд узагальнень.

Згідно даних табл. 2 в Україні дефіцит державного бюджету зріс з 7,9 млрд. грн. у 2005 році до 68,6 млрд. (план) у 2014 році, а в бюджеті на 2015 рік закладено 65 млрд. грн. У процентному відношенні до ВВП у 2008 році – це складало 1,3%, а у 2014 році – 4,5%. Зростання зовнішнього і внутрішнього боргу України збільшують видатки бюджету на його обслуговування, та їх питому вагу у загальній сумі видатків державного бюджету, погіршуючи їх структуру. Витрати на обслуговування боргу за 9 років зросли у 14,6 рази, а їх доля у видатках держбюджету – у 3,8 рази і досягла у 2014 році 10,6%. До цього можна додати дотації ПФУ з державного бюджету, які склали у 2007 році – 22,4 млрд. грн. і зросли у 2014 – до 83,8 млрд. грн., а також залишок невідшкодованого ПДВ, який коливався в діапазоні 3,5 – 24,2 млрд. грн.

Таким чином, оптимізація співвідношення доходи – видатки державного бюджету потребує реалізації резервів наповнення бюджету і консолідації видатків. Про наявність таких резервів свідчить обсяг щорічних втрат від надання пільг зі сплати податків і зборів: 2012 рік – 48,7 млрд. грн., 2013 – 47,5 млрд. грн., 2014 – 44,9 млрд. грн. [13].

На думку Мярковського, підвищення прозорості та справедливості може бути забезпечено шляхом включення податкових пільг (суми втрат бюджету) за всіма податками в казначейський звіт про видатки бюджетів із вільним доступом до методики визначення втрат бюджету від надання преференцій [7, с. 14].

В Україні при управлінні бюджетом увага сконцентрована всього на двох параметрах – державний борг не повинен перевищувати 60% ВВП, а граничний показник дефіциту бюджету – 3% ВВП. На думку європейських експертів ці параметри носять скоріше рекомендаційний характер і не відображають у достатній мірі ті загрози, які пов'язані із структурними диспропорціями бюджету, структурою фінансового сальдо. В багатьох публікаціях указується на суттєві недоліки в управлінні бюджетним процесом, до яких можна віднести:

Таблиця 2

Показники стану та динаміки державних фінансів[13]

Показники	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ВВП реальний, %	102,7	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,3	100,0	94
Обсяг державного та гарантованого державного боргу (млрдгрн) у відсотках до ВВП, %	78,1 17,7	88,7 12,3	189,4 20,0	317,9 34,8	432,3 39,9	473,1 36,3	515,5 36,5	584,4 40,2	804,0 52,7
Витрати на обслуговування боргу (млрдгрн) у відсотках до державного бюджету, %	3,1 2,8	3,3 1,9	3,8 1,7	9,0 3,8	15,5 5,1	23,1 7,0	24,2 6,2	31,7 7,9	46 10,6
Дефіцит державного боргу, млрдгрн у відсотках до ВВП, %	7,9 -	9,8 -	12,5 1,3	35,5 3,9	64,3 5,9	23,6 1,8	53,4 3,8	64,7 4,4	68,6 4,5
Залишок невідшкодованого ПДВ на початок року, млрдгрн	3,5	6,8	8,6	14,1	24,2	22,0	19,7	15,2	14,9
Дотації ПФУ на покриття дефіциту, млрдгрн	22,6	25,6	41,4	48,6	64,1	58,4	64,5	83,2	83,8
Динаміка міжнародних резервів початок року, млрд. дол. США	-	22,4	32,5	31,5	26,5	34,6	31,8	24,5	20,4

а) відсутність об'єктивного, неупередженого прогнозування і планування макроекономічних показників, які лежать в основі визначення бюджетних параметрів. Урядові прогнози, як правило, дуже оптимістичні, тому спостерігається недовиконання планових показників бюджетів усіх рівнів (див. табл. 3);

б) багаторазові зміни бюджетного законодавства на протязі бюджетного року з метою корегування бюджетного плану;

в) значні обсяги квазіфіскальних операцій (КФО), що ускладнює розробку податково-бюджетної політики та нівелює значення показника сальдо бюджету як індикатора стану державних фінансів.

Таблиця 3

Номінальний ВВП, (млрд. грн. [13]

Показник	2012	2013	2014
Прогноз	1500	1576	1653
Фактичне виконання	1411,2	1454,9	1524,2
Різниця	-88,8	-121,1	-128,8

Щодо останніх, то вони дозволяють приховати дійсний стан дефіциту бюджету. МВФ відносить до КФО у фінансовій системі субсидійоване кредитування, обов'язкові резерви, відсотки по яких нараховуються за зниженою ставкою, операції з надання екстреної фінансової допомоги тощо [10, с. 108-109]. Масштабні КФО повинні відображатися у бюджетній документації в розрізі мети, строку дії, потенційних бенефіціарів. Для прикладу, з метою компенсації втрат від проведення КФО НАК «Нафтогаз України» із держбюджету надавались кошти у формі поповнення статутного капіталу компанії в обсязі від 0,5% до 1% ВВП. Ці витрати не відображаються у видатках бюджету і занижують офіційний показник дефіциту бюджету [1, с. 95].

Програма реформ у бюджетній сфері повинна бути спрямована на консолідацію бюджету за рахунок згладжування структурних диспропорцій між доходами і видатками, скорочення абсолютних і відносних показників державних

витрат на утримання бюрократичного апарату, згортання соціальних програм за певними напрямками, скорочення дотацій, впорядкування системи державних закупівель, посилення фінансового контролю та боротьба з корупцією, підвищення податкового навантаження на населення і бізнес. Відповідно до вимог МВФ для отримання кредиту «стенд-бай» пакет консолідації становить близько 2% ВВП, причому 1% припав на 2014 рік, а решта розподіляється на два наступних роки. Для порівняння: до Греції вимоги ЄС і МВФ щодо консолідації були висунуті в обсязі понад 5% [5].

Слід вказати, що зарубіжними і вітчизняними науковцями активно досліджуються питання впливу фіскальної консолідації на стан бюджетної системи і темпи розвитку економіки. Фахівцями МВФ доведено, що фіскальна консолідація за рахунок поточних витрат держави, позитивно впливає на економічне зростання і інвестиційну діяльність. Фіскальна консолідація за рахунок скорочення державних капітальних видатків приводить до значного і тривалого зменшення приватних інвестицій, виробництва та реальної заробітної плати. Зниження капітальних видатків держави на 1% ВВП у середньостроковому періоді спричиняє зменшення реального ВВП на 2%, а в довгостроковому періоді до 3% [2, с.69].

Разом з тим, необхідно визнати, що в умовах ведення активних бойових дій подолати структурний дефіцит і досягти структурно збалансованого сальдо навряд чи можна очікувати. За оцінками МВФ структурний дефіцит загального уряду в Україні у 2014 році знизився з 4,5% ВВП (2013 р.) до 3,49% ВВП [2, с.70]. Тим не менш, співпраця з європейськими структурами, необхідність підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів, мінімізація негативного впливу консолідації бюджету на соціальну сферу і економіку в цілому вимагатиме здійснення конкретних кроків, спрямованих на удосконалення бюджетної політики шляхом:

а) забезпечення законодавчої вимоги щодо бюджетного планування на основі незалежного макроекономічного прогнозування й такої самої оцінки податкових надходжень;

б) запровадження чітких фіскальних правил, обов'язкових при складанні бюджету і його виконанні та контролювалися б незалежним органом;

в) інтеграції якомога більшої кількості відокремлених фондів до державного бюджету;

г) розкриття інформації про обсяги та мету квазіфіскальних операцій;

д) проведення комплексної реформи у газовому секторі економіки, без якої підвищення тарифів призведе до різкого зростання інфляції, зниження попиту, соціальних конфліктів.

Справедливе фіскальне навантаження на суб'єктів господарювання залежатиме від законодавчого визначення конкретних умов оподаткування. За словами міністра фінансів Яресько Н. філософією внесення змін до Податкового кодексу є спрощення оподаткування, вирівнювання «правил гри» для всіх, виведення економіки з тіні. В цьому контексті зростає податкове навантаження на багатих за рахунок збільшення ставки податку до 20% на доходи вище 10 мін. зарплат, на пасивні доходи (проценти, роялті, інвестиційний прибуток). Будуть оподатковуватись автомобілі з об'ємом двигуна більше 3 л. та віком до 5 років, ювелірні вироби, нерухомість, пенсії обсягом більше 3 мін. зарплат. Одночасно передбачаються заходи, спрямовані на стимулювання розвитку бізнесу, шляхом зменшення кількості податків і спрощення їх адміністрування, скорочення податкових груп для малого бізнесу і зменшення ставок оподаткування, введення трансфертного ціноутворення для великого бізнесу, що зменшить відтік прибутків у офшори. Великі сподівання покладаються на виведення зарплат із тіні, обсяг яких оцінюється у 200 млрд. грн. за рахунок зниження ставки ЄСВ з 41% до 16,5% при умові рівня зарплат вище 3 мін. За словами Яресько Н., якщо в 2015 році вдасться вивести із тіні значні обсяги зарплат, то у наступному році всі будуть використовувати ставку ЄСВ – 24,5% [12].

Аналіз слабких місць бюджетної системи вимагає впровадження комплексу реформ, які б сприяли розв'язанню назрівши проблем. Україна, пов'язана умовами отримання фінансової допомоги і кредитів від міжнародних організацій, реалізує курс на жорстку консолідацію бюджету. Ця політика

обумовлює певні ризики продовження падіння ВВП, погіршення життєвого рівня населення. За результатами досліджень мінімальний негативний вплив на економічне зростання у короткостроковому періоді та позитивний вплив у довгостроковому періоді мають такі інструменти фіскальної консолідації як зменшення держаних субсидій підприємствам, підвищення податків на власність, зниження державних видатків, соціальних допомог (окрім допомог сім'ям з дітьми), пенсій. Разом з тим, скорочення видатків на освіту, охорону здоров'я, зменшення держаних інвестицій, збільшення податків на корпоративні прибутки та особисті доходи негативно впливає на зростання економіки [2, с.71]. Ситуація може бути пом'якшена, якщо фіскальна консолідація буде проводитись поступово, а частина фінансових вливань в економіку буде спрямована на інвестиції в реальний сектор економіки та певним чином будуть структуровані бюджетні видатки. Мається на увазі збільшення питомої ваги фінансування ВПК, що в свою чергу стимулюватиме виробництво у металургійній, машинобудівній, хімічній та інших галузях, тобто буде зростати внутрішній попит на промислову продукцію. Важливо через систему оподаткування доходів фізичних осіб, індексації зарплат, підвищення соціальних стандартів зменшити розрив у рівнях доходів різних категорій населення, що стимулюватиме попит на внутрішньому ринку.

Разом з тим, ситуація в бюджетній сфері залежить від конкретного наповнення і послідовності впровадження в життя Стратегічного плану діяльності МФУ на 2015 бюджетний рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим (2016-2017 роки) [11]. Основними цілями цього плану є:

1. Забезпечення стійкості, прозорості та передбачуваності бюджетної політики на основі забезпечення макроекономічної та фіскальної стабілізації, оптимізації видаткової частини бюджету.

2. Удосконалення системи управління державними фінансами та запровадження ефективного державного стратегічного планування шляхом впровадження Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, створення

та впровадження інтегрованої системи фінансового менеджменту.

3. Удосконалення системи оподаткування та фінансової звітності, модернізація методології бухгалтерського обліку з урахуванням вимог міжнародних стандартів, підвищення рівня митної безпеки.

4. Удосконалення системи управління державним боргом, ефективна реалізація національних інтересів на міжнародній арені, якісне управління зобов'язаннями та підтримка кредитного рейтингу країни.

5. Реформа міжбюджетних відносин та підвищення видатків місцевих бюджетів.

По суті означені напрямки діяльності МФУ узгоджуються з тими проблемами, що стоять перед урядом у сфері бюджетної політики. Питання полягає в тому, наскільки реальні кроки урядових структур спрямованні на їх вирішення в достатньому обсязі в конкретні строки для задоволення вимог міжнародних донорів, очікувань бізнесових структур, політичних еліт, населення.

Список літератури:

1. Башко В.Й. Сутність квазіфіскальних операцій, їх види та наслідки (на прикладі НАК «Нафтогаз України») /Башко В.Й. //Фінанси України. – 2014. – № 10. С. 87 -96.

2. Богдан Т.П., Богдан І.В. Фіскальна консолідація: уроки міжнародного досвіду для України/ Богдан Т.П., Богдан І.В. //Фінанси України. – 2014. – № 10. С. 56 -71.

3. Гальчинський А. Бюджетна похоронка / Гальчинський А. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/byudzhetsnaya-pohoronka-.html>

4. Гасанов С.С., Кудряшов В.П., Балакин Р.Л. Довід ЄС з антикризового управління державними фінансами та його використання в Україні /Гасанов С.С., Кудряшов В.П., Балакин Р.Л. //Фінанси України. – 2014.- № 7. С. 17-30.

5. Елерс Герд Стратегії реформ у сфері державних фінансів. Національні програми та міжнародні вимоги (МВФ, ЄС, Світовий банк)/ Елерс Герд. //Фінанси України. – 2014.- № 7. С. 7-16.

6. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» // Відомості Верховної Ради. – 2015. - №5. – Ст.37.

7. М'яковський А.І. Перспективи вдосконалення фінансового регулювання в Україні: глобальні виклики / М'яковський А.І. // Фінанси України. – 2014. – № 5. С. 7 - 19.

8. Основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2015 рік // Постанова КМУ № 709 від 22.12.2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/709-2014-p>

9. Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету: розпорядження КМУ від 01.08.2012 №692-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/692-2012-p>.

10. Руководство по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере (2007 год)/МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inf.org/external/np/fad/trans/rus/manualr/pdf>.

11. Стратегічний план діяльності МФУ на 2015 рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим (2016-2017). Затверджено Наказом МФУ № 1052 від 16.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article>

12. Ярьсько Н. Коментар журналу «Новоєвремя» щодо основних завдань МФУ на 2015 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvua.net/opinion/yaresko_n/ofshornyy-ray-v-strane-zakonchilsya--29954/html

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/articl>

14. Translations supported by GIZ-Project “Support for the reform of public finance management” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pfm.in.ua/files/files/pfm_document_52b306fe44d90.pdf

15. Стратегія сталого розвитку у контексті економічної безпеки України / Під ред. к.е.н., проф. Л.О. Коваленко: Колективна монографія. – ТПК «Орхідея» ФОП Лук'яненко В.В. – Ніжин, 2012. – 504 с.

РОЗДІЛ 2
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Парубець О.М., к.е.н., доцент

Сугоняко Д.О., к.е.н., доцент

РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ РЕГІОНІВ

Фінансова безпека як складова економічної безпеки є об'єктом постійного дослідження науковців на рівні держави, окремих регіонів та суб'єктів господарювання. Особливої актуальності в сучасних умовах розвитку економіки України набуває досягнення фінансової безпеки на регіональному рівні. Підвищення рівня фінансової самостійності регіонів є запорукою стрімкого і стабільного функціонування фінансової системи держави в цілому.

Диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів, які існували з початку 1990-х років, особливо стали відчутними в 2014 році в зв'язку зі зміною політичної ситуації та зовнішньоекономічного вектору інтеграції України. В умовах зростання дефіциту бюджету, зменшення золотовалютних резервів держави, інфляційних та валютних коливань, подорожання всіх видів ресурсів необхідною умовою подальшого сталого розвитку регіонів є пошук напрямків забезпечення їх фінансової спроможності, що потребує проведення реформ, особливо в напрямку децентралізації влади на місцях, місцевого самоврядування та зміни ситуації в фінансово-бюджетній сфері. Прийняття відповідних стратегічних документів та законодавчо-нормативних актів дасть змогу досягнути фінансової самостійності за рахунок збільшення власних фінансових ресурсів регіонів, забезпечити збалансованість між дохідною частиною місцевих бюджетів, зменшити залежність територій від центру.

Необхідність проведення реформ пояснюється тим, що з близько 12 тис. місцевих бюджетів дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету. При цьому у більш як 6 тис. територіальних громад чисельність жителів становить менше 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129

громадах не досягає 500 осіб, також у більшості з них відсутні виконавчі органи відповідних сільських рад, бюджетні установи, підприємства з надання комунальних послуг. В зв'язку з цим надання дотацій вирівнювання малочисельним територіальним громадам є обтяжливим і фінансово недоцільним для державного бюджету, особливо в умовах зростання зовнішньої заборгованості держави і пошуку джерел її покриття [1].

Згідно до Концепції реформування місцевого самоврядування, в Україні передбачена зміна сфер відповідальності на регіональному, районному рівнях та на рівні сіл, селищ, міст. Так, з метою подальшого розвитку територіальних громад та підвищення добробуту їх мешканців до компетенції органів місцевого самоврядування регіонів передано утримання об'єктів спільної власності територіальних громад, транспортна інфраструктура регіонального значення, планування регіонального розвитку, розвиток культури, спорту та туризму, спеціалізована охорона здоров'я та середня освіта [1].

Для підвищення фіскальної спроможності місцевих бюджетів та закріплення за ними стабільних джерел доходів суттєві зміни також внесені в Бюджетний і Податковий Кодекси, згідно з якими передбачені нові види міжбюджетних трансфертів та механізми їх перерахування, порядок вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, зокрема за рахунок встановлення єдиних нормативів відрахувань загальнодержавних податків.

Враховуючи напрямки реформ, необхідно змінити існуючі підходи до управління фінансовою безпекою регіонів, максимально використовуючи накопичений позитивний досвід загальноєвропейської практики і прискорюючи його застосування в умовах національних реалій.

Сутність, складові елементи, показники оцінки фінансової безпеки регіонів в своїх працях досліджували як національні, так і закордонні вчені, зокрема, Ю. М. Барський, І. М. Вахович, І. В. Журавльова, О. Р. Західна, Н. С. Іванова, Б. А. Карпінський, М. М. Медвідь, Г. Л. Монастирський, Г. М. Полевик, І. М. Червяков, та багато інших.

Не дивлячись на багатоаспектність досліджень з даної проблематики, подальшого поглибленого вивчення потребують питання стосовно вдосконалення механізму управління фінансовою безпекою регіонів, особливо з врахуванням реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що передбачено здійснити в два етапи в період з 2014 по 2017 рр. [1].

Перш ніж виявити проблеми в діючому механізмі управління, розглянемо існуючі в економічній літературі підходи до визначення сутності та складових елементів фінансової безпеки на регіональному рівні (див. табл. 1).

Таблиця 1

Поняття та складові елементи фінансової безпеки регіону

Автор	Визначення сутності фінансової безпеки регіону	Складові елементи
1	2	3
Виклюк М. І. [2]	Фінансова безпека регіону відзначається незалежністю і стабільністю фінансової системи, її можливості забезпечувати регіон фінансовими ресурсами, достатніми для забезпечення соціально-економічної стабільності розвитку суспільства, для успішного протистояння різноманітним загрозам	Бюджетна, податкова, інвестиційна, інноваційна, грошово-кредитна, безпека сфери страхування, суб'єктів господарювання, фінансова безпека населення
Должикова І.В.[3]	Фінансові відносини по захисту інтересів всіх	Бюджетна, податкова, безпека

Продовження таблиці 1

1	2	3
	елементів фінансової системи регіону з врахуванням якісно-кількісних загроз фінансовій безпеці регіону і факторів, що обмежують здатність регіону до саморозвитку	фондового ринку, фінансово-грошового обігу, кредитно-банківської системи, інфляційно-цінова, інвестиційна, валютна
Медвідь М. М. [4]	Стан економічного розвитку регіону, що характеризується необхідними фінансовими ресурсами для задоволення потреб населення регіону, виконання своїх функціональних зобов'язань усіма ланками фінансової системи стосовно захисту його фінансових інтересів, попередження фінансових загроз та небезпек, подолання фінансової кризи та забезпечення ефективного функціонування економіки регіону в цілому	Бюджетна, податкова, грошово-кредитна, валютно-банківська, фондова, розрахункова, інвестиційна, митно-тарифна
Нікуліна Н.Л. [5]	Здатність регіону забезпечити необхідний рівень доходів бюджету	Бюджетний, , соціальний, фінансовий та

Закінчення таблиці 1

1	2	3
	в такій кількості, в якій потребують видатки у відповідності до споживчих потреб	виробничий модулі.

Дискусійність стосовно визначення сутності фінансової безпеки та її складових призводить до виникнення ускладнень в системі управління нею, особливо в умовах посилення негативного впливу на фінансово-економічне становище регіонів дестабілізуючих факторів. Існуючий механізм управління фінансовою безпекою на регіональному рівні, в основному, зводиться до розподілу, використання і контролю ресурсів, отриманих у вигляді відрахувань від загальнодержавних податків та зборів, а також міжбюджетних трансфертів, отриманих з державного бюджету. Збільшення кількості дотаційних регіонів та розміру обсягів трансфертів, що їм надаються, свідчить про відсутність достатніх власних фінансових ресурсів для забезпечення умов стійкого розвитку регіональної економіки та незбалансованість фінансової системи держави в цілому. Одним із дієвих шляхів усунення існуючих проблем є реформування механізму управління фінансовою безпекою регіонів з врахуванням особливостей даного процесу та інструментарію його здійснення з застосуванням синергетичного підходу.

Загальновідомим є той факт, що фінансова безпека регіонів виступає гарантією стабільного і ефективного розвитку економіки держави в цілому. Диспропорції в соціально-економічному стані регіонів України можуть призвести до появи негативних наслідків, що загрожують цілісності держави.

Взаємовплив систем забезпечення фінансової безпеки держави і окремих регіонів показано на рис. 1.

Зупинимося на розгляді основних складових даної системи. Прийнята в 2014 р. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. визначає основні цілі державної регіональної політики, спрямовані на досягнення підвищення

рівня конкурентоспроможності регіонів, зростання ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку шляхом координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади.



Рис. 1. Система забезпечення фінансової безпеки держави і окремих регіонів

В стратегії також наголошується на необхідності координації цілей державної регіональної політики з пріоритетними напрямками таких галузевих політик, як транспорт та інфраструктура, економічний розвиток та

інвестиції, підприємництво і регуляторне середовище, конкурентна політика, ринок праці, освіта і наука, інноваційна діяльність. Для їх досягнення необхідно проведення адміністративно-територіальної реформи, фіскальна децентралізація, розвиток і стимулювання конкурентоспроможних засад економіки, посилення ролі місцевого самоврядування тощо [6].

Фінансове забезпечення реалізації стратегії передбачається здійснити за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, коштів галузевих державних цільових програм, бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, коштів місцевих бюджетів, коштів технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій та коштів інвесторів [6].

В зв'язку з вибором Україною європейського інтеграційного вектору, суттєву фінансову підтримку регіони можуть отримати по лінії ЄС, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку.

Також регіони можуть розраховувати на міжнародну технічну допомогу з боку Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Агентства США з міжнародного розвитку, Німецького бюро міжнародного співробітництва, Фонду чистих технологій, Канадського агентства міжнародного розвитку та інших організацій міжнародного рівня та ін.

Для розробки стратегічних програм регіонального розвитку і напрямків регіональної політики необхідно, перш за все, розробити єдину методику оцінки якісних і кількісних показників та індикаторів, що визначають рівень фінансового потенціалу та фінансової незалежності регіонів, враховуючи їх спеціалізацію – аграрну, промислову, туристичну тощо.

Причини загроз фінансовій безпеці держави в цілому мають зокрема і суто регіональний характер, так як негативні ознаки небезпеки, що виникають в окремо взятому регіоні, негативно позначаються на фінансово-економічному становищі інших регіонів і стану національної фінансової системи в цілому. Це пояснюється тісним взаємозв'язком регіональних економік та результатів управління ними, недосконалим механізмом

формування, розподілу, використання і контролю власних фінансових ресурсів, низьким рівнем врахування потенційних можливостей зростання фінансового потенціалу територій. Останній складається з фінансових ресурсів, які регіон має в своєму розпорядженні та тих, які можуть бути ним залучені. Досліджуючи фінансовий потенціал регіонів, треба чітко усвідомлювати, що не всі фінансові ресурси, сконцентровані в його межах, можуть бути використані. Зазвичай, окрім дохідної частини місцевих бюджетів, інвестицій, кредитів, спонсорської допомоги, майна і доходів комунальних підприємств тощо, до складу фінансових ресурсів регіону відносять ресурси підприємств, установ, організацій приватної форми власності, що здійснюють свою діяльність на його території та ресурси населення або домогосподарств. В даному випадку обсяг накопичених фінансових ресурсів може перевищувати розмір фінансового потенціалу регіону. Відповідно, оцінюючи фінансовий потенціал окремої адміністративно-територіальної одиниці, треба брати до уваги тільки обсяг власних фінансових ресурсів, які вона зможе акумулювати і ефективно ними розпоряджатися. Обсяг фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та населення може тільки свідчити про стан соціально-економічного розвитку регіону і, зазвичай, використовується при проведенні міжрегіональних порівнянь.

На стан фінансової безпеки в регіональному вимірі в значній мірі впливають рейтинги конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості регіонів тощо. За суб'єктивними і об'єктивними причинами регіони України займають різні позиції в даних рейтингах в залежності від стану розвитку інфраструктури, бізнесу, інновацій, зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно до щомісячного розрахунку рейтингової оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України, проведеного Науково-дослідним центром індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України, за січень-листопад 2014 р. перше місце за усіма сферами соціально-економічного розвитку займало м. Київ, на другому і третьому місцях знаходились Київська та Хмельницька області відповідно. Останні місця в даному рейтингу займають області Чернівецька – 23 місце,

Донецька – 24 та Луганська – 25. За показником економічного розвитку, який складається з 10 складових, перші місця в рейтингу посіли Чернігівська, Черкаська та Вінницька області, останні – Одеська, м. Київ та Луганська області. Інвестиційна та інноваційна діяльність найбільш була розвинена в м. Києві, Івано-Франківській та Дніпропетровській областях, найменш у Черкаській, Донецькій та Кіровоградській областях [7].

В рейтингу регіонів «Індекс інвестиційної привабливості» перші місця зайняли Львівська, Івано-Франківська, Одеська області, останні належали Закарпатській, Херсонській, Чернівецькій областям [8].

Для усунення нерівності фінансових можливостей регіонів необхідно створити рівні можливості стійкого розвитку регіональної економіки та забезпечити захист економічних інтересів всіх учасників ринкових відносин на регіональному рівні. Реалізація вищезазначених дій спонукає до пошуку адекватних умов сьогодення напрямків гарантування фінансової безпеки держави з врахуванням регіональної специфіки протікання процесів управління нею.

Досліджуючи управління фінансовою безпекою, Т. І. Шалхаков вказує, що регіональна складова даного процесу полягає в проведенні комплексу заходів, методів і засобів по захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в даному регіоні [9].

В роботі О. М. Колодізева та А. В. Середіної під управлінням фінансовою безпекою розуміється свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан фінансової безпеки, державні та недержавні інституції, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення її функціонування для розв'язання завдань щодо забезпечення фінансової безпеки [10].

І. В. Журавльова та А. Б. Миколайчук зазначають, що робота із забезпечення фінансової безпеки регіону повинна здійснюватись у постійному режимі, мати наукове обґрунтування тому, що нестача фінансових ресурсів спричиняє

недофінансування нерідко найбільш невідкладних потреб у різних сферах економіки та є загрозою національній безпеці [11].

На думку С. М. Смирнова та В. М. Смирнова вдосконалення управління фінансовою безпекою слід розглядати як процес інтеграції інформаційних технологій і традиційних управлінських підходів [12].

Саме посилення інформаційної складової механізму управління фінансовою безпекою на регіональному рівні є першочерговим завданням в умовах зростання рівня інформатизації суспільства. Низька поінформованість про потенційні можливості, інвестиційну привабливість, стан соціально-економічного становища в регіонах, ступінь досягнення ними запланованих стратегічних програм розвитку обмежує можливості отримання достовірної і своєчасної інформації в он-лайн режимі домогосподарствами, підприємцями, потенційними інвесторами та усіма зацікавленими особами.

Проведемо аналіз окремих показників, що характеризують фінансову безпеку місцевих бюджетів за такими складовими, як бюджетна та податкова (див. табл. 2).

Як видно з даних, наведених в таблиці, в структурі видаткової частини місцевих бюджетів за функціональною класифікацією продовжують зростати видатки на захищені статті, що зумовлено їх недостатньою ресурсною базою. Так, в 2013 р. найбільшу питому вагу займали видатки на соціально-культурну сферу – 85,5 %, що на 6,6 % більше показника 2012 р., з них виділено на освіту – 33,9 %, охорону здоров'я – 22,1 %, соціальний захист і соціальне забезпечення – 25,7 %, культуру і мистецтво – 2,9 %, фізичну культуру і спорт – 0,9 %.

Таблиця 2

*Окремі показники бюджетної та податкової безпеки
місцевих бюджетів України**

Показники	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6
Частка загального фонду місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету, %	26,6	25,2	21,3	22,0	22,6
Частка доходів спеціального фонду місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету, %	17,7	28,1	23,7	25,8	29,0
Частка видатків загального фонду місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету, %	45,3	44,6	43,1	45,2	44,0
Частка видатків спеціального фонду місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету, %	27,3	23,6	40,8	43,5	36,9
Частка видатків соціального спрямування у структурі видатків місцевих бюджетів, %	82,0	84,6	82,3	79,8	85,5
Частка місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів, %	1,1	1,0	2,9	5,4	7,0

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6
Частка доходів бюджету розвитку в доходах місцевих бюджетів(без урахування міжбюджетних трансфертів), %	5,7	4,7	15,3	14,1	12,5
Частка трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих, %	46,7	49,1	52,3	55,2	52,4
Частка перерахування трансфертів із місцевих бюджетів до державного бюджету у % від їх видатків	5,8	4,2	1,5	0,6	0,7
Рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети України, %	13,93	13,89	13,76	15,7	15,1
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	913345	1082569	1302079	1459096	1397512

*Складено авторами на основі [13].

При цьому від загальної суми видатків на житлово-комунальне господарство спрямовано 3,5 %, на економічну діяльність 4,3 %, на державне управління 5,3 %, на трансферти з місцевих до державного бюджету та виконання інших функцій по 0,7 % [13].

З 1 січня 2011р. в зв'язку з прийняттям Податкового Кодексу України кількість місцевих податків і зборів скоротилася з 14 до 5, при цьому у відповідності до нової редакції Бюджетного кодексу суми надходження від справляння єдиного податку повністю зараховуються до бюджету розвитку,

що і пояснює зростання його дохідних джерел на протязі 2011-2013 рр.

За період останніх семи років, саме в 2013 р., темпи зростання доходів (104,3 %) перевищили значення відповідного показника по трансфертам (93,1 %), що є позитивною тенденцією [13].

Враховуючи зміни в законодавчих актах, що регулюють регіональний розвиток, та необхідність реформування механізму управління фінансовою безпекою регіону, на рис. 2 представлено структурно-організаційну схему його побудови.

Розглянемо окремі складові елементи, що входять до складу вищенаведеного механізму. При реформуванні існуючого механізму, перш за все, треба забезпечити функціонування організаційної складової, яка передбачає чіткий розподіл сфер впливу, відповідальності, зобов'язань в напрямку забезпечення фінансової безпеки регіонів між державними та місцевими органами виконавчої влади та базується на принципі організаційної єдності між ними.

Для прискорення створення єдиного інформаційного простору і його інтеграції з національним і регіональним економічним, науковим, освітнім та культурним просторами необхідно застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології та створити відповідний механізм управління процесом їх впровадження з метою підвищення фінансової безпеки. Також необхідно розповсюдити практику спрощення видачі та надання документів дозвільного характеру, що видаються місцевими органами на принципах «єдиного вікна» та «єдиного офісу». Пілотні проекти розвитку електронного самоврядування треба поширити не тільки в межах міст, але і регіону, до складу якого вони входять, що дасть змогу здійснювати дієвий он-лайн контроль за діяльністю місцевих органів самоврядування з боку територіальних громад.

В Концепції розвитку електронного урядування в Україні зазначено, що подолання «інформаційної нерівності» можливе шляхом створення спеціальних центрів надання інформаційних послуг та обслуговування населення, веб-порталів [14].

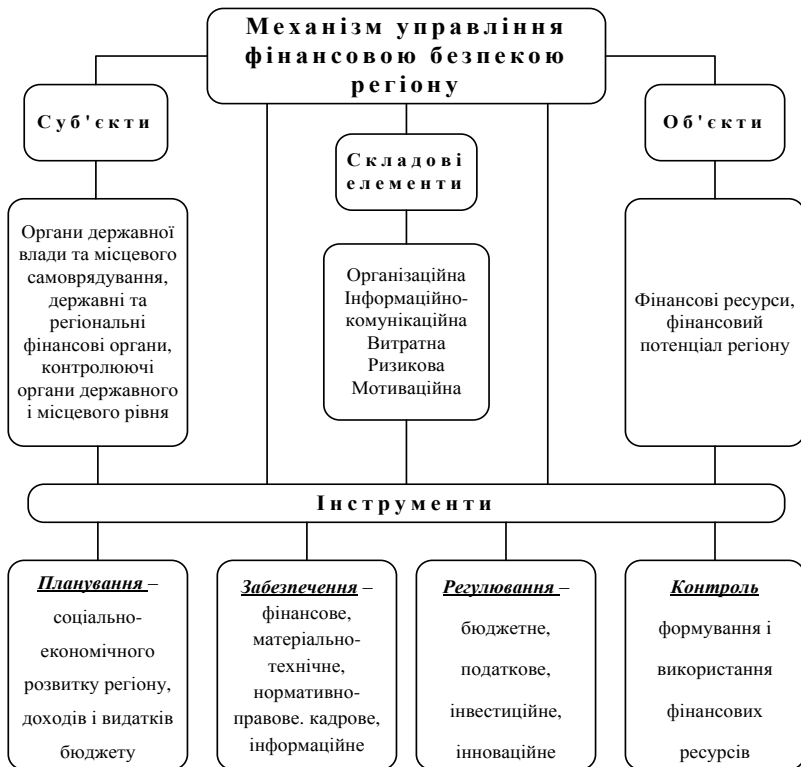


Рис.2. Структурно-організаційна схема механізму управління фінансовою безпекою регіону

Розвиток єдиної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, функціонування об'єднаного веб-порталу органів державної влади та місцевого самоврядування сприятиме реалізації принципів відкритості та прозорості влади, підвищення рівня її публічності. Швидка практична реалізація даних заходів призведе до зростання рівня довіри до органів виконавчої влади, активізації державно-приватного партнерства, появи нових інвесторів.

Витратна складова в структурі вищезазначеного механізму передбачає управління видатками місцевих бюджетів на засадах результативності та ефективності, оптимізацію структури

видаткової частини бюджетів, посилення інвестиційної складової, широке застосування програмно-цільового методу при плануванні і фінансуванні видатків.

Ризикова складова включає розробку заходів щодо протидії загрозам фінансовій безпеці на рівні регіонів та забезпечує постійний моніторинг причин появи, видів та рівня ризиків, а також контроль за результатами впровадження заходів щодо їх зменшення. Серед основних зовнішніх і внутрішніх загроз фінансовій безпеці регіонів України в умовах сьогодення виступають загострення політичної кризи, корумпованість державного апарату управління, розвиток регіонального сепаратизму, зростання соціальної напруги, відсутність економічної ініціативи на місцях, незбалансованість регіональних фінансових систем тощо. Протидіяти деяким з цих загроз дуже складно, не дивлячись на це, треба розробляти заходи щодо оцінки ймовірності їх настання та зменшення рівня негативного впливу. З цією метою необхідно розробити методику оцінки фінансової безпеки регіонів з чітким визначенням системи розрахунку інтегрального індексу та діапазону граничних значень кожного з показників в розрізі окремих складових.

Поки що такі індикатори оцінки фінансової безпеки на регіональному рівні наведені в Бюджетному Кодексі України і в основному стосуються бюджетної та податкової складової фінансової безпеки регіонів.

Остання складова механізму, а саме мотиваційна, передбачає стимулювання регіонів до зниження рівня фінансової безпеки з застосуванням комплексу фінансових заходів досягнення сталого розвитку регіонів з використанням основних положень ЗУ «Про стимулювання розвитку регіонів» та напрямків Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

Підсумовуючи вищезазначене, реформування механізму управління фінансовою безпекою регіонів дозволить створити єдину систему планування, використання і контролю фінансових ресурсів, оптимізувати фінансове забезпечення кожного регіону окремо з визначенням точок зростання його фінансового потенціалу, сформулювати єдиний інформаційний

простір, підвищивши довіру представників бізнес-кіл, інвесторів, населення до місцевих органів виконавчої влади.

Список літератури:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 01.04.2014. – Режим доступу: № 333-р <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р>.

2. Виклюк М. І. Структура фінансової безпеки регіону та характеристика її складових [Електронний ресурс] / М. І. Виклюк // Ефективна економіка. – № 10, 2012. – Режим допуску: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1485>

3. Должикова И. В. Обеспечение финансовой безопасности региона [Электронный ресурс] / И. В. Должикова // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки № 4–1 / 2013. – С. 181–190. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-finansovoy-bezopasnosti-regiona>

4. Медвідь М. М. Фінансова безпека регіонів України (на прикладі Харківської області) : дис. канд. екон. наук : 08.00.05 / М. М. Медвідь. – Харків : НАН України ХНУВС, 2007. – 238 с.

5. Никулина Н. Л. Диагностика финансовой безопасности региона [Электронный ресурс] / Н. Л. Никулина, А. И. Синенко // УПРАВЛЕНЕЦ, 2013.– № 4/44. – С. 54 – 59. – Режим доступа: <http://upravlennets.usue.ru/images/44/9.pdf>

6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України; Постанова, Стратегія, Перелік від 06.08.2014 № 385. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>

7. Щомісячний моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України станом на 31.12.2014. [Електронний ресурс] / Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку національної академії наук України. – Харків, 2014. – 9 с. – Режим доступу: http://ndc-ipr.com.ua/files/ekspertno-analitychni/monitoring/regiony/rating_31122014.pdf

8. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2014. – 390 с. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/rejting_investicijnoyi_privablivosti_regioniv_2014_1.pdf

9. Шалхаков Т. И. Управление финансовой безопасностью субъекта Российской Федерации : на примере Республики Калмыкия : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.05 [Электронный ресурс] / Шалхаков Темир Игоревич; [Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ]. – Москва, 2011. – 32 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/upravlenie-finansovoi-bezopasnostyu-subekta-rossiiskoi-federatsii>

10. Колодізев О. М. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування / О. М. Колодізев, А. В. Середина // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Вип. 30. – Суми: УАБС НБУ, 2010. – С. 383 – 397.

11. Журавльова І. В. Методичний підхід до моделювання фінансової безпеки регіонів України [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, А. Б. Миколайчук // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 156–159. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2012_6_45.pdf

12. Смирнов С. М. Економічне обґрунтування прийняття управлінських рішень в системі забезпечення фінансової безпеки регіону [Електронний ресурс] / С. М. Смирнов, В. М. Смирнов // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 33-1, 2008. – С. 249-255. – Режим доступа: http://library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip33-1/33-1_41.pdf

13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ – II) впровадження», USAID. – К., 2014. – 80 с.

14. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 13.12.2010 № 2250-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p>.

Льчук В.П., д.е.н., професор кафедри фінансів
Лисенко І.В., к.е.н., доцент кафедри фінансів

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Необхідність комплексного розвитку регіонів, посилення їх ролі у підвищенні національної безпеки України і насамперед, таких важливих її складових, як економічна, соціальна і екологічна безпека, особливо гостро виявляється у сучасних умовах. Без активної участі регіонів, Україна не спроможна подолати глибоку кризу і забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил на засадах соціально орієнтованої економіки.

Державне регулювання проблемних регіонів об'єднує як загальнодержавні важелі обґрунтованого територіально-диференційованого впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, так і діяльність місцевих органів влади щодо застосування інструментів регулювання з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону на засадах його соціально-економічного вирівнювання та зростання [9].

Дослідженням теоретичних і практичних питань економічної безпеки регіонів займалися такі провідні вчені: Пономаренко В.С., Клебанова Т.С., Чернова Н.Л., Стеценко Т.О., Ткаченко В.Г., Різник Н.А. та ін. Питання міжрегіональних диспропорцій та соціально-економічного розвитку регіонів вивчали провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: І. Тюнен, А. Вебер, А. Гетнер, А. Льош, В. Крісталлер, У. Ізард, З. Герасимчук, В. Гесць, С. Дорогунцов, Ф. Заставний, М. Згуровський, Л. Чернюк, М. Фашевський, М. Щурик та ін.

Питання застосування методів багатовимірного аналізу висвітлені в роботах В. Плюти, З. Хельвіга, С. Айвазяна, В. Городного, З. Бажаєва та інших. Проте існуюча методика розрахунку таксономічних показників не адаптована до проведення діагностики та аналізу розвитку проблемних регіонів, не окреслено коло діагностичних ознак і не проведено їх розподіл на стимулятори і дестимулятори.

Зважаючи на значний вклад провідних науковців у дослідження соціально-економічного розвитку проблемних

регіонів, залишаються актуальними питання, щодо діагностики та оцінки сталого розвитку проблемних регіонів сучасними методами дослідження в контексті підвищення економічної безпеки країни. Одним з таких є метод таксономії.

Стан економічної безпеки України в цілому перебуває в тісній залежності із забезпеченням стійкого розвитку всіх її регіонів. Економічна безпека регіону – це сукупність поточного стану, умов, факторів, що характеризують стабільність і поступальність економічного розвитку регіону, який інтегрований в економіку країни як відносно самостійна структура. Це сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки регіону, її певну незалежність та інтеграцію з економікою країни [6, с.79].

Слід зауважити, що деструктивні тенденції в розвитку регіонів потребують комплексного підходу до їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, з метою підвищення економічної безпеки як регіонів, так і країни в цілому. Важливим і необхідним стає оптимальне поєднання всієї множини об'єктів природи, суспільства та забезпечення такої територіальної організації їх функціонування, за якої регіональні природно-суспільні системи мали б стабільну здатність до стійкого розвитку та відтворення [9].

Сталий розвиток регіону в контексті підвищення економічної безпеки можна досягти за рахунок докорінного технологічного оновлення виробництва шляхом створення та впровадження нової техніки та прогресивних технологій, що забезпечують суттєве зростання продуктивності праці. У свою чергу зростання продуктивності праці може бути забезпечено шляхом придбання працівниками більшого досвіду і кваліфікації, підвищенням інтенсивності їхньої праці, впровадженням більш досконалих способів організації виробництва. Безсумнівно, якісна оцінка професійних знань та здібностей людини як продуктивної сили в значній мірі залежить від виконання нею певних виробничих функцій, використання сучасної техніки та інноваційних технологій. У

роботах Тищенко О.М. [8], визначено методичні підходи до оцінки та діагностики конкурентоспроможності регіонів.

Для співставлення об'єктів, що характеризуються великою кількістю ознак, часто використовують таксономічні методи. Назва таксономічного методу походить від двох грецьких слів: *τασσεῖν* – «класифікація» і *νόμος* – «закон», «наука». Тобто, *таксономія* – це наука про принципи та способи класифікації й номенклатури складноорганізованих ієрархічних систем. Спочатку цей термін використовувався лише для визначення окремої науки в системі наук, класифікації рослин, тварин тощо. В наш час поняття та методи таксономії використовуються для упорядкування, систематизації різних об'єктів, в тому числі і економічних.

Одним з перших методів дослідження багатомірних об'єктів був таксономічний показник рівня розвитку, запропонований З. Хельвігом [11]. Це показник являє собою синтетичну величину, «рівнодіючу» усіх ознак, які характеризують елементи досліджуваної сукупності та за його допомогою дозволяє лінійно впорядкувати елементи цієї сукупності. При розрахунку інтегральних показників сталого розвитку регіонів за допомогою метода таксономії використано алгоритм, запропонований відомим польським ученим В. Плютою [6, с. 10-24]. Цей метод дозволяє визначити місце регіону відносно штучного показника – еталону, оптимальні значення якого сформовані з даних вибірки, що досліджується. Тобто для кожного регіону розраховується евклідова відстань стандартизованих значень досліджуваних показників від координат точки – еталону. В даному випадку оптимальні значення еталону – це найменші значення показників сталого розвитку. Оскільки відстань є необмеженою величиною і не досить зручною для порівняння, то за допомогою нескладного математичного перетворення розрахованих показників відстані, отримують значення таксономічного показника, який приймає значення від 0 до 1. Значення таксономічного показника, які близькі до 0, свідчать про незадовільний стан регіону щодо оптимальних показників. І навпаки, якщо значення таксономічного показника близьке до 1, це свідчить про позитивну ситуацію в регіоні в порівнянні з іншими.

У відповідності з цим алгоритмом сталий розвиток позначається набором показників, які характеризують ту чи іншу його компоненту. На основі цих показників формується матриця вихідних даних для багатомірного аналізу (табл. 1). Наступний етап передбачає стандартизацію показників, оскільки вони мають різну розмірність. Для стандартизації використовують формулу:

$$Z_{ij} = (x_{ij} - \bar{x}_j) / S_j \quad (1)$$

де x_{ij} – значення j -го показника для i -ї компоненти;

$i = \overline{1, m}$ – кількість регіонів;

$j = \overline{1, n}$ – кількість показників;

$$\bar{x}_j = \frac{x_{1j} + x_{2j} + \dots + x_{mj}}{m} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij} - \text{середнє значення}$$

для j -го показника сталого розвитку регіону;

$$S_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2} - \text{середньоквадратичне відхилення}$$

j -го показника сталого розвитку регіону.

Надамо пояснення, щодо показників матриці вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів.

Показники економічної складової:

X_{11}^1 – Валовий регіональний продукт на одну особу;

X_{12}^1 – Обсяг реалізованої промислової продукції, (робіт, послуг) на одну особу;

X_{13}^1 – Інвестиції в основний капітал на одну особу;

X_{14}^1 – Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону на одну особу;

X_{15}^1 – Загальні обсяги експорту товарів на одну особу;

Таблиця 1

Матриця вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів (економічні показники)

Область	Показники сталого розвитку				
	Економічні				
	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	6
АР Крим	X_{11}^1	X_{12}^1	X_{13}^1	X_{14}^1	X_{15}^1
Вінницька	X_{21}^1	X_{22}^1	X_{23}^1	X_{24}^1	X_{25}^1
Волинська	X_{31}^1	X_{32}^1	X_{33}^1	X_{34}^1	X_{35}^1
Дніпропетровська	X_{41}^1	X_{42}^1	X_{43}^1	X_{44}^1	X_{45}^1
Донецька	X_{51}^1	X_{52}^1	X_{53}^1	X_{54}^1	X_{55}^1
Житомирська	X_{61}^1	X_{62}^1	X_{63}^1	X_{64}^1	X_{65}^1
Закарпатська	X_{71}^1	X_{72}^1	X_{73}^1	X_{74}^1	X_{75}^1
Запорізька	X_{81}^1	X_{82}^1	X_{83}^1	X_{84}^1	X_{85}^1
Івано-Франківська	X_{91}^1	X_{92}^1	X_{93}^1	X_{94}^1	X_{95}^1
Київська	X_{101}^1	X_{102}^1	X_{103}^1	X_{104}^1	X_{105}^1
Кіровоградська	X_{111}^1	X_{112}^1	X_{113}^1	X_{114}^1	X_{115}^1
Луганська	X_{121}^1	X_{122}^1	X_{123}^1	X_{124}^1	X_{125}^1
Львівська	X_{131}^1	X_{132}^1	X_{133}^1	X_{134}^1	X_{135}^1
Миколаївська	X_{141}^1	X_{142}^1	X_{143}^1	X_{144}^1	X_{145}^1
Одеська	X_{151}^1	X_{152}^1	X_{153}^1	X_{154}^1	X_{155}^1
Полтавська	X_{161}^1	X_{162}^1	X_{163}^1	X_{164}^1	X_{165}^1
Рівненська	X_{171}^1	X_{172}^1	X_{173}^1	X_{174}^1	X_{175}^1
Сумська	X_{181}^1	X_{182}^1	X_{183}^1	X_{184}^1	X_{185}^1
Тернопільська	X_{191}^1	X_{192}^1	X_{193}^1	X_{194}^1	X_{195}^1
Харківська	X_{201}^1	X_{202}^1	X_{203}^1	X_{204}^1	X_{205}^1
Херсонська	X_{211}^1	X_{212}^1	X_{213}^1	X_{214}^1	X_{215}^1
Хмельницька	X_{221}^1	X_{222}^1	X_{223}^1	X_{224}^1	X_{225}^1
Черкаська	X_{231}^1	X_{232}^1	X_{233}^1	X_{234}^1	X_{235}^1
Чернівецька	X_{241}^1	X_{242}^1	X_{243}^1	X_{244}^1	X_{245}^1
Чернігівська	X_{251}^1	X_{252}^1	X_{253}^1	X_{254}^1	X_{255}^1
м. Київ	X_{261}^1	X_{262}^1	X_{263}^1	X_{264}^1	X_{265}^1
м. Севастополь	X_{271}^1	X_{272}^1	X_{273}^1	X_{274}^1	X_{275}^1

Показники соціальної складової:

X_{i1}^{II} – Зайняте населення у віці 15-70 років;

X_{i2}^{II} – Наявний дохід у розрахунку на одну особу;

X_{i3}^{II} – Забезпеченість населення житлом (у середньому на одного жителя, m^2 загальної площі);

XІІ4 – Забезпеченість населення загальноосвітніми навчальними закладами;

XІІ5 – Забезпеченість населення лікарями;

Таблиця 2

Матриця вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів (соціальні показники)

Область	Показники сталого розвитку				
	Соціальні				
	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	6
АР Крим	X_{11}^{II}	X_{12}^{II}	X_{13}^{II}	X_{14}^{II}	X_{15}^{II}
Вінницька	X_{21}^{II}	X_{22}^{II}	X_{23}^{II}	X_{24}^{II}	X_{25}^{II}
Волинська	X_{31}^{II}	X_{32}^{II}	X_{33}^{II}	X_{34}^{II}	X_{35}^{II}
Дніпропетровська	X_{41}^{II}	X_{42}^{II}	X_{43}^{II}	X_{44}^{II}	X_{45}^{II}
Донецька	X_{51}^{II}	X_{52}^{II}	X_{53}^{II}	X_{54}^{II}	X_{55}^{II}
Житомирська	X_{61}^{II}	X_{62}^{II}	X_{63}^{II}	X_{64}^{II}	X_{65}^{II}
Закарпатська	X_{71}^{II}	X_{72}^{II}	X_{73}^{II}	X_{74}^{II}	X_{75}^{II}
Запорізька	X_{81}^{II}	X_{82}^{II}	X_{83}^{II}	X_{84}^{II}	X_{85}^{II}
Івано-Франківська	X_{91}^{II}	X_{92}^{II}	X_{93}^{II}	X_{94}^{II}	X_{95}^{II}
Київська	X_{101}^{II}	X_{102}^{II}	X_{103}^{II}	X_{104}^{II}	X_{105}^{II}
Кіровоградська	X_{111}^{II}	X_{112}^{II}	X_{113}^{II}	X_{114}^{II}	X_{115}^{II}
Луганська	X_{121}^{II}	X_{122}^{II}	X_{123}^{II}	X_{124}^{II}	X_{125}^{II}
Львівська	X_{131}^{II}	X_{132}^{II}	X_{133}^{II}	X_{134}^{II}	X_{135}^{II}
Миколаївська	X_{141}^{II}	X_{142}^{II}	X_{143}^{II}	X_{144}^{II}	X_{145}^{II}
Одеська	X_{151}^{II}	X_{152}^{II}	X_{153}^{II}	X_{154}^{II}	X_{155}^{II}
Полтавська	X_{161}^{II}	X_{162}^{II}	X_{163}^{II}	X_{164}^{II}	X_{165}^{II}
Рівненська	X_{171}^{II}	X_{172}^{II}	X_{173}^{II}	X_{174}^{II}	X_{175}^{II}
Сумська	X_{181}^{II}	X_{182}^{II}	X_{183}^{II}	X_{184}^{II}	X_{185}^{II}

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6
Тернопільська	X''_{191}	X''_{192}	X''_{193}	X''_{194}	X''_{195}
Харківська	X''_{201}	X''_{202}	X''_{203}	X''_{204}	X''_{205}
Херсонська	X''_{211}	X''_{212}	X''_{213}	X''_{214}	X''_{215}
Хмельницька	X''_{221}	X''_{222}	X''_{223}	X''_{224}	X''_{225}
Черкаська	X''_{231}	X''_{232}	X''_{233}	X''_{234}	X''_{235}
Чернівецька	X''_{241}	X''_{242}	X''_{243}	X''_{244}	X''_{245}
Чернігівська	X''_{251}	X''_{252}	X''_{253}	X''_{254}	X''_{255}
м. Київ	X''_{261}	X''_{262}	X''_{263}	X''_{264}	X''_{265}
м. Севастополь	X''_{271}	X''_{272}	X''_{273}	X''_{274}	X''_{275}

Показники екологічної складової:

XIII1 – Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;

XIII2 – Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту;

XIII3 – Утворення відходів у розрахунку на одну особу;

XIII4 – Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти у розрахунку на одну особу;

XIII5 – Наявність відходів у місцях видалення та на території підприємств у розрахунку на одну особу.

Таблиця 3

Матриця вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів (екологічні показники)

Область	Показники сталого розвитку				
	Соціальні				
	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	6
АР Крим	X'''_{11}	X'''_{12}	X'''_{13}	X'''_{14}	X'''_{15}
Вінницька	X'''_{21}	X'''_{22}	X'''_{23}	X'''_{24}	X'''_{25}
Волинська	X'''_{31}	X'''_{32}	X'''_{33}	X'''_{34}	X'''_{35}
Дніпропетровська	X'''_{41}	X'''_{42}	X'''_{43}	X'''_{44}	X'''_{45}

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5	6
Донецька	X_{51}^{III}	X_{52}^{III}	X_{53}^{III}	X_{54}^{III}	X_{55}^{III}
Житомирська	X_{61}^{III}	X_{62}^{III}	X_{63}^{III}	X_{64}^{III}	X_{65}^{III}
Закарпатська	X_{71}^{III}	X_{72}^{III}	X_{73}^{III}	X_{74}^{III}	X_{75}^{III}
Запорізька	X_{81}^{III}	X_{82}^{III}	X_{83}^{III}	X_{84}^{III}	X_{85}^{III}
Івано-Франківська	X_{91}^{III}	X_{92}^{III}	X_{93}^{III}	X_{94}^{III}	X_{95}^{III}
Київська	X_{101}^{III}	X_{102}^{III}	X_{103}^{III}	X_{104}^{III}	X_{105}^{III}
Кіровоградська	X_{111}^{III}	X_{112}^{III}	X_{113}^{III}	X_{114}^{III}	X_{115}^{III}
Луганська	X_{121}^{III}	X_{122}^{III}	X_{123}^{III}	X_{124}^{III}	X_{125}^{III}
Львівська	X_{131}^{III}	X_{132}^{III}	X_{133}^{III}	X_{134}^{III}	X_{135}^{III}
Миколаївська	X_{141}^{III}	X_{142}^{III}	X_{143}^{III}	X_{144}^{III}	X_{145}^{III}
Одеська	X_{151}^{III}	X_{152}^{III}	X_{153}^{III}	X_{154}^{III}	X_{155}^{III}
Полтавська	X_{161}^{III}	X_{162}^{III}	X_{163}^{III}	X_{164}^{III}	X_{165}^{III}
Рівненська	X_{171}^{III}	X_{172}^{III}	X_{173}^{III}	X_{174}^{III}	X_{175}^{III}
Сумська	X_{181}^{III}	X_{182}^{III}	X_{183}^{III}	X_{184}^{III}	X_{185}^{III}
Тернопільська	X_{191}^{III}	X_{192}^{III}	X_{193}^{III}	X_{194}^{III}	X_{195}^{III}
Харківська	X_{201}^{III}	X_{202}^{III}	X_{203}^{III}	X_{204}^{III}	X_{205}^{III}
Херсонська	X_{211}^{III}	X_{212}^{III}	X_{213}^{III}	X_{214}^{III}	X_{215}^{III}
Хмельницька	X_{221}^{III}	X_{222}^{III}	X_{223}^{III}	X_{224}^{III}	X_{225}^{III}
Черкаська	X_{231}^{III}	X_{232}^{III}	X_{233}^{III}	X_{234}^{III}	X_{235}^{III}
Чернівецька	X_{241}^{III}	X_{242}^{III}	X_{243}^{III}	X_{244}^{III}	X_{245}^{III}
Чернігівська	X_{251}^{III}	X_{252}^{III}	X_{253}^{III}	X_{254}^{III}	X_{255}^{III}
м. Київ	X_{261}^{III}	X_{262}^{III}	X_{263}^{III}	X_{264}^{III}	X_{265}^{III}
м. Севастополь	X_{271}^{III}	X_{272}^{III}	X_{273}^{III}	X_{274}^{III}	X_{275}^{III}

На основі даних Державної служби статистики [1], порівнюються регіони України за рівнем їх економічного, екологічного та соціального розвитку. Далі проводиться конструювання еталона сталого розвитку регіону P_0 . еталоном є точка багатомірного простору (вектор), що утворена за таким правилом: серед показників-стимуляторів, які здійснюють позитивний вплив на сталий розвиток регіону, вибираються за максимальними значеннями:

$$P_0 (z_{01}, \dots, z_{0k}, \dots, z_{0n}) \quad (2)$$

де $z_{0k} = \max z_{ik}$

Наступний етап передбачає оцінку сталого розвитку регіону у вигляді узагальненого показника, що являє собою синтетичну величину, або дорівнюючу всіх ознак. Це дозволяє лінійно упорядкувати елементи, що беруть участь в аналізі.

Кількісна оцінка визначається таким чином. Спочатку розраховується відстань між точками, які характеризують досліджувані елементи, та еталонною точкою P_0 :

$$C_{i0} = \left(\sum_{k=1}^n (z_{ik} - z_{0k})^2 \right)^{1/2} \quad (3)$$

Далі визначається середня величина відстані між точками за формулою:

$$\bar{C}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{i0} \quad (4)$$

Потім розраховується середньоквадратичне відхилення S_0 :

$$S_0 = \left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - \bar{C}_0)^2 \right)^{1/2} \quad (5)$$

Величина C_0 розраховується за формулою:

$$C_0 = \bar{C}_0 + 2S_0 \quad (6)$$

На останньому етапі відбувається розрахунок інтегрального показника сталого розвитку регіону за формулою:

$$d_{int} = 1 - \frac{C_{i0}}{C_0} \quad (7)$$

Далі визначасмо загальне значення інтегрального показника сталого розвитку $d_{int.заг.}$:

$$d_{int.заг.} = d_{int.екон_i} \cdot \alpha_{екон.} + d_{int.соц_i} \cdot \alpha_{соц.} + d_{int.екол_i} \cdot \alpha_{екол.} \quad (8)$$

де $d_{int.екон_i}$ – інтегральний показник економічного розвитку регіону;

$d_{int.соц_i}$ – інтегральний показник соціального розвитку регіону;

$d_{int.екол_i}$ – інтегральний показник екологічного розвитку регіону;

$\alpha_{екон.}$ – ваговий коефіцієнт економічного розвитку регіону;

$\alpha_{соц.}$ – ваговий коефіцієнт соціального розвитку регіону;

$\alpha_{екол.}$ – ваговий коефіцієнт екологічного розвитку регіону.

При встановленні причинно-наслідкових залежностей між об'єктами предметної області, експертам у ряді випадків складно виразити їх чисельно. Тобто важко встановити кількісно ступінь впливу тієї або іншої причини (об'єкта) на конкретний наслідок. Це завдання полягає в тому, що експерт встановлює переваги об'єктів при порівнянні всіх можливих пар. Тобто експерт, розглядаючи всі можливі пари об'єктів, у кожній з них встановлює ту причину, що на його думку дуже впливає на наслідок.

Для визначення коефіцієнтів значимості α_i використаємо метод попарних порівнянь. Виконаємо попарне порівняння значимості інтегральних показників сталого розвитку регіонів:

$$\begin{aligned} d_{int.екон_i} &= d_{int.соц_i} & d_{int.соц_i} &= d_{int.екол_i} \\ d_{int.екон_i} &> d_{int.екол_i} \end{aligned}$$

Складемо таблицю-матрицю парних порівнянь. В кожному рядку для відповідного інтегрального показника сталого розвитку регіонів d_i виставляється 1 – якщо $d_i > d_j$; 0,5 – якщо $d_i = d_j$; 0 – у інших випадках.

Таблиця 4

Таблиця-матриця парних порівнянь

$d_i \backslash d_j$	$d_{\text{інт.екоп}_i}$	$d_{\text{інт.соц}_i}$	$d_{\text{інт.екол}_i}$	α_i
$d_{\text{інт.екоп}_i}$	0	0,5	1	0,50
$d_{\text{інт.соц}_i}$	0,5	0	0,5	0,33
$d_{\text{інт.екол}_i}$	0	0,5	0	0,17

Коефіцієнти значимості α_i розраховані за формулою:

$$\alpha_i = \frac{2 \cdot \sum_{j=1}^m \delta_{ij}}{m \cdot (m-1)} \quad (9)$$

Для $m = 3$ формула (9) приймає вигляд:

$$\alpha_i = \frac{\sum_{j=1}^3 \delta_{ij}}{3} \quad (10)$$

Коефіцієнти α_i задовольняють рівності:

$$\sum_{k=1}^3 \alpha_i = 1 \quad (11)$$

Після проведених розрахунків та визначення загального значення інтегрального показника сталого розвитку $d_{\text{інт.заг.}}$,

будуємо рейтинг розвитку регіонів у 2006-2013 рр. Для зручності подальших розрахунків, зведемо значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{int. заг.}$ у таблицю 5. Результати розрахунків динаміки загального інтегрального показника сталого розвитку регіонів показують суттєву різницю у їх розвитку. Високі значення показника мають: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська області та м. Київ.

Середній рівень мають: Запорізька, Полтавська, Луганська, Львівська, Вінницька, Одеська, Чернівецька, Івано-Франківська, низький рівень: Черкаська, Хмельницька, Тернопільська, Миколаївська, АР Крим, Волинська, Житомирська, Чернігівська та м. Севастополь, наднизький рівень мають: Сумська, Кіровоградська, Закарпатська, Рівненська, Херсонська області. Зобразимо результати розрахунку загального значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{int. заг.}$ на рисунку 1.



Рис. 1. Загальне значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів за 2006-2013 рр.

Таблиця 5

Динаміка загального інтегрального показника сталого розвитку регіонів за період 2006-2013 рр.

Область	Загальне значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{int,cep}$.							
	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9
АР Крим	0,235	0,222	0,192	0,190	0,193	0,210	0,212	0,206
Вінницька	0,218	0,215	0,253	0,251	0,267	0,268	0,279	0,282
Волинська	0,248	0,226	0,189	0,189	0,178	0,189	0,184	0,183
Дніпропетровська	0,395	0,384	0,406	0,394	0,391	0,399	0,399	0,397
Донецька	0,368	0,351	0,338	0,336	0,326	0,347	0,349	0,351
Житомирська	0,174	0,189	0,202	0,203	0,181	0,207	0,216	0,214
Закарпатська	0,204	0,200	0,180	0,187	0,179	0,185	0,191	0,191
Запорізька	0,311	0,301	0,288	0,284	0,294	0,274	0,281	0,281
Івано-Франківська	0,222	0,212	0,223	0,223	0,227	0,227	0,230	0,232
Київська	0,278	0,275	0,311	0,320	0,330	0,336	0,337	0,340
Кіровоградська	0,204	0,189	0,180	0,188	0,182	0,196	0,200	0,199
Луганська	0,284	0,281	0,279	0,255	0,258	0,266	0,267	0,270
Львівська	0,287	0,271	0,250	0,252	0,249	0,257	0,259	0,260

Закінчення таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Миколаївська	0,230	0,195	0,199	0,225	0,218	0,204	0,211	0,206
Одеська	0,273	0,253	0,260	0,277	0,258	0,239	0,233	0,230
Полтавська	0,320	0,301	0,304	0,319	0,323	0,324	0,328	0,325
Рівненська	0,217	0,203	0,183	0,191	0,177	0,174	0,180	0,179
Сумська	0,194	0,184	0,194	0,202	0,192	0,199	0,204	0,203
Тернопільська	0,240	0,230	0,226	0,205	0,207	0,203	0,192	0,192
Харківська	0,306	0,303	0,291	0,298	0,290	0,293	0,266	0,267
Херсонська	0,173	0,166	0,181	0,182	0,177	0,170	0,174	0,174
Хмельницька	0,222	0,213	0,230	0,232	0,222	0,223	0,205	0,202
Черкаська	0,224	0,214	0,220	0,224	0,216	0,216	0,220	0,222
Чернівецька	0,261	0,248	0,226	0,242	0,222	0,231	0,224	0,220
Чернігівська	0,195	0,185	0,192	0,199	0,192	0,199	0,206	0,207
м. Київ	0,683	0,654	0,629	0,653	0,636	0,630	0,658	0,658
м. Севастополь	0,201	0,195	0,200	0,215	0,212	0,197	0,197	0,193

Для більш ґрунтового аналізу сталого розвитку регіонів України на основі даних таблиці 3 зобразимо графічно рівні розвитку регіонів України за інтегральним показником сталого розвитку (рис. 2).



Рис. 2. Класифікація регіонів за інтегральним показником сталого розвитку у 2006-2013 рр.

Отже, проаналізувавши статистичні дані та побудувавши рейтинги регіонів, можна сказати, що до регіонів, які мають проблеми за економічною складовою відносяться майже всі регіони крім: Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської та Харківської областей, а також м. Київ та м. Севастополь. До регіонів, які мають проблеми за соціальною складовою відносяться: Закарпатська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська, Тернопільська та Чернігівська області. До регіонів, які мають проблеми за екологічною складовою відносяться регіони, на території яких знаходиться велика кількість промислових об'єктів, зокрема важкої промисловості, це такі регіони як: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська області, а також м. Київ. Виходячи з проведеного аналізу можемо стверджувати, що до проблемних регіонів України відносяться всі регіони.

Щодо інтегрального показника сталого розвитку, то слід зазначити, що надвисоке значення індексу має м. Київ. Дуже високе значення показника сталого розвитку мають такі області: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська. Високе значення показника сталого розвитку мають наступні області: Запорізька, Полтавська, Чернівецька, Луганська, Одеська, Вінницька, Львівська та ін. Більшість областей цієї групи зайняли свої високі позиції у загальному рейтингу завдяки превалюванню одного з вимірів, показник якого мав високі значення, так зокрема: м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Київська, та Харківська області завдяки економічній складовій, а Полтавська та Чернівецька завдяки високій екологічній сталості.

Середнє значення інтегрального показника сталого розвитку охоплює м. Севастополь, Волинську, Івано-Франківську, Миколаївську, АР Крим, Житомирська, Закарпатську, Черкаську, Чернігівську, Тернопільську та Хмельницьку області. Житомирська та Херсонська області увійшли до цієї групи через низькі показники у економічній сфері.

Закарпатська, Миколаївська, Волинська та Херсонська області характеризуються низькими значеннями інтегрального показника соціального виміру, м. Севастополь займає останнє місце у рейтингу за цим виміром. Львівська та Івано-Франківська області за підрахунками мають близькі до середніх значення за усіма трьома вимірами. Низькі значення інтегрального показника сталого розвитку мають такі області: Сумська, Житомирська, Чернівецька, Чернігівська, Кіровоградська та Херсонська.

До найпроблемніших регіонів з дуже низьким значенням інтегрального показника сталого розвитку увійшли: Рівненська та Херсонська області – 26 і 27 місце у рейтингу.

Щодо Чернігівської області, то за інтегральним показником сталого розвитку вона посідає 22 місце. Серед сильних складових області – ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, інституції. Не сприяють підвищенню конкурентоспроможності області низькі результати з інновацій, вищої освіти та профпідготовки, ефективності ринку товарів – по всіх перерахованих складових регіон знаходиться у кінці

національного рейтингу. Чернігівська область серед аутсайдерів з вищої освіти і профпідготовки. В області низькі оцінки підвищення кваліфікації персоналу та доступності дослідницьких та освітніх послуг. Відносно непоганим показником є рівень охоплення середньою освітою. Чернігівська область характеризується екологічною сталістю вище середньої у рейтингу екологічного виміру. Серед здобутків області можна виділити найнижчі в Україні викиди від автотранспорту, низькі викиди оксидів нітрогену і летких органічних сполук (друге і перше місце, відповідно), найнижчу забрудненість міського атмосферного повітря пилом. Щодо демографічної складової, то тут слід сказати, що Чернігівська область демонструє загострення тенденції скорочення тривалості життя, що вирізняє з-поміж усіх регіонів України. За іншими компонентами безпеки життя за загальноукраїнським рейтингом демонструє серединні позиції.

Запропонована методика проведення діагностики та оцінки сталого розвитку проблемних регіонів методом таксономії показала свою ефективність. Провівши аналіз показників сталого розвитку регіонів та визначивши рівень інтегрального показника сталого розвитку, проведено ранжування за цим показником. Визначено найбільш проблемні регіони України, які знижують рівень економічної безпеки країни. Приведені розрахунки можуть бути використані при розробці регіональних стратегій та комплексних соціально-економічних програм розвитку регіонів та розробки заходів щодо підвищення економічної безпеки як регіонів, так і країни в цілому.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Ільчук В.П. Кластеризація як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В.П. Ільчук, І.В. Лисенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. пр. – Чернігів: ЧДТУ, 2009. – № 38. С. 37–44.
3. Ільчук В.П. Кластерна стратегія економіки регіону: монографія / В.П. Ільчук, І.О. Хоменко, І.В. Лисенко. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 367 с.

4. Лисенко І.В. Аналіз процесів кластеризації у регіонах України. / І.В. Лисенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. пр. – Чернігів: ЧДТУ, 2012. – № 4 (62). С. 209-217.

5. Лисенко І.В. Економічна сутність поняття «проблемний регіон» / І.В. Лисенко // «Ключови въпроси в съвременната наука – 2013» 17-25 април 2013. Икономики. Регионалната икономика: зб. наук. пр. – Болгарія, м. Софія., «Бял ГРАД-БГ» ООД – 2013. – 96 с. Том 10. – С. 6-9.

6. Мазаракі А.А. Регіональна економіка: словник термінів: навч. посіб. / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, А.В. Бохан, Ю.І. Головня, В.М. Будзяк, С.М. Манжалій; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 352 с.

7. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа / В. Плюта // Пер. с пол. В.В. Иванова; Науч. ред. В.М. Жуковской. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.

8. Тищенко О.М. Економічна діагностика регіонів як спосіб управління конкурентоспроможністю / О.М. Тищенко, В.М.Узунов, І.В. Розгон // Проблеми Економіки. – 2013. – №1. С. 151-158.

9. Шевчук Я.В. Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрямки санації. / Я.В. Шевчук // Серія: Проблеми регіонального розвитку. – Львів : Вид-во ІРД НАН України. 2008. – 133 с.

10. Шкарлет С.М. Модернізація продуктивних сил як визначальний чинник сталого розвитку проблемних регіонів / С.М. Шкарлет, В.П. Ільчук, І.В. Лисенко // Журнал «Економіст» № 6 (2013). С. 4-6.

11. Hellwig Z. Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr, – Przegląd Statystyczny, – 1968, nr 4.

12. Rohova E.V., Lysenko I.V. Innovative directions of economic development of regions of Ukraine: Institutional framework of the economy functioning in conditions of transformation: Collection of scientific articles. Vol. 2 - Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – 275 p.

| *Тарасенко А.В.*, аспірант кафедри фінансів

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Останніми роками, особливо в умовах глобалізації економіки, все більше уваги приділяється питанням забезпечення фінансово-економічної безпеки країни. Вітчизняними вченими запропонована класифікація елементів системи фінансово-економічної безпеки, визначені критерії і порогові значення основних показників розвитку України в умовах забезпечення фінансово-економічної безпеки, розглянуті основні загрози і представлені особливості їх обліку для тієї або іншої складової системи фінансово-економічної безпеки. При цьому, однією із найважливіших складових системи фінансово-економічної безпеки нашої країни, є фінансово-економічна безпека АПК [4].

Сутність фінансово-економічної безпеки АПК як системи економічних інтересів полягає в пошуку механізмів компромісу між забезпеченням національних інтересів країни, продовольчою безпекою та ризиками, в результаті яких забезпечується стійке функціонування АПК. У теж час економічну безпеку АПК слід розглядати і як функціональну систему, яка відображає процеси взаємовідносин інтересів учасників аграрних відносин в залежності від погроз, діяльність яких має різну спрямованість і може призвести до недотримання граничних значень критеріїв продовольчої безпеки.

За роки економічних реформ сільське господарство виявилось в умовах системної і затяжної кризи через порушення еквівалентності обміну між усіма його сферами, розриву кооперативних та інтеграційних зв'язків господарюючих суб'єктів, що функціонують в одній продуктивній ланцюжку, відсутності науково-обґрунтованої аграрної політики. Основна причина такого стану справ – гіпертрофований розвиток паливно-сировинного комплексу та відсутність фінансово-економічної підтримки сільськогосподарського виробництва, що і призвело до суттєвого зменшення частки сільськогосподарського в регіональній економіці.

Стійкість фінансово-економічної безпеки АПК як системи взаємопов'язаних елементів залежить від ступеня відтворювальних процесів в агропромисловому комплексі.

Поточний стан справ у АПК показує, що продовольча безпека області не може бути забезпечена, якщо не вироблений єдиний алгоритм організаційно-фінансово-економічної взаємодії, що дозволяє забезпечити процеси розширеного відтворення та конкурентоспроможності виробленої продукції, а розмір державної підтримки не сприяє підвищенню рівня самозабезпечення в основних видах продуктах харчування.

Фінансово-економічна безпека АПК – це оптимальна взаємодія в ланцюжку забезпечення засобами виробництва → виробництво сільськогосподарської продукції → переробка сільськогосподарської продукції → збут продукції → споживання, яке:

- забезпечує населення продуктами харчування відповідно до науково-обґрунтованими нормами, відповідної якості і видового різноманіття, тобто сприяє виконанню критеріїв продовольчої безпеки;

- дозволяє учасникам взаємовідносин залишатися рентабельними, фінансово-стійкими, платоспроможними і ефективно використовувати свій потенціал (виробничий, інвестиційний, інноваційний, науковий);

- забезпечує можливості розширеного відтворення з урахуванням діяльності екологічних і соціальних факторів.

Можна побудувати наступну залежність економічних категорій: «фінансово-економічна безпека галузей, що забезпечують сільське господарство засобами виробництва» → «фінансово-економічна безпека галузей промисловості, які переробляють сільськогосподарську сировину» → «фінансово-економічна безпека суб'єктів, що займаються збутом кінцевої продукції, виготовленої із сільськогосподарської сировини» → «самозабезпеченість основними видами продуктів харчування» → «продовольча безпека регіону» → «забезпечення національних інтересів країни».

Таким чином, сутність представленого вище поняття зводиться до забезпечення продовольчої безпеки країни та ефективному функціонуванню АПК.

Економічній безпеці АПК в системі національних інтересів країни сприяє досягнення стратегічних цілей, а саме:

а) на рівні макроекономіки:

– підвищення конкурентних переваг аграрної продукції за рахунок вдосконалення якісних характеристик з метою збільшення обсягу експорту;

– виділення пріоритетних галузей в розвитку АПК за рахунок диференційованого підходу, заснованого на визначенні ролі кожного виду аграрної продукції в забезпеченні продовольчої безпеки;

– запровадження державного замовлення на виробництво необхідного обсягу продукції з метою імпортозаміщення;

– диференціація бюджетних субсидій до закупівельних цін на продукцію аграрного призначення, а також вдосконалення алгоритму державної підтримки проблемних сільських територій;

– підвищення рівня самозабезпечення в продовольстві за рахунок активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, а також інтеграції науки і виробництва;

– вдосконалення зовнішньофінансово-економічної діяльності у галузі митної політики імпортованого продовольства;

– розвиток нормативно-правової бази, здатної реагувати на сучасні умови господарювання.

б) на мезорівні:

– розробка інструментів, спрямованих на вдосконалення механізму організаційно-економічних відносин між суб'єктами у сфері АПК;

– наукове обґрунтування створення і розміщення агромістечків, вибір їх спеціалізації відповідно до природно-кліматичними й інфраструктурними особливостями територій;

– вдосконалення програм розвитку пріоритетних галузей АПК, в тому числі грантової підтримки;

– організація інформаційно-консультаційних центрів для доведення до керівників господарюючих суб'єктів у сфері АПК змін до нормативно-правових актах, проведення консультування у сфері оподаткування, бюджетування, економіки, фінансів і т.д.;

– розробка програм розвитку соціальної інфраструктури села.

в) на мікрорівні:

– підвищення мотивації персоналу, створення сприятливих умов праці і відпочинку, забезпечення достатнього рівня соціальної захищеності;

– впровадження нових технологій при виробництві аграрної продукції;

– розробка резервів зниження низькосортної, бракованої продукції, дотримання агротехнічних заходів на всіх стадіях виробничого циклу при виробництві продукції;

– вдосконалення маркетингової діяльності з метою активізації зовнішньоекономічного співробітництва;

– підвищення рівня кваліфікації управлінського персоналу з метою оперативності прийнятих управлінських рішень у сфері АПК.

Для обґрунтування концептуальних основ методики оцінки фінансово-економічної безпеки АПК слід врахувати взаємодію і взаємозалежність усіх системоутворюючих чинників. Класифікація різновидів фінансово-економічної безпеки АПК наведена в таблиці 1.

Таблиця 1
Класифікація різновидів фінансово-економічної безпеки АПК

Класифікаційна ознака	Види фінансово-економічної безпеки АПК
1	2
1. Залежно від ієрархії управління	– на рівні держави; – на рівні галузі; – на рівні господарюючих

Продовження таблиці 1

1	2
	суб'єктів.
2. За територіальною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> – фінансово-економічна безпека АПК країни – фінансово-економічна безпека АПК регіону; – фінансово-економічна безпека АПК району.
3. По організаційно-правовій формі	<ul style="list-style-type: none"> – фінансово-економічна безпека акціонерних товариств; – фінансово-економічна безпека кооперативів; – фінансово-економічна безпека товариств; – фінансово-економічна безпека холдингів і т.д.
4. За ступенем стійкості системи	<ul style="list-style-type: none"> – стійка система фінансово-економічної безпеки; – нестійка система фінансово-економічної безпеки.
5. В залежності від життєвого циклу системи	<ul style="list-style-type: none"> – проектна; – розвиваюча; – сформована.
6. За складом компонентів	<ul style="list-style-type: none"> – інвестиційна; – інноваційна; – кадрова; – фінансова; – екологічна; – соціальна; – технологічна; – маркетингова; – організаційна; – матеріально-технічна.

Закінчення таблиці 1

1	2
7. За рівнем присутності ризику	<ul style="list-style-type: none"> – з високим ступенем ризиків; – із середнім ступенем ризиків; – з низьким ступенем ризиків.
8. У розрізі продуктових підкомплексів	<ul style="list-style-type: none"> – м'ясний; – молочний; – овочевий; – зерновий і т.д.

Кожен з виділених видів фінансово-економічної безпеки АПК можна розглядати як самостійну підсистему взаємин, на яку впливають різні фактори, що супроводжуються ризиками, які перетворюються через дисбаланс інтересів сторін у загрози а в разі стратегічних змін, трансформуються в конкурентні переваги.

Результатом функціонування системи фінансово-економічної безпеки АПК є забезпечення населення необхідними видами продукції в достатньому обсязі, відповідної якості та асортименту, стабільна соціальна обстановка в суспільстві і сталий розвиток АПК.

При розробці стратегії розвитку регіонального АПК в умовах забезпечення його фінансово-економічної безпеки, слід приділити увагу оптимізації структури сільськогосподарського виробництва.

Оптимізація сільськогосподарського виробництва передбачає визначення складу і розмірів галузей, оптимальне їх розміщення на території окремого сільськогосподарського підприємства, району та області в цілому. При цьому, кожна галузь сільськогосподарського виробництва характеризується певними пропорціями і системою взаємовідносин усередині неї, що відображає сукупність галузей в розрізі конкретної природно-кліматичної зони і регіону.

У той же час, практичне використання заходів, щодо вдосконалення структури, вимагає проведення додаткового аналізу з використанням комплексного і системного підходів до

дрібніших ієрархічних одиниць. Тому необхідно побудувати чітку ієрархію і провести систематизацію всіх рівнів структури, від конкретного сільськогосподарського виробника, до регіону в цілому [3].

При формуванні оптимальної структури сільськогосподарського виробництва регіону, слід враховувати вплив наступних чинників: природних, екологічних, демографічних, технологічних, інфраструктурних. Так, наприклад, за ідентичних умов (наявність техніки, кваліфікованих працівників, необхідних фінансових ресурсів і так далі) врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність сільськогосподарських тварин вище в тих регіонах, де ґрунтово-кліматичні умови найповніше розкривають свій біологічний потенціал. Таким чином, слід враховувати спеціалізацію сільськогосподарського виробництва.

Оптимальна структура сільськогосподарського виробництва припускає наявність гарантованих ринків збуту, тому важливе значення відіграє наявність переробної промисловості, яка дозволяє своєчасно переробити швидкопсувну продукцію. Таким чином, при створенні оптимальної структури сільськогосподарського виробництва, слід враховувати розвиток кооперації, концентрації та інтеграційних зв'язків [2].

Отже, підвищення фінансово-економічної безпеки АПК в першу чергу можливе за рахунок вдосконалення системи управління регіональним аграрним сектором. Адже конкурентоспроможність вітчизняного аграрного виробництва і забезпечення його фінансово-економічної безпеки, перш за все, залежить від стану регіональних АПК.

Особливе місце в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки АПК повинне зайняти держава, яка через розробку державних цільових програм реалізує аграрну політику. Тільки державна підтримка дозволить сфері АПК забезпечити розширене виробництво та забезпечити потреби населення країни в якісних продуктах харчування.

Крім того, при розробці стратегії розвитку вітчизняного АПК в умовах забезпечення його фінансово-економічної безпеки, слід приділити увагу оптимізації структури сільськогосподарського виробництва. Адже, створення

оптимальної структури сільськогосподарського виробництва, буде направлене на ліквідацію структурних диспропорцій, і на підвищення на цій основі ефективності сільськогосподарського виробництва регіонів, і країни в цілому.

Список літератури:

- 1.) Береза І.В. – Фінансово-економічна безпека АПК – І.В. Береза – Вісник аграрної науки – 2010 – №9 – С.73.
- 2.) Лузан Ю.Я. – Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку АПК України – Ю.Я. Лузан – Економіка АПК – 2011 – №2 – С.3.
- 3.) Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки – П.М. Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 682.
- 4.) Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку. Науковий збірник – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К.: Аратта, 2009. – С.350.

| *Рогова О.В.*, к.е.н., доцент кафедри фінансів

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Інтеграція економіки України у європейську економічну систему актуалізує питання економічної безпеки держави, яка є найважливішою якісною характеристикою економічної системи будь-якої країни, та забезпечує незалежність економіки, її стабільність, стійкість та здатність до сталого розвитку.

В умовах перманентних кризових явищ в найбільш важливих сферах життєдіяльності нашої країни, нестабільної політичної ситуації та посилення зовнішніх загроз особливого значення набуває формування адекватної сучасності системи забезпечення інтересів громадян, суспільства, держави.

Дослідженню проблематики економічної безпеки держави, вивченню окремих її складових присвячені дослідження таких вчених, як Бінько І., Варналій З., Власюк О.С., Геєць В., Жаліло Я., Мішина І. Г., Пастернак-Таранущенко Г.А., Мунтіян В., Шевченко Л. та ін.

Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави, визначення загроз, розробляли Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М., Тимошенко О.В., Чехович Г.Т., Шиян Д.В., Шлемко В.Т. та ін.

Актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки в регіональному аспекті підкреслені у роботах таких дослідників, як Дічек О.І., Криленко В.І., Резніков О.Л., Ткач В.О., Флейчук М.І., Янків М.Д. та ін.

Водночас, незважаючи на значну кількість напрацювань, загострення економічних проблем держави та регіонів, як її складових ланок, надзвичайно актуалізують питання виявлення загроз та пошуку шляхів виходу з кризи на місцевому рівні. Тому метою даного дослідження є ідентифікація загроз економічній безпеці на прикладі Чернігівської області.

Визначення загроз економічній безпеці має першочергове значення під час створення економічної безпеки регіонів, яка є складовою системи економічної безпеки країни загалом,

оскільки саме від цього залежить вироблення ефективних засобів її реалізації та захисту.

Незважаючи на численні публікації, серед українських вчених єдиного визначення поняття «економічна безпека» не існує, що потребує з'ясування та уточнення сутності даної категорії для проведення подальшого дослідження. Трактуючи терміну «економічна безпека держави» наведено автором у таблиці 1.

Таблиця 1

Дефініційне визначення поняття «економічна безпека держави»

Автор і джерело	Сутність та зміст дефініційного визначення поняття
1	2
Варналій З. С. [3, с. 141]	Економічна безпека визначається можливістю держави відстоювати та забезпечувати інтереси власних громадян всупереч будь-яким інтересам та процесам у зовнішньому середовищі
Власюк О.С. [4, с. 45].	Економічна безпека - складна поліструктурна наука про безпеку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство)
Єрмошенко М. М. [6, с. 26].	Економічна безпека є такий стан економічного механізму держави, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталій і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери
Мішина І. Г. [8, с. 89-96].	Економічна безпека – економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого

Закінчення таблиці 1

1	2
	рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів
Пастернак-Таранущенко Г.А. [10, с.29]	Економічна безпека – це стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців.
Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. [11, с.8]	Економічна безпека - стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Узагальнення результатів досліджень вітчизняних науковців в контексті визначення сутності поняття економічна безпека держави в регіональному її прояві дозволяє визначити, що під терміном «економічна безпека регіону» розуміється здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури ([7,9]). В даному дослідженні, відповідно до принципів теорії сталого розвитку, із застосуванням системного та синергетичного підходів, на рисунку 1 визначено та візуалізовано засади забезпечення економічної безпеки, місце економічної безпеки регіону в системі економічної безпеки країни, складові, завдання та принципи. Отже, відповідно до мети даного дослідження, необхідно більш детально розглянути зміст складових економічної безпеки регіону.



*Рис. 1. Домінанти забезпечення економічної безпеки регіону в системі економічної безпеки країн**

* (розроблено автором на основі [1; 2])

Узагальнення результатів досліджень, дозволило автору основними складовими економічної безпеки регіону визначити такі:

– **виробнича безпека** - стан виробничої сфери регіону, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у регіоні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності регіональної, та, відповідно, національної економіки;

– **соціально - демографічна безпека** - це стан розвитку, за якого забезпечується гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку статі, рівня доходів, сприяння розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу регіону, а також стан захищеності населення та ринку праці від демографічних загроз;

– **енергетична безпека** - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів регіону, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів;

– **зовнішньоекономічна безпека** - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності регіону національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки регіону завдяки його активній участі у територіальному розподілі праці;

– **інвестиційно-інноваційна безпека** - це стан економічного середовища у регіоні, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в регіоні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації регіональної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

– **продовольча безпека** - це стан виробництва та забезпеченості продуктами харчування в регіоні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в

продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

– **фінансова безпека** - це стан фінансової системи регіону та країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку регіону, забезпечується його стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни загалом.

За обставин поглиблення міжрегіональних диспропорцій розвитку, скорочення інвестицій, зменшення обсягів виробництва, погіршення якості життя населення, відсутності передумов економічного зростання, одночасно з стратегічним плануванням розвитку територій, вкрай необхідно приділяти значну увагу питанням забезпечення економічної безпеки регіонів як складової економічної безпеки держави .

Але у цьому контексті дослідники відмічають наявність правового дисонансу (обґрунтовано у [12]), що пов'язано тим, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» ([1, ст.3]), безпека регіонів, адміністративно-територіальної одиниці і територіальних громад не є об'єктом національної безпеки в Україні, а територіальні інтереси не входять до системи національних інтересів. Відповідно, можемо зробити висновок, що головною передумовою ефективності системи забезпечення економічної безпеки регіону є її узгодженість з загальнонаціональними інтересами та цілями економічної політики.

Загальноновизнаним є факт, що діагностика економічної безпеки проводиться з метою виявлення потенційних або існуючих загроз, їх об'єктивної оцінки та розробки комплексу адекватних заходів щодо усунення наслідків.

В цьому контексті доцільно зазначити, що *загрозами* економічній безпеці регіону слід вважати наявні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної системи регіону, національних цінностей, життєзабезпечення населення та окремої особи.

Аналіз досліджень і публікацій в сфері проведення оцінки

економічної безпеки регіонів доводить, що єдиної методики не існує (досліджено у [5; 7; 9]), тому загальноприйнятим є виділяти такі загальні індикатори економічної безпеки (запропоновано у [13]):

- валовий регіональний продукт (ВРП);
- рівень безробіття;
- рівень та якість життя;
- обсяг капітальних інвестицій;
- зовнішньо-економічна діяльність;
- стан демографічних процесів.

Отже, задля визначення загроз економічній безпеці регіону з метою прийняття регіональними органами влади обґрунтованих рішень необхідно проводити моніторинг зазначених індикаторів економічної безпеки, який передбачав би передусім фактичне відстеження, аналіз і прогнозування визначених економічних показників.

Для проведення дослідження обрано Чернігівську область, яка знаходиться на крайній півночі України, та є однією з найбільших (5,3% площі України) за територією, при цьому має найменшу щільність населення – 33 особи на км² (для порівняння: по Україні – 75 осіб на км²).

Одним з основних показників, що характеризує рівень економічного розвитку регіону, є ВРП. З огляду на те, що регіони України значно відрізняються за площею та населенням, то для узагальнення стандартних даних будемо аналізувати динаміку зазначеного показника у розрахунку на одну особу (рис.2).

Порівняння обсягів ВРП Чернігівської області за період 2004 – 2012 рр. показує, що протягом вказаного періоду спостерігається стійке збільшення обсягів ВРП у розрахунку на 1 особу у фактичних цінах. Однак частина дослідників вважають, що така позитивна динаміка пояснюється не збільшенням виробництва, а насамперед, від'ємним сальдо приросту населення, що деякою мірою підтверджується відсутністю стійкої динаміки зростання індексу фізичного обсягу ВРП.

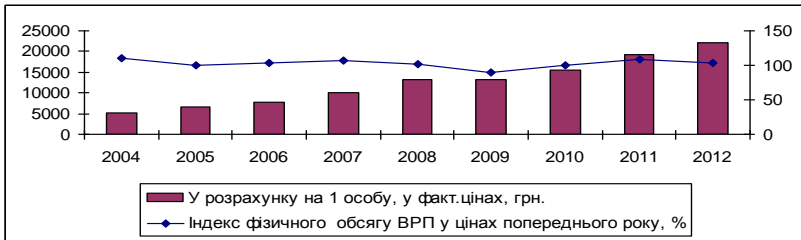


Рис.2 Динаміка ВРП Чернігівської області за 2004-2012 рр. *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

Найменше значення даного показника спостерігалось у 2009 році - 89,6%. Необхідно відмітити, що протягом періоду, що аналізується, значення показника ВРП у розрахунку на 1 особу у Чернігівській області значне менше середнього ВРП по Україні (у 2012 р. – 69 % від середнього по країні).

Таблиця 2

Індикатори загроз виробничій безпеці регіону *

Індикатори	Індекси промислової продукції, %	Індекси продукції сільського господарства, %	Темпи зростання (зниження) прийнятого в експлуатацію житла	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями
1	2	3	4	5
2004	109,9	116,5		12,3
2005	111,1	90,1	122,9	9,6
2006	103	101,2	81,84	10
2007	105,8	104,5	149,31	15,5
2008	100	103,6	109,17	17,4
2009	83,6	98,6	51,47	21
2010	99,8	86,6	152,6	17
2011	98	129,9	98,5	17,8

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5
2012	98	108,2	121,4	20,4
2013	89,6	102,8	99,7	20,7

** Джерело: обчислено автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]*

Промисловий комплекс області формують близько 250 великих і середніх промислових підприємств двадцяти п'яти основних видів економічної діяльності, на яких працюють 42,5 тис. осіб. На Чернігівщину припадає 1,4 % загальноукраїнського обсягу реалізованої промислової продукції (наведено у.[14]).

На території області знаходиться ряд підприємств, які є значними виробниками окремих видів продукції в Україні. Серед них: ПАТ «Слов'янські шпалери - КФТП; ПрАТ «Камвольно - суконна компанія «Чексіл»; Чернігівське відділення компанії ПАТ «САН ІнБев Україна» та ПрАТ «Тютюнова компанія «В.А.Т.- Прилуки»; товариства «Прилуцький завод протипожежного та спеціального машинобудування «Пожспецмаш» та «ВП «Пожспецмаш» – єдині в Україні виробники пожежних машин; ТОВ «Прилуцький завод «Білкозин» - єдиний в Україні виробник штучної колагенової оболонки, компанія «Інекс Укр Паркет»; ТОВ «Новофіл» – єдиний виробник оплетеної еластомірної нитки (спіральна позументна) в Україні; ПрАТ «Чернігівська взуттєва фабрика «Берегиня». Однак, незважаючи на значний промисловий потенціал, індекси промислової продукції, починаючи з 2008 року мають низхідний тренд розвитку, та к 2013 року майже досягають значення кризисного 2009 року – 89,6 % (таблиця 2), що говорить про неефективне функціонування виробничо-економічної системи регіону.

Вважається, що Чернігівщина має значний потенціал у галузі сільського господарства. Так, за офіційними даними, загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2068,4 тис. га або 64,8 % земель області. Сільське господарство області є значним сегментом економіки, його частка у валовій

доданій вартості зростає з 18,4 % у 2009 році до 20,8 % у 2012 році. Сільськогосподарський комплекс області налічує 1014 сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, в тому числі 298 господарських товариств, 139 приватних підприємств, 28 кооперативів, 482 фермерських господарства, 9 державних підприємств 58 підприємств інших форм господарювання, а також 159,7 тис. одиниць особистих селянських господарств. Основна спеціалізація галузі рослинництва регіону – вирощування зернових та технічних культур, кормовиробництво, тваринництва – молочно - м'ясне скотарство та виробництво свинини.

Однак, щодо індексів продукції сільського господарства, необхідно відмітити, що хоча загальні обсяги продукції мають позитивну динаміку, але темпи приросту зменшуються.

За структурою економіки Чернігівщина відноситься до промислово - аграрного типу економіки (у структурі валової доданої вартості області за 2012 рік промисловість займала 24,9%, сільське господарство – 20,8%, послуги – 41,9%).

За результатами комплексного аналізу, проведеного спеціалістами Чернігівської обласної державної адміністрації, визначено, що для області характерним є дефіцит інвестиційних вкладень, що унеможливує подальший розвиток економіки. Статистичні дані свідчать, що за 2013 рік за рахунок усіх джерел фінансування в області було освоєно 2842 млн. грн.. капітальних інвестицій (22 місце по Україні). Необхідно зауважити, що, хоча ця сума є і трохи більшою показника 2012 року (2470,2 млн.грн.), але все ж таки не досягає рівня 2011 року (3047,8 млн.грн.).

Питома вага підприємств області, що займалися інноваціями у 2013 році, становила 20,7%, загальна сума витрат - 134074,9 грн. І хоча, починаючи з 2005 року, спостерігається стійке збільшення кількості підприємств, що впроваджували інновації, однак у 2013 році їх кількість так і не досягнула значення 2004 року – 36%. Найбільш інноваційно активними останніми роками були підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Стосовно залучення іноземних інвестицій, необхідно відмітити, що ситуація характеризується позитивною

динамікою. Так, за даними органів статистики, станом на 01.10.2014 року в економіку області було залучено 108,5 млн. дол. США (наростаючим підсумком з початку інвестування). Найбільшим інвестором є Німеччина, за 2014 рік – 42,4 млн. дол. США, або 39,1 % від загальної суми інвестицій. Але, при цьому, прямі інвестиції з області в економіку країн світу за даними підприємств та організацій не здійснювались. Незважаючи на те, що обсяг іноземних інвестицій, залучених в область, постійно зростає, за значенням показника у розрахунку на одну особу населення – 120,9 дол. США, область знаходиться на 25 місці серед інших регіонів України (менше значення мають тільки Чернівецька обл. – 77,1 дол. США, та Тернопільська обл. – 63,6 дол. США).

Отже, можемо стверджувати, що зниження індексів промислової продукції та продукції сільського господарства, зменшення обсягів прийнятого в експлуатацію житла, зниження інвестиційної активності, та незначна кількість впровадження інновацій на підприємствах області є свідченням дуже негативної тенденції - уповільнення економічного зростання в регіоні.

Для проведення оцінки індикаторів фінансової безпеки регіону розглянемо ситуацію щодо забезпеченості обласного бюджету доходами. Аналіз статистичних даних свідчить, що, незважаючи на нарощування обсягів мобілізованих податків, зборів та платежів, в структурі доходів місцевих бюджетів міжбюджетні трансферти переважають над власними доходами бюджетів. При цьому темпи росту трансфертів випереджають темпи росту власних доходів. За офіційними даними, у 2013 року головними джерелами надходжень були: податок на доходи фізичних осіб (питома вага - 63,2%); плата за землю – 11,6%; єдиний податок – 6,9 %. За показником бюджетної забезпеченості на 1 мешканця у 2013 році область займала 21 місце по Україні.

Щодо динаміки видатків місцевих бюджетів, необхідно відмітити постійне зростання їх обсягів протягом останніх років. У структурі видатків переважають поточні витрати, серед яких найбільшу питому вагу мають такі: видатки на освіту – 36 %;

соціальний захист та соціальне забезпечення – 24,6%; охорона здоров'я – 24,4 %.

Необхідно зауважити, що, оскільки місцеві бюджети області протягом тривалого періоду часу були дотаційними, в контексті проведення реформи територіальної організації влади та відповідних змін в бюджетному законодавстві, викликає занепокоєння здатність місцевих органів влади мобілізувати, розподілити та використати фінансові ресурси для якісного та ефективного виконання покладених на них завдань.

Демографічна складова є однією з визначальних факторів забезпечення економічної безпеки регіону в цілому. Тому, враховуючи важливість і значущість даного аспекту, проаналізуємо демографічну ситуацію в регіоні. На рис. 6 автором візуалізована динаміка народжуваності та смертності населення регіону.

Аналіз статистичних даних свідчить, що, порівняно з підсумками Всеукраїнського перепису населення у 2001 році, к 2014 року кількість населення області зменшилась на 178,5 тис. осіб (або на 14,4 %) і становила 1066,8 тис. осіб.

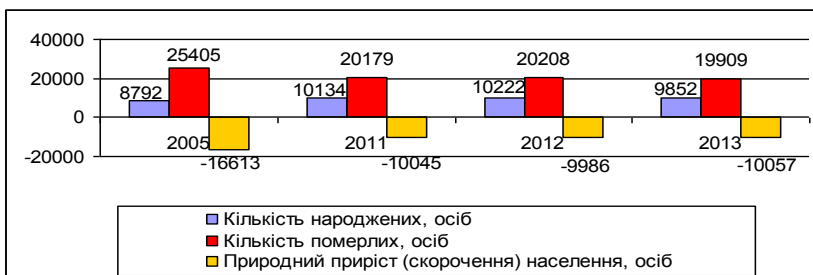
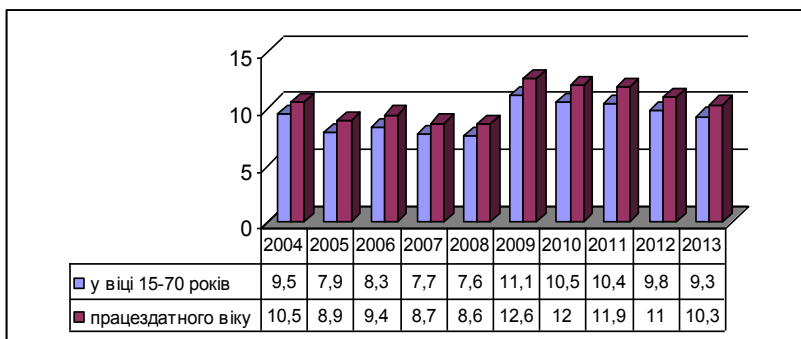


Рис.3 Природне скорочення населення, осіб *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

Причиною зменшення кількості населення є, перш за все, його природне скорочення. За результатами досліджень [15], темпи скорочення населення в Чернігівській області є найвищими в Україні. Результатом зниження народжуваності та

зростання смертності є регресивна вікова структура населення. Станом на 1 січня 2014 року частка населення віком 15-64 роки становить 68,2 %, частка осіб віком 65 років і вище в загальній чисельності населення – 18,7 %, що є найвищим значенням показника по країні загалом. При цьому частка наймолодшого населення області у віці 0-14 років становила 13,1% загальної чисельності населення. Така ситуація призводить до демографічного навантаження на працездатне населення та зумовлює зростання частки населення, що потребує соціального захисту. Область має найвищий в Україні рівень демографічної старості жителів. Ситуація на ринку праці Чернігівської області характеризується скороченням чисельності безробітних протягом останніх п'яти років до 48,4 тис. осіб (за офіційними статистичними даними). Рівень безробіття населення (за методологією МОП) досягав максимального значення у 2009 році (11,1 % та 12,6 % відповідних вікових груп). Протягом останніх чотирьох років спостерігається позитивна тенденція зменшення рівня безробіття, однак значення показника у 2013 році знаходиться на рівні 2004, при цьому область є на передостанньому місці серед інших регіонів України (рис.4).



*Рис.4 Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у 2004 – 2013рр. (у % до економічно активного населення відповідної вікової групи) **

** Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]*

Щодо оцінки рівня життя населення, то у даному контексті одним з основних оціночних показників є рівень доходів населення. На рис.5 наведена динаміка рівня доходів на 1 особу, а також середнє значення показника по Україні, за ретроспективний період 2004-2013 рр.

Аналіз наведених даних свідчить, що номінальні доходи населення Чернігівської області зростають. При цьому, у 2009 році спостерігалось максимальне зниження темпів приросту доходів населення (89,7% до попереднього року), найбільш суттєве зростання реальних доходів відбулося у 2005 році (121,9 %).



Рис. 5. Динаміка рівня доходів населення Чернігівської області на 1 особу, грн. *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

У подальшому, починаючи з 2010 року, характерним є низхідний тренд приросту реального доходу. Так, за 2013 рік приріст реального доходу населення склав лише 104%, що нижче навіть значення 2008 року (105,3 %).

Досліджуючи рівень та якість життя населення Чернігівської області як головної складової соціально-демографічної безпеки регіону, доцільно зазначити, що, починаючи з 2006 року спостерігається тенденція стійкого збільшення відриву рівня

доходів населення від середнього значення по країні. При цьому зростання номінального обсягу доходів населення, на думку багатьох дослідників, відбувається за рахунок збільшення доходів «багатших» прошарків населення (дані статистики). Така думка підтверджується розрахунками, наведеними Міністерством соціальної політики, згідно яких питома вага сімей (домогосподарств), які мають доходи на одну особу нижчі, ніж визначена межа бідності, кожного року в Чернігівській області збільшується і у 2013 році досягає вже 8,2 % (для порівняння - у попередньому році – 6, 1%).

Для оцінки значень індикаторів економічної безпеки регіону в зовнішньо-економічній сфері необхідно дослідити результати зовнішньої діяльності регіону за ретроспективний період.

Отже, показники зовнішньої торгівлі товарами Чернігівської області за період 2004-2013 рр. візуалізовано автором на рис. 6.

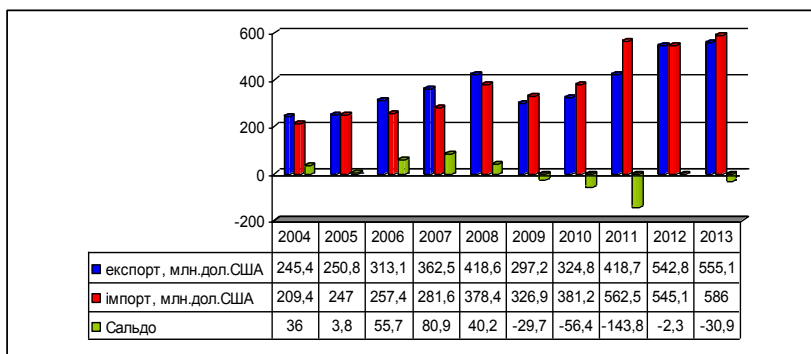


Рис.6 Динаміка показників зовнішньої торгівлі товарами *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

Як бачимо, за період з 2004 до 2008 року спостерігалась позитивна тенденція збільшення загального товарообороту, причому за рахунок збільшення експорту товарів. Найбільш кризовий період – 2009 рік, починаючи з якого характерним є переважання обсягів імпорту над експортом товарів, тому

торгівельне сальдо від'ємне. Максимального значення від'ємне сальдо зовнішньоторгівельного обороту області досягало у 2011 році (-143,8 млн. дол. США). Після незначного вирівнювання ситуації у 2012 році, для 2013 року знову притаманною є тенденцію збільшення від'ємного сальдо зовнішнього обороту товарами.

На рис. 7 відображені показники зовнішньої торгівлі Чернігівської області послугами. Бачимо, що зовнішньоторгівельний оборот послугами незначний, причому протягом всього досліджуваного періоду характерною тенденцією є негативне сальдо. Найбільш кризисним періодом в сфері зовнішньої торгівлі послугами був 2011 рік (від'ємне сальдо складало 33,4 млн.дол.США).

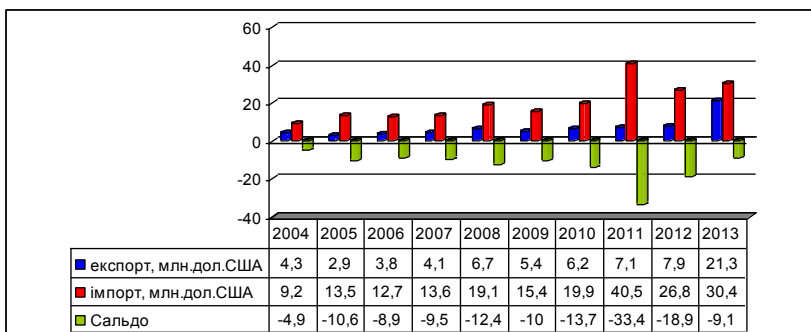


Рис.7 Динаміка показників зовнішньої торгівлі послугами*

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

Аналізуючи дані стосовно географічної структури зовнішньої торгівлі товарами, наведену на рис. 8, можемо відмітити, що найбільший обсяг товарів експортується до країн СНД, причому питома вага товарообороту з країнами даної групи має тенденцію до збільшення.

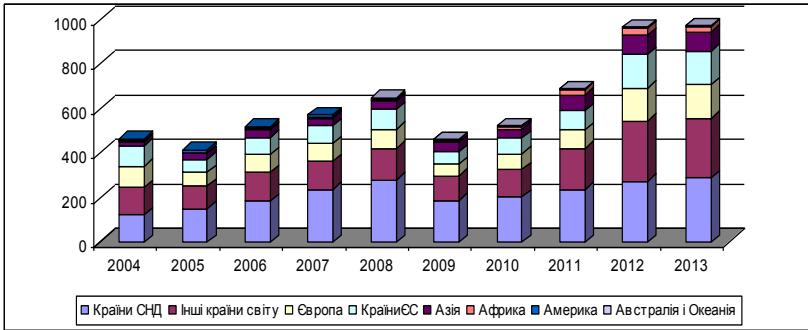


Рис. 8 Географічна структура експорту товарів області, млн. дол. США *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

Відносно імпорту товарів до Чернігівської області можемо зазначити, що, виходячі з даних, візуалізованих автором на рис. 9, протягом періоду, що аналізується, обсяг товарів, ввезених з країн СНД, постійно зростає, та, починаючи з 2012 року, саме країни СНД є найбільш вагомими імпортерами в області.

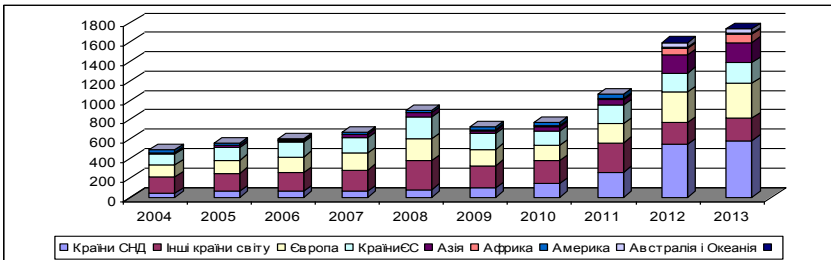


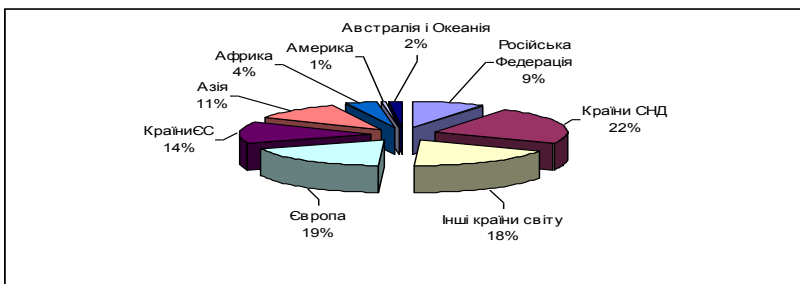
Рис. 9 Географічна структура імпорту товарів, млн. дол. США *

* Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]

В умовах зміни загальнодержавного вектору формування

зовнішніх відносин, з метою об'єктивної ідентифікації загроз економічній безпеці регіону доцільно розглянути зовнішньоторгівельні відносини Чернігівської області з країнами СНД більш детально.

Отже, в результаті аналізу географічної структури зовнішнього товарообігу області за останні роки, визначено, що найбільш вагомими торговельними партнерами області є країни СНД, серед яких найбільш питома вага припадає на Російську Федерацію (9% серед загального обсягу торгівлі товарами у 2013 році). В умовах визнання Російської Федерації агресором по відношенню до України, та, відповідно, згортання торговельних відносин, залежність економіки Чернігівської області від взаємовідносин з даною країною може бути ідентифікована як реальна загроза економічній безпеці регіону.



*Рис. 10 Географічна структура зовнішнього товарообігу Чернігівській області за 2013 рік **

** Джерело: обчислено та побудовано автором за даними, приведеними у статзбірниках [17; 18]*

Проведення ідентифікації загроз в сфері продовольчої безпеки базується на дослідженні показників, що впливають на рівень продовольчої безпеки просторових територій. Отже, з аналізу статистичної інформації, відомо, що, станом на 01.01.2014 року, земельна площа області складає 3190,3 тис. га (5,3 % загальної площі), землі сільськогосподарського

призначення - 2124,9 тис. га., або 66,6%, посівна площа - 1160,6 тис. га, або 36,38 %.

Загалом, за результатами досліджень, для ґрунтів сільськогосподарських угідь області характерним є знижений рівень природної родючості, отже, відповідно до грошової оцінки ріллі, область має найбільш ґрунтові землі в Україні. Офіційні джерела свідчать, що область за показником забезпеченості водними ресурсами входить в п'ятірку найбільш забезпечених по країні. Ще одним позитивним фактором в сфері продовольчої безпеки є наявність в області розгалуженої транспортної системи.

У структурі валової доданої вартості Чернігівської області сільське господарство займає 20,8 %. Загрозливою тенденцією є зниження рівня рентабельності виробництва основних видів продукції рослинництва та деяких видів тваринництва в сільськогосподарських підприємствах.

Необхідно зауважити, що для області, як і України загалом, характерним є явище урбанізації, а саме збільшення чисельності міського населення та зменшення сільського. За офіційними даними, станом на 01.01.2014 кількість сільського населення складала всього 384,8 тис. осіб, або 36,07 % від загальної кількості.

В сфері енергетичної безпеки область має кращі позиції, ніж в інших розглянутих вище складових економічної безпеки. За оцінками експертів відомо, що частка області в загальнодержавному обсязі використання паливно-енергетичних ресурсів не є значною: палива – 0,9%, теплоенергії – 1,5%, електроенергії – 0,9%. Однак, незважаючи на збільшення обсягів витрат на впровадження енергозберігаючих заходів, ефективність від даних операцій зменшується, про що свідчить постійне зменшення вартості зекономлених паливно-енергетичних ресурсів, (за 2013 рік – всього 29,1 млн.грн., за 2012 – 45,6 млн.грн.), та значне, у порівнянні з 2012 роком, зменшення обсягів зекономленого тон умовного палива.

При цьому, відомо, що область має значний потенціал нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії, але, незважаючи на це, їх частка в енергетичному балансі складає не більше 5%. Хоча, за розрахунками експертів, можливим є

заміщення органічного палива за рахунок використання саме нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії на рівні 61 % [14].

Отже, підсумовуючи наведені вище викладки аналітичного характеру, можемо виділити такі загрози економічній безпеці Чернігівської області в розрізі складових:

1) виробнича безпека:

- значне скорочення ВРП (56%-69% від середнього по країні на 1 особу);
- зменшення обсягів виробництва промислової продукції та продукції сільського господарства;
- зниження інноваційної активності;
- високий ступінь фізичного (більше 70%) та морального зносу основних виробничих фондів.

2) інвестиційна безпека:

- низький обсяг капітальних інвестицій (32%-64% від середнього по Україні);
- незначний обсяг прямих іноземних інвестицій.

3) фінансова безпека:

- дотаційність місцевих бюджетів протягом тривалого періоду до запровадження змін у бюджетному законодавстві 2015 року.

4) соціально-демографічна безпека:

- депопуляція населення – постійне зменшення народжуваності, збільшення смертності, відсутність природного приросту населення;
- старіння населення, збільшення навантаження на працюючу частину;
- скорочення тривалості життя;
- високий рівень безробіття населення;
- збільшення питомої ваги домогосподарств, що проживають за межею бідності.

5) зовнішньоекономічна безпека:

- негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами протягом тривалого часу;
- значна питома вага Російської Федерації в зовнішньому товарообігу області.

6) продовольча безпека:

- зменшення кількості сільського населення;
 - зниження рівня рентабельності продукції сільського господарства;
 - зниження природної родючості сільськогосподарських угідь.
- 7) **енергетична безпека:**
- неефективне використання наявного потенціалу нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії.

Проведений регіональний аналіз індикаторів загроз економічній безпеці дає підстави визначити, що особливо небезпечними та такими, що мають кризове значення, в Чернігівській області є такі: загрози в сфері соціально-демографічної безпеки (це депопуляція та старіння населення, низький рівень життя); загрози в сфері інвестиційної безпеки (низька інвестиційна привабливість регіону); загрози в сфері зовнішньо-економічної та виробничої безпеки.

Окрім специфічних регіональних, для Чернігівської області характерним є і наявність загальнодержавних загроз економічній безпеці. Найсуттєвішими з них дослідники називають такі: політичні загрози, залежність від виробників нафтопродуктів та електроенергії, втрата зовнішніх ринків, зростання імпорту, продаж акцій стратегічно важливих підприємств, відтік інтелекту, тінізація економіки (досліджено у [16]). Таким чином, при стратегічному плануванні розвитку регіону та вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки необхідно враховувати регіональну специфіку ідентифікації загроз, з метою формування реального, адекватного сучасним умовам, комплексу організаційно-правових заходів.

Проблема економічної безпеки в регіональному вимірі має надзвичайно актуальне значення в сучасних умовах глибокої економічної та політичної кризи, тому вкрай необхідним є подальше її вивчення на основі залучення широкого кола фахівців – науковців, експертів та практиків усіх гілок влади.

Список літератури:

1. Закон України Про основи національної безпеки України. від 19.06.2003 № 964-IV. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

2.Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 N 60.

http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm

3. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Сасенко. — К. : Знання України, 2011. — 299 с.

4. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. — К., 2008. — 48 с.

5. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б.В. Губський. — К., 2001. — С. 13.

6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. — К. : КНТЕУ, 2001. — 309 с.

7. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика: збірник/ Т.Т. Ковальчук. - К.: Т-во "Знання", 2004. - 638 с.

8. Мішина І. Г. Проблема формування теоретичних основ економічної безпеки суспільства / І. Г. Мішина // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. ; голов. ред. О.О. Шубін. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2004.— Вип. 16. — Т. 1. — 352 с.

9. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / [Гесць В.М., Клебанова Т.С., Черняк О.І., та ін.]; за ред. В.М. Гейця. — Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. — 240 с.

10. Пастернак-Таранущенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г.А. Пастернак-Таранущенко. — К.: КНЕУ, 2003. — 320 с.

11. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. — К. : НІС, 1997. — 144 с.

12. Дічек О.І. Економічна безпека регіонів – складова національної системи безпеки. Електронний ресурс. Режим доступу <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2013/05/blog-post.html>

13. Економічна безпека України: суть та напрямки забезпечення. Електронний ресурс. Режим доступу <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd03.htm>

14. Проект стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року. Електронний ресурс. Режим доступу http://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/12/docs/ANALIZ_ok_51.pdf

15. Сучасні демографічні процеси в Україні та їх врахування в програмах відтворення трудового потенціалу. Електронний ресурс. Режим доступу <http://old.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/26.htm>

16. Янків М.Д., Флейчук М.І. Методичні аспекти аналізу рівня економічної безпеки регіону Електронний ресурс. Режим доступу http://mev.lac.lviv.ua/downloads/ied/stati/konkurentospromozhnist_LKA.pdf

17. Головне управління статистики у Чернігівській області. Офіційний веб-сайт <http://www.chernigivstat.gov.ua/>

18. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ 3
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКИХ
УСТАНОВ

Абакуменко О.В., д.е.н., професор
Коренний Е.А., здобувач

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВПЛИВУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ НА СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІВ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Попереднє десятиліття в Україні ознаменувалося бурхливим розвитком іпотечного кредитування, одним з потенційних наслідків якого є криза фінансової системи. Даний висновок витікає із осмислення специфіки іпотечного кредитування та емпірично підтверджений іпотечною кризою, що розпочалася у США в 2007-2008 роках. На нашу думку, гіпертрофований розвиток банківського іпотечного кредитування передусім здатний поставити під загрозу стійкість банківської системи країни. Тому іпотечне кредитування слід визнати одним з факторів загрози фінансовій безпеці держави, особливо враховуючи його масштаби у порівнянні з ВВП.

Головним кризогенним фактором іпотечного кредитування слід вважати переважну довгостроковість іпотечних кредитів. адання кредитних ресурсів на довгий термін обумовлює необхідність залучення відповідних за термінами ресурсів банками та високоякісного прогнозування перспективної платоспроможності позичальників. Як перше, так і друге є ускладненим у вітчизняних умовах з причини високої нестабільності макроекономічного середовища та відповідної незацікавленості вкладників банківських установ у зв'язуванні своїх ресурсів на довгострокових депозитах. Таким чином, основними точками потенційного зростання напруги у функціонуванні банківських установ, яка може стати каталізатором іпотечної кризи, слід вважати ліквідність банків та зниження платоспроможності позичальників за іпотечними кредитами. Відповідно, саме необхідність підтримання ліквідності банків та забезпечення якості їх кредитного портфелю і обумовлюють діалектичну суперечливість розвитку іпотечного кредитування та фінансової стійкості банківської системи, а отже і аналіз кризогенності ринку іпотечного

кредитування слід концентрувати передусім у площинах ліквідності банків та якості їх кредитів.

Національним банком України ліквідність визначається як спроможність окремої установи чи системи в цілому забезпечувати своєчасність, повноту та безперервність виконання усіх своїх грошових зобов'язань [1]. У практиці банківського нагляду в Україні застосовуються три індикатори (нормативи) ліквідності банку, а її забезпечення прямо пов'язується зі збалансованістю строків погашення розміщених активів та термінів виконання зобов'язань [2]. Тому, з метою оцінки впливу іпотечного кредитування на ліквідність банківської системи України слід передусім оцінити відповідність строків погашення активів та виконання зобов'язань банків. Порівняння основних показників активу та пасиву банків України представлено на рис. 1.

Рис.1 ілюструє суттєві зміни співвідношення основних статей активу та пасиву вітчизняних банків. До 2008 року вони досить активно нарощували кредитний портфель за рахунок кредитування клієнтів на різні терміни, причому найбільше зростання (більш, ніж у 2 рази у 2008 році) спостерігалось саме у сегменті довгострокових кредитів. Наявних обсягів власного капіталу та депозитної бази для фінансування приросту активів було недостатньо. У 2007-2008 роках фінансування значної частини кредитів терміном більше п'яти років відбувалося за рахунок депозитів, залучених на період до двох років. Аналогічно значна частина кредитів на період від одного до п'яти років надавалася за рахунок коштів депозитів до запитання. Все це обумовило потребу у додатковому кредитному фінансуванні українських банків, яке здійснювалося зарубіжними контрагентами. У 2008 році його обсяг наблизився до загальної вартості депозитних ресурсів (81%). Тож, стрімке зростання активів вітчизняних банків до 2008 року супроводжувалося загостренням проблеми їх ліквідності та відбувалося в значній мірі за рахунок залучення ресурсів іноземних банків.

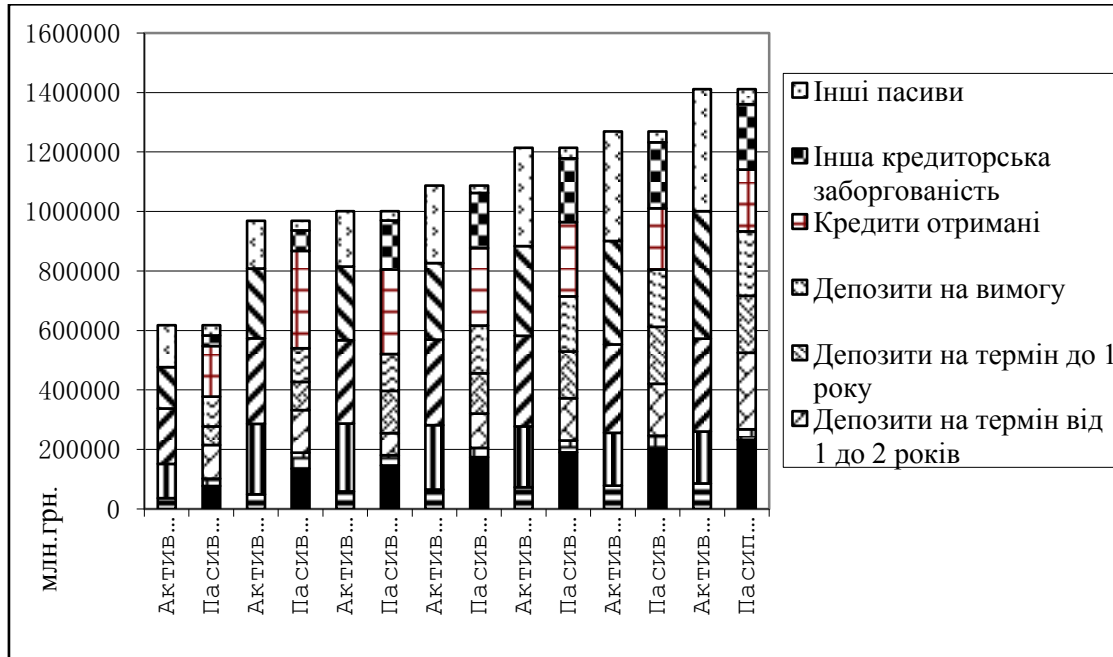


Рис. 1. Співвідношення основних статей активів та зобов'язань банків України за 2007-2013 рр.*

* Складено автором за даними [3, 4]

Починаючи з 2009 року, обсяги залучення вітчизняними банками іноземних кредитів скорочуватися – їх сума на кінець 2013 року становила всього 64% від рівня кінця 2008 року. Фактично, відбувався відтік іноземних кредитних ресурсів, спричинений поширенням негативних наслідків іпотечної кризи США у світовій економіці – іноземні банки були вимушені вилучати надані раніше кошти для вирішення власних проблем. У 2009 році додатково також актуалізувалася проблема скорочення обсягів депозитів.

Покриття дефіциту фінансових ресурсів для вітчизняних банків було можливе за рахунок пошуку додаткових джерел фінансування або ліквідації наявних активів. Останній шлях є досить проблематичним, що обумовлено специфікою банківських активів, адже їх ліквідність як об'єкта купівлі-продажу є доволі низькою. Тому скорочення обсягу банківських активів відбувалося лише по відношенню до довгострокових кредитів, та стало найбільш помітним лише у 2012-2013 роках. Набагато більш прийнятним для банків було залучення додаткових джерел фінансування. Відбувалося воно в деякій мірі за рахунок збільшення власного капіталу, але основний приріст у 2009 році було забезпечено шляхом збільшення іншої кредиторської заборгованості у 2,4 рази. Вибір зазначеного джерела капіталу вказує на надзвичайно несприятливі умови, в яких опинилися банківські установи. Інша кредиторська заборгованість включає переважно зобов'язання щодо невиконаних агентських операцій, тобто є одним з короткострокових джерел, підриває довіру до банків та обумовлює погіршення ліквідності банківської системи.

Починаючи з 2011 року почала давати результати вимушена агресивна політика банків щодо залучення депозитів – їх обсяги суттєво зросли, щоправда, переважно за рахунок вкладень на термін до двох років. Обсяги довгострокових депозитів були низькими протягом усього досліджуваного періоду, а частка у загальному обсязі джерел фінансування знизилася з 4,1% у 2007 році до 3,7% у 2013 році. Загалом же у 2013 році вдалося досягнути покращення структури активів та пасивів українських банків:

- за рахунок зростання обсягів власного капіталу та скорочення обсягів кредитів на термін більше п'яти років вдалося досягнути покриття найбільш довгострокових активів найбільш довгостроковими пасивами;

- кредитний портфель банків на 3/4 профінансований за рахунок депозитних ресурсів.

- Разом з тим, констатувати суттєве підвищення ліквідності банківської системи не доводиться, адже:

- частка довгострокових ресурсів в структурі пасиву залишається дуже низькою;

- терміни надання кредитів та залучення депозитів є неспівставними – більша частина кредитів на термін від одного до п'яти років сформована за рахунок депозитів на строк не більше двох років, а значна частина кредитів терміном до 1 року профінансована за рахунок депозитів до запитання;

- частка іншої кредиторської заборгованості залишалася високою.

Таким чином, незважаючи на відносне покращення структури активів та пасивів банків, доводиться констатувати збереження високого ризику ліквідності банківської системи України переважно з причини відсутності довгострокових ресурсів у її розпорядженні.

Щоб оцінити вплив іпотечного кредитування на банківську систему та його роль у формуванні ризику ліквідності, оцінимо співвідношення між обсягами наданих іпотечних кредитів основним категоріям позичальників та залучених від них депозитів. Основними споживачами кредитних послуг вітчизняних банків у 2007-2013 роках були домогосподарства та підприємства - резиденти. Частка кредитів зазначеним категоріям позичальників у структурі кредитного портфелю вітчизняних банків зростає з 88% у 2007 році до 95% у 2013 році. Значна частина обсягу банківських кредитів припадала на позичальників-домогосподарств, щоправда, прослідковувався загальний тренд зниження їх частки з 36% у 2008 році до 21% у 2013 році.

На рис. 2 наведені основні показники банківського кредитування домогосподарств у 2007-2013 роках.

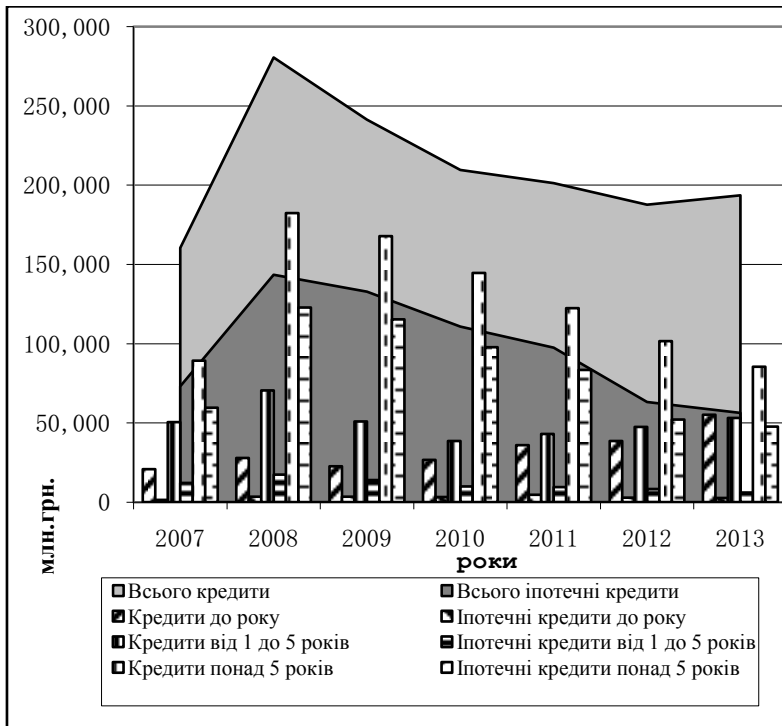


Рис. 2. Структура банківського кредитування домогосподарств України у 2007-2013 роках*

*Складено автором за даними [3]

Протягом 2007-2013 років домінуючою складовою кредитування домогосподарств були саме довгострокові кредити – у 2009-2010 роках їх частка перевищувала дві третини загального обсягу, а до кінця 2013 року дещо знизилася (44%). Частка іпотечних кредитів у загальному обсязі кредитних зобов'язань домогосподарств перед банками також була значною протягом усього досліджуваного періоду. Слід відмітити тенденцію до її зниження з більш ніж 50% у 2008-2011 роках до 34% у 2013 році. Протягом усього досліджуваного періоду саме довгострокові іпотечні кредити населенню становили переважну частину загального обсягу довгострокових кредитів домогосподарств. Крім того, іпотечні

кредити на термін понад п'ять років майже повністю формували загальний обсяг заборгованості домогосподарств за кредитами, забезпеченими нерухомістю.

Для більш повної оцінки впливу іпотечного кредитування домогосподарств на ліквідність банків, необхідно також врахувати їх внесок у ресурсну базу банківських установ. Загальний обсяг депозитів населення у 2008-2009 роках був меншим за обсяг виданих їм кредитів, проте вже з 2010 року ситуація змінилася і у 2013 році обсяг переданих банкам ресурсів домогосподарств у 2,3 рази перевищив суму наданих їм кредитів. Поряд з цим, слід зазначити, що терміни залучення депозитів не відповідають строкам кредитування. У 2013 році 97% депозитів населення було залучено на термін до двох років, в той час, як відношення довгострокових іпотечних кредитів населенню до суми депозитів становило майже 13%. Останній показник встановлено внаслідок цілеспрямованої діяльності банків зі скорочення сум довгострокових активів та збільшення притоку депозитів, і у 2008 році знаходився на рівні більше 73%.

Вищезазначене дає підстави констатувати, що іпотечне кредитування домогосподарств є суттєвим фактором зниження ліквідності банківської системи України, адже потребує довгострокових вкладень, для адекватного фінансування яких банки не мають ресурсів.

На рис. 3. наведена динаміка основних показників банківського кредитування підприємств у 2007-2013 роках.

На відміну від домогосподарств, вітчизняні підприємства залучали кредитні ресурси переважно на термін до п'яти років. До кінця 2013 року частка кредитів до року зросла до 52% загального обсягу кредитування підприємств. Роль кредитів на термін від одного до п'яти років, навпаки, знижувалася з 49% у 2007 році до 36% у 2013 році. Середньострокове кредитування поступилося місцем не тільки поточним кредитам – спостерігалося також зростання частки довгострокових кредитів підприємств на 3% за 2007-2013 роки.

Частка іпотечних кредитів у структурі зобов'язань підприємств за банківськими кредитами була відносно стабільною – її зниження з 19% у 2007 році до 13% у 2011 році було компенсоване повторним зростанням до 16% у 2013 році.

Розподіл іпотечних кредитів суб'єктів господарювання за строками є відносно рівномірним з незначним домінуванням кредитів на строк від одного до п'яти років.

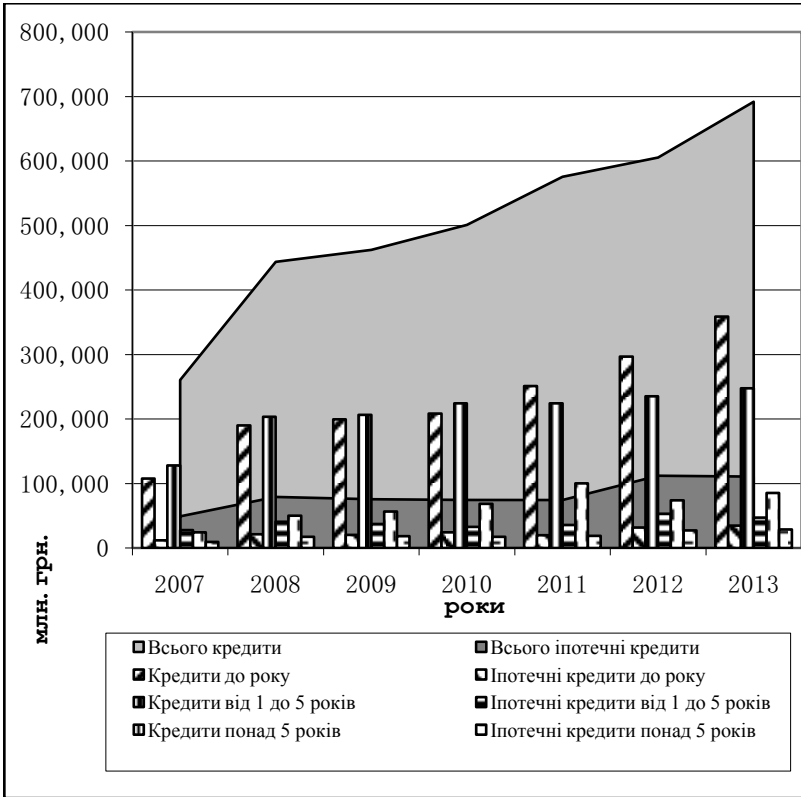


Рис. 3. Структура банківського кредитування домогосподарств України у 2007-2013 рр.*

*Складено автором за даними [3, 4]

Отже, невідповідність строків кредитування підприємств зі строками залучення ресурсів банків є дещо меншою, що доповнюється відносно невеликими масштабами іпотечного кредитування підприємств. Станом на кінець 2013 року частка довгострокових (понад п'ять років) іпотечних кредитів

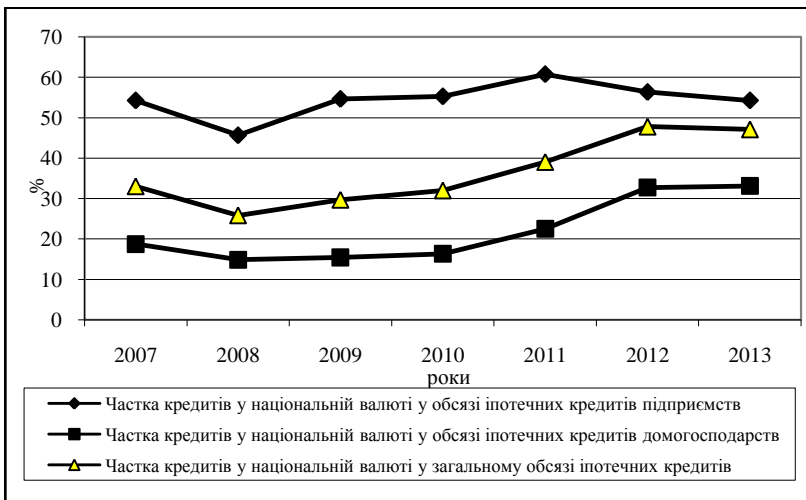
домогосподарствам у складі активів банків дорівнювала частці середньострокових (від року до п'яти) іпотечних кредитів підприємствам.

Роль депозитів підприємств у формуванні ресурсної бази банківських установ є значно меншою за частку вкладів домогосподарств – у 2013 році відповідно 14% та 31% капіталу банків. При цьому підприємства значно у більшій мірі споживали кредитні ресурси – перевищення обсягів кредитування підприємств над аналогічним показником домогосподарств у 2013 році досягло 3,6 рази. Покриття ж кредитів суб'єктам господарювання їх депозитами у 2013 році було на рівні лише 28%. Враховуючи, що більше половини депозитів підприємств були розміщені на вимогу, а загальний обсяг вкладів на термін до року, починаючи з 2011 року, перевищує 80% депозитів підприємств, можемо засвідчити не менш негативний вплив структури кредитування підприємств на ліквідність банків, однак роль іпотечного кредитування в даному ефекті є значно нижчою.

Важливим аспектом забезпечення стійкості банківської системи є підтримання задовільної якості активів. В даному контексті аналітичну цінність представляють показники прострочення та проблемності банківських активів. На жаль, Національний банк України не оприлюднює відповідну статистику в розрізі іпотечного кредитування. Вона подається тільки загалом та по кредитах, наданих суб'єктам господарювання, у розрізі валют та строків. Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній їх сукупності в Україні суттєво зросла у 2009 році та до кінця 2013 року знизилась лише до 7,7% [5]. Даний факт є надзвичайно загрозливим для нормального функціонування банківської системи. Про роль іпотечного кредитування в умовах відсутності офіційної статистики можемо судити лише на основі експертних досліджень зарубіжних організацій. Зокрема, за інформацією Світового банку, у 2013 році рівень простроченої заборгованості за іпотечними кредитами в Україні перевищував 10% від їх загальної суми [6, с. 6]. До основних чинників, що обумовили незадовільну якість іпотечних активів банків, відноситься надання кредитів у іноземній валюті суб'єктам, які отримують

доход у гривні. В умовах високої нестабільності національної валюти масова неплатоспроможність позичальників є цілком закономірною. Слушність висновків спеціалістів Світового банку підтверджується офіційними даними НБУ щодо валютної структури іпотечних кредитів, яка відображена на рис. 4.

Представлені тренди відображають низький рівень кредитування вітчизняних позичальників за іпотечними кредитами із використанням гривневих ресурсів – тобто можемо констатувати підвищений інтерес до валютних іпотечних кредитів. Частка іпотечних кредитів суб'єктів господарювання, номінованих у національній валюті, протягом 2007-2013 років була відносно стабільною та в середньому трималася на рівні, дещо вищому за 50%.



*Рис. 4. Частка гривневих кредитів у обсягах банківського іпотечного кредитування в Україні у 2007-2013 рр.**

**Складено автором за даними [3]*

Натомість валютні кредити домінували у відносинах іпотечного кредитування домогосподарств. Суттєве зростання частки гривневих кредитних зобов'язань, яке відбулося протягом 2010-2013 років, кардинально ситуацію не змінило. Невиправданість надання іпотечних кредитів

домогосподарствам у іноземній валюті особливо очевидна. Підприємства України цілком виправдано диверсифікували зобов'язання за іпотечними кредитами за валютами, адже багато з них мають валютні надходження, а отже менший рівень валютного ризику. Більшість же вітчизняних домогосподарств не мають доходів, номінованих у іноземній валюті, а отже і підстав для залучення валютних кредитів, особливо на довгий термін.

Загальний показник частки гривневих іпотечних кредитів відтворював динамку аналогічного рівня для домогосподарств та залишався у 2013 році меншим 50%.

Наведені дані щодо валютної структури іпотечних кредитів в Україні дозволяють ще раз констатувати деструктивний вплив іпотечного кредитування домогосподарств на фінансову стійкість банківської системи України. Хоча слід зазначити й про відповідальності позичальників та банків за ситуацію, що склалася. Адже, якщо для домогосподарств-позичальників, більшість із яких не є достатньо фінансово грамотні, цілком природними є прагнення отримати поточну економію від різниці відсоткових ставок валютних та гривневих кредитів та неадекватна оцінка власної перспективної платоспроможності, то для кваліфікованих працівників банків потурання неграмотній поведінці клієнтів перебуває на межі злочинної недбалості та свідомого саботажу.

Слід віддати належне і тому, що нормальному процесу врегулювання ситуації з простроченими кредитами не сприяють і популістично-електоральні загравання органів державної влади з населенням. Прийняття Закону України „Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті” [7] не тільки ставить під загрозу функціонування та платоспроможність банківських установ, але і сприяє подальшому вихованню безвідповідального відношення громадян до власних дій та фінансово-правової компетентності.

Держава впливає на процеси іпотечного кредитування не тільки через нормотворення. Для вирішення проблеми відсутності довгострокових ресурсів у розпорядженні вітчизняних банків в Україні ще у 2004 році була створена Державна іпотечна установа (ДІУ), головною метою

функціонування якої є рефінансування іпотечних кредитів банків. Необхідно зазначити, що згідно внутрішніх документів, фонд коштів ДІУ призначений для рефінансування лише кредитів, наданих банками фізичним особам переважно на будівництво або придбання житла, в тому числі і на вторинному ринку. Безперечно, позитивним фактом у діяльності установи є її спрямованість на рефінансування тільки гривневих кредитів. Дана особливість дозволяє констатувати, що ДІУ принаймні не повинна була сприяти накопиченню заборгованості населення за валютними житловими іпотечними кредитами. Проте, є і інша особливість діяльності структури, залучаючи капітал шляхом емісії п'ятирічних облігацій [8], ДІУ готова рефінансувати кредити на термін, не менше п'яти та не більше тридцяти років [9]. При такому підході проблема залучення довгострокових ресурсів для іпотечного кредитування не вирішується, а перекладається на плечі держави, адже облігації ДІУ розміщуються під гарантії уряду. І якщо даний факт дозволяє робити припущення про лобіювання інтересів окремих банків та осіб через діяльність ДІУ, то висновки Рахункової палати прямо вказують на це. У 2010 році аудиторами Рахункової палати в ході перевірки діяльності даної структури були встановлені численні порушення та зловживання щодо використання коштів ДІУ. На рефінансування іпотечних кредитів було використано лише третину коштів установи, решта була фактично спрямована на рефінансування проблемних банків та вирішення особистих проблем деяких посадовців, в результаті чого на державний борг України було безпідставно перекладено 3 млрд. грн. збитків та витрат окремих суб'єктів [10]. Зазначені особливості ще раз підтверджують непрофесіоналізм та домінування особистих інтересів державних чиновників у питаннях іпотечного кредитування, проте, навіть в умовах високої ефективності діяльності, ДІУ не змогла б вирішити проблеми рефінансування іпотечних кредитів. Основні показники, що характеризують фінансовий потенціал ДІУ щодо вирішення проблем рефінансування первинних іпотечних кредиторів, представлені в табл. 1.

Дані свідчать, що навіть загального обсягу ресурсів ДІУ не було достатньо для впевненої присутності на ринку іпотечного

кредитування в якості інвестора в іпотечні активи банків. Найбільший обсяг фінансових ресурсів установи, який було досягнуто в 2010 році, не перекривав навіть 30% відповідних банківських активів. Крім того, останніми роками намітилася тенденція до зниження валюти балансу ДІУ, хоча звітних даних за 2014 рік ще немає, показники реєстрації скасування випусків облігацій у даному році засвідчують лише подальше погіршення ситуації.

Зіставлення показників вартості гривневих іпотечних кредитів для домогосподарств та ставки на залучений капітал ДІУ також засвідчують про низьку здатність установи запропонувати дійсно привабливі умови рефінансування. Суттєвого розриву між зазначеними показниками було досягнуто лише у 2009 та 2013 роках. Проте, як уже зазначалося, надання нових іпотечних кредитів населенню у 2013 році практично не здійснювалося, а відповідні кошти ДІУ, очевидно, були використані на рефінансування власних зобов'язань, за якими наблизився строк погашення.

З огляду на вищезазначене, можемо зробити висновок, що Державна іпотечна установа ні за своїм потенціалом, ні за його фактичною реалізацією не спромоглася стати організаційною основою залучення в банківську діяльність довгострокових ресурсів, необхідних для рефінансування іпотечних активів, а отже практично не сприяла підтриманню ліквідності банків.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що розвиток іпотечного кредитування у вітчизняних умовах суперечив потребі підтримання фінансової стійкості банківської системи України. Основу негативного впливу іпотечного кредитування на фінансовий стан вітчизняних банків сформувало довгострокове валютне іпотечне кредитування домогосподарств, яке одночасно обумовило погіршення якості банківських активів та високий ризик ліквідності. Довгострокові гривневі іпотечні кредити домогосподарствам були менш проблемними як з причини менших обсягів, так і якісно – адже не спричинили актуалізацію валютного ризику позичальників, проте вплив на ліквідність банків був так само негативним.

Порівняльна таблиця показників функціонування ДІУ та іпотечного кредитування населення у національній валюті у 2007-2013 рр.*

Роки	Загальний обсяг іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам у національній валюті, млн.грн.	Загальний обсяг активів ДІУ, млн.грн.	Відношення суми активів ДІУ до обсягу гривневих іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам, %	Процентні ставки за гривневими іпотечними кредитами, виданими домогосподарствам, % річних	Ставки рефінансування ДІУ банківських іпотечних кредитів, % річних	Відсоткова ставка за облігаціями останньої емісії, зареєстрованої у відповідному році, % річних
2007	13 730	1116	8,1	15,5	9,9	9,4
2008	21 346	2288	10,7	16,8	9,9 (до 01.06), 13,5 (з 02.06)	-
2009	20 542	3581	17,4	20,6	13,5	9,5
2010	18 104	5280	29,2	19,3	13,5 (до 19.11), 11,0 (з 20.11)	-
2011	21 938	4267	19,5	16,4	11,0	-
2012	20 670	3270	15,8	17,1	11,0 (до 23.11), 18,0 (з 23.11)	14,3
2013	18 641	3063	16,4	18,5	18,0 (до 18.03), 15,3 (з 19.03)	10,0

*Складено автором за даними [3; 8; 11]

Діяльність держави на ринку житлового іпотечного кредитування не тільки не призвела до попередження та вирішення накопичених проблем банківської системи, але і сприяла їх загостренню. Значно менш проблемним для стійкості банківської системи виявилось іпотечне кредитування підприємств, які, навіть маючи доходи у валюті, не віддавали такої явної переваги валютним кредитам, як домогосподарства, та залучали іпотечні кредити переважно на термін до п'яти років, чим обумовлювали менш негативний вплив на ліквідність банків.

Таким чином, досвід розвитку іпотечного кредитування в Україні засвідчує про високий потенціал його кризогенності через зниження ліквідності, а отже і фінансової стійкості банківської системи.

Довгостроковий характер житлового іпотечного кредитування обумовлює суперечність між очікуваним та фактичним рівнем здоров'я та працездатності позичальника, яку відносно успішно можна нівелювати за рахунок ризикового страхування життя і здоров'я. Слід також вказати на суперечність між термінами залучення ресурсів фінансово-кредитними установами та термінами погашення іпотечних кредитів позичальниками. Масове житлове іпотечне кредитування з одночасним забезпеченням достатньо високого рівня ліквідності банківської системи можливе фактично лише за рахунок ресурсів накопичувальних видів страхування. У вітчизняних умовах проблемою є не тільки короткостроковість банківських ресурсів, але і непередбачуваність поведінки вкладників, які фактично мають право вилучити розміщені на депозит кошти в будь-який момент незалежно від терміну договору. Даний недолік вітчизняної банківської практики перетворює практично весь обсяг ресурсів банків на вклади до запитання та не сприяє розвитку більш-менш довгострокових видів кредитування.

Подолання деструктивного впливу нестабільності банківських вкладів вбачаємо через перенесення частини відповідальності за дострокове зняття депозиту на вкладника, при цьому важливо задіяти такі важелі, що дозволяли б депоненту рефінансувати банківські вклади без фактичного

вилучення ресурсів з банку. Для даних цілей якнайкраще підходить механізм сек'юритизації депозитів через розміщення депозиту шляхом придбання стандартизованих цінних паперів (депозитних сертифікатів), які вкладник у разі потреби міг би реалізувати на відкритому ринку. Важливий ризик житлового іпотечного кредитування обумовлюється також перевищенням терміну погашення кредиту над терміном дії мультиплікативного ефекту. Зростання доходів у суспільстві, що провокується розширенням виробництва та збуту будівельної продукції, по мірі насичення платоспроможного попиту буде змінюватися звуженням споживання і макроекономічною кризою перевиробництва. Попередити даний негатив можливо лише за рахунок ефективної державної політики стимулювання інших галузей економіки в момент її піднесення.

Другою особливістю іпотечного кредитування, яка знову ж таки в більшій мірі характерна для його житлового сегменту, є широке коло зацікавлених суб'єктів, між якими неодмінно існує конфлікт інтересів. До переліку суб'єктів, що мають відношення до житлового іпотечного кредитування, слід включити: домогосподарства, які прагнуть вирішити власну житлову проблему, спекулянтів, що прагнуть отримати прибуток від зростання ціни житла, кредиторів, первинних інвесторів, політиків на виборних посадах та органи державного контролю і нагляду за фінансовою сферою. Відобразимо основні суперечності відносин іпотечного кредитування, пов'язані з конфліктом інтересів його суб'єктів, в табл. 2. Якщо узагальнити дані таблиці, то основною комплексною суперечністю конфлікту інтересів суб'єктів іпотечного кредитування, на нашу думку, слід вважати розрив відповідальності у відносинах позичальник → кредитор → інвестор. Саме на даній суперечності акцентують увагу всі дослідники іпотечної кризи США 2007-2008 років. Вона полягає у дещо відособленій ролі первинних кредиторів (банків) у даному комплексі взаємовідносин. Формуючи портфель зобов'язань позичальників, встановлюючи вимоги до їх кредитоспроможності та умови кредитування, банки в результаті передають більшу частину грошових потоків, та ризиків – інвесторам в ході процесу рефінансування.

Таблиця 2

*Основні суперечності інтересів учасників відносин іпотечного кредитування**

Суб'єкти	Споживачі житла	Спекулянти	Первинні кредитори	Інвестори	Політики
Органи державного контролю та нагляду	Прямо не взаємодіють	Прямо не взаємодіють	Суперечність бізнес-інтересів та потреби відповідати регуляторним нормативам	Прямо не взаємодіють	Конфлікт соціально орієнтованих рішень та забезпечення стійкості фінансової системи
Політики	Необхідність узгодження настроїв електорату та соціальної політики держави	Протилежні цінні інтереси на ринку житла за умови непов'язаності груп	Конфлікт політичного та бізнесового лобі	Прямо не взаємодіють за умови непов'язаності груп	
Інвестори	Прямо не взаємодіють	Прямо не взаємодіють	Протилежні інтереси щодо ліквідності та ціни капіталу		
Первинні кредитори	Протилежні інтереси щодо терміну кредитування, ставки відсотка та розміру авансового внеску	Протилежні інтереси щодо ставки відсотка та розміру авансового внеску			
Спекулянти	Протилежні цінні інтереси на ринку житла				

* *Власна розробка автора*

Зіставлення показників вартості гривневих іпотечних кредитів для домогосподарств та ставки на залучений капітал ДГУ також засвідчують про низьку здатність установи запропонувати дійсно привабливі умови рефінансування. Суттєвого розриву між зазначеними показниками було досягнуто лише у 2009 та 2013 роках. Проте, як уже зазначалося, надання нових іпотечних кредитів населенню у 2013 році практично не здійснювалося, а відповідні кошти ДГУ, очевидно, були використані на рефінансування власних зобов'язань, за якими наблизився строк погашення.

З огляду на вищезазначене, можемо зробити висновок, що Державна іпотечна установа ні за своїм потенціалом, ні за його фактичною реалізацією не спромоглася стати організаційною основою залучення в банківську діяльність довгострокових ресурсів, необхідних для рефінансування іпотечних активів, а отже практично не сприяла підтриманню ліквідності банків.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що розвиток іпотечного кредитування у вітчизняних умовах суперечив потребі підтримання фінансової стійкості банківської системи України. Основу негативного впливу іпотечного кредитування на фінансовий стан вітчизняних банків сформувало довгострокове валютне іпотечне кредитування домогосподарств, яке одночасно обумовило погіршення якості банківських активів та високий ризик ліквідності. Довгострокові гривневі іпотечні кредити домогосподарствам були менш проблемними як з причини менших обсягів, так і якісно – адже не спричинили актуалізацію валютного ризику позичальників, проте вплив на ліквідність банків був так само негативним. Діяльність держави на ринку житлового іпотечного кредитування не тільки не призвела до попередження та вирішення накопичених проблем банківської системи, але і сприяла їх загостренню. Як наслідок - відповідальність за некваліфіковані/халатні дії банківських працівників розподілять між собою позичальники та інвестори, що власне і відбулося у США.

Єдиним достатньо дієвим засобом протидії охарактеризованому ризику є нагляд і контроль за діяльністю фінансово-кредитних установ з боку держави. Необхідною для

подальшого розвитку іпотечного кредитування в Україні та попередження кризових проявів даного ринку є розробка комплексу норм і правил видачі іпотечних кредитів та формування системи органів, методів контролю та санкцій за недотримання встановлених нормативів і правил. Центральним органом у системі контролю іпотечного кредитування повинен бути Національний банк України.

Систематизуємо усі виявлені в даному дослідженні суперечності іпотечного кредитування, основні варіанти протидії їх актуалізації та зіставимо дану інформацію з проблемами іпотечного кредитування в Україні в табл. 3.

Представлений перелік суперечностей іпотечного кредитування дозволяє констатувати підвищену кризогенність саме житлового сегменту, що обумовлено великими строками кредитування, а оцінка їх актуальності у вітчизняних умовах вказує на глибоку системну кризу. На нашу думку, поточна ситуація у вітчизняній банківській системі дозволяє поширити на неї висновок, зроблений Н.М. Штангей та В.Ю. Аксьоновою для банків США щодо потреби повного перегляду моделі їх поведінки [12].

Результатом такого перегляду повинна стати зміна цільових орієнтирів діяльності вітчизняних банків. До цього часу головною метою їх функціонування було задоволення егоїстичних мотивів щодо збагачення власників, а методи ведення справ передбачали, в основному, агресивну політику на усіх ринках. Поширена практика встановлення особистого майнового інтересу працівників банків у нарощенні екстенсивних показників діяльності при високій плинності кадрів у найбільших банках абсолютно не сприяла покращенню якості банківських послуг. Особиста зацікавленість працівників в комплексі із загальною агресивною політикою банку обумовлювала зниження рівня об'єктивності оцінки ризиків здійснюваних операцій та укладених угод, що не в останню чергу виступило фактором різкого погіршення якості портфелів банківських іпотечних активів.

Таблиця 3

*Основні кризогенні суперечності іпотечного кредитування**

Суперечності	Актуальність для України	Варіанти нейтралізації
1	2	3
Невідповідність реальної цінової динаміки ринку житла очікуваній	Актуалізувалася у 2008 році за цінами у валюті, гривневі рівні до кінця 2013 року практично відновлені	Відсутні
Невідповідність реальної цінової динаміки ринку капіталів очікуваній	Актуалізувалася у 2008 році з виведенням іноземними банками короткострокових ресурсів з банківської системи України	Збалансування джерел фінансування та активів банків за термінами. Хеджування відсоткових ризиків
Невідповідність реальної цінової динаміки ринку валюти очікуваній	Актуалізувалася у 2008 році та посилилася у 2013 році	Збалансування валюти зобов'язань та вхідних грошових потоків
Невідповідність реальної динаміки рівня доходів домогосподарств очікуваній	Актуалізувалася у 2009 році та посилилася у 2014 році	Відсутні
Невідповідність фактичного та очікуваного рівня працездатності позичальника	Може актуалізуватися в кожному конкретному випадку на мікрорівні	Ризикове страхування життя і здоров'я позичальника

1	2	3
Невідповідність термінів залучення і розміщення ресурсів іпотечного кредитування	Актуальна постійно без суттєвих покращень	Стимулювання притоку довгострокових ресурсів. Запровадження механізму рефінансування депозитів
Невідповідність термінів погашення іпотечних кредитів та тривалості фази економічного піднесення, ними обумовленої	Постійно актуальний для будь-якої держави з ринковою економікою	Ефективна державна політика закріплення результатів економічного піднесення в різних галузях
Передача кредитного ризику інвесторам при одночасній їх відстороненості від формування критеріїв надання кредитів	Слабо актуальна з причини низького рівня рефінансування кредитів через емісію іпотечних облігацій	Запровадження обов'язкових для дотримання стандартів та нормативів іпотечного кредитування

** Власна розробка автора*

Кризові явища, що спостерігалися в банківській системі України протягом останніх років, не могли не сформувати розуміння їх власниками згубності агресивної ринкової позиції. Вважаємо, що основним орієнтиром розвитку банківських установ на даний час і найближчу перспективу є компроміс між прибутком для власників та ризиком фінансової стійкості установи. Так чи інакше, більшість вітчизняних банків дотримуватимуться даної позиції в інтересах власників. Державні ж органи повинні скористатися ситуацією зниження ейфорії успішності банківського бізнесу, що спостерігалася до 2009 року та почала поступово відновлюватися до кінця 2013

року, для органічного включення інтересів суспільства у перелік визначальних орієнтирів розвитку банківського сектору.

Практична реалізація зазначеного можлива передусім через перегляд системи нормативів індикативного регулювання діяльності банків. Потреба попередження реплікації загрозливої ситуації з ліквідністю у майбутніх періодах вимагає розширення переліку нормативів ліквідності та доповнення наявних індикаторів показником, який би дозволяв більш комплексно оцінювати реальний стан відповідності строків активів та пасивів банку. Найбільш адекватним, з нашої точки зору, є показник відношення середньозважених періодів залучення капіталу та погашення активів, адже він позбавлений фрагментарності, притаманній передбаченим індикаторам ліквідності:

$$H_{зл} = \frac{\overline{T_A}}{\overline{T_{\Pi}}} = \frac{\frac{\sum_{i=1}^n i \cdot A_i}{\sum_{i=1}^n A_i}}{\frac{\sum_{j=1}^m j \cdot \Pi_j}{\sum_{j=1}^m \Pi_j}}, \quad (1)$$

де $H_{зл}$ – норматив загальної ліквідності;

$\overline{T_A}$ – середньозважений термін погашення фінансових активів банку;

$\overline{T_{\Pi}}$ – середньозважений термін залучення позикового капіталу банку;

A_i – обсяг фінансових активів, погашення яких очікується протягом року i від поточної дати;

n – кількість років, протягом яких очікується погашення довгострокових фінансових активів банку;

P_i – обсяг позикового капіталу, який підлягає поверненню протягом року i від поточної дати;

m – кількість років, що залишилася до повернення довгострокового позикового капіталу банку.

Нормативне значення даного індикатора підлягає уточненню та корекції з позиції практики, проте вважаємо, що воно у будь-якому випадку не повинне перевищувати 2.

Доцільно було б також встановити норматив частки фінансових активів банку, погашення яких заплановано не раніше, ніж через п'ять років, у загальній сумі активів банку. Даний показник, визначаючи частку в складі активів того майна, погашення якого прогнозувати у вітчизняних умовах практично неможливо, аналогічно свідчитиме про ризик перспективної ліквідності та фінансової стійкості установи. На нашу думку, його значення доцільно встановити на рівні, не більшому 10%. По відношенню до даного показника коригуванню може підлягати часовий проміжок, який слід вважати важко прогнозованим, за умови відповідної корекції нормативного значення індикатора.

Обидва запропоновані індикатори обмежуватимуть діяльність банківських установ та є лімітними показниками, що сприятимуть утриманню загального рівня ризиковості банківської діяльності в межах заздалегідь визначеного рівня.

Одним з очікуваних наслідків запровадження запропонованих змін індикативного регулювання діяльності банків буде блокування банківського житлового іпотечного кредитування, проте дану тенденцію визнано нами вище в якості важливої передумови оздоровлення фінансового стану банківської системи та реалізації мультиплікативного потенціалу іпотечного кредитування загалом. Отже, обґрунтовані напрямки удосконалення індикативного регулювання банківської діяльності не суперечать загальному вектору пропозицій даного розділу.

Важливою проблемою функціонування банківських установ України, шляхи вирішення якої наведені в даному дослідженні лише частково, є визначення перспективного механізму забезпечення фінансовими ресурсами та подальшого здійснення

операцій банківського нежитлового іпотечного кредитування суб'єктів господарювання.

З огляду на загальну короткостроковість ресурсів вітчизняних банків та відсутність перспектив значного зростання масштабів накопичувальних довгострокових видів страхування, зокрема, недержавного пенсійного страхування, важливою передумовою розвитку іпотечного кредитування підприємств, яке потребує більш довгострокових ресурсів, ніж наявні в розпорядженні банків, є розробка та запровадження механізму збалансування ресурсів та активів банківської системи за строками. В цьому контексті перспективним слід вважати зарубіжний досвід структурування інструментів рефінансування іпотечних активів.

В.В. Михальський [13] характеризує основні етапи еволюції заставних іпотечних облігацій, серед яких особливий інтерес викликають підходи до розмежування емісії на групи. Загальний обсяг емісії облігацій, забезпечених єдиним покриттям, поділяється на групи з різними термінами погашення основної суми боргу, відсоткові платежі при цьому сплачуються за усіма групами. Таким чином, інвестори мають можливість обирати короткострокові чи довгострокові варіанти вкладень.

Науковець зазначає, що в західній практиці різні за терміном погашення активи відповідають інвестиційним перевагам різних груп інвесторів, зокрема, цінні папери найбільш довгострокового характеру викликають інтерес управляючих компаній пенсійних фондів. У вітчизняних нестабільних умовах більшість інвесторів не зацікавлені у довгострокових активах, тому додатковим стимулом для збуту цінних паперів з більшим терміном погашення основного боргу слід вважати їх продаж з дисконтом. Безперечно, знижки з ціни продажу облігацій обумовляють зростання вартості залученого капіталу, проте, в умовах дефіциту фінансових ресурсів та наявності обтяжливих активів, даний захід слід розцінювати як тимчасовий спосіб поліпшення показників діяльності первинних кредиторів. Після стабілізації банківського сектору доцільним є рефінансування емісії або її викупу на відкритому ринку самими емітентами. При цьому ціна продажу облігацій різних груп повинна варіюватися

Не менш актуальною для вітчизняних банків слід вважати зарубіжну практику штучного створення боргових цінних паперів, забезпечених виплатами, що генеруються різними іпотечними активами, наприклад, відсотковими виплатами за житловими кредитами та погашенням основної суми іпотечної заборгованості за кредитом на промислову нерухомість. Використання подібних цінних паперів у вітчизняних умовах розширить можливості реструктуризації проблемної заборгованості позичальників. Наприклад, при відстроченні виплат основної суми боргу за житловим іпотечним кредитом, відсоткові платежі за ним можуть бути включені до іпотечного забезпечення гібридних іпотечних облігацій, чим сприятимуть зростанню надходжень від їх реалізації та підвищенню ефективності проблемних активів для банку.

Можливість запровадження охарактеризованих інструментів фондового ринку у вітчизняну практику потребуватиме внесення коректив у вітчизняне законодавство, що передбачали б:

- визначення правового статусу подібних структурованих емісій та гібридних цінних паперів;
- особливості їх реєстрації та розміщення;
- права та обов'язки емітентів та інвесторів.

Важливим аспектом забезпечення ефективності діяльності банків та їх фінансової стійкості є підтримання ліквідності. Мінімізація ризику ліквідності можливе через корекцію політики формування і використання банківських ресурсів для іпотечного кредитування з використанням депозитних сертифікатів. Останні, як інструмент фіксації термінів залучення депозитних коштів, дозволять чітко планувати фінансові ресурси та можливості кредитора. Відповідно, терміни розміщення ресурсів повинні максимально наближатися до термінів погашення зобов'язань за депозитними сертифікатами. За умови практичного запровадження даної рекомендації встановлюється прямий зв'язок ризику ліквідності та кредитного ризику банку, адже проблеми з виконанням зобов'язань можуть виникнути лише при достатньо тривалій затримці платежів позичальника за кредитом.

Необхідно також відзначити, що значна кількість потенційних ризиків (ризик несприятливої динаміки цін нерухомості, ризик зниження рівня доходів у суспільстві), що генеруються внутрішніми суперечностями відносин іпотечного кредитування, не можуть бути усунені хеджуванням та диверсифікацією, а отже залишається лише один напрям їх мінімізації – страхування. На превеликий жаль, ринок страхування фінансових ризиків в Україні досі залишається нерозвиненим, а самострахування в даному випадку є малоефективним, виходячи зі специфіки діяльності банків. Вирішення даної проблеми, на нашу думку, повинно стати одним із першочергових завдань держави.

Лише за умови безпосередньої участі держави буде досягнуто повноцінний розподіл функцій та ризиків іпотечного кредитування між усіма зацікавленими суб'єктами.

Слід відзначити, що пряма участь держави у підтримці фінансової стійкості та платоспроможності установ ринку іпотечного кредитування є поширеною практикою у розвинених країнах. Методи державної підтримки варіюються від простого вливання бюджетних ресурсів у діяльність проблемних структур через кредитування центральними банками до націоналізації фінансових установ, що опинилися в скрутному становищі. Але в цілому вони зводяться до надання коштів на підтримку діяльності фінансових установ у скрутні для них періоди.

Застосування бюджетної підтримки в чистому вигляді у вітчизняних умовах слід вважати безперспективним з причини постійного браку ресурсів бюджету. Крім того, як справедливо зазначає О.Т. Євтух [14], вирішення фінансових проблем неефективно працюючих суб'єктів фінансового ринку може викликати справедливе обурення платників податків, особливо враховуючи, що причиною виникнення фінансових труднощів часто є непродумане прагнення приватних структур до збагачення через розширення обсягів діяльності та захоплення якомога ширшої ринкової ніші. На наше переконання, фінансові ускладнення установ іпотечного кредитування не в останню чергу обумовлені власними егоїстичними мотивами, що робить доцільність надання фінансової підтримки ще більш сумнівною в очах платника податків.

Вихід із зазначеної ситуації, на нашу думку, можливий за рахунок створення спеціального фонду фінансової підтримки іпотечних кредиторів в моменти несприятливих непередбачуваних змін кон'юнктури ринку нерухомості або в ситуації макроекономічних криз. Формування даного фонду слід проводити через відрахування частини платежів позичальників за іпотечними кредитами та частини прибутку фінансових установ від надання іпотечних кредитів, а управління ним доцільно передати НБУ з обмеженням напрямків використання коштів виключно на високоліквідні та надійні фінансові активи.

Остання пропозиція завершує комплекс обґрунтованих рекомендацій щодо превентивного антикризового регулювання розвитку іпотечного кредитування в Україні, який включає заходи адміністративного та методичного характеру забезпечення стійкості фінансової системи в частині іпотечного кредитування як на мікро-, так і на макрорівні.

Список літератури:

1. Ліквідність / Глосарій банківської термінології // Офіційне інтернет представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123427
2. Постанова Національного банку України “ Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні” №368 від 28.08.2001 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/>
3. Статистичний бюлетень (електронне видання) // Офіційне інтернет представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897
4. Огляди фінансових корпорацій // Офіційне інтернет представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xls
5. Основні показники діяльності банків України // Офіційне інтернет представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

6. Europe and Central Asia Housing Finance Crisis Prevention and Resolution. A Review of Policy Options. March 2013. // The World Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/06/13/000442464_20130613115154/Original/783460WP0P13090esponse0clean0final.docx

7. Закон України „Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті” №1304-VII від 03.06.2014 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>

8. Державна іпотечна установа // Офіційний інтернет-сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://smida.gov.ua/db/participant/33304730>

9. Умови здійснення рефінансування ДІУ // Офіційний інтернет-сайт Державної іпотечної установи. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <https://ipoteka.gov.ua/node/12>

10. Іпотека по-українськи: крутий віраж на 180 градусів // Офіційний інтернет-сайт Рахункової палати України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16729435>

11. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) // Офіційне інтернет представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls

12. Штангей Н.М., Аксьонова В.Ю. Світова фінансова криза: загальні аспекти та її наслідки для фінансової системи США / Н.М. Штангей, В.Ю. Аксьонова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: Зб. наук. праць. –2010. – Вип. 2(12). – С. 451-457.

13. Михальський В.В. Построение финансовых пирамид, обеспеченных пулом ипотек / В.В. Михальський // Фондовый рынок. – 2000. – №4. – С. 28-29.

14. Євтух О. Іпотека та іпотечний ринок / О. Євтух // Вісник НБУ. – 2003. – №9. – С. 18-22.

| *Жарій Я.В., к.т.н.*, доцент кафедри фінансів

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Будь-якій країні необхідно завжди приділяти увагу розвитку фінансової сфери та важливої її складової – банківської системи, особливо в складних економічних умовах. В Україні кризові явища дуже швидко виявляють неспроможність багатьох банків протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх чинників та захищатись від їх негативного впливу на діяльність установ.

З урахуванням того, що кожний комерційний банк функціонує в спільному просторі, а не відособлено, його дії повинні бути узгоджені з інтересами клієнтів, інвесторів, конкурентів, держави. Питання банківської безпеки є актуальним для його власників, акціонерів, оскільки від того, наскільки буде захищеним банк, залежатиме ступінь розвитку бізнесу, рівень отриманого прибутку. Важливу роль відіграє безпека банку для його клієнтів, як уже існуючих, так і майбутніх, особливо вкладників. Розглядаючи питання банківської безпеки, не можна не враховувати й партнерів по бізнесу, а також конкурентів, які тісно співпрацюють у межах банківської системи і є взаємопов'язаними.

Якщо враховувати особливості сучасних ринкових умов і діючих фінансових інструментів, то діяльність банків, незалежно від форм власності, є достатньо складним та ризикованим бізнесом. І це пов'язане не лише з політичними деформаціями та кризовими явищами, а й з низкою специфічних факторів, що негативно впливають на банківську безпеку. До таких факторів можна віднести:

– недосконале корпоративне управління банком, яке сприяє прийманню надмірних ризиків, що призводять до системних ризиків банківської системи;

– недосконалий контроль та нагляд за банківською системою з точки зору макропруденційності моніторингу.

Перший з факторів досить швидко може призвести до погіршення якості активів і вартості зобов'язань окремих банків, отримання збитків від операцій з фондовими активами та

незадовільної рентабельності. Ці проблеми, особливо для невеликих банків, можуть призвести до нездатності покрити збитки за рахунок власного капіталу, до втрати ліквідності і платоспроможності, до зниження фінансової стійкості з неможливістю відновлення конкурентних позицій на ринку. Наслідком впливу цього фактору з високою ймовірністю може стати неспроможність таких банків виконувати свої зобов'язання перед вкладниками, кредиторами та клієнтами в системі платежів і фінансових угод, що призведе до розбалансування діяльності всієї фінансової системи з серйозними негативними наслідками для реального сектора економіки.

Тобто систему захисту від загроз економічній безпеці необхідно будувати кожному банку з обов'язковим урахуванням і внутрішніх можливостей, і чинників зовнішнього середовища, оскільки несприятливі ситуації, що впливають на банківську діяльність, можуть виникати на різних рівнях.

На мікрорівні економічній безпеці вітчизняних комерційних банків загрожує: неефективна система управління фінансовими ресурсами та ризиками; нерегулярний моніторинг стану зовнішнього середовища; надмірна економія на витратах щодо інформаційно-аналітичного забезпечення; брак власних коштів; недосконала організаційна структура; цілеспрямований підрив ділової репутації; недостатній професіоналізм та відданість персоналу, зокрема, його навмисні дії.

На макрорівні вплив на безпеку банку також зумовлений багатьма чинниками: гострою конкурентною боротьбою; прагненням суб'єктів ринку банківських послуг до збільшення прибутку та задоволення власних інтересів; обмеженістю джерел формування фінансових ресурсів банків; нестабільністю економічних процесів і недосконалістю законодавчої бази; підвищеним ризиком проведення багатьох банківських операцій; зростанням економічної злочинності в кредитно-фінансовій сфері тощо.

Другий з наведених вище факторів вказує на те, що фінансово-економічна безпека банків є міжнародною проблемою, оскільки процеси глобалізації банківської діяльності не послаблюють, а посилюють небажаний вплив на

безпеку банків. Першими, хто потерпає від світових фінансових криз, як правило, є комерційні банки.

При цьому кризові явища досить швидко виявляють слабкі місця регулювання та нагляду за банківською діяльністю в усьому світі й доводять необхідність організації інтегрованої системної роботи, а не лише зосередження уваги на забезпеченні стійкості та платоспроможності окремого банку.

Тому не випадково найбільші світові банки і банківські групи створили Міжнародну асоціацію з питань безпеки в банківській справі та об'єднали зусилля для обміну інформацією з наданням взаємної допомоги в захисті від зовнішніх негативних впливів на банківську діяльність.

Проблемам економічної та фінансової безпеки держави, підприємств, фінансової сфери, особливо в кризові періоди, присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них наукові праці О. Барановського, В. Богомолова, С. Побережного, М. Єрмошенко, А. Єпіфанова, О. Користіна, О. Хитріна, К. Горячевої, Ю. Корнієнко, О. Криклія, О. Шевцової, М. Зубка, Т. Болгар, О. Грунина, Р. Гриценко, О. Пластуна, О. Вовчак та інших. У працях науковців [3, 5, 7, 13, 16] висвітлено сутність фінансової безпеки суб'єктів господарювання, зокрема банків, та її місце у системі економічної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність формування системи економічної безпеки суб'єктів, наведено методичні підходи до створення таких систем, розглянуто окремі методи діагностики рівня фінансово-економічної безпеки та основні інструменти її забезпечення.

Однак питання забезпечення фінансової безпеки вітчизняних комерційних банків вимагають постійних досліджень, оскільки дуже важливою складовою банківської безпеки має бути досконалий банківський ризик-менеджмент, до якого в складних умовах сьогодення є багато питань.

Проблемам ризик-менеджменту також присвячено багато наукових праць, у яких наведено різноманітні підходи до класифікації та управління банківськими ризиками. У дослідженнях В. Вітлінського, О. Дзюблюка, О. Пернарівського, А. Єпіфанова, О. Кириченка, В. Міщенка, А. Мороза, Л.Примостки, М.Савлука, О. Чуба та інших авторів

розкрито необхідність створення банками ефективних систем управління ризиками для забезпечення їх стійкості, надійності, безпеки [2, 8, 11, 14, 17].

Аналіз наукових досліджень та фахових видань з банківського ризик-менеджменту свідчить про наявність широкого кола інструментів (підходів, стратегій, моделей, методів), використання яких дозволяє банкам управляти ризиками на належному рівні.

Проте, як показує досвід, не всі банки та не завжди приділяють належну увагу об'єктивній оцінці ризиків, їх динамізму і взаємному впливу, а також причинно-наслідковим зв'язкам у системі банківської безпеки. Оскільки це багатогранне та складне завдання, у практичній діяльності характерні риси ризиків можливо врахувати, лише використовуючи інтегрований підхід до управління ризиками.

Увагу організації процесу управління ризиками в банках та створенню адекватних систем ризик-менеджменту було приділено й НБУ з прийняттям ще в 2004 році нової концепції здійснення нагляду за діяльністю комерційних банків. Національним банком було розроблено нормативні документи з визначенням основних підходів до регламентації та встановлення контролю за діяльністю банків у сфері управління ризиками [9, 10]. Відповідно до цих документів сутність функції нагляду полягає у виявленні адекватності створених у кожному банку систем ризик-менеджменту тим ризикам, на які наражається банківська установа. Тобто нагляд за діяльністю комерційних банків передбачається здійснювати регулятором на основі оцінки ризиків.

Згідно цієї концепції відповідальність за контроль ризиків покладається на керівництво і спостережну раду банку. НБУ визначає, наскільки добре банк управляє ризиками протягом певного періоду, а не лише оцінює стан на певний момент часу. Даний підхід дозволяє НБУ забезпечити більш якісний нагляд, спрямований на виявлення суттєвих існуючих або потенційних проблем в окремих банках, а також на забезпечення належного усунення таких проблем. Під час оцінки системи управління ризиками наглядові органи беруть до уваги положення, процеси, персонал і системи контролю. Значні недоліки в одному або

декількох із цих компонентів розглядаються як недоліки в управлінні ризиками.

Банки не зобов'язані коригувати свою методологічну базу та системи управління ризиками таким чином, щоб вони повністю співпадали з наведеною методологією. Кожен банк розробляє власну систему ризик-менеджменту відповідно до своїх потреб і обставин. Однак дотримуватись принципів корпоративного управління та методології НБУ з оцінки ризиків необхідно всім банкам, особливо установам з підвищеним ризиком, оскільки на них буде звернено більше уваги з боку служби нагляду [9, 10].

Тому банки повинні намагатися створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка б забезпечувала надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації діяльності, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків.

На всіх етапах формування системи ризик-менеджменту, починаючи з класифікації банківських ризиків, необхідно враховувати загальні їх риси та особливості [2, 8, 14], основними з яких є:

- велика кількість ризиків, з якими банк постійно стикається під час прийняття як поточних, так і довгострокових рішень;
- неможливість проведення чіткої межі між ризиками, оскільки вони тісно пов'язані між собою;
- різноманітність ризиків та специфічність їх прояву в діяльності різних банків;
- відмінності в динамічності та інтенсивності дії ризиків;
- стрімкість економічного та політичного розвитку країн, що породжує нові види ризиків.

Якщо систему управління ризиками розглядати з точки зору практичної реалізації та послідовності дій банку, то її варто представити як процес, що вимагає певного організаційного та функціонального забезпечення в банку.

Організаційна складова системи базується на незалежних один від одного структурних підрозділах [15]: фронт-офісу, бек-офісу та підрозділу з ризик-менеджменту. Кожен з них має функції. Фронт-офіс займається прийняттям банком ризиків, а бек-офіс – контролем за дотриманням установлених вимог,

тобто реєстрацією факту прийняття ризику та контролю його величини. А підрозділ з ризик-менеджменту зобов'язаний ідентифікувати, оцінювати, а також контролювати й відстежувати ризики. При цьому служба внутрішнього аудиту не бере безпосередньої участі в такому процесі, вона лише перевіряє системи управління ризиками на їх адекватність. Безпосередня організація та управління процесом управління ризиками в банку здійснюється правлінням банку. Рамки її діяльності встановлюються та контролюються спостережною радою, яка визначає основні засади та затверджує концепції управління ризиками банку.

До функціонального забезпечення системи управління ризиками банку можуть входити такі складові [2, 8, 11, 14]: усвідомлення ризику й визначення причин його виникнення; вимірювання ризику та оцінка його величини; мінімізація або передача ризиків; моніторинг ризиків, тобто здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з механізмом зворотного зв'язку.

Найбільшу складність у процесі прийняття рішень з управління ризиками представляють етапи вимірювання та мінімізації ризику. Оскільки не всі ризики піддаються об'єктивній кількісній оцінці, при встановленні меж допустимого ризику банківські менеджери часто вдаються до неформалізованих критеріїв та суб'єктивних оцінок, що базуються на припущеннях і власному досвіді. Це, на жаль, лише посилює «невизначеність» досліджуваного явища. Подібне характерно й для етапу мінімізації ризиків, адже невірний обраний шлях, наприклад, передача ризику потенційному банкруту, може призвести до підвищення існуючого виду ризику або появи нового, причиною якого є припущення ризик-менеджерів.

Щодо основних фінансових ризиків банку, то найбільш поширені (класичні) методи оцінки та мінімізації представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Інструменти управління окремими фінансовими ризиками банку

Вид ризику	Методи оцінки	Методи мінімізації
Кредитний ризик	Методи фінансових коефіцієнтів Методи рейтингової оцінки Статистичні методи Індивідуальна робота з клієнтами	Диверсифікація Лімітування Забезпечення кредитів Створення резервів Поручительство, гарантія Страховання Сек'юритизація
Валютний ризик	Моніторинг валютної позиції VAR-технологія	Управління валютною структурою балансу Хеджування Страховання
Ризик ліквідності	Метод фондового пулу Метод структурування фондів Метод показників ліквідності Моніторинг ліквідної позиції	Трансформація активів Запозичення ліквідних засобів Трансформація пасивів Збалансоване управління ліквідністю Геп-менеджмент
Процентний ризик	GAP-аналіз Аналіз дюрації Моніторинг дисбалансу	Геп-менеджмент Імунізація балансу банку Хеджування Метод трансфертного ціноутворення

Особливості застосування кожного з наведених інструментів залежать від характеру та причин виникнення конкретного ризику, етапу управління ризиком, а також впливу зовнішніх чинників на появу та реалізацію ризиків. При цьому, обидві

групи методів взаємопов'язані, оскільки застосовувати методи мінімізації ризиків без постійної їх оцінки неможливо.

Якщо розглядати кредитний ризик, то під час його оцінки [9, 10] доцільно розділяти індивідуальний і портфельний кредитні ризики.

За класичного підходу кількісна оцінка рівня індивідуального кредитного ризику банку здійснюється з використанням методів фінансових коефіцієнтів і сучасних методик рейтингових оцінок кредитоспроможності позичальників, а також за допомогою статистичних та експертних методів.

Однак слід зазначити, що, аналізуючи показники діяльності підприємства, не завжди можна зробити однозначний висновок, наскільки кредитоспроможним є позичальник, оскільки значення окремих його коефіцієнтів відповідають нормативним, а значення інших – ні. Крім цього, зазначені методи не враховують так званої «якісної» характеристики позичальника, що пов'язана з ринковою позицією підприємства, попередньою кредитною дисципліною, репутацією керівництва тощо.

В деякій мірі ці недоліки враховані в методиках рейтингової оцінки підприємства-позичальника, але за допомогою однієї, навіть досконалої методики банку неможливо врахувати всі індивідуальні особливості та специфіку діяльності кожного підприємства. У світовій практиці кредитний рейтинг надається спеціалізованими рейтинговими агенціями, які володіють достатньою інформаційною базою та багатьма науково-обґрунтованими методиками щодо кредитної історії клієнта.

Важливою складовою під час оцінки індивідуального кредитного ризику є наявність забезпечення кредиту. Якісна застава має захистити інтереси банку та не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. На практиці ж ситуація ускладнюється тим, що, знижуючи кредитний ризик, банк приймає на себе ризик ліквідності застави (можливості швидкої її реалізації за ринковою ціною). Крім цього, застава у формі матеріальних цінностей потребує від банку додаткових витрат на утримання складських приміщень, охорону, облік та постійний контроль за станом застави. Якщо забезпечення кредиту пов'язане з

передачею кредитного ризику гарантам, поручителям чи страховим компаніям, це не лише покладає на банківських менеджерів обов'язки по перевірці репутації третіх осіб, а й розширює поле прояву кредитного ризику для самого банку.

Щоб знизити кредитний ризик, менеджерам банку необхідно проводити ретельну індивідуальну роботу з клієнтами, як на етапі документування позик, так і в процесі контролю за їх поверненням. Різкі зміни залишків на рахунках клієнта, припинення контактів з працівниками банку, подання фінансової звітності із затримками, погіршення фінансового стану позичальника досить швидко сигналізують про підвищення ймовірності неповернення кредиту і про його перехід до проблемних кредитів.

Для зниження портфельного кредитного ризику у вітчизняній банківській практиці традиційно застосовуються методи диверсифікації, лімітування та створення резервів для компенсації неповернених кредитів [2, 8, 14].

Метод диверсифікації слід застосовувати зважено та обережно, спираючись на статистичний аналіз та прогнозування, враховуючи можливості самого банку і рівень підготовки кадрів, адже диверсифікація потребує професійного управління та глибокого знання ринку. Навіть великий банк не завжди має достатню кількість фахівців, котрі знають специфіку різних географічних територій, володіють глибокими знаннями в багатьох галузях економіки, мають практичний досвід роботи з різними категоріями позичальників. Саме тому надмірна диверсифікація може призвести не до зменшення, а до зростання кредитного ризику.

Для мінімізації портфельного кредитного ризику можна використовувати й доволі популярний у світовій практиці метод сек'юритизації активів. У спрощеному трактуванні сек'юритизація являє собою трансформацію активів банку (у тому числі кредитів) через перетворення їх у цінні папери шляхом продажу третім особам з подальшим розміщенням на фондовому ринку. Однак, якщо розглядати сек'юритизацію як процес, то він супроводжується багатьма ризиками, пов'язаними з потоками платежів та правовим полем. Тому для здійснення успішної сек'юритизації активів у країні мають бути забезпечені

відповідні умови: розвиненість фондового ринку, повноцінна законодавча база, уніфікована документація з оформлення даних операцій, державний контроль за дотриманням стандартів [17].

Вітчизняні банки управляти портфельним кредитним ризиком у кризові періоди можуть тільки шляхом створення резервів для відшкодування можливих втрат за проблемними кредитами, оскільки диверсифікацією та лімітуванням треба займатися раніше, а для сек'юритизації відповідні умови в нашій країні не забезпечені. Наслідком прояву такого неефективного ризик-менеджменту стають значні збитки в багатьох банках (рис. 1), що не може не впливати на фінансову безпеку всієї банківської системи [1].

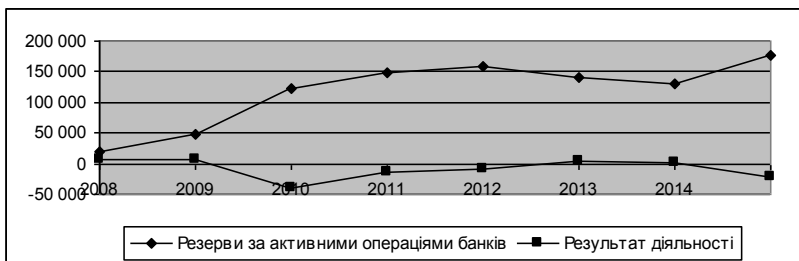


Рис. 1. Показники діяльності банківської системи на початок року, млн. грн.

У 2009 році в Україні для розв'язання проблем і банками, і регулятором були вжиті певні заходи. Банками введені більш жорсткі умови кредитування та переглянуто методики оцінки кредитоспроможності позичальників. НБУ для зниження кредитної активності банків були застосовані заходи, спрямовані на подорожчання ресурсів на ринку та звуження грошової маси (через зміни облікової ставки), заборонено рефінансування простроченої заборгованості шляхом видачі нових кредитів та необґрунтована пролонгація кредитів.

Однак, питанням валютного кредитування в країні, яка має нестійку національну валюту, слід було приділити особливу увагу, щоб не допустити такого дисбалансу, який з'явився в

структурі валютних зобов'язань та активів банківської системи наприкінці 2014 року (рис. 2, 3).

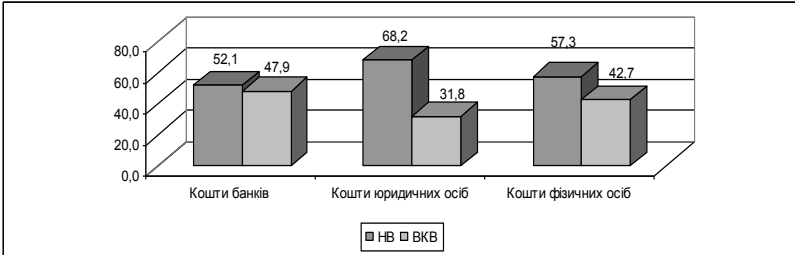


Рис. 2 Структура основних складових зобов'язань банківської системи, %

Тому до управління кредитним ризиком бажано підходити дуже системно, інтегровано, враховуючи взаємовплив різних банківських ризиків, особливо валютного. Зараз для оцінки валютного ризику за операціями, що відкривають валютні позиції, банки, здійснюючи їх постійний моніторинг, використовують класичну VAR-технологію. Управління ж портфельним кредитним ризиком, особливо за проблемними валютними кредитами, можливо лише шляхом проведення реструктуризації кредитів або самим банком, або шляхом їх викупу спеціально створеною фінансовою установою.

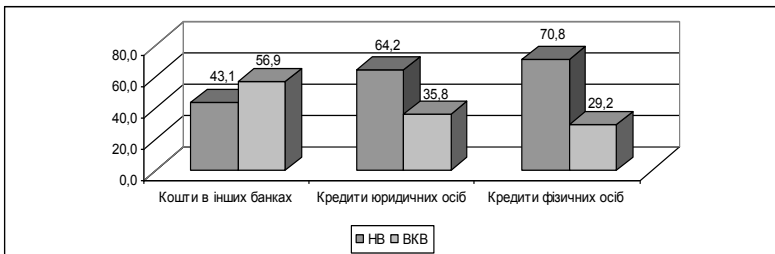


Рис. 3 Структура основних складових активів банківської системи, %

Найбільш поширеними заходами світових програм реструктуризації і такими, що прийнятні для нашої країни, є: пролонгація строків кредитування, зменшення основної суми боргу, зниження процентних ставок, конвертація валютних кредитів.

Програми конвертації валютних кредитів досить складні, тому що бажано, щоб конвертація здійснювалась за оптимальним для банку і для позичальника курсом. Така операція є платною послугою, може проводитись за курсом валюти на день прийняття рішення про конвертацію, а нова кредитна ставка встановлюється на рівні аналогічних кредитів у національній валюті. Ще складніше, коли в країні діє формат гнучкого курсоутворення, і курс може змінюватися в різних напрямках декілька разів на день.

Банки можуть здійснювати конвертацію лише з позичальниками, у яких немає простроченої заборгованості ні за основним боргом, ні за процентами. Такі умови сприятливі далеко не для всіх позичальників, особливо фізичних осіб, валютні кредити яких складають найбільшу частку проблемних кредитів.

Взагалі реструктуризацію валютних кредитів бажано проводити за єдиними для всіх банків правилами, розробленими регулятором, під його контролем та за підтримкою.

Важливо також установити контроль за розміром оплати процедури реструктуризації та обмеження на нові вимоги до забезпечення по кредиту (переоцінки заставного майна, вимоги додаткового забезпечення тощо). Збитки, що пов'язані з реструктуризацією, обов'язково повинні розподілятися між банками, позичальниками та державою.

Найбільш складною є реструктуризація прострочених та сумнівних до повернення кредитів, за якими позичальники вже зупинили виконання своїх зобов'язань. Реструктуризації цих кредитів має передувати їх викуп спеціально створеною фінансовою установою, яку в різних країнах називають порізному (госпітальний, лікувальний або проблемний банк, компанія, фонд тощо).

Як свідчить закордонний досвід, таких госпітальних фінансових установ може бути створеною декілька, і кожна з

них можна організувати в різних формах: державна (Швеція), приватна (США), змішана (Швейцарія). Кожна з цих форм має свої переваги і недоліки, але в нашій країні поки що такої офіційної фінансової установи немає. Тому обмежити сукупний кредитний ризик вітчизняної банківської системи можливо лише шляхом удосконалення систем управління ризиками самими банками.

З огляду на це банки досить активно працюють, використовуючи класичні методи та всі розумні альтернативи повернення кредитів (реалізація права на заставу, передача проблемних кредитів в управління колекторським компаніям, продаж токсичних активів непов'язаним фінансовим компаніям на умовах факторингу та ін.). Однак поліпшити структуру кредитних портфелів нелегко, особливо в кризовий період, і це вимагає часу та зусиль.

Тому стає більш зрозумілим, чому цей нелегкий «вантаж» банки спробують нести на собі через надлишкову ліквідність. Так, відповідно до офіційних даних НБУ [1], показники ліквідності банківської системи постійно перевищують нормативні вимоги майже вдвічі.

Зайву ліквідність можна вважати позитивним явищем, оскільки така ліквідна позиція не призведе до порушення нормативних вимог регулятора, штрафних санкцій і до втрати банком довіри клієнтів. Однак, за наявності надлишкової ліквідності, банки можуть мати незбалансовані за обсягами та термінами активи і зобов'язання, у тому числі, в іноземних валютах. Обсяг такої незбалансованості може вказувати на те, що банки кредитують реальні сектори економіки частково за рахунок міжбанківських (короткострокових) валютних ресурсів або коштів населення (які не мають джерел надходження валюти) [6].

В умовах фінансової нестабільності управляти такими незбалансованими валютними активами та зобов'язаннями банки можуть лише за рахунок короткострокових операцій на міжбанківському ринку, оскільки залучення довгострокових валютних депозитів майже призупиняється. Такий підхід дуже швидко проявляє процентний ризик, коли значний попит на

фінансові ресурси змінює відсоткові ставки на ринку (особливо міжбанківському).

Процес управління процентним ризиком не менш складний, і його можна у систематизованому вигляді представити як послідовність етапів: планування ризик-менеджменту, ідентифікація ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на ризик, прийняття управлінського рішення, оцінка ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику [4]. При цьому всі етапи важливі та взаємопов'язані, хоча, з точки зору реалізації, їх можна розглянути відокремлено.

На етапі кількісного аналізу процентного ризику здійснюються: визначення кількісних характеристик та оцінка допустимого рівня ризику; визначення затрат та оцінка можливих збитків; попереднє прийняття рішення.

Етап планування реакції на ризик здійснюється шляхом прогнозування розвитку ситуації та проектування стратегії реагування на ризик. Визначаються обсяги фінансових ресурсів, необхідних для реалізації стратегій, обирається оптимальна стратегія та аналізуються потенційні наслідки реалізації обраної стратегії. Розробляються варіанти контролю та остаточного прийняття рішень.

Для оцінки ефективності реалізованих заходів аналізуються результати обраної стратегії реагування на ризик з визначенням певних показників та формулюється висновок про необхідність коригуючих заходів.

Етап моніторингу процентного ризику пов'язаний з розробкою і реалізацією процедур контролю над поточними позиціями ризиків. При цьому здійснюється переоцінка ризиків та коригування антиризикових заходів.

Якщо не враховувати ключові класифікаційні ознаки процентного ризику, процес управління цим ризиком важко зробити ефективним. На сьогодні у науковців немає єдиного підходу до групування ризиків зміни процентних ставок. Однак більшість дослідників та міжнародних і національних наглядових органів погоджуються, що основними формами процентного ризику можна вважати:

– ризик зміни вартості ресурсів, який виникає через різницю в строках погашення (для інструментів із фіксованою процентною ставкою) і переоцінки розміру ставки (для інструментів зі змінною ставкою) банківських активів, зобов'язань і позабалансових позицій;

– ризик зміни кривої дохідності, який виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності. Даний вид ризику може мати негативний вплив на доходи банку та його ринкову вартість (хоча банк може застрахувати свій стан від паралельних змін кривої дохідності);

– базисний ризик, що виникає через відсутність достатньо тісного зв'язку між коригуванням ставок, отриманих та сплачених за різними інструментами;

– ризик права вибору, пов'язаний із наявністю права відмови від виконання угоди (тобто з реалізацією права вибору). Ідеться про безстрокові депозитні інструменти, що дають право вкладникам вилучати свої кошти; про кредити, які позичальники можуть погасити достроково без штрафних санкцій, а також різні види облігацій і векселів із правом дострокового викупу.

Сутність та наведені форми процентного ризику вказують на їх мінливість в часі, необхідність швидкого реагування на цінові зміни та миттєве включення процесу аналізу процентного ризику (особливо в нестабільний період часу).

Найпростішою методикою аналізу процентного ризику, яку використовують вітчизняні банки, є методика GAP-аналізу (англ. gap – розрив, дисбаланс), коли індикатором чутливості балансу банку вважається показник «гепу» – різниця між величиною чутливих активів і чутливих зобов'язань банку в кожному із зафіксованих часових інтервалів [14].

Перевагою методики GAP-аналізу є те, що вона дає змогу оцінити загальні обсяги та тенденції процентного ризику на основі нескладних математичних розрахунків. Однак дана модель є статичною, оскільки враховує чутливість балансу до процентного ризику лише у зафіксованому часовому інтервалі, тобто її неможливо використати для більш якісного дослідження процентного ризику з урахуванням динаміки ринкових ставок.

Наступним методом, що допомагає передбачити зміни процентних ставок на ринку, є метод аналізу дюрації

(середньозваженого строку погашення) [14]. Цей метод ґрунтується на здатності дюрації (міри приведеної вартості) відображати чутливість фінансового інструмента до зміни процентних ставок, і чим більша дюрація фінансового інструмента, тим чутливіша його поточна вартість до зміни ставки.

З використанням даного методу можливо проводити так звану імунізацію балансу [14], що дозволяє зробити його нечутливим до коливань процентних ставок на ринку. І якщо ризик-менеджерам вдається підібрати фінансові інструменти, що дозволяють мінімізувати чутливість різниці між вартістю активів і зобов'язань, це захищає власний капітал банку від впливу процентного ризику. При цьому доцільно використовувати дисбаланс дюрацій як відносний показник позиції, зважений на величину власного капіталу банку. Тоді в якості абсолютної оцінки процентного ризику можна прийняти можливу зміну економічної вартості банку в результаті процентного стрибка [4].

Наведені методи (GAP-аналізу й аналізу дюрації) можуть використовуватись для загальної оцінки процентного ризику, однак лише за умови визначення та встановлення банком системи лімітів. Для якісного управління процентним ризиком, його прогнозування та мінімізації цих методів недостатньо, оскільки: точність отриманих результатів невисока, особливо на довгостроковий період та в умовах значних коливань процентних ставок; майже повністю ігнорується базисний ризик; не враховується залежність непроцентних прибутків від процентних ставок, що є досить важливим.

Тому у світовій практиці найприйнятнішим методом управління процентним ризиком є хеджування, коли ризик передається іншій стороні шляхом купівлі чи продажу похідних фінансових інструментів (процентні ф'ючерси, опціони, свопи) [2]. Хеджування виконується, в основному, на організованих фінансових ринках (біржах, електронних системах торгівлі) чи на двосторонній основі.

Даний метод також має недоліки, пов'язані: зі складністю його застосування в довгостроковому періоді; з неможливістю врахування ризиків, що виникають додатково при проведенні

операцій з похідними фінансовими інструментами; з недостатньою розвиненістю фінансового ринку, вітчизняного зокрема.

Наступним методом мінімізації процентного ризикує, який вважається досить ефективним у банківському ризик-менеджменті, є метод трансфертного ціноутворення. Суть методу полягає в установленні трансфертної ціни за кожним рахунком, пов'язаним із рухом фінансових ресурсів у момент відкриття рахунку з присвоєнням йому певних параметрів. Основним з таких параметрів є термін залучення (розміщення) ресурсів. Трансфертна ціна встановлюється на основі еталонної кривої дохідності певного фінансового ринку і залишається незмінною до завершення строку погашення фінансового інструменту (для рахунків з фіксованою процентною ставкою) або до моменту переоцінки фінансового інструменту (для рахунків з плаваючою процентною ставкою) [12].

Ключовими ознаками даного методу є врахування строкості та результатів переоцінки фінансових інструментів. Це дає змогу: зменшити ризик переоцінки та ризик у змінах кривої дохідності; врахувати ризик права вибору (опціону); врахувати спред переоцінки і контрактного грошового потоку (базисний ризик).

Метод трансфертного ціноутворення дозволяє відділити процентний ризик фінансових інструментів із фіксованими та плаваючими відсотковими ставками від інших видів ризику (передусім кредитного) і передати зазначений ризик (за відповідну плату) центру фондування або казначейству банку. Крім цього, метод можна застосовувати для прийняття управлінських рішень на основі маржинального аналізу, для оцінки довгострокових перспектив діяльності банку та в інших цілях [9, 10].

Отже, у сучасних умовах вітчизняним банкам для управління процентними ризиками слід застосовувати не один із наведених методів, а реалізовувати комплексний підхід. І таке поєднання буде ефективнішим, оскільки кожен метод має переваги і недоліки, а інтегроване їх застосування дає можливість об'єднати всі переваги та компенсувати цим недоліки.

Можна й далі продовжувати розгляд банківських ризиків та методи їх оцінки і мінімізації, якими банки на сьогодні володіють, маючи кваліфікований персонал, належне методичне забезпечення та високорозвинені інформаційні технології. Однак, навіть спрощений аналіз результатів діяльності свідчить про недосконалість банківського ризик-менеджменту.

Сучасні ж політичні та соціально-економічні умови не стають простішими, тому вони посилюють потребу зрозуміти необхідність інтегрованого підходу до системи управління ризиками. Неврахування взаємозв'язків ризиків, їх впливу один на одного та на сукупний ризик банку досить швидко створюють загрози фінансовій безпеці установи.

Трансформаційні процеси мають здійснюватись і в системі нагляду за діяльністю банків. На сьогодні нагляд з боку НБУ є пруденційним та превентивним.

Пруденційний нагляд – це система нагляду, при якій головна увага наглядових органів зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва кожного окремого банку шляхом безвиїзного нагляду та інспектування.

Превентивним є нагляд, коли наглядовий органи отримує право на вжиття запобіжних заходів у разі виявлення недосконалості систем управління ризиками в конкретному банку, не чекаючи реалізації цих ризиків.

Однак в умовах поглиблення фінансової глобалізації мікропруденційних стандартів організації, функціонування та регулювання діяльності банків недостатньо. Тому зараз у багатьох країнах світу триває пошук нових організаційних форм реалізації наглядових конструкцій, пов'язаних зі створенням координаційних структур для всіх учасників ринку фінансових послуг. Про це свідчать розробки Базельського комітету, які формують якісно нові підходи до банківського нагляду і підвищують відповідальність банків за адекватність систем ризик-менеджменту [18, 19].

При цьому органи нагляду будуть перевіряти наявність у банків процедур щодо визначення, оцінки, моніторингу і контролю або зменшення усіх суттєвих ризиків, а також для оцінки їх загальної достатності капіталу по відношенню до їх

профілю ризиків. Ці процеси мають бути відповідними розміру і складності установи [9, 18, 19]. Отже, банківська система України може стати більш стійкою за умови переходу від звичайної системи пруденційного нагляду з боку регулятора до макропруденційного моніторингу. Такий нагляд у змозі забезпечити фінансово-економічну безпеку всього банківського сектора, а не лише убезпечити від проблем окремі фінансові установи. Банки, використовуючи інтегрований підхід і враховуючи взаємний вплив різних категорій ризиків, повинні намагатися створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечить стабільні та якісні процедури виявлення, оцінки, контролю та моніторингу сукупного банківського ризику.

Список літератури:

1. Банківський нагляд. Попередні підсумки діяльності банків. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/bank_sup.htm.
2. Банківські ризики: теорія та практика управління. Монографія / Л.О. Примостка, О.В. Лисенок, О.О. Чуб та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 456с.
3. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / Барановський О. І. // Економічне прогнозування. – 2006. – №1. – С. 7-32.
4. Жарій Я.В., Грінченко Н.О. Особливості управління процентними ризиками в сучасних умовах банківської діяльності // Вісник Черн. Держ. Технол. Ун-ту. Серія «Економічні науки» / Науковий збірник. – Чернігів: ЧДТУ, 2014. – № 1(72). – С.159-168.
5. Жарій Я.В., Дохтаренко Л.В. Актуальні проблеми фінансово-інформаційної безпеки банківської системи України // Вісник Черн. держ. технол. ун-ту. Збірник. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – № 1(64). – С. 231 – 238.
6. Жарій Я.В., Куфасєв В.В. Вплив кредитного та валютного ризиків на ліквідність банківської системи України // Вісник Черн. держ. технол. ун-ту. Збірник. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – № 2(66). – С.244-253.
7. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посібник / М. І. Зубок – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.

8. Івченко І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2007. – 344с.

9. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків». Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 №104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986>.

10. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Постанова НБУ від 02.08.2004. N361. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36985>.

11. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України. Постанова НБУ від 28.03.2007 N 98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=45208.

12. Савченко Т. Трансфертне ціноутворення як інструмент управління процентним ризиком банку / Т. Савченко, О. Пожар // Вісник НБУ. – 2009. – № 7. – С. 30–38.

13. Сороківська З. До питання фінансової безпеки в умовах світової економічної кризи / З. Сороківська // Економічний аналіз. – 2011. – № 8 (1). – С. 404 – 408.

14. Управління банківськими ризиками: Навч. посібник / За ред. Л.О.Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600с.

15. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ: ОППО, Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260 с.

16. Хитрін, О. І. Фінансова безпека комерційних банків / О.І. Хитрін // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 118–124.

17. Чуб О. До питання використання банками механізмів сек'юритизації активів // Банківська справа. – 2009. – № 3(87). – С. 69 – 70.

18. Basel II capital framework enhancements announced by the Basel Committee. – Режим доступу: www.bis.org/press/p090713.htm.

19. International regulatory framework for banks (Basel III) // Режим доступу: <http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>.

Жарій Я.В., к.т.н., доцент кафедри фінансів
Сидоренко І.В., к.е.н., доцент кафедри фінансів

СИСТЕМА ФІНАНСОВО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних соціально-економічних умовах слід приділяти особливу увагу розвитку фінансової сфери України та важливої її складової – банківської системи. Світова фінансова криза негативно вплинула на діяльність вітчизняної банківської системи, виявивши неспроможність багатьох банківських установ протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Для виправлення ситуації та підвищення ефективності діяльності комерційних банків необхідно постійно вдосконалювати систему управління банком та підтримувати належний рівень банківської безпеки, як важливого елементу банківського менеджменту.

Кожний комерційний банк функціонує не відособлено, а в спільному просторі, і його дії повинні бути узгоджені з інтересами клієнтів, інвесторів, конкурентів, держави. Питання банківської безпеки є актуальним для його власників, акціонерів, оскільки від того, наскільки буде захищеним банк, залежатиме ступінь розвитку бізнесу, рівень отриманого прибутку. Немаловажну роль відіграє безпека банку для його клієнтів, як уже існуючих, так і майбутніх, особливо вкладників. Розглядаючи питання банківської безпеки, не можна не враховувати й партнерів по бізнесу, а також конкурентів, які тісно співпрацюють у межах банківської системи і є взаємопов'язаними.

Отже, питання безпеки банку є актуальним не лише безпосередньо для банків, а й для решти суб'єктів ринку та держави. Для банківського сектора України найбільш актуальними є питання фінансової та інформаційної безпеки, оскільки це стосується ключових аспектів діяльності кожного окремого банку та банківської системи у цілому.

Проблемам банківської безпеки присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них наукові праці О. Барановського, В. Богомолова, Т. Болгар, С. Григоріної, М. Зубка, О. Крикля, А. Єпіфанова, Г. Конаховича, Ю. Корнієнко, О. Користіна, С. Побережного, О. Хитріна, Н. Островської, С. Соколовського, В. Соловійова, З. Сороківської та інших. Науковцями приділено значну увагу теоретичним засадам банківської безпеки на макро- і мікрорівні. У працях висвітлено сутність та складові банківської безпеки, її місце у системі економічної і фінансової безпеки держави. Розглянуто основні види загроз та чинників, що негативно впливають на безпеку банківської діяльності. Підкреслено необхідність формування системи заходів для підвищення рівня фінансової та інформаційної безпеки банків у сучасних умовах.

При більш детальному аналізі матеріалів публікацій слід відмітити, що питання банківської безпеки ще вимагають досліджень за всіма її складовими, оскільки на сьогодні навіть поняття «банківська безпека» розглядається авторами по-різному. Малодослідженим залишається й питання формування системи показників для розрахунку як рівня безпеки кожного окремого банку, так і всієї банківської системи країни.

Розглядаючи питання банківської безпеки варто дослідити існуючі підходи до визначення самого поняття, оскільки авторами багатьох наукових досліджень не досягнуто згоди з цього приводу (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визнання поняття «безпека банківської діяльності»

Автор, джерело	Визначення
Зубок М. [6]	Безпека банківської діяльності – стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація основних інтересів і пріоритетних цілей банку, захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів незалежно від умов функціонування.

Закінчення таблиці 1

1	2
	Основною метою безпеки банку автор вважає виключення можливостей нанесення йому збитків або упущення вигоди та забезпечення ефективної його діяльності з якісною реалізацією всіх операцій та угод.
Сороківська З. [13]	Безпеку банківської діяльності – це система заходів, спрямованих на захист та раціональне використання сукупності ресурсів, що є у розпорядженні банківської установи з метою запобігання загроз його діяльності задля максимального отримання прибутку.
Барановський О. [1]	Безпека банку трактується різнопланово: – як захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз; – як стан зовнішнього та внутрішнього середовища банку; – як один з основних елементів банківського менеджменту; – як організація заходів щодо запобігання можливим загрозам його діяльності.

Узагальнюючи наведене, можна відмітити, що, оскільки проблема банківської безпеки є актуальною як для власників банку так і для клієнтів, працівників банку та партнерів по бізнесу, то під безпекою банківської діяльності слід розуміти: безпеку банку як організації; безпеку банківського персоналу; безпеку банківських операцій.

Розглядаючи безпеку банку через призму організації, важливо акцентувати увагу як на її зовнішньому, так і внутрішньому середовищі. У зовнішньому середовищі необхідно розглядати дії з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ і громадян, а також кримінального середовища. У внутрішньому – дії персоналу банку в особі

спеціалістів і менеджерів відділів банку (його підрозділів), неформальних груп, а також адміністрації банку та його власників. Фоном для цього досить часто є некомпетентність окремих менеджерів і спеціалістів банку, а іноді їх навмисні дії та бажання особисто збагатитися за рахунок можливостей банку, у тому числі, за рахунок зговору з клієнтурою чи криміналом, а також з потенційними конкурентами.

Безпека персоналу банку відбиває стан його внутрішнього середовища, де особливо актуальною є особиста безпека персоналу банку, що не гарантується жодним власником. Даний процес не є однозначним і нерідко на практиці виражається через небажання банківського персоналу брати участь у кримінальних чи тінювих операціях і вимогу банківського персоналу за кваліфіковану і понад нормовану працю отримувати більш справедливую оплату з урахуванням її специфіки.

Безпека банківських операцій становить не менший інтерес, оскільки торкається сутності банківського бізнесу і безпосередньо пов'язана не лише з безпекою організаційного характеру, а й з фінансовою та інформаційно-технологічною безпекою банку.

Хоча погіршення стану банківської безпеки за будь-якою зі складових обов'язково призведе до фінансових проблем як окремого банку, так і банківської системи в цілому, більш детально зупинимось на двох останніх складових, оскільки вони є ключовими в банківському бізнесі.

Поняття «фінансова безпека банку» як і поняття «безпека банківської діяльності» не має єдиного трактування. Кожен автор, що проводить дослідження з цих питань дає своє визначення.

Наприклад, О. Хитрін визначає фінансову безпеку банку як динамічний стан, при якому банк [16]:

- юридично і технічно здатний виконувати та реально виконує властиві йому функції;
- забезпечує стійкий захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

– володіє потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має в своєму розпорядженні механізми для реалізації даного потенціалу.

О. Барановський дає наступні визначення поняття «фінансова безпека комерційного банку» [1]:

– це сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей;

– це стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує.

А. Єпіфанов вважає, що «фінансова безпека банку як невід'ємною і важливою складовою частиною економічної безпеки банківської установи, оскільки успішно працюючий генерує достатній обсяг коштів для того, щоб бути застрахованим від зовнішніх і внутрішніх загроз» [15].

Т. Болгар під фінансовою безпекою банків розуміє стан банківської установи, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку [2].

Узагальнюючі наведене, можна стверджувати, що деякі науковці пов'язують фінансову безпеку з фінансовою стійкістю; інші – зі ступенем ефективності фінансової діяльності; рівнем достатності власного капіталу; ступенем захищеності інтересів клієнтів, суспільства та держави; рівнем стійкості до зовнішніх і внутрішніх ризиків.

У цілому, систему фінансової безпеки банку можна представити у вигляді схеми (рис. 1).

Будь-яка система повинна базуватися на виконанні відповідних принципів, не виключенням є і система фінансової безпеки банку.

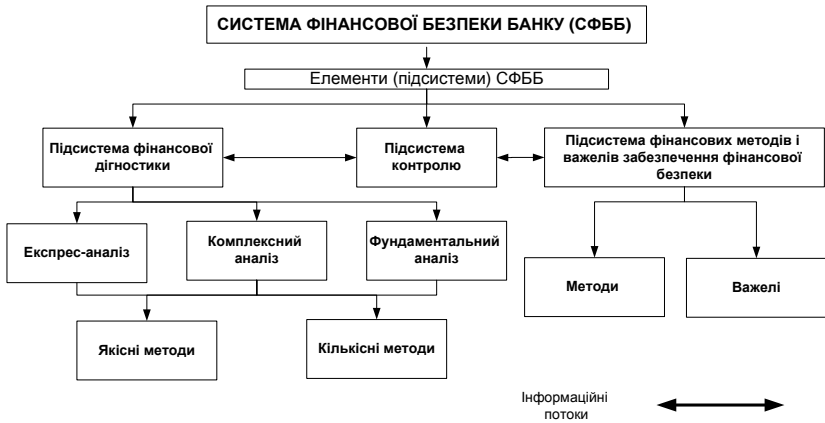


Рис. 1. Система фінансової безпеки банку [15]

На основі дослідження літературних джерел можна виділити систему принципів, які відображають закони та закономірності процесу забезпечення фінансової безпеки банку (рис. 2).

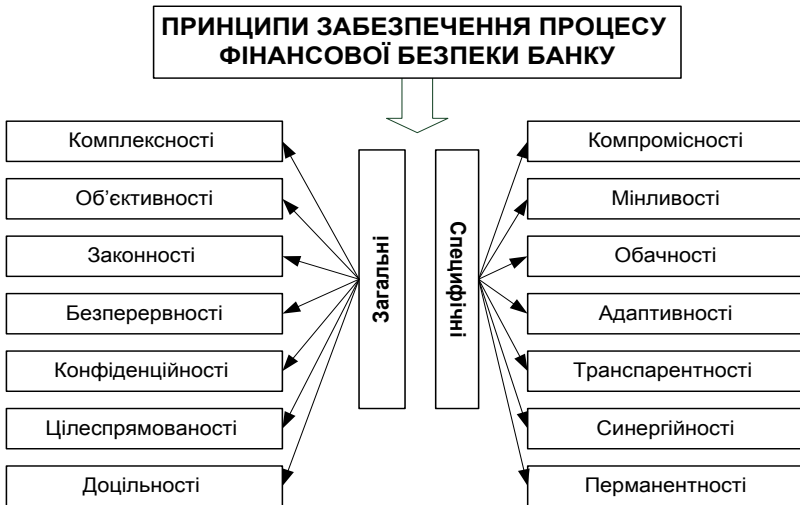


Рис. 2 Система принципів забезпечення процесу фінансової безпеки банку*

*Розроблено авторами з урахуванням [2, 15]

До загальних принципів забезпечення фінансової безпеки банку відносяться: принцип комплексності, об'єктивності, законності, безперервності, конфіденційності, цілеспрямованості та доцільності.

Принцип комплексності передбачає врахування зовнішніх і внутрішніх загроз та оцінку фінансової ситуації як взаємодію комплексу змінних усередині організації, відстежуючи при цьому вплив зовнішнього середовища і зміни його стану.

Принцип об'єктивності говорить про те, що оцінюючи вірогідність зниження рівня фінансової безпеки, необхідно здійснювати на основі використання методичних підходів, а не суб'єктивних міркувань аналітиків.

Принцип законності передбачає виконання заходів, які необхідні для забезпечення безпеки банку, лише на законній основі з врахуванням чинних Законів України, Постановох Кабінету Міністрів, Указах Президента України, нормативних актах Національного банку, вимогах документів місцевих органів влади та статуту банку.

Принцип безперервності передбачає здійснення на постійній основі процесу забезпечення фінансової безпеки банку, що дозволяє своєчасно реагувати на появу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Принцип конфіденційності проявляється в тому, що інформація банку щодо ймовірності настання загрозових явищ та зниження фінансової стійкості повинна бути комерційною таємницею банку, оскільки її розголошення може негативно впливати, як на сам банк (репутацію його) так і його клієнтів, інвесторів, партнерів та контрагентів.

Принцип цілеспрямованості передбачає підтримання фінансової безпеки здійснюють у суворій відповідності до завдань, які вирішує банку згідно затвердженою його керівництвом комплексною програмою безпеки.

Принцип доцільності – забезпечення фінансової безпеки не повинно призводити до погіршення умов діяльності та стану банку, перешкоджати реалізації його інтересів та витрати на їх проведення мають бути адекватними ефективності останніх

До специфічних принципів відносяться: принцип компромісності, мінливості, обачності, адаптивності, транспарентності, синергійності та перманентності.

Принцип компромісності між ступенем ризику і очікуваними результатами (або виправданого ризику). Багатоваріантність розвитку подій пов'язана з ризиком, який зумовлений тим, що неможливо передбачити як всі варіанти розвитку подій, так і вірогідність їх виникнення (фактор невизначеності). Отже, існує вірогідність ухвалення неправильного рішення. У ринковій економіці спостерігається прямо пропорційна залежність між результатом і рівнем ризику. Іншими словами, з ряду можливих альтернативних варіантів результат з великим очікуваним доходом є найбільш ризикованим.

Принцип мінливості передбачає здійснення діагностичних, а також превентивних заходів щодо забезпечення стабільності та ефективності діяльності банку.

Принцип обачності обумовлюється тим, що формування думок відбувається в умовах невизначеності, тому слід уникати збільшення або зменшення вірогідності настання кризи або порушення фінансової рівноваги

Принцип адаптивності передбачає можливість пристосування банку до постійних змін в системі забезпечення фінансової безпеки банку, що відбуваються як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі.

Принцип транспарентності ґрунтується на розкритті банком всім зацікавленим особам (кредиторам, інвесторам, громадськості) інформації щодо цілей діяльності, правових, інституційних і економічних основ, принципових рішень і їх обґрунтування, даних та інформації, прямо або опосередковано пов'язаних з діяльністю банку, а також умов підзвітності в повному обсязі, в доступній формі та на своєчасній основі.

Принцип синергійності при забезпеченні банком фінансової безпеки можна визначити як підвищення розміру грошових потоків, збільшення об'єму і кількості виданих кредитів, збільшення об'єму, кількості та строковості залучених депозитів після об'єднання банків

Принцип перманентності означає, що банк повинен постійно слідкувати за рівнем своєї фінансової безпеки з використанням сучасних методів та методик.

Для ефективності діяльності банку необхідно вживати ряд дій для забезпечення його фінансової безпеки та стабільності. Основою може виступати алгоритм дії системи фінансової безпеки банку (рис. 3).

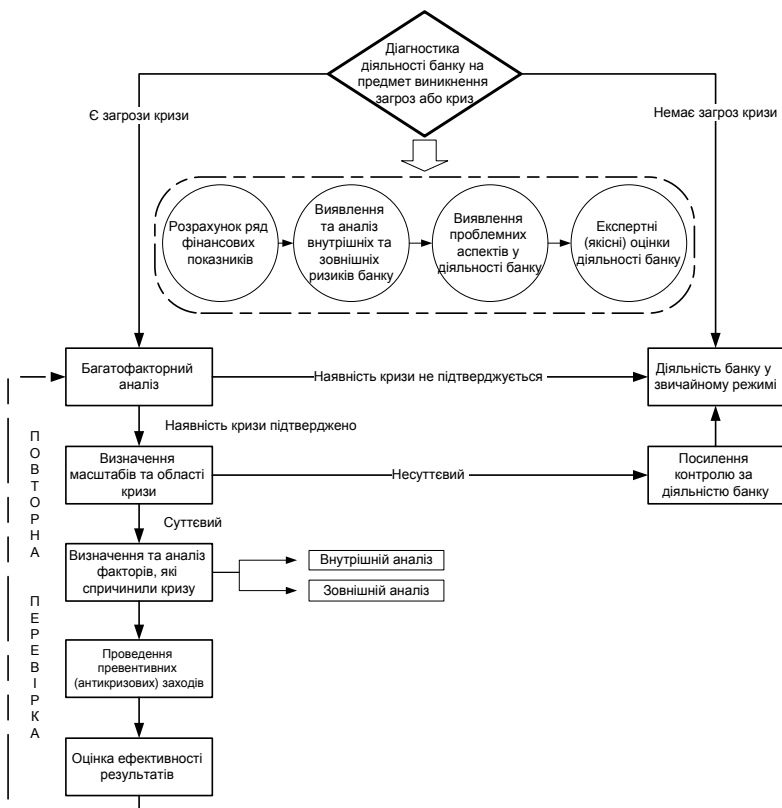


Рис. 3 Алгоритм дії системи фінансової безпеки банку*

* Складено авторами з використанням [15]

Тобто алгоритм дії системи фінансової безпеки дозволяє виявляти і боротися з реальними причинами криз, а не їх наслідками.

Враховуючи важливість питань банківської безпеки, очевидно стає необхідність оцінки її рівня як для окремого банку, так і для всієї банківської системи. На поточний момент оцінка стану банківської безпеки для банківської системи України у цілому проводиться за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [8]. До розрахунку включено всього два показники: частка іноземного капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %; обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП.

Порогове значення для першого показника – не більше 30%, для другого – не менше 30% [9].

Якщо розглянути динаміку першого показника банківської безпеки (рис. 4), то він не відповідає пороговому значенню. Даний показник у 2011 році збільшився у порівнянні з даними 2010 року, а у 2014 році зменшився та становить 34,0%. Скоріш за все, це пов'язано з приходом значної кількості банків з іноземним капіталом (у 2014 році – 49 банків або 27,2% від загальної кількості зареєстрованих банківських установ, з них 19 банків мають 100% іноземного капіталу у складі статутного, а це 10,6 % від загальної кількості зареєстрованих банків).

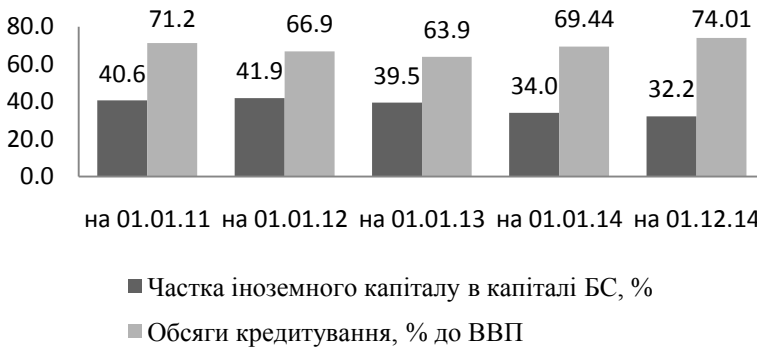


Рис. 4. Динаміка показників безпеки для банківської системи України [9]

Обсяг кредитування банками реального сектору економіки у відношенні до ВВП зменшується до 2012 р., що є наслідком зростання обсягу ВВП більш високими темпами, ніж темпи зростання обсягів кредитів, наданих суб'єктам господарювання [9, 14], а починаючи з 2013 збільшення ВВП проходить меншими темпами чим обсяги кредитування, про що вказує зростання даного показника. Даний показник відповідає значенню, встановленому Методикою, однак це не означає, що він є оптимальним для вітчизняної економіки. Для країн, що розвиваються, МВФ рекомендовано не завищувати цей показник, щоб не викликати кризи перекредитування економіки. Так, за даними міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings відношення обсягу кредитів до ВВП у середньому для країн, що розвиваються, у 2014 році склало 53,5%.

Очевидно, що для оцінки стану банківської безпеки банківської системи України двох показників недостатньо. Необхідно розширювати перелік індикаторів банківської безпеки з урахуванням різних аспектів даного поняття. Щонайменше, це можуть бути показники, пов'язані з основними складовими банківської безпеки: безпеки персоналу, правової, фінансової та інформаційної безпеки банку [13].

Розглядаючи питання фінансової безпеки банківської установи потрібно розглянути і загрози банківської діяльності. Їх прийнято поділяти на дві групи – внутрішні та зовнішні [1, 6, 13]. До внутрішніх загроз належать ті, які є частиною внутрішнього середовища банку або безпосередньо ним генеруються. До зовнішніх належать загрози, що є результатом впливу зовнішнього середовища на банк, зокрема дії держави, економічна кон'юнктура в країні та світі, конкуренти тощо (табл. 2).

Наведене в таблиці не є повним переліком усіх загроз фінансовій безпеці банків, їх може бути набагато більше. Менеджерам банку необхідно своєчасно виявляти такі загрози та вживати заходів щодо зниження їх наслідків, а при можливості й уникати їх.

При розробці заходів для підтримання належного рівня фінансової безпеки головними індикаторами можуть стати ключові показники фінансового стану банку (показники

Таблиця 2

Основні загрози фінансовій безпеці комерційних банків

Внутрішні загрози	Зовнішні загрози
1	2
1. Неналежна організація діяльності банку.	1. Неприятлива загальносвітова економічна ситуація.
2. Порушення банком діючого законодавства та договірних відносин.	2. Кризові явища в країні.
3. Неєфективна система фінансового менеджменту банку.	3. Недосконалість законодавчої бази.
4. Помилки в стратегічному, тактичному та оперативному плануванні банку.	4. Зміни в політиці та нормативних актах центрального банку.
5. Неякісна система управління ризиками.	5. Високий рівень інфляції та інфляційні очікування.
6. Низький рівень капіталізації банку.	6. Нестійкість курсу національної валюти.
7. Недостатня ліквідність банківських активів.	7. Постійний вплив ринкових ризиків.
8. Ризикова та незважена кредитна діяльність.	8. Нерозвиненість фондового ринку країни.
9. Низька якість банківських активів.	9. Низький рівень інвестиційної активності.
10. Недосконала цінова політика банку	10. Недосконала система страхування депозитів.
11. Недостатня диверсифікація банківських операцій.	11. Низький рівень кредитоспроможності позичальників.
12. Нерозвинена маркетингова діяльність банку.	12. Невиконання клієнтами та партнерами зобов'язань перед банком.
13. Наявність зловживань або протиправних дій службовців банку.	13. Недобросовісна конкуренція на ринку банківських послуг.
14. Наявність каналів витоку банківської інформації	14. Прихід на ринок банківських послуг нових сильних гравців.

Закінчення таблиці 2

1	2
	15.Навмисні протиправні дії з боку клієнтів

фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, прибутковості та рентабельності).

Хоча більшість вчених вважають фінансову безпеку якісною характеристикою фінансового стану банку [1, 13], наведені показники можуть дозволити ще й кількісно оцінити її рівень.

При цьому потенційними суб'єктами загроз безпеці банківській системі, чії дії можуть завдавати фінансової шкоди, слід розглядати: юридичних осіб (підприємців, фірми, фонди та благодійні організації, державні підприємства й інші суб'єкти господарювання); фізичних осіб (приватних підприємців і виробників, які не мають статусу юридичної особи; керівників підприємств, які провадять господарські операції; співробітників державних організацій і установ тощо); іноземних юридичних осіб (валютні фонди, банки, організації, фірми спецслужб); злочинні елементи (злочинців, організовану злочинність як у межах країни, так і за кордоном) [12].

Дуже важливою складовою банківської безпеки є інформаційна безпека, якою розуміють захищеність інформації та інфраструктури, що її підтримує, від випадкових або навмисних дій природного або штучного характеру, які можуть завдати збитків суб'єктам інформаційних відносин.

Особливості інформаційної безпеки банку продиктовані специфікою і самої банківської інформації, і систем її оброблення. Основними ознаками цієї специфіки є:

- збережена й оброблювана в банківських системах інформація є величезною фінансовою цінністю (це реальні гроші і банку, і клієнтів). Зрозуміло, що незаконне маніпулювання такою інформацією може зацікавити шахраїв і призвести банк до серйозних збитків;

- інформація в банківських системах зачіпає інтереси великої кількості клієнтів – фізичних та юридичних осіб, і

інформація, здебільшого, є конфіденційною. Банк зобов'язаний відповідати перед своїми клієнтами за забезпечення необхідного ступеня таємності. Її підробка або витік можуть призвести до серйозних наслідків (для банку та його клієнтів);

– клієнт повинен мати можливість швидко, без стомлюючих процедур розпоряджатися своїми грошима, йому має бути зручно працювати з банком, у тому числі й на відстані. Однак, технології доступу до рахунків у режимі реального часу («on-line») підвищують імовірність злочинного проникнення в інформаційні системи;

– для обробки величезних обсягів інформації банку не достатньо простого набору програмних та апаратних засобів (по типу домашніх). Сьогодні це складні високопродуктивні інтегровані системи, які змушені працювати в режимі безперервного і безвідмовного оброблення інформації з використанням специфічного програмного забезпечення та систем управління базами даних. Банк, який бажає утримувати відповідні позиції на ринку, зобов'язаний забезпечувати не лише багатofункціональність, а й надійність і цілісність такої системи.

Отже, інформаційна система банку має бути не просто вмістилищем зібраних на законних підставах, актуальних, точних, релевантних і готових до обробки (або вже оброблених) програмним шляхом даних. Вона має бути доступною для зручного використання клієнтами різних категорій, і при цьому бути надійно захищеною від несанкціонованого доступу, викрадення, зміни або розголошення інформації).

Тому при розробці концепції інформаційної безпеки банку необхідний комплексний підхід. У цій концепції варто передбачати не тільки заходи, пов'язані з інформаційними технологіями (криптозахист, програмні засоби адміністрування прав користувачів, їхньої ідентифікації й аутентифікації, “брандмауери” для захисту входів-виходів мережі і т.п.), але і заходи адміністративного і технічного характеру, включаючи жорсткі процедури контролю фізичного доступу до автоматизованої банківської системи, а також засоби синхронізації й обміну даними між модулем адміністрування інформаційної бази і системою охорони банку [4, 7, 10].

Щоб бути ефективною, система інформаційної безпеки банку має включати, щонайменше, такі складові:

- фізичний захист даних, пов'язаний зі створенням зовнішніх умов, в яких працюють комп'ютери (температура, вологість, запиленість); зі зберіганням у сейфах інформації на зовнішніх носіях (CD, DVD та інші диски); з контролем за доступом до приміщень із серверами та до баз даних);

- контроль даних та їх достовірності (під час збирання, введення, оброблення, пересилання та виведення даних);

- резервування інформації (регулярне створення резервних копій баз даних та окремих файлів);

- діагностику стану програмно-технічних засобів (починаючи з операційної системи, офісних та прикладних програм і завершуючи перевіркою працездатності апаратних компонентів);

- аудиторські пакети програм, які використовуються як допоміжні засоби для автоматизованого тестування комп'ютерних систем банку (в основному для виявлення випадкових або навмисних помилок при обробці даних). При цьому персонал банку повинен бути ізольований від такої системи тестування, оскільки правопорушення, пов'язані з комп'ютерами і обробленням даних, найчастіше здійснює персонал, який обслуговує відповідні системи;

- систему захисту конфіденційної інформації, наприклад, DLP (Data Loss Prevention) [3], яка заснована на аналізі потоків даних, що пересікають периметр інформаційної системи, що захищається. При виявленні у потоці конфіденційної інформації спрацьовує захист, і передача повідомлення (паketу, потоку, сесії) блокується або відслідковується.

Оскільки зараз набагато простіше й дешевше здобути інформацію нелегально, ніж отримати офіційно, стало розвиватися кібершахрайство. Зростають темпи розвитку технічних пристроїв та програмних засобів для крадіжки інформації, при цьому в багатьох випадках програмно-технічна забезпеченість кібершахраїв значно перевищує рівень захищеності банків від несанкціонованого доступу до банківської інформації.

Питанням захисту від випадків кіберзлочинності активно займаються за кордоном. За рішенням Європейського Союзу від 9 січня 2013 року з 11 січня 2013 року почав діяти новий Європейський центр кіберзлочинності (European Cybercrime Centre), метою діяльності якого є захист підприємств та громадян Європейського Союзу від кіберзлочинності. Робота цього центру буде зосереджена на незаконній online-діяльності, що здійснюється організованими злочинними групами. Зокрема особливу увагу буде приділено нападам на електронні банківські операції та іншу фінансову online-діяльність [5, 17].

Центр також спрямовуватиме свою діяльність на проведення досліджень у сфері захисту інформації; забезпечення нарощування потенціалу серед правоохоронних органів, суддів і прокурорів; проведення аналізу тенденцій, прогнозів загроз та їх вчасне попередження. Також буде пропонувати оперативну підтримку країнам Європейського Союзу та забезпечувати високий рівень технічної, аналітичної та судово-медичної експертизи [17].

В Україні підтвердженням актуальності проблеми банківської безпеки та приверненням значної уваги до цих питань можуть слугувати такі факти, як збільшення кількості публікацій на дану тему та проведення I Міжнародної конференції «Банківська безпека: проблеми та рішення – 2012», що відбулася в липні 2012 року.

Форум викликав серйозний інтерес як з боку банків, так і виробників та постачальників засобів безпеки. У конференції взяли участь більше 90 представників ділових кіл з України, Росії, Білорусії, Молдови, Латвії та Азербайджану.

На конференції працювало п'ять секцій: «Економічна безпека», «Інформаційна безпека», «Протидія шахрайству в фінансових структурах. Безпека трансакцій», «Технічні засоби захисту. Фізичний захист», «Страхування ризиків у банківській діяльності». У рамках форуму також працювала спеціалізована експозиція, на якій були представлені нові розробки в області безпеки.

Окремо було приділено увагу проблемам інформаційної безпеки банківської діяльності у зв'язку з активізацією останнім часом кіберзлочинності. Зазначалося, що з використанням

новітніх IT-технологій протиправні дії кібершахраїв отримали цілеспрямований і масовий характер. Збитки в результаті цих дій важко підрахувати, оскільки відсутні достовірні дані, але вже на сьогодні вони складають десятки мільйонів доларів. Протистояти цьому можна тільки за умови введення в дію сучасних систем управління інформаційною безпекою [11].

Учасники конференції відзначили й позитивні тенденції декількох останніх років у сфері банківської безпеки і перш за все в законодавчому і нормативно-правовому забезпеченні. Разом з тим залишаються невирішеними ряд гострих і актуальних питань, розв'язання яких, на думку учасників, призвело б до формування фінансово стабільної та безпечної банківської системи. До цих питань відносяться: відсутність єдиної державної політики в галузі захисту інтересів і забезпечення безпеки як банківської системи, так і клієнтів банків; недоробки при створенні профільних стандартів, що регламентують нормативи безпеки; вузьковідомчі інтереси різних структур, що регулюють ринок. виправити ситуацію може відкритий діалог усіх зацікавлених сторін для вироблення спільних підходів до проблеми безпеки в суспільстві та економіці в цілому і в фінансовому секторі зокрема [11].

Отже, розглянувши ряд наукових досліджень можна з упевненістю стверджувати, що питання банківської безпеки в сучасних умовах економічного розвитку як України, так і світу, є досить актуальними. неефективна діяльність у сфері захисту банківських установ прямо впливає як на результати діяльності самого банку, так і на стан клієнтів – суб'єктів господарювання і населення. Це неприпустимо, оскільки нестабільні банки не в змозі створити надійну банківську систему, погіршення стану економічних суб'єктів призводить до погіршення загально-економічної ситуації в країні.

Слід також відмітити, що проблемам банківської безпеки приділяється недостатньо уваги й на державному рівні, оскільки навіть для оцінки стану безпеки всієї банківської системи використовується методика розрахунку лише за двома показниками, що, звичайно, є недостатнім для комплексного аналізу.

Актуальною залишається проблема виміру фінансової безпеки кожного окремого банку, оскільки на сьогодні в умовах

загальносвітової фінансової нестабільності не існує єдиної методики оцінки рівня цієї безпеки для вітчизняних банків.

У зв'язку з активізацією останнім часом кіберзлочинності особливу увагу слід приділяти інформаційній безпеці банківської діяльності. На даному етапі розвитку суспільства саме інформація стає найбільш цінною, обсяги інформації, що використовуються при здійсненні банківської діяльності, постійно зростають. Через втрату частини інформації або порушення її конфіденційності банківська установа не тільки несе збитки, а й втрачає партнерів по бізнесу та своїх клієнтів. Такі явища підривають довіру до банківських установ та здійснюють негативний вплив на фінансову систему й економіку всієї країни, оскільки без стабільної і надійної банківської системи утримати фінансову безпеку держави на належному рівні неможливо.

Список літератури:

1. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / Барановський О. І. // Економічне прогнозування. – 2006. – №1. – С. 7-32.

2. Болгар, Т. М. Менеджмент ризиків і ресурсів як складова забезпечення фінансової безпеки банківських установ [Текст] / Т. М. Болгар // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна. – Вип. 27. / Львівська комерційна академія. – Львів, 2007. – С. 37–41.

3. Глобальное исследование утечек корпоративной информации и конфиденциальных данных, 2011 [Електронний ресурс] / Аналитический центр InfoWatch. – 2011. – Режим доступу: <http://www.infowatch.ru/>

4. Григорина С. В. Захист інформаційної безпеки у вітчизняних банках України. Сучасний стан інформаційної безпеки: збірник матеріалів 13 міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 р. Ч. 2. [Електронний ресурс] / Григорина С. В., Борі сов О. Г. – К.: УДУФМТ, 2010. – С. 65 – 68. – Режим доступу до збірника:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/uazt/2010_2k.pdf

5. Еврокомиссия представила стратегию борьбы с киберпреступностью [Електронний ресурс] / Центр

исследования компьютерной преступности. –2013. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/news/08.02.2013/7451/>

6. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посібник / М. І. Зубок — К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.

7. Конахович Г. Ф. Захист інформації від витоку по технічних каналах [Електронний ресурс] / Конахович Г. Ф., Назаренко Є. Л., Свириденко В. М. // Наукоємні технології. – 2009. – № 2. – С. 90 – 93. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/Nt/2009_2/20.pdf

8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України від 02.03.2007 р № 60 [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. – Режим доступу:

http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980

9. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу:

http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

10. Островська Н. С. Основні аспекти інформаційно-технічної безпеки комерційних банків України та їх вплив на спроможність виконувати ними свою місію [Електронний ресурс] / Островська Н. С., Якуб'як І. М. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – 2009. – № 1 (6). – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Fkd/2009_1/R1/11.pdf

11. Соколовский С. «Банковская безопасность – 2012»: на новые вызовы должны быть адекватные ответы [Електронний ресурс] / С. Соколовский // Банкирь. – 2012. – № 2 (40). – С. 22 – 23. – Режим доступу до журналу:

<http://www.banksinfo.kiev.ua/files/Banker40/banker40.pdf>

12. Соловійов В. І. Сучасний стан банківської безпеки України [Електронний ресурс] / В. І. Соловійов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 79 – 82. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfb/2011_4/15.pdf

13. Сороківська З. До питання фінансової безпеки в умовах світової економічної кризи [Електронний ресурс] / З.

Сороківська // Економічний аналіз. – 2011. – № 8 (1). – С. 404 – 408. – Режим доступу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_8_1/pdf/sorokivska.pdf

14. Соціально-економічний розвиток України (щомісячна інформація) [Електронний ресурс] / Державна статистика України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст]: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А.О.Єпіфанова [А.О.Єпіфанов, О.Л.Пластун, В.С.Домбровський та ін.] – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.

16. Хитрін, О. І. Фінансова безпека комерційних банків / О.І. Хитрін // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 118–124.

17. European Cybercrime Centre (EC3) opens on 11 January [Електронний ресурс] / European Commission. – 2013. – Режим доступу:

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-13_en.htm?locale=en

Льчук В.П., д.е.н., професор кафедри фінансів
Прокопенко О.О., аспірант кафедри фінансів

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕПОЗИТНОМУ РИНКУ

В умовах нестабільності фінансово-економічної та політичної ситуації в країні та розвитку інтеграційних процесів економіка України та депозитний ринок зокрема перебувають під впливом великої кількості загроз внутрішнього та зовнішнього характеру. Саме тому все більш актуальним стає дослідження фінансової безпеки депозитного ринку в контексті забезпечення стабільності фінансової системи в цілому.

Відповідно до Наказу Міністерства економіки України від 02.03.2007р. № 60, фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [3].

Складовою фінансової безпеки є грошово-кредитна безпека, тобто такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення [3].

Розглядаючи депозитний ринок, який є складовою грошово-кредитного ринку, як систему економічних відносин, що створюються в процесі залучення вільних фінансових ресурсів економічних суб'єктів депозитними установами та їх розміщення на депозитних рахунках на умовах платності та повернення з метою їх подальшої трансформації у інвестиційний ресурс, дамо визначення фінансовій безпеці на депозитному ринку. Отже, фінансова безпека на депозитному ринку – це такий стан депозитного ринку, який характеризується збалансованістю, стійкістю до впливу внутрішніх та зовнішніх дестимулюючих чинників, гармонізацією фінансових інтересів учасників депозитних

відносин та здатністю забезпечити трансформацію достатнього обсягу інвестиційного ресурсу для задоволення потреб економічних суб'єктів.

На депозитному ринку діяльність депозитних установ варто розглядати у двох аспектах – коли вони виступають у ролі своєрідного буфера, трансформуючи тимчасово вільні кошти економічних агентів (держави, домашніх господарств, суб'єктів господарювання та нерезидентів) у кредитно-інвестиційний ресурс, що покликаний задовольнити потреби інших суб'єктів економічних відносин, які його потребують, та коли банки виступають у ролі вкладників депозитів у інших банках (рисунок 1).



Рису. 1. Економічний зміст операцій на депозитному ринку

Очевидно, що якість функціонування банківських та парабанківських посередників є одним з основних факторів забезпечення перетворення грошових коштів у системі „заощадження-інвестиції”[7]. Тому, досліджуючи фінансову безпеку на депозитному ринку, варто визначити фактори, які здійснюють вплив на суб'єктів депозитних відносин і, відповідно, їх діяльність, виокремити потенційні загрози їх фінансовій безпеці, причини їх виникнення та визначити заходи, що забезпечуватимуть достатній рівень фінансової безпеки даної групи суб'єктів економічних відносин.

Отже, визначимо фактори впливу на фінансову безпеку на депозитному ринку залежно від джерел їх виникнення (рисунк 2).



Рис. 2. Дестабілізуючі чинники впливу на фінансову безпеку депозитного ринку

Проаналізуємо вплив наведених факторів на депозитному ринку України.

Що стосується інфраструктурного забезпечення депозитного ринку України, то на сучасному етапі розвитку національної економіки провідну роль у поверненні вкладів економічним суб'єктам у разі банкрутства банківської установи відіграє, насамперед, система гарантування вкладів, яка здійснюється Фондом гранування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). При цьому страхові компанії досить у незначній кількості пропонують послуги по страхуванню вкладів. У відповідності до

законодавства України страхування вкладів взагалі не виділено у обов'язковий або добровільний вид страхування, а розглядається страховиками як складова страхування фінансових ризиків, що належить до добровільного виду [7].

Таким чином, в Україні система добровільного страхування вкладів фізичних та юридичних осіб не набула розповсюдження. Така ситуація може бути викликана наступними причинами:

- високим ступенем недовіри, насамперед, фізичних осіб до діяльності страхових компаній;

- наявністю централізованої системи державного гарантування вкладів через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

- незацікавленістю страховиків у розвитку даного виду страхування, оскільки страхові компанії більше зацікавлені в тих видах страхових послуг, які можуть приносити найбільший прибуток, не здійснюючи додаткові витрати для формування у суспільстві культури страхування фінансових ризиків;

- низьким рівнем фінансової грамотності громадян та культури страхування фінансових ризиків; у більшості випадків фізичні особи здійснюють страхування при отриманні кредитів під тиском комерційних банків, які розглядають надання страхової послуги як обов'язковий елемент процесу видачі позики;

- незацікавленістю юридичних осіб у даних послугах страховиків, враховуючи, що державні гарантії по поверненню вкладів в нашій країні не розповсюджуються на вклади суб'єктів господарювання, у результаті їх відмови здійснювати додаткові витрати отримуємо низький рівень функціонування систем попередження та управління фінансовими ризиками, які на сьогодні створені на більшості підприємств України;

- нерозвиненістю страхування вкладів економічних суб'єктів, які були залучені парабанківськими посередниками, враховуючи, що повернення таких вкладів не гарантується навіть державою, внаслідок непрозорості діяльності таких установ та небажанням страховиків приймати на себе підвищені ризики;

- небажання економічних суб'єктів нести додаткові витрати на послуги страхових компаній, оскільки у системі гарантування

вкладів основні внески до страхового фонду здійснюються комерційними банками, а не їх клієнтами [7].

Досить тісно взаємопов'язаними є невисокий ступінь довіри вкладників до депозитних установ, низька фінансова грамотність населення та асиметрія інформації, якою володіють учасники депозитних відносин.

Низький рівень фінансової грамотності населення призводить до формування неефективної моделі його фінансової поведінки, оскільки характеризується:

- неспроможністю вкладників обрати для себе оптимальний набір фінансових продуктів, які б задовольнили потреби споживача, враховуючи його спосіб життя, специфіку діяльності та фінансові очікування;

- нездатністю оцінити ризики від своєї діяльності на депозитному ринку;

- низьким рівнем довіри до депозитних установ, що провокує невисоку активність населення на депозитному ринку та небажання користуватися інноваційними фінансовими продуктами, які пропонують дані установи;

- рефлексивністю фінансової поведінки, що, зазвичай, має негативні наслідки для суб'єктів фінансових відносин, пов'язані з фінансовими втратами та погіршенням їх репутації. Вона призводить до непередбачуваної реакції на певні зміни у соціально-економічній чи політико-правовій сферах життя суспільства, що характеризується спонтанністю, необдуманістю, та нездатністю оцінити реальні ризики [6].

Низький рівень інформованості вкладників на ринку депозитних продуктів України провокує виникнення асиметрії інформації, якою володіють сторони депозитних відносин. Дослідження «ринку лимонів» Джорджем Акерлофом [9] можна спроектувати і на депозитний ринок у контексті необґрунтованих дій вкладників у зв'язку з недостатнім обсягом інформації щодо певного депозитного продукту. Недостатня поінформованість депонентів виникає через неповний обсяг даних, що банки надають стосовно своєї діяльності, особливо у розрізі ризик-менеджменту. Це призводить до підвищення рівня морального ризику та виникнення рефлексивних процесів на депозитному ринку, що можуть супроводжуватися панікою,

масовим достроковим вилученням депозитів та фінансовими втратами учасників депозитних відносин.

Моральний ризик на депозитному ринку притаманний як для вкладників, так і для депозитних установ. Що стосується депонентів, то загрози їх фінансовій безпеці можуть виникати внаслідок вибору депозитних установ при орієнтації лише на цінові фактори, тобто коли перевага віддається банку, що пропонує найбільший відсоток за вкладом, без врахування фінансових показників його діяльності. Це пов'язано з тим, що зазвичай, менш потужні банки встановлюють вищі відсотки за вкладами у порівнянні з більшими та потужнішими, тим самим забезпечуючи собі конкурентні переваги завдяки ціновим методам конкурентної боротьби. Проте, слід зауважити, що в такому випадку банк, направляючи свої зусилля на максимізацію прибутку, зазвичай проводитиме такі активні операції, яким притаманний дуже високий ступінь ризику, що, у свою чергу, спонукає до підвищення ризику неповернення вкладів. Останній ризик допомагає нівелювати система гарантування вкладів фізичних осіб, вплив якої на депозитний ринок, у сучасній її формі, дослідники оцінюють неоднозначно. Щодо юридичних осіб, які мають депозитні вклади у банківських установах, то для них моральний ризик виражається у виборі не досить надійного банку, у можливості неповернення вкладу у разі банкрутства банку, оскільки системою гарантування вкладів не передбачений захист депозитів юридичних осіб, що, у свою чергу, може мати для суб'єкта господарювання негативні наслідки у його фінансовій чи операційній діяльності [4].

Щодо структури депозитного портфеля, то депозитним установам варто враховувати неоднорідність клієнтської бази (юридичні та фізичні особи мають різні рівні фінансового забезпечення, різні потреби, мету зберігання та обсяг тимчасово вільних коштів) та намагатися оптимізувати структуру депозитів з врахуванням наступних особливостей. По-перше, для банку більш привабливими є строкові депозити як більш стійке та надійне джерело залучення коштів, однак зростання їх частки призводить до підвищення процентних витрат банку. В той же час, висока питома вага низькооплачуваних ресурсів, якими є

депозити до запитання, з одного боку сприяє підвищенню рівня рентабельності, а з іншого боку може призвести до зниження рівня ліквідності банку. Тому оптимальним співвідношенням між строковими депозитами та депозитами до запитання в ресурсній базі банку є 50:50.

Також поряд з аналізом структури депозитного портфеля, при визначенні оптимальності його складу, необхідно досліджувати збалансованість кредитно-депозитного портфелю (коефіцієнт збалансованості кредитно-депозитного портфелю, який визначається як співвідношення вартості кредитного портфелю до вартості депозитного портфелю, та має бути в межах $[1; 1,05]$) [1].

Серед загроз фінансовій безпеці депозитного ринку значне місце належить шахрайським діям суб'єктів фінансового ринку, які підривають довіру населення до цих інститутів, що призводить до того, що для населення пріоритетною залишається готівкова форма збереження заощаджень і, як наслідок, обумовлює його низьку активність на депозитному ринку. Низький рівень довіри, в свою чергу, стає причиною виникнення ще однієї проблеми функціонування фінансового ринку – кризи інвестицій, оскільки ті грошові кошти, які фізичні особи зберігають у формі готівки, фактично є вилученими з фінансово-економічної сфери, хоча могли б бути використані для кредитно-інвестиційної діяльності [5]. Досвід останніх років демонструє випадки неправомірних дій з боку деяких кредитних спілок, організацій у вигляді фінансових пірамід, хайп-фондів та ін., що призвели до фінансових втрат їх учасників.

Зазначимо, що кредитні спілки у сфері залучення депозитів є найбільш близькими до банківських установ, однак мають свою специфіку. Основною відмінністю в діяльності кредитної спілки є те, що дана організація фінансової взаємодопомоги функціонує на корпоративній неприбутковій основі і за мету має забезпечення соціального та фінансового захисту своїх членів шляхом залучення їхніх особистих фінансових ресурсів у вигляді заощаджень та їх подальшої трансформації у кредитні ресурси з метою взаємного кредитування. На території України у діяльності кредитних спілок відомі випадки неповернення коштів їх учасникам.

Слід зазначити, що довіра населення до депозитного ринку була сформована в умовах діяльності не лише банківських установ та кредитних спілок, але й різного виду фінансових пірамід, хайп-фондів та ін.

Фінансова піраміда – це шахрайський спосіб забезпечення доходу за рахунок постійного залучення грошей від нових учасників, що неминуче закінчується банкрутством і збитками для інвесторів, які вклали свої гроші останніми [8].

Хайп-фонд (HYIP — High Yield Investment Program) – це високодохідний інвестиційний фонд, що створений у відповідності до певної програми, зокрема пов'язаною з нерухомістю, соціальними проектами, інвестуванням у дорогоцінні метали, цінні папери тощо. Механізм дії такого виду шахрайського проекту полягає у тому, що високі проценти виплачуються до тих пір, поки число учасників розширяється. Тобто, фактично це є різновидом фінансової піраміди.

Ще одним різновидом фінансової піраміди є схема Понці (Ponzi Scheme), що передбачає виплату процентів раннім інвесторам за рахунок вкладів нових. Механізм її дії полягає у тому, що існує організатор в особі однієї людини, який отримує більшу частину вкладів, а інвестувати можуть не лише нові учасники, але й ті, хто став інвестором раніше, реінвестуючи отриманий дохід.

Нестабільність нормативно-правової бази, що регулює депозитні відносини має значний вплив на рівень довіри населення до депозитних установ. По-перше, це стосується можливих змін у законодавстві щодо «заморожування» видачі депозитів або введення певних обмежень на їх видачу (наприклад, для валютних депозитів їх повернення може здійснюватися не у валюті вкладу, а у гривні за курсом банку на день проведення операції, у деяких випадках таке обмеження діє лише для дострокового розірвання депозитного договору). По-друге, відсутнє законодавче регулювання депозитної діяльності кредитних спілок. По-третє, не відпрацьованим залишається механізм боротьби з шахрайською діяльністю небанківських організацій фінансового типу.

Негативні тенденції в демографічному розвитку та зменшення рівня доходу реальних та потенційних вкладників

також здійснює безпосередній вплив на фінансову безпеку депозитних установ, оскільки призводить до скорочення фінансового потенціалу населення.

Також безпосередньо на фінансову безпеку суб'єктів депозитного ринку впливають макроекономічні фактори, зокрема високий рівень інфляції, нестабільність на валютному ринку, можливі зміни в державній політиці щодо розвитку банківської сфери, що не повністю відповідають сучасним реаліям, політична нестабільність в країні, наявність воєнних дій та ін.

Таким чином, враховуючи результати проведеного дослідження, на нашу думку, варто запропонувати ряд заходів щодо зменшення або, в деяких випадках, уникнення негативного впливу наведених дестабілізуючих факторів на депозитний ринок України. Зокрема:

1) удосконалити нормативно-правову базу, що регулює депозитні відносини у банківській та небанківській сферах, посилити та законодавчо закріпити заходи боротьби з шахрайськими схемами установ та організацій фінансового типу;

2) розробити ефективний і доступний механізм врегулювання спорів між надавачами та споживачами фінансових послуг і механізм захисту споживачів від ризиків, пов'язаних з отриманням фінансових послуг;

3) депозитним установам забезпечити повноту та прозорість надання інформації вкладникам щодо їх фінансового стану і механізмів проведення депозитних операцій;

4) розвивати мережу філій депозитних установ та забезпечити їх зручне розташування в певних регіонах та місцевостях, щоб потенційні депоненти мали можливість зручного доступу до депозитної установи з мінімальними затратами часу та коштів;

5) в депозитних установах посилити діяльність системи ризик-менеджменту банку особливо з позицій дослідження структури кредитно-депозитного портфелю банку;

6) депозитним установам розширювати спектр надання депозитних послуг та асортимент депозитних продуктів,

забезпечити рекламні заходи щодо їх пропагування серед населення.

Отже, вирішення зазначених проблем дозволить збільшити прозорість функціонування депозитного ринку України, сприятиме підвищенню рівня довіри вкладників до діяльності депозитних установ та забезпечить нарощення обсягів фінансових ресурсів, що акумульовані ними, з метою перетворення їх у кредитний та інвестиційний ресурси для модернізації національного господарства, а отже дасть змогу посилити фінансову безпеку як окремих суб'єктів так і депозитного ринку в цілому.

Список літератури:

1. Висоцька Л. Особливості проведення статистичного моніторингу ліквідності банківської системи України / Л. Висоцька // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка, 2009. - № 112. – С. 48-52.

2. Закон України „Про страхування” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>

3. Наказ Міністерства економіки України Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basejw/ua-qmtipe/index.htm>

4. Прокопенко О.О. Моральний ризик на депозитному ринку України та шляхи його мінімізації / О.О. Прокопенко // Розвиток національної економіки: методологія та практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 квітня 2014 року).- м. Івано-Франківськ. – Тернопіль: Крок, 2014.- С. 150-151.

5. Прокопенко О.О. Проблеми функціонування депозитного ринку України / О.О. Прокопенко // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 28-29 березня 2014 р.). У 3-х частинах. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 1. – С. 57-60.

6. Прокопенко О.О. Фінансова грамотність населення як фактор його активізації на фінансовому ринку України / О.О.

Прокопенко // Фінансові аспекти розвитку економіки: теорія, методологія, практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 28-29 березня 2014 року). У 3-х частинах. – Л.: Львівська економічна фундація, 2014. – Ч.1. – С. 38-39.

7. Роль системи страхування вкладів у зміцненні довіри до діяльності банківських установ в Україні / М.В. Дубина, О.О. Прокопенко // Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації : матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Буковинського державного фінансово-економічного ун-ту, 15 жовтня 2014 р. / Буковинський державний фінансово-економічний ун-т [та ін.] ; [голов. ред. Прядко В. В.]. – Чернівці : Технодрук, 2014. – С. 238-241.

8. Фінансова грамотність: словник основних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uarp.org/ua/news/1364505442>

9. George A. Akerlof. The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism / Akerlof G. // The Quarterly Journal of Economics, 1970. - # 84. - pp. 488-500.

РОЗДІЛ 4
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ФІНАНСОВОГО
РИНКУ

Кравчук Г.В., д.е.н., профессор кафедри фінансів
Бурденко І.М., к.е.н., доцент,
ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного
банку України»

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Деривативи мають довготривалу історію як фінансові інструменти для страхування ризику (хеджування) та передачі ризику (спекуляції). Застосування даних інструментів забезпечує переваги для фінансових установ, нефінансових компаній та інших учасників ринку при управлінні ризиком і ліквідністю цих суб'єктів господарювання. Темпи зростання даних ринків вказують на необхідність посилення управління ризиками як для компаній реальної економіки, так і фінансових установ.

З точки зору можливості виникнення системних ризиків слід уважніше підійти до структурних дефіцитів інфраструктури фінансового ринку, зокрема позабіржових похідних фінансових інструментів (далі – ПФІ). Даний ринок має складну і непрозору природу і відповідно занижену здатність учасників та регуляторів ринку мати чітке уявлення про обсяг операцій на цьому ринку, надмірні ризикові позиції та вплив ризику, який він провокує.

Отже, усе це вимагає вжиття ефективних заходів щодо зниження ризиків контрагентів, які стосуються угод з позабіржовими ПФІ, підвищення прозорості цього ринку і посилення його підконтрольності державним регуляторам.

Вивченням проблем та перспектив розвитку інфраструктури ринку похідних фінансових інструментів України, а саме діяльності бірж та центральної клірингової установи присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме В.А. Галанова, А.Н. Буренін, С.М. Еш, М.В.Кузнецова, Л.О. Примостка, О.М. Сохацька, А. Фельдман, Дж. Кейнс, Р.Колб, Р. Мертон, Дж. Халл, Дж. Хікс, В. Шарп.

Метою даного дослідження є визначення ролі основних інфраструктурних інститутів – біржі та центральної клірингової установи, у системі заходів реформування ринку похідних фінансових інструментів в Україні.

Основні міжнародні вимоги до реформи ринку ПФІ стосуються:

- стандартизації найбільш ризикових ПФІ;
- укладання угод з такими стандартизованими ПФІ виключно через біржі або електронні торгові платформи;
- проведення клірингу операцій з позабіржовими ПФІ через центрального контрагента;
- надання обов'язкової звітності за операціями з усіма позабіржовими деривативами в спеціальні інфраструктурні організації - торгові репозитарії [1];
- застосування підвищених вимог до капіталу для учасників ринку за позабіржовими ПФІ, за якими централізований кліринг не здійснюється.

Основну роль у підвищенні стійкості ринку ПФІ належить саме біржам і кліринговим компаніям. Розглянемо, яким чином біржі і клірингові компанії сприяють вирішенню ключових проблем ринку ПФІ, зокрема вимог щодо зміцнення пруденційного нагляду; поліпшення управління ризиками, підвищення транспарентності ринку ПФІ, сприяння цілісності ринку та захисту ринку від зловживань, запобігання системному ризику, зміцнення міжнародного співробітництва.

Вимога щодо зміцнення пруденційного нагляду. Пруденційний нагляд за фінансовими інститутами, спрямований на зниження ризику неплатоспроможності фінансової установи, що призводить до втрат для своїх клієнтів і нестабільності фінансовій системі. Для того, щоб адекватно контролювати платоспроможність фінансових інститутів регуляторам слід здійснювати огляд і посилити контроль позабіржових транзакцій, зокрема, розмір і концентрацію позицій за ПФІ. Частково цього можна досягнути регуляторам, що мають доступ до ринкової книги позабіржових похідних інструментів де відображається вся інформація за угодами, укладеними на ринку, і результатами позицій і впливу. Це найбільш ефективно

здійснюється за допомогою централізованого інституту, який є відсутнім у вітчизняній практиці (у міжнародній практиці це здійснюють центральний контрагент – клірингова компанія), який управляє даними з функцією звітності для відповідних регулюючих органів – це невід’ємна частина процесу клірингу та розрахунків.

На сьогодні, через відсутність в Україні такого фінансового інституту, частково ці функції для біржових і позабіржових контрактів з ПФІ може здійснювати НКЦПФР.

Проте як свідчить світовий досвід в даний час біржі і центральний контрагент здійснюють нормативний та оперативний нагляд за діяльністю учасників ринку ПФІ, у тому числі з характеристикою і рекомендаціями до капіталу та доречності членства, застави і маржинальних вимог та ліміту позицій – всі елементи, які пов’язані з пруденційним наглядом за ринками ПФІ (біржового та позабіржового).

Вимога поліпшення управління ризиками. Дану вимогу можна розкласти на три складові:

- а) управління ризиками ліквідності ринку;
- б) управління операційними ризиками;
- в) управління ризиками контрагента.

Управління ризиками ліквідності ринку. Ризик ліквідності ринку полягає в тому, що учасник не зможе негайно увійти або вийти з позиції за справедливою ціною. Цей ризик знижується, якщо угоди з ПФІ розміщені і виконані на організованому ринку. Торгівля на організованій біржі має значні переваги для формування ліквідності ринку, яка полягає у можливості усім учасникам отримати перед-торгову інформацію про кількість заявок і ціни на них, що дозволить їм швидко зорієнтуватися та прийняти рішення щодо здійснення операції з ПФІ.

Крім того, у світовій практиці розповсюджений інститут маркет-мейкерів, який є постачальником ліквідності. Маркет-мейкери повинні підтримувати безперервний двостороннє котирування (на купівлю та продаж) у межах певного спреда. У вітчизняній практиці відсутні маркет-мейкери, що негативно впливає на ліквідність ринку ПФІ та прозорість операцій на ньому, а іноді повним невиконанням чи неможливістю погашення зобов’язань за ПФІ.

Зауважимо, що під час світової фінансової кризи постраждала ліквідність ринку ПФІ, але функціонування бірж, які забезпечили достатньо високий рівень прозорості, дозволило впорядкувати торгівлю на ринку.

Управління операційним ризиком. Базельський комітет з банківського нагляду визначає операційний ризик як: «ризик збитку в результаті неадекватних або помилкових внутрішніх процесів, дій співробітників і систем або зовнішніх подій» [2, с. 394]. У контексті ринків ПФІ, це включає в себе ризик невиконання зобов'язань в будь-який момент під час процесу торгівлі. Ці збої можуть виникнути в результаті неповної документації та недостатніх чи неефективних внутрішніх процесів або контролю.

Біржова торгівля, у поєднанні з централізованими кліринговими установами (далі – ЦКУ), має значні переваги: наскрізна безперервна обробка операцій, інформації тощо, що значно знижує операційні ризики. Заявки вводяться в книгу заявок, торги відбуваються, звіти про виконання передаються учасникам торгів і до централізованої клірингової установи для клірингу та розрахунків. Весь робочий процес автоматизований, ефективний і аудіюємий.

Централізована клірингова установа може запропонувати деякі з цих переваг позабіржовому ринку, починаючи з підтвердження угод і до клірингу та розрахунків. Урегульований характер централізованого клірингу передбачає суворий контроль і вимоги аудиту, гарантуючи, що операційні процеси і системи відповідають передовій практиці. Дана модель обробки даних відповідає вимогам Базельського комітету, які передбачають контроль за нормативами до капіталу та здійснювати оцінку операційного ризику.

Управління ризиком контрагента. Ризик контрагента є «ризик того, що сторона, з ким ви маєте справу не виконуватиме свої зобов'язання (поставки, оплату тощо) і що ви будете нести збитки в результаті цих операцій» [3]. Це може бути результатом кількох факторів: фінансова нестабільність контрагента, правова невизначеність або неможливість виконання контракту.

Досвід світової фінансової кризи 2008-2010 рр. вказує на необхідність фундаментальних змін в управлінні ризиком контрагента в операціях саме з позабіржовими ПФІ. Зосередження невиконаних позицій з ПФІ як покупцем, так і продавцем через центрального контрагента може зменшити ризик контрагента, що робить всю фінансову систему безпечнішою [4]. ЦКУ забезпечує підвищення ефективності управління ризиками у вигляді багатостороннього взаємозаліку позицій, маркування позиції до ринкових цін, а також управління початковою і варіаційною маржею. Вимоги до застави, які існують у ЦКУ гарантують, що величина ринкових позицій контрагента не перевищує його фінансових можливостей.

Що стосується ризику дефолту, ЦКУ знижує ризики, пов'язані з двосторонніми контрактами. ЦКУ є гарантом всіх угод, що здійснюються на біржі, і захищає своїх членів або учасників від кредитного ризику контрагента.

Підвищення прозорості ринку ПФІ. Прозорість є важливим поняттям для фінансового ринку та ринку ПФІ зокрема. Організовані біржі та ЦКУ дозволяють забезпечити два типи прозорості: передторгова (прозорість процесу ціноутворення) і нормативна або пост-торгова (прозорість вартості, обсягів і концентрації діяльності).

Прозорість ринку ПФІ значною мірою сприяє ефективному ціноутворенню на організованих біржах через доступність до передторгової інформації про ціни на ПФІ. Це має важливе значення для оцінки впливу і ризику за угодами з ПФІ для окремих учасників і ринку в цілому.

Нормативна або пост-торгова прозорість передбачає доступ до пост-торговельної інформації як для біржового, так і позабіржового ринків. Це дозволить забезпечити регуляторів інформацією про угоди на позабіржовому ринку ПФІ для того, щоб встановити обсяг діяльності, розмір ринків і позицій, і концентрацію впливу.

Сприяння цілісності ринку та захисту ринку від зловживань. Організовані ринки регулюються правилами, які встановлені публічно та прозоро у відповідності з законами і правилами їх функціонування. Ринкові правила також встановлюються і

саморегульвними організаціями (далі – СРО), які здійснюють нагляд за поведінкою на ринку та сприяють цілісності ринку. Біржі здійснюють спостереження за торгівлею та інфраструктурою для виявлення і розслідування можливих зловживань на ринку.

Запобігання системному ризику. Системний ризик може бути визначений як ризик в результаті взаємозв'язку або взаємозалежності між фінансовим установи або іншими учасниками, який передбачає, що вихід з ладу одного об'єкта може призвести до відмови інших осіб і, у свою чергу, до провалу або краху фінансової системи або ринку в цілому [3]. Торги на регульованому фондовому ринку та через ЦКУ може бути важливим фактором зниження системного ризику. ЦКУ допомагає ізолювати інших учасників від негативних наслідків невиконання угод з ПФІ, тим самим запобігаючи виникнення системного ризику. У випадку невиконання учасником клірингу своїх зобов'язань, ЦКУ має прозорі, надійні процедури управління такими зобов'язаннями своїх клірингових членів, в тому числі через фонди та інструменти ліквідності. Це досягається шляхом реалізація стандартної моделі оплати, яка стимулює учасників ринку дотримуватися дисципліни виконання своїх зобов'язань, та застосування процедур управління ризиками, а також підтримує фінансову систему в періоди фінансових труднощів.

Біржі також відіграють важливу роль в управлінні системним ризиком: біржі в змозі здійснювати регулювання динамікою цін в періоди системного збою під час ринкових криз. Нарешті, біржі і ЦКУ підтримують обширну систему гарантій, процеси резервування і відновлення для забезпечення впорядкованого потоку ринкових угод в періоди фінансових та/або катастрофічних подій і сильної нестабільності [3].

Запобігання системного ризику повинно стати одним з найважливіших завдань пруденційного регулювання, а також системи національних регуляторів, що є необхідною умовою стабільності та безпеки української економіки. Тому особливо важливо в сучасних економічних умовах, щоб учасники ринку ПФІ, інфраструктурні інститути управляли ризиками та здійснювали свої операції згідно з національними правилами, і

щоб національні регулятори мали безперешкодний доступ до інформації про діяльність та операції з ПФІ бірж і інших інфраструктурних установ.

Зміцнення міжнародного співробітництва. Безумовно сучасний ринок позабіржових ПФІ має глобальний характер, розширюється його географія та відбувається зростання його загального розміру. При цьому важливо, щоб правила доступу на ринок учасників з різних регіонів задовольняли пруденційні вимоги, сприяли клірингу через ЦКУ і сприяли розвитку взаємодії між регіональними учасниками та міжнародними контрагентами. Це може бути досягнуто шляхом розробки зрозумілих та єдиних правил ЦКУ. Здійснення операцій з ПФІ через ЦКУ забезпечило б учасників ринку можливістю торгувати на глобальній основі, з глобальними контрагентами, але з можливістю вибору ЦКУ на національному рівні.

Розвиток взаємодії різних ЦКУ має переваги для міжнародного фінансового ринку, так як наявність кількох ЦКУ буде сприяти розвитку конкуренції в цій галузі, а також дозволить знизити ризик надмірної концентрації діяльності одного клірингового центру. Кожен системно значущий ЦКУ буде мати преференції від додаткового захисту ліквідності центральним банком певного регіону. Крім того, кілька ЦКУ дозволять обмежити ризик «занадто великі, щоб збанкрутувати» і дозволяють більш надійно управляти системними ризиками на глобальній основі [3].

Крім того, національні ЦКУ з міжнародними взаємозв'язками можуть мати значні переваги:

- національні органи регулювання матимуть більшу прозорий вплив на внутрішніх учасників ринку;
- вітчизняні учасники ринку будуть мати доступ до міжнародних торгових систем та контрагентів через взаємопов'язану систему ЦКУ. Це дозволить збільшити їх торговельні можливості і значно скоротити кредитні та юридичні ризики, пов'язані з транскордонними операціями;
- ефективне використання як внутрішнього, так і міжнародного капіталу і застави. При цьому транзакційні витрати будуть відносно низькими.

Міжнародне співробітництво та координація в сфері регулювання ринку ПФІ також має важливе значення для мінімізації ризику регулятивного арбітражу, через уніфікацію вимог регулятивних та наглядових органів у різних країнах. Крім того, важливо, щоб застосовувалися єдині вимоги до капіталу і правил бухгалтерського обліку, пов'язаних з угодами з ПФІ.

Ми переконані, що регулятивні норми біржового ринку ПФІ та існування централізованих клірингових компаній можуть забезпечити потреби позабіржового ринку ПФІ через застосування інституційних нормативних вимог для задоволення складних і різноманітних бізнес-потреб своїх учасників.

Які позитивні наслідки таких заходів для біржового та позабіржового ринків ПФІ? Їх можна згрупувати за такими основними переважними функціями: торгівля ПФІ, кліринг, репозитарій даних, регулювання ринку.

1. Торгівля ПФІ. Біржа отримує і забезпечує поєднання заявок від декількох учасників. Загальний набір правил торгівлі, якими керуються при введенні заявок і поєднанні їх, для всіх учасників є єдиними і здійснюються через централізовану книгу заявок. Торгова функція забезпечує високий рівень стандартизації за параметрами контрактів, контрактами за базовими активами, розмір контракту, і конкретний строк погашення. Крім того, тільки на біржі є можливість отримати інформацію про ціни відкриття, обсяг відкритих позицій, що забезпечує певний рівень перед-торгової та після-торгової транспарентності, ліквідності ринку та його ефективність.

2. Кліринг. Центральний контрагент – клірингова компанія – отримує дані про торгівлю і організовує кліринг та розрахунки між учасниками торгів або через відкриту пропозицію або передачу прав за зобов'язаннями (при цьому центральний контрагент стає контрагентом за кожною угодою: покупцем – для кожного продавця, і продавцем – для кожного покупця). При цьому методи управління ризиками та процедури, що використовуються центральним контрагентом можуть значно знизити ризик двосторонніх угод.

3. Репозитарій даних. Дану функцію може виконувати Центральний контрагент – клірингова компанія або окремий централізований інститут, який здійснює функцію накопичення інформації про торгівлю, обліку всіх угод та відкритих позицій. Дана функція дозволяє отримувати вільний доступ як регулюючим органам, так і іншим учасникам ринку ПФІ.

4. Регулювання. Сутність даної функції полягає у регулюванні й контролю всіх інших функцій біржі і центрального контрагента, які здійснюються або саморегулювальною організацією (СРО) або департаментом регулювання через участь в саморегулювальній діяльності. Діяльність біржі і центрального контрагента регулюються певними правилами та нормами. Ці правила забезпечуються СРО, які підтримують прозорість, достовірність та цілісність ринку за допомогою ринкових спостережень, аналізу, регулярних оглядів учасників, їх ліцензій, затвердження учасників і їх уповноважених осіб, розслідування і дисциплінарні процедури при порушень правил.

Функціонування бірж і створення централізованих клірингових установ та виконання ними основних функцій: торгівля ПФІ, кліринг, репозитарій даних, регулювання ринку, дозволить узгодити завдання і цілі, які ставляться міжнародними організаціями, а саме: зміцнення пруденційного нагляду, покращення управління ризиками, підвищення прозорості (транспарентності), сприяння цілісності ринку, захист від зловживань на ринку, зниження системних ризиків, зміцнення міжнародного співробітництва (табл. 1).

Ключові заходи реформування інфраструктури вітчизняного ринку ПФІ, які дозволять забезпечити виконання умов G20 та потреби учасників ринку ПФІ полягають:

– у визначенні ринкових характеристик і ознак, які дозволять класифікувати похідні інструменти, з якими необхідно здійснювати операції тільки на організованій біржі, через центрального клірингового контрагента, і звітність за якими підлягає відображенню в депозитарії;

Таблиця 1

Узгодження міжнародних вимог щодо функціонування ринку ПФІ із функціями бірж і централізованих клірингових установ

Функції групи	Торгівля ПФІ	Кліринг	Репозитарій даних,	Регулювання ринку
Вимоги G20				
Зміцнення пруденційного нагляду		+	+	+
Покращення управління ризиками	+	+		+
Підвищення прозорості (транспарентності)	+	+	+	+
Сприяння цілісності ринку	+	+		+
Захист від зловживань на ринку	+			+
Зниження системних ризиків		+	+	
Зміцнення міжнародного співробітництва		+		+

Джерело: складено авторами на підставі [3, 5].

– вітчизняні заходи щодо регулювання як біржового, так і позабіржового ринку ПФІ повинні узгоджуватися з міжнародними вимогами для забезпечення відповідного рівня регулювання між національними та світовим ринками ПФІ й запобігання регулятивного арбітражу;

– національні правила та вимоги до капіталу й бухгалтерського обліку необхідно привести у відповідність вимогам до капіталу і міжнародних стандартів фінансової звітності.

Список літератури:

1. Соловьев П. Новый этап развития внебиржевого рынка деривативов: необходимость или обязанность [Электронный ресурс] / Павел Соловьев // Развитие рынка. – 2012. – № 4 (110). – С. 12-16. – Режим доступа : https://www.nsd.ru/common/img/uploaded/files/depo/110/12-16_solovyov.pdf

2. Harris L. Trading and Exchanges: Market Microstructure for Practitioners / Larry Harris // New York : Oxford University Press, USA, 2003. - 643 pages.

3. TMX. Transparency, Market Integrity & Risk Management: The Role of the Regulated Exchange [Electronic resource] – Access mode : <http://www.tmx.com/en/pdf/RoleOfRegulatedExchange.pdf>

4. Cecchetti, S.G., J. Gyntelberg, and M. Hollanders (2009), “Central Counterparties for Over the Counter Derivatives,” BIS Quarterly Review, September, pp.45-58 http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0909f.pdf

5. Шелепов А.В. Новые инструменты глобального регулирования в небанковском сегменте финансового сектора мировой экономики / А.В. Шелепов // Вестник международных организаций. – 2011. – № 4 (35). – С. 40-60.

Ільчук В.П., д.е.н., професор кафедри фінансів
Гавриленко Н.І., к.т.н., доцент кафедри фінансів

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ІРО

Інвестиції є невід’ємною складовою сучасної економіки. Як відомо, економічне зростання багато в чому залежить від успішного розвитку інвестиційної діяльності, що здійснюється за рахунок інвестиційних ресурсів. Обмеженість інвестиційних ресурсів звужує можливість розвитку усіх суб’єктів господарської діяльності, підвищує ризики, тому пошук шляхів мобілізації фінансових ресурсів для інвестування у виробниче підприємство є сьогодні найважливішим завданням.

На шляху розвитку багатьох компаній настає етап, на якому подальше розширення бізнесу за рахунок власних коштів стає неможливим, а обсяги залучених банківських кредитів виявляються недостатніми. Саме в таких ситуаціях найчастіше постає питання залучення капіталу на фондовому ринку, у тому числі через проведення первинного публічного розміщення акцій. У деяких випадках розміщення акцій може розглядатися компаніями як єдиний спосіб залучення довгострокових інвестицій. До облігаційних позик вдаються великі та широко відомі на ринку компанії. Для невеликих але перспективних фірм традиційне облігаційне запозичення неможливе.

Інтерес компанії у проведенні публічного розміщення полягає у можливості залучати значні за обсягами інвестиції. Масові публічні розміщення стимулюють економічне зростання країни підвищують рівень фінансово-економічної безпеки, сприяють притоку капіталу у переробні та наукоємні галузі промисловості, забезпечують розвиток нанотехнологій тощо. Вони також є важливим засобом поступального розвитку фондового ринку, підвищення його ліквідності й капіталізації, розширення спектру інструментів фондового ринку.

Первинне публічне розміщення (Initial Public Offering - IPO) – це один із способів фінансування підприємства: компанія отримує капітал в результаті публічного розміщення своїх акцій на фондовій біржі. Це публічна пропозиція інвесторам стати

акціонерами компанії. Компанія прагне продати пакет своїх акцій (як правило, невеличкий, близький до блокуючого) інвесторам на біржі як з метою одержати фінансове вливання для розвитку, так і для того, щоб за котируваннями акцій на біржі визначити свою капіталізацію чи реальну ринкову вартість. Ще одна мета – підвищити свій інвестиційний рейтинг, щоб одержати доступ до інших недорогих джерел фінансування.

Таким чином, IPO – це сукупність операцій з приводу розміщення акцій основного та/або додаткового випуску серед необмеженого кола інституційних та приватних інвесторів шляхом відкритої підписки на організованому ринку, з метою формування оптимальної структури капіталу акціонерного товариства, забезпечення його фінансової стійкості та підвищення капіталізації, зниження ризиків та підвищення рівня фінансово-економічної безпеки.

Детально розглянувши процес проведення IPO вітчизняними виробничими підприємствами, можна виявити такі переваги цього інструменту залучення акціонерного капіталу:

1. Залучення значних фінансових ресурсів на довготерміновій основі. Фондовий ринок має бути акумулятором капіталу, здатним задовольнити будь-які потреби підприємства в грошових коштах. До того ж він має значно ширший набір фінансових інструментів, які відповідають цілям і завданням емітента. Природно, що можливість залучення значних грошових коштів, не лімітованих за часом їх використання, є для підприємства найпривабливішою перевагою застосування IPO. При цьому грамотний підхід до використання можливостей фондового ринку дозволяє підприємствам дозовано залучати фінансові ресурси, тобто регулювати обсяг залучення коштів шляхом розміщення на ринку своїх акцій, знизити рівень фінансових ризиків.

2. Об'єктивне оцінювання вартості підприємства. Оцінювання ринкової вартості і підвищення капіталізації є особливо актуальним для вітчизняного бізнесу, оскільки більшість національних підприємств мають занижену капіталізацію. IPO зможе підвищити рейтинг українських підприємств, відкрити доступ до дешевших фінансових

ресурсів, сприяти переходу на якісніший ступінь свого розвитку.

3. Забезпечення підвищеної ліквідності акцій підприємства. Активна торгівля власними акціями, особливо на зарубіжних майданчиках, дозволяє підприємству використовувати їх як запоруку для отримання боргового фінансування, купівлі акцій інших гравців ринку за допомогою злиття і поглинань (оплата частини коштів акціями підприємства), заохочення середнього і вищого менеджменту (так звані опціонні програми) тощо .

4. Відсутність боргового тягара. Великою перевагою IPO є не борговий характер фінансування, що дозволяє залучати значні кошти, не створюючи додаткового боргового навантаження на підприємство. Ця обставина робить привабливим процес залучення інвестицій і дозволяє використовувати IPO для збалансування власних і позикових коштів у підприємства.

5. Підвищення кредитного рейтингу та престижу підприємства. Високий публічний статус дає підприємству безперечні

переваги в налагодженні комерційних стосунків з потенційними контрагентами, оскільки підприємство, чії акції котируються на відкритому фондовому ринку, є надійним діловим партнером.

Основними причинами які стримують розвиток операцій IPO на вітчизняному ринку цінних паперів, підвищують рівень ризику та стимулюють вихід вітчизняних емітентів на зарубіжні фондові майданчики є недостатність довгострокових фінансових ресурсів у національних інституційних інвесторів; складнощі об'єктивного ціноутворення в цій сфері у зв'язку із недостатньою ліквідністю, надмірними диспропорціями між показниками фінансового розвитку емітентів і динамікою біржової ціни; низька активність українських фондових бірж взагалі та міжнародних інвесторів зокрема, у зв'язку з непрозорим регулюванням обігу цінних паперів та валютного регулювання в Україні; неузгодженість правового регулювання операцій IPO з міжнародними стандартами, в тому числі в частині інформаційного забезпечення; глобалізація й консолідація світових фінансових ринків, що концентрують попит та пропозицію фінансових ресурсів.

Процес IPO потребує багатьох структурних, управлінських, а головне культурних змін бізнесу. Репутація компанії, прозорість її фінансової й управлінської системи – необхідні умови будь-якого успішного IPO. Щоб вийти на фондовий ринок, компанія повинна змінити систему корпоративного управління, включно з фінансовою та управлінською звітністю.

Серйозними перешкодами для здійснення IPO можуть стати:

- висока вартість лістингу;
- можлива нестабільність цін на акції.

Крім того, нинішнє законодавство не дозволяє компаніям виходити на міжнародні ринки під українським прапором. Для української юридичної особи акції повинні випускатися в національній валюті. Також українська компанія не може випускати понад 25% акцій за кордоном. У таких умовах доводиться шукати іноземний "дах" для IPO, що серйозно подовжує тривалість і знижує ефективність процесу, підвищує ризики. Для того, щоб реалізувати весь потенціал бізнесу компанії і виконати всі взяті до первинного публічного розміщення зобов'язання, необхідно мати чітке уявлення про нові умови діяльності, серед яких є не тільки можливості але й ризики (рис. 1).

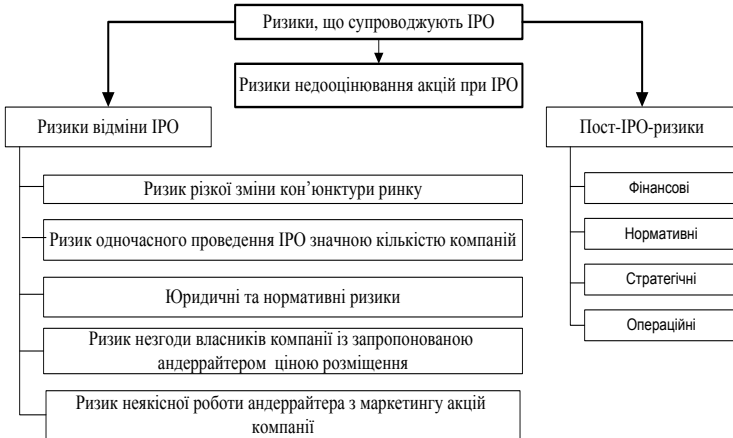


Рис. 1. Ризики, що супроводжують проведення IPO

Вчасно виявлені ризики при ефективному управлінні ними можуть сприяти розвитку бізнесу, його стабільності, прогнозованості, з чіткою системою прийняття управлінських рішень. Це в свою чергу зацікавить інвесторів та дасть додатковий імпульс для подальшого розвитку компанії.

З метою зниження ризиків і підвищення ефективності IPO підприємствам України варто враховувати негативний вплив на їх можливість залучати ресурси шляхом проведення IPO таких факторів, як:

- недостатній рівень компетентності та непослідовність дій влади;
- невідповідність норм чинного законодавства міжнародним нормам і низький рівень його дотримання;
- високий рівень корупції;
- недостатній рівень інфраструктури, корпоративного управління та судової системи.

Ці фактори підвищують ризик інвестування в Україну та дестимулюють іноземних інвесторів, знижуючи рівень фінансово-економічної безпеки на мікро - та макрорівні.

Законодавство України щодо розміщення цінних паперів за межами країни не відповідає світовим вимогам і знижує привабливість залучення ресурсів з використанням IPO.

З метою формування дієвого механізму здійснення процесу IPO необхідною є формалізація впливу зазначених факторів та розроблення алгоритму урахування їх впливу на етапі прийняття рішення про участь в IPO.

З метою удосконалення механізму IPO українських емітентів та забезпечення інвестиційної безпеки в системі IPO на макрорівні пропонується:

а) консолідація біржової, розрахунково-депозитарної, клірингової, реєстраторської інфраструктури ринку цінних паперів;

б) встановлення вимог вільного обігу акцій на рівні не менше 25% та введення в дію електронної клірингової системи в рамках роботи системи електронних платежів;

в) спрощення процедури IPO шляхом внесення змін до документів, що регулюють порядок функціонування фондових

бірж, формування звітності учасниками фондового ринку, депозитарного обліку та розрахунків за цінними паперами;

г) встановлення вимог до форм звітності для відображення обігу цінних паперів іноземних емітентів;

д) державні гарантії інвесторам, страхування ризиків інвесторів;

е) введення заохочувальних тарифів для емісійного номінального рахунку в реєстрі, який відкривається розрахунковим депозитарієм; запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Другий напрям у сфері регулювання ринку цінних паперів України з метою підвищення ефективності IPO передбачає реалізацію сформованої системи заходів щодо доступу акцій іноземних емітентів, активи яких розташовані в Україні, на вітчизняний ринок цінних паперів шляхом:

– встановлення прямих кореспондентських відносин центрального депозитарію України з міжнародними депозитаріями;

– створення центрального реєстратора (державної або напівдержавної структури, куди передаються реєстри найбільших акціонерних товариств);

– використання організаційних можливостей Всесвітньої федерації бірж для реалізації функцій контролю за обігом цінних паперів іноземних емітентів на кількох біржах одночасно;

– спрощення процедури отримання валютної ліцензії, резиденту;

– запуску інформаційного порталу щодо результатів торгів цінним паперами іноземних емітентів на міжнародних фондових біржах;

– врегулювання питання щодо оподаткування витрат на купівлю цінних паперів іноземних емітентів, пов'язаних з волатильністю цін на такі цінні папери;

– спрощення процедури зарахування нерезидентом коштів на інвестиційний рахунок емітента.

Всі зазначені напрями удосконалення механізму IPO наведені в табл. 1. Реалізація запропонованих заходів у

сукупності дозволить сформувати науково-методичне підґрунтя для забезпечення первинного публічного розміщення акцій в Україні знизити ризику та підвищити рівень інвестиційної безпеки в системі IPO.

Таблиця 1

Напрями підвищення рівня інвестиційної безпеки в системі IPO

Ієрархія цілей IPO	Напрями удосконалення механізму IPO (критерії успіху IPO)
1	2
3 позиції ринку	
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення капіталізації та ліквідності національного фондового ринку; – макро-економічне зростання ; – розвиненість біржового ринку згідно міжнародних стандартів; – можливість залучення довгострокових інвестиційних ресурсів; – можливість доступу українських інвесторів до фінансових інструментів іноземних емітентів. 	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння розвитку потужних національних інституційних інвесторів; – консолідація біржової, розрахунково- депозитарної, клірингової, ресстраторської інфраструктури ринку цінних паперів; – введення в дію електронної клірингової системи в рамках роботи системи електронних платежів; – спрощення процедури IPO шляхом внесення змін до документів, що регулюють порядок функціонування фондових бірж, формування звітності учасниками фондового ринку, депозитарного обліку та розрахунків за цінними паперами; – державні гарантії інвесторам, страхування

Продовження таблиці 1

1	2
3 позиції ринку	
	ризиків інвесторів, введення заохочувальних тарифів для емісійного номінального рахунку в реєстрі, який відкривається розрахунковим депозитарієм.
3 позиції емітента	
<p>– забезпечення капіталізації підприємства, достатньої для реалізації його стратегічних планів та покращення конкурентних позицій та можливість отримання додаткового емісійного доходу у випадку зростання курсової ціни акцій ;</p> <p>– створення сприятливих умов для подальших залучень інвестицій за рахунок отримання статусу публічної компанії (зменшення вартості кредитних ресурсів, оскільки ризик кредитування публічних підприємств менший, ніж закритих приватних);</p> <p>– формування позитивного інформаційного поля навколо емітента та підвищення іміджу;</p> <p>посилення економічної безпеки власників підприємства у разі проведення IPO на</p>	<p>– взаємодія з біржею після розміщення цінних паперів та при SPO (повторному розміщення) ;</p> <p>– аналіз руху котирувань з метою підвищення ліквідності;</p> <p>– усунення асиметрії інформації, що призводить до недооцінки цінних паперів;</p> <p>– відповідність обсягів залучених інвестицій запланованим очікуванням;</p> <p>– збереження інтересу до компанії, в тому числі, і за рахунок PR;</p> <p>– аналіз середньозваженої вартості капіталу до і після розміщення цінних паперів (в динаміці – зниження);</p> <p>– аналіз успішності міжнародних ринків цінних паперів та ринків IPO.</p>

Закінчення таблиці 1

1	2
3 позиції емітента	
міжнародних ринках за рахунок переведення в міжнародну площину адміністративних, політичних ризиків країни.	

3 позиції компанії IPO – це перш за все, інструмент її росту і він повинен використовуватися в тому випадку, коли більш дешеві інструменти залучення коштів (наприклад, залучення довгострокового фінансування) нею вже випробувані. Розглянемо більш детально систему оцінки ефективності IPO, застосування якої значно знизить ризики даного процесу на мікрорівні.

Як один з критеріїв ефективності IPO слід використовувати показник середньозваженої вартості капіталу (weighted average cost of capital, WACC). Це означає, що публічне розміщення акцій для компанії буде економічно виправдано, тільки якщо в середньостроковій перспективі вартість залучених інвестицій буде нижчою або рівною середньозваженій вартості капіталу компанії до проведення IPO.

Для того, щоб кількісно обґрунтувати необхідність проведення публічного розміщення акцій, необхідно:

- визначити середньозважену вартість капіталу компанії до IPO;
- розрахувати вартість залучення публічного капіталу;
- порівняти середню вартість залучення публічного капіталу і середньозважену вартість капіталу компанії
- Розглянемо перераховані етапи економічного обґрунтування ефективності публічного розміщення акцій докладніше.

1. Визначення середньозваженої вартості капіталу компанії. Розрахунок середньозваженої вартості капіталу (WACC) компанії може бути виконаний за допомогою формули (1) [6]

$$WACC = \frac{r_{зк} * (1 - \%_{пт}) * V_{зк} + r_{ек} * V_{ек}}{V_{зк} + V_{ек}}, \quad (1)$$

де $r_{\hat{C}\hat{E}}$ - вартість позикового джерела капіталу (%). На практиці показник вартості позикового капіталу, як правило, приймається рівним середньому значенню ставки банківського відсотка за одержаними кредитами;

$\%_{\hat{П}}$ - розмір податку на прибуток;

$V_{\hat{C}\hat{E}}$ - розмір залученого (позикового) капіталу компанії (дол. США);

$r_{ек}$ - вартість власного капіталу (%);

$V_{\hat{A}\hat{E}}$ - власний капітал компанії (дол. США).

На практиці труднощі можуть виникнути з визначенням вартості власного капіталу підприємства, оскільки при цьому передбачається використання моделі оцінки вартості капітальних активів (capital assets pricing model, CAPM). Це пов'язано з необхідністю оцінки ризиків, які супроводжують діяльність компанії, а саме:

- погіршення фінансового стану компанії;
- інвестування в швидкорослу компанію;
- порушення прав акціонерів компанії;
- диверсифікація виробництва і збуту;
- зниження якості управління підприємством;
- відсутність стабільності і передбачуваності доходів компанії.

2. Модель оцінки вартості капітальних активів (CAPM). Розрахунок показника вартості власного капіталу на підставі моделі CAPM виконується за формулою (2) [6].

$$r_{ек} = r_f + (c_m - r_f) * \beta + r_c, \quad (2)$$

де r_f - без ризикова ставка прибутковості (%). Без ризикову ставку прибутковості можна прийняти як прибутковість інвестицій в державні цінні папери України;

β - коефіцієнт кореляції між ринковим і власним ризиками компанії. Для багатьох українських підприємств подібний показник не може бути розрахований, тому можна рекомендувати використовувати середнє значення визначене для аналогічної галузі європейських або американських підприємств;

c_m - середній ринковий показник прибутковості, %;

$(c_m - r_f)$ - розмір «премії» за ризик (%). Стандартне значення премії за ризик, що використовується більшістю іноземних інвестиційних банків, складає 8%;

r_c - власний ризик компанії (%). У зарубіжній практиці значення власного ризику компанії інвестиційні банки визначають не більшим 11%.

Для оцінки ефективності запланованого публічного розміщення акцій компанії розрахунок показника вартості власного капітану можна здійснити на підставі даних, опублікованих різними великими інвестиційними компаніями.

3. Оцінка вартості проведення IPO. Для оцінки витрат на проведення IPO складається кошторис витрат. Всі витрати, пов'язані з публічним розміщенням акцій, умовно можна поділити на прямі і непрямі. До прямих витрат відносяться витрати підприємства на саму процедуру розміщення акцій, а саме:

- вартість послуг андеррайтера;
- витрати на проведення аудиту;
- витрати на проведення рекламної кампанії (road-show, прес- конференції);
- витрати на формування і розкриття фінансової звітності.

При цьому компанія, яка планує проведення IPO на зарубіжному фондовому ринку, повинна врахувати непрямі витрати, пов'язані з підготовчим етапом. Перш ніж почати процедуру публічного розміщення акцій компанії, потрібно буде упровадити корпоративну інформаційну систему, що забезпечує своєчасне формування звітності, створити раду незалежних директорів, комітет з компенсацій і винагород, службу роботи з інвесторами і т.ін.

Важливо відзначити, що, виходячи на IPO, компанії доведеться відмовитися від різних схем оптимізації оподаткування, якщо вони використовуються. Збільшення податкового навантаження також слід класифікувати як непрямі витрати, пов'язані з публічним розміщенням акцій. Це слід врахувати в кошторисі витрат на проведення IPO.

Після того, як вона складена, необхідно оцінити у відсотках вартість залученого капіталу, тобто визначити відношення підсумкової суми витрат на проведення IPO до суми ринкового капіталу, що залучається.

Економічна ефективність публічного розміщення акцій визначається на підставі порівняння розрахованої вартості капіталу, що залучається, і середньозваженої вартості капіталу компанії. При цьому слід враховувати:

- можливості отримання зовнішнього фінансування в необхідному обсязі іншими способами (емісія облігацій, банківське кредитування, випуск власних векселів, товарні кредити від постачальників);

- позитивні тенденції зростання ринку, на якому працює компанія, в середньо- і довгостроковій перспективі (вища за рівень інфляції);

- тип компанії, що виходить на IPO: операційна (один бізнес) або холдингова. Для інвестора більш зрозумілі операційні монокомпанії, ніж холдингові. Це пояснюється як їх більшою прозорістю (їх легше аналізувати, контролювати, по ним простіше будувати прогнози розвитку з погляду інвестора), так і розподілом ризиків ведення фінансово-господарської діяльності по відношенню до холдингових компаній.

Якщо вартість інвестицій, які будуть одержані в ході IPO, виявиться нижче середньозваженої вартості капіталу компанії, публічне розміщення акцій буде вигідним для компанії. Інакше від проведення IPO слід відмовитися.

Розміщення акцій компанії можна вважати не успішним якщо за розміщенням йде суттєве падіння котирувань її цінних паперів. В цьому випадку ціна розміщення була завищена і очікування компанії не обґрунтовані. Котирування можуть суттєво знизитись не тільки по зовнішнім, а і по внутрішнім

причинам: компанія не розробила стратегію діяльності після IPO, не сформовано відділ по зв'язкам з інвесторами, який на постійній основі інформує про суттєві фактори, які впливають на котирування.

Ринкова капіталізація компанії є індикатором її реальної вартості, а IPO дає можливість визначити розмір цієї реальної вартості. Падіння котирувань знижує капіталізацію, тому слід аналізувати кожен рух котирувань, обов'язково проводити порівняльний аналіз з іншими компаніями даного сектора. Тільки в цьому випадку можна визначити дійсні причини зміни вартості і прогнозувати на скільки серйозними можуть бути наслідки, при аналізі слід звертати увагу на капіталізацію, фінансову звітність, інвестиційну базу, інформаційну активність, ліквідність цінних паперів та інші фактори. Основні висновки можна зробити не раніше ніж через 1 рік після виходу на IPO. Спостереження показують, що котирування багатьох успішних компаній відразу після розміщення падають і з часом вирівнюються.

Проведені дослідження показують, що якщо 10%-е падіння відбулось, наприклад, після 50% підняття, то це нормально. На ринку, також, присутня асиметрія інформації: один із учасників ринку більш інформований ніж інші. Таким учасником може бути інвестор (який має уяву про справедливую ціну акцій і створює попит на них), інвестиційний банк, що проводить розміщення (як основний учасник ринку найбільш тісно взаємодіючий з компанією і з інвестором) і сама компанія, володіючи найбільш повною інформацією про свою операційну діяльність і перспективи розвитку. Асиметрія інформації призводить до ситуації, коли відбувається недооцінка акцій на момент розміщення – ціни більшості акцій при закритті торгів першого дня суттєво (в середньому 16,4 %) вище цін розміщення. Якщо придбати акції за ціною закриття першого дня, коли усувається недооцінка розміщення, то довгострокова дохідність таких інвестицій буде суттєво нижчою вкладень в аналогічні компанії із довгою історією котирувань.

Таким чином, недооцінка і довгострокова дохідність – зворотно корельовані величини: чим значніше зростає ціна в 1-й день торгів, тим більша вірогідність того, що акція переоцінена і

повернення на нормальний ціновий рівень з часом знизить довгострокову дохідність. Цю особливість слід враховувати для підвищення рівня інвестиційної безпеки.

В наслідок проведених досліджень виявлені фактори, що впливають на недооцінку при розміщенні і занижену довгострокову дохідність:

- розподіл акцій при розміщенні;
- власник акцій до розміщення;
- обсяг розміщення;
- розмір розміщує пакета акцій, що розміщується у % до обсягу акціонерного капіталу;
- розмір і вік компанії;
- стабілізуючи дії андерайтера, наприклад, опціон на додаткове розміщення (інвестори більш схильні купувати акції, якщо знають, що очікується підтримка ціни, це збільшує попит на акції, що в свою чергу позитивно корелює із недооцінкою, збільшуючи її).

В результаті аналізу методичних підходів до оцінки дохідності IPO пропонується використовувати при оцінці недооцінки і надлишкової дохідності методику, запропоновану в роботі Кокорева Д.О. [3]. Дохідність в даному дослідженні визначається для двох інтервалів: початкова дохідність (різниця ціни закриття першого дня торгів і ціни розміщення) і щомісячна надлишкова дохідність, починаючи з другого дня торгів. Розрахунок дохідності інвестування при цьому також здійснюється шляхом розрахунку піврічних, річних, дво- і трирічних дохідностей, як різниці цін закриття через вказані проміжки часу і цін закриття першого дня торгів.

Щомісячні дохідності IPO розраховуються як різниця між дохідністю акцій і дохідністю індекса

$$\dot{a}r_t = r_{it} - r_{mt}, \quad (3)$$

де r_{it} – дохідність акції, %;

r_{mt} – дохідність індекса в період t , %;

$\dot{a}r_t$ - надлишкова дохідність акції в місяць t , %.

Дохідність від інвестування за певний період розраховується кумулятивним методом. Наприклад, дохідність за 36 місяців

$$R_i = \prod_{t=1}^{36} (1 + r_{it}). \quad (4)$$

Таким чином, встановлено, що на ефективність IPO значною мірою впливає котирування, які, в свою чергу, пов'язане із капіталізацією компанії, а саме:

- збільшення частки різних інвесторів супроводжується більшою недооцінкою (оскільки для залучення більшої кількості не професіональних гравців необхідно знизити ціну) і заниженою довгостроковою надлишковою дохідністю;

- високий обсяг розміщення знижує інформаційну асиметрію (як правило, інформація про великі компанії більш доступна) і розмір недооцінки. Крім того даний показник впливає на довгострокову надійність тому, що більший обсяг розміщення (а, відповідно, і більша капіталізація компанії) це показник її якості і стійкості (традиційно вважається, що більш зрілі компанії, тобто більш великі, є менш ризиковані, оскільки їх бізнес-модель більш стійка).

Виявлено фактори, що знижують ефективність залучення капіталу на різних етапах IPO та запропоновані шляхи підвищення ефективності на кожному з етапів з урахуванням ризику (табл. 2).

Ризики IPO емітента можна систематизувати в межах трьох груп:

- а) диверсифіковані - ризики, на які емітент та/або інвестор безпосередньо впливає, тобто простежується така залежність: чим більше заходів зі зниження ризиків буде впроваджено, тим нижче буде рівень ризику і ступінь його прояву (формується на мікрорівні, тобто на рівні основних учасників - емітентів та інвесторів);

- б) умовно-диверсифіковані - ризики, на які емітент опосередковано впливає, оскільки вони пов'язані з діяльністю супровідних учасників процесу IPO на ринку цінних паперів; ефект від заходів з мінімізації цих ризиків буде нижче, ніж в ході управління диверсифікованими ризиками (формується на

рівні ринку цінних паперів під впливом функціонування супровідних учасників IPO);

Таблиця 2

Шляхи підвищення ефективності залучення капіталу емітентом на різних етапах IPO

Етапи IPO	Фактори, що знижують ефективність залучення капіталу	Шляхи підвищення ефективності та ризику
1	2	3
1. Підготов-ка компанії до публічного статусу (інформаційно-аналітична підготовка випуску цінних паперів)	1. Неправильний вибір торговельного майданчика (обсяг торгів, терміни надання фінансової звітності, вимоги до аудиту, витрати на розміщення відрізняються на різних майданчиках). 2. Занижена оцінка перспектив бізнесу інвесторами, довіра до відкритості і якості корпоративного управління (Україна сприймається як країна з високими ризиками). 3. Невідповідність фінансової звітності міжнародним стандартам. 4. Відсутність законодавчо закріплених вимог до корпоративного	1. Зміна організаційної структури компанії і упорядкування зв'язків між підрозділами, введення відділу (або спеціаліста) із зв'язків із інвесторами. 2. Складання консолідованої фінансової звітності, яка впевнить інвестора в платоспроможності, прибутковості і стійкості компанії. 3. Проведення аудиту за міжнародними стандартами. 4. Підвищення якості корпоративного управління.

Продовження таблиці 1

1	2	3
	управління.	5. Покращення кредитної історії та створення репутації надійного позичальника
2. Вибір партнерів і підготовка розміщення	<p>1. Недостатній досвід у сфері фінансового аудиту андеррайтера (інвестиційного банку, який виводить компанію на біржовий ринок, з яким оговорується діапазон ціни, розмір пакета акцій, структура інвесторів, проспект емісії) .</p> <p>2. Збільшення витрат на IPO .</p> <p>3. Нефективний вибір консультантів та неправильна оцінка ризиків IPO</p>	<p>1. Якісний фінансовий та управлінський аудит та визначення місця компанії на ринку.</p> <p>2. Пошук досвідчених посередників з метою підвищення інвестиційної привабливості компанії –емітента і якості укладання проспекту емісії .</p>
3. Розміщення акцій на біржі та моніторинг після розміщення	<p>1. Неврахування ринкової кон'юнктури і часу розміщення.</p> <p>2. Відсутність підтримки інтересу до акцій емітента</p>	<p>1. Ефективний вибір маркет-мейкера.</p> <p>2. Підвищення інтересу з боку інвесторів до емітента та його підтримка, щоб уникнути падіння котирувань.</p> <p>3. Підтримка ліквідності акцій:</p>

Закінчення таблиці 1

1	2	3
		4. розширення виробництва, вихід на нові ринки. Аналіз укладених угод після розміщення (ціна та її рівень, структура і попит інвесторів, прогноз ліквідності).

в) недиверсифіковані - ризики, що виникають на макрорівні (на рівні країни), які емітент не здатен контролювати, і тому він змушений лише прийняти їх та розробити заходи щодо пом'якшення їх впливу на процес публічного розміщення акцій). Така систематизація дозволяє визначити рівень керованості ризиками та сформувані дієву систему заходів щодо їх мінімізації та підвищити інвестиційну безпеку в системі ІРО.

Управління ризиками – це не одноразова дія, а процес, що є складовою частиною корпоративної бізнес-моделі. До обов'язкових елементів внутрішньої системи заходів із запобігання та мінімізації ризиків емітента належать:

- система управління ризиками (СУР);
- система внутрішнього контролю і аудиту;
- система корпоративного управління.

Залежно від обсягу та характеру своєї діяльності емітент повинен створювати структурний підрозділ, або призначити відповідального працівника, до повноважень якого має належати реалізація функцій СУР. Такий підрозділ (працівник) має бути відокремленим (незалежним) від підрозділів, з діяльністю яких пов'язано виникнення ризиків. Корпорація повинна розробити та затвердити вищим органом управління внутрішній документ, який регламентує функціонування СУР та визначає профіль ризиків і систему заходів із запобігання та

мінімізації їх впливу на фінансово-економічну безпеку емітента. При цьому головними завданнями СУР є: виявлення ризиків; вимірювання ризиків; визначення заходів із запобігання та мінімізації впливу ризиків; моніторинг ризиків; контроль за прийнятним для емітента рівнем ризику; проведення моделювання та прогнозування процесів та майбутніх результатів діяльності емітента на основі аналізу інформації про хід та наслідки IPO та оцінки ризиків; визначення ефективності СУР.

До заходів з мінімізації впливу операційного ризику можна віднести: контроль фінансового стану емітента на всіх етапах IPO, якості його активів, структури капіталу й відповідне корегування у разі появи ознак їх погіршення; постійну перевірку правомірності та безпомилковості проведених операцій; встановлення жорстких критеріїв відбору персоналу; чітке розмежування повноважень та обов'язків окремих структурних підрозділів.

До заходів з мінімізації впливу технічного ризику можна віднести: використання фондових майданчиків, які дозволяють провести IPO з мінімальними витратами та залучити до процесу найбільше коло інвесторів; використання надійних технічних, програмних, інформаційних технологічних систем і засобів комунікацій та зв'язку; забезпечення безперебійного функціонування програмно-технічних засобів та обладнання за допомогою яких здійснюється операційна діяльність; застосування засобів захисту інформації на всіх етапах її обробки та зберігання і в той же час відкритості її для інвесторів; організація контролю доступу до інформації сторонніх осіб.

Масове проведення IPO допомагає переливу капіталу в економіці, структурній перебудові, розвитку переробних і наукоємких галузей. Встановлено, що існує прямо пропорційний зв'язок між темпами зростання капіталізації ринку цінних паперів, економіки та ВВП.

Ефективність та перспективи розвитку українського фондового ринку напряму пов'язані із обсягами залученого капіталу для емітентів і захистом прав інвесторів. Необхідно, щоб самі емітенти були зацікавлені в тому, щоб їх акції

котирувались на фондових біржах. А для цього вони повинні мати можливість залучати капітал в Україні.

Список літератури:

1. Горобець І.Ю. Проблеми та перспективи розвитку фондового ринку в Україні.// Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - №1. – с. 142-146.

2. Заглада Р. Публічне розміщення акцій, як послідовна стратегія компанії / Р. Заглада, В. Чеченева // Економіка. – 2010. - № 7 (107). – с. 41-43.

3. Кокорев Д.А., Черкова Е.В. Народные IPO на растущих рынках капитала / Экономический журнал ВШЭ. – М. 2010. - № 7. с. 139-157.

4. Кость К. Переваги IPO як засобу здійснення інвестицій / К. Кость // Галицький економічний вісник. – 2011. - № 1 (30). – с. 74-78.

5. Червякова С.В. Ризики компанії-емітента в процесі здійснення операції IPO / С.В. Червякова // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2011. - № 2 (11). – с. 109-111.

6. Сич Є.М., Ільчук В.П., Гавриленко Н.І. Ринок фінансових послуг: Навч. Пос. – К. : ЦУЛ, 2012. – 438 с.

РОЗДІЛ 5
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ільчук В.П., д.е.н., професор кафедри фінансів
Садчиков В.С., аспірант кафедри фінансів

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ З УРАХУВАННЯМ РИЗИКУ

Невизначеність і не послідовність економічних реформ негативно відбивається на темпах розвитку національної економіки, конкурентоспроможності як вітчизняних підприємств, так і країни в цілому. Особливо це відчувається в аграрному секторі економіки, де відсутня загальнонаціональна стратегія розвитку галузі, що зумовлює значні втрати інноваційно-технологічного і виробничого потенціалу аграрних підприємств, створює проблеми інноваційного оновлення їх основних засобів, знижує конкурентоспроможність аграрної продукції. Інноваційна діяльність є найбільш ризикованою, порівняно з іншими видами господарської діяльності аграрних підприємств, що посилюється специфікою аграрного виробництва. Звідси дослідження питань економічної безпеки аграрних підприємств за умов активізації інноваційних процесів в аграрній галузі набувають особливої актуальності.

Вагомий внесок у дослідження економічної безпеки підприємств, в розробку методологічних підходів щодо управління ризиками та мінімізації загроз зробили ряд закордонних та вітчизняних вчених-економістів таких, як: О. Барановський, В. Бородюк, Т. Васильців, О. Власюк, В. Волошин, А. Гальчинський, Б. Губський, В. Гець, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Л. Гончаренко, М. Федорова, В. Андрійчук, М. Дем'яненко, А. Чупіс та інші.

Проте слід зазначити, що дослідження проблем забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах активізації інноваційних процесів в аграрній галузі як визначального чинника сталого розвитку ще не одержало достатнього теоретичного обґрунтування.

Головна мета даної роботи полягає у виявленні ризиків інноваційної діяльності, їх аналізі та ідентифікації, розробки заходів щодо мінімізації загроз в процесі реалізації інноваційних

проектів, як умови підвищення економічної безпеки підприємств.

Інноваційна діяльність підприємств галузі рослинництва є провідною ланкою в процесі технологічного оновлення аграрного виробництва. Сучасні умови сталого економічного зростання аграрної сфери вимагають використання останніх досягнень науково-технічного прогресу, нарощування інноваційного потенціалу аграрних підприємств, залучення фінансових ресурсів для реалізації інноваційних проектів в аграрній галузі.

Реалізація інноваційної моделі розвитку аграрного виробництва можлива за умов інноваційної стійкості підприємств галузі рослинництва, яка ґрунтується на відповідних складових (рис. 1).

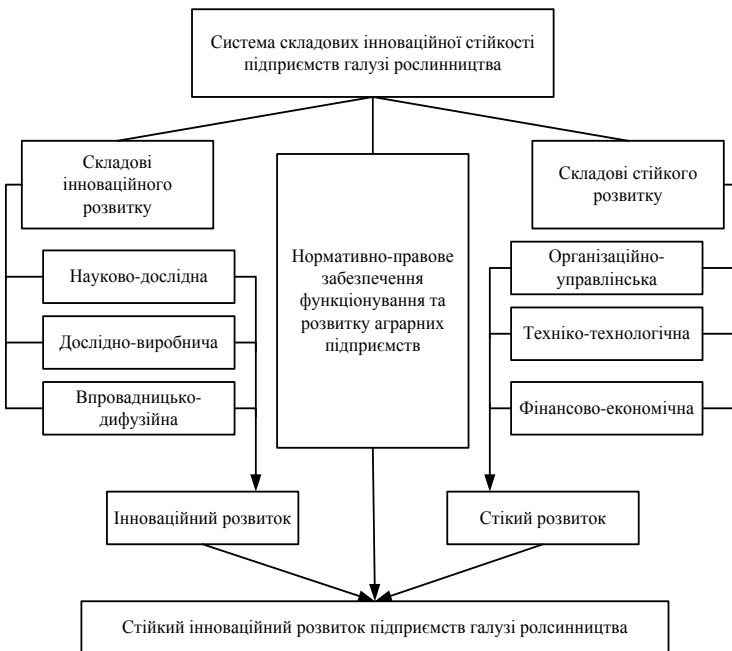


Рис. 1. Складові стійкого інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва

Оцінка результатів функціонування і розвитку аграрних підприємств дозволяє визначити рівень їх інноваційної стійкості і характеризувати їх як інноваційно-стійкі підприємства за умов нарощування ними інноваційного потенціалу, збільшення обсягів випуску і реалізації інноваційної продукції [1].

Стійкий інноваційний розвиток підприємств галузі рослинництва може бути забезпечений за умов мінімізації ризиків інноваційної діяльності.

Аналіз ризиків інноваційної діяльності здійснюється шляхом проведення експертизи інноваційних проєктів, яка полягає в тому, щоб оцінити всю наявну інформацію щодо ймовірних загроз та можливих втрат при реалізації інноваційного процесу. При цьому оцінюються можливі негативні наслідки помилок, зроблених в розрахунках, і намічаються шляхи їх подолання. Під ризиком в даному випадку прийнято розуміти потенційну, чисельно вимірювану можливість втрат при здійсненні проєкту.

Аграрні підприємства повинні не просто ставити за мету інноваційний розвиток, а й відразу розставляти пріоритети і враховувати тип і масштаб впроваджуваних інноваційних аграрних технологій. Це пов'язано насамперед з проблемами інвестиційно-фінансового, організаційно-управлінського та виробничо-економічного забезпечення намічених планів, вирішення яких знижує рівень можливих ризиків інноваційної діяльності. Підприємствам галузі рослинництва доцільно з точки зору мінімізації ризиків визначити свої інтереси і з самого початку уявляти, на які саме технології - нові або ті, які тільки поліпшують технологічний процес спрямовувати свої зусилля [2].

Формуванню практичних методів реалізації довготермінових інноваційних завдань передують побудова стратегії інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва. Стратегію інноваційного розвитку доцільно визначати з врахуванням інноваційного клімату галузі та інноваційного потенціалу підприємства (рис. 2).

Інноваційний клімат галузі (ІКГ)	Високий	Перспектива стати лідером у сфері інноваційних досліджень і розробок	Перспектива розвитку інноваційної діяльності за сприянням факторів зовнішнього середовища
	Низький	Досягнення високих результатів в інноваційній сфері за рахунок використання внутрішніх ресурсів і можливостей	Успішна інноваційна діяльність можлива за умов докладання значних зусиль та прагненню протистояти конкурентам
		Високий	Низький
		Інноваційний потенціал підприємства (ІПП)	

Рис. 2. Матриця стратегічних перспектив інноваційного розвитку підприємства

Стратегія інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва враховує вплив ряду чинників, сутність яких полягає в такому [3].

1. З посиленням значущості агроінновацій як чинника економічного зростання та розвитку виникає необхідність підвищення ролі і місця інноваційного менеджменту в управлінні аграрними підприємствами та виведенні процесів розробки і реалізації продуктових і технологічних нововведень на корпоративний рівень прийняття рішень. Це дозволяє враховувати технологічні можливості економічного зростання аграрних підприємств та мінімізувати ризики при розробці стратегічної поведінки на ринку.

2. Для підвищення ефективності залучення інноваційних ідей у сферу аграрного виробництва, які сприяють впровадженню нових технологій в господарську діяльність і створенню на цій основі довгострокових переваг конкурентоспроможності, доцільно сформувати і використовувати на практиці механізм інтеграції стратегічного управління та інноваційного менеджменту. Такий підхід дозволяє застосовувати принципи стратегічного управління в процесі інноваційного розвитку аграрних підприємств.

3. При проведенні оцінки економічної ефективності інноваційних розробок та впровадження нових технологій важливо використовувати принципи стратегічного планування. В їх числі, наприклад, здійснюють оцінку: інноваційної поведінки, інноваційної активності, інноваційних стратегій, інноваційних проектів, інноваційного потенціалу, а також проводять аналіз інноваційного процесу.

4. Процес формування стратегії інноваційного розвитку аграрної галузі доцільно будувати з початковим урахуванням типу і масштабу нових агротехнологій.

Для підвищення ефективності інноваційної діяльності, зниження можливих втрат, внаслідок виникнення негативних явищ, дієвим заходом є розробка та реалізація на підприємствах галузі рослинництва високо прибуткових інноваційних проектів.

За наявності декількох інноваційних проектів (інноваційного портфеля) узагальнююча процедура їх відбору для реалізації передбачає проходження ряду «фільтрів» (пріоритетності, інвестиційної спроможності, ефективності та ризикованості), які дозволяють відібрати саме ті проекти, що забезпечують реалізацію інноваційної стратегії підприємства за умов достатньої ефективності та прийнятної ризикованості при використанні наявних або доступних інвестиційних ресурсів (рис. 3).

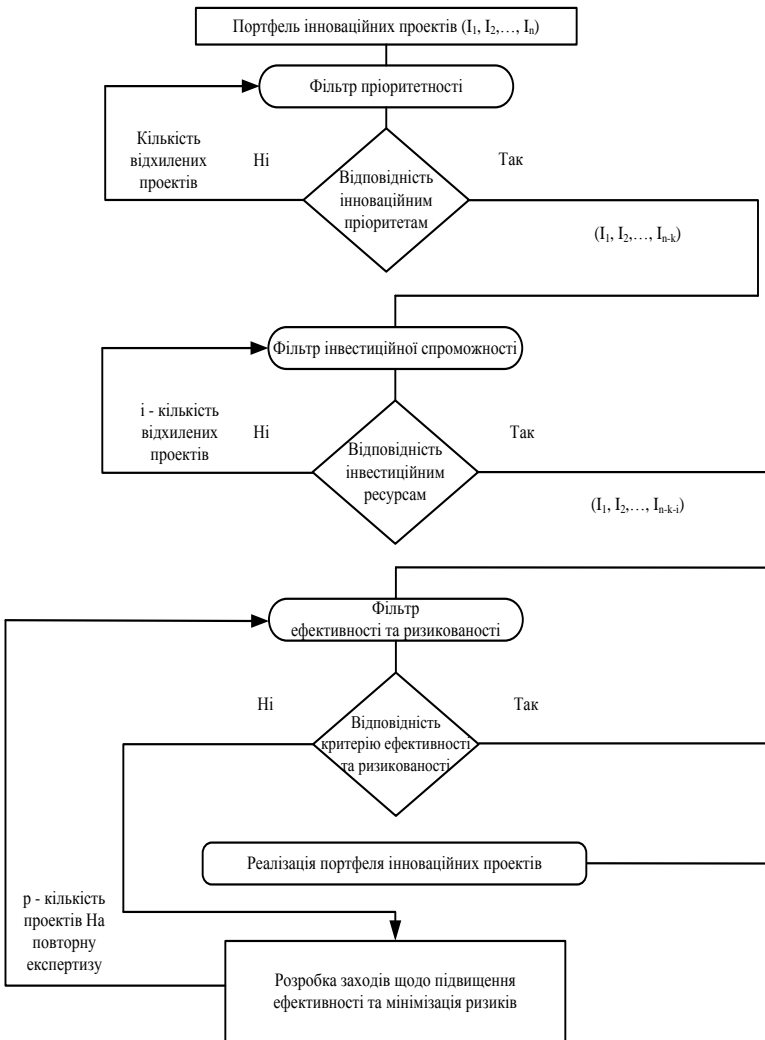


Рис. 3. Схема відбору інноваційних проєктів для реалізації

Виділяють такі основні проблеми фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств, які суттєво впливають на визначення величини ризику інноваційної діяльності [4]:

- відсутність визначеності у виборі складових фінансово-економічної безпеки підприємства;
- наявність значних труднощів формалізованого опису динамічних властивостей підприємства з точки зору забезпечення його фінансово-економічної безпеки у взаємозв'язку з діями дестабілізуючих факторів;
- труднощі з визначенням складу оціночних критеріїв складових фінансово-економічної безпеки;
- відсутність загально визнаних вітчизняних методик оцінки рівня складових фінансово-економічної безпеки підприємства, оскільки підходи, які здобули визнання у зарубіжній практиці, не завжди можна застосувати в умовах економіки України;
- відсутність методики комплексної оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, з урахуванням всіх її складових.

Послідовність прийняття інвестиційних рішень, щодо реалізації інноваційних проєктів з процедурами їх обґрунтування за результатами аналізу економічної ефективності та ризикованості приведена на рис. 4.

Інноваційна діяльність характеризується підвищеною ризикованістю на всіх етапах інноваційного процесу, що відбивається на економічній безпеці суб'єкта господарювання. Ризики викликаються існуючими загрозами зовнішнього і внутрішнього середовища. Зовнішні ризики зумовлюються несприятливими змінами у митному й податковому законодавстві, розвитком інфляційних процесів, збільшенням банківських кредитних ставок, зниженням рівня платоспроможності споживачів і т. ін. [5].

Внутрішні ризики викликаються низьким кваліфікаційним рівнем працівників, відсутністю необхідної інформації при прийнятті управлінських рішень, невдалими маркетинговими програмами, страйками, розривом великих контрактів, тощо.

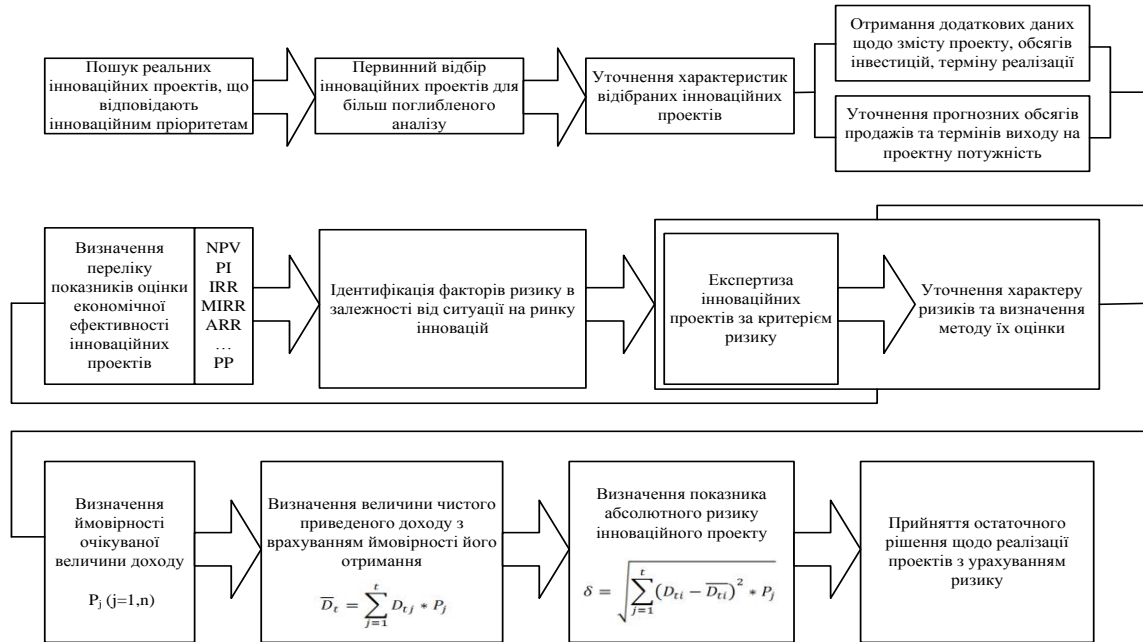


Рис. 4. Послідовність прийняття рішень щодо реалізації інноваційних проектів з урахуванням ризику

У всіх випадках ризик пов'язаний з економічною безпекою підприємства, що виявляється в загрозі відхилення запланованих, очікуваних результатів від реально отриманих. Що стосується кінцевого етапу інноваційної діяльності, то ризик може виявлятися у тому, що на даному ринку чи його окремому сегменті інноваційний товар не може бути реалізований у тих обсягах, які були розраховані на основі результатів маркетингових досліджень.

Ризики також пов'язані з впровадженням нових технологій, нових товарів, з виходом інноваційного товару на нові ринки.


Комбінація вказаних причин, що викликають ризики, призводить до різного рівня загроз, максимальна з яких визначається одночасною наявністю всіх факторів ризикової діяльності.

Як видно із таблиці 1, сполучення різних факторів інноваційності функціонування підприємства відбивається на ймовірності успіху кінцевого результату інноваційної діяльності і відповідно визначає категорію ризику.

Визначення категорії ризику, якому відповідає відсоткова ставка ймовірності успіху, здійснювалась експертним шляхом з урахуванням маркетингового підходу до просування та збуту інноваційної продукції.

Таблиця 1

Ідентифікація факторів ризику інноваційної діяльності аграрних підприємств

Ситуація ризику при розробці інноваційних проєктів		Категорія ризику	Відсоткова ставка ймовірності успіху, %
1		2	3
	<p>Відомий ринок Відома продукція <u>Нова технологія</u></p>	1	95

Закінчення таблиці 1

	1	2	3
	<u>Новий ринок</u> Відома продукція Відома технологія	2	90
	Відомий ринок <u>Нова продукція</u> Відома технологія	3	85
	<u>Новий ринок</u> Відома продукція <u>Нова технологія</u>	4	80
	Відомий ринок <u>Нова продукція</u> <u>Нова технологія</u>	5	75
	<u>Новий ринок</u> <u>Нова продукція</u> Відома технологія	6	70
	<u>Новий ринок</u> <u>Нова продукція</u> <u>Нова технологія</u>	7	65

Інноваційна діяльність визначається найбільшою ризикованістю порівняно з іншими видами діяльності, оскільки відсутня повна гарантія позитивного результату.

Звідси інноваційна діяльність підприємств посилює ризикованість його функціонування, ймовірність втрат ресурсів, коштів і т. ін. Всі ризики підприємства, які викликані інноваційною діяльністю, є особливим видом господарського ризику, негативно відбиваються на його фінансовому стані і викликають загрозу його фінансово-економічній безпеці.

Підвищення конкурентоспроможності аграрної галузі можливо за умов впровадження інноваційної стратегії розвитку аграрних підприємств. Інноваційна стратегія покликана забезпечити технологічне переоснащення аграрних підприємств на основі останніх досягнень науково-технічного прогресу.

Проте інноваційна діяльність є найбільш ризиковою порівняно з іншими видами діяльності суб'єктів господарювання і характеризується сукупністю ризиків різного походження, що виникають на всіх етапах інноваційного процесу. Ризикова діяльність створює певну загрозу економічній безпеці підприємств, що потребує ретельного аналізу всіх факторів, що впливають на ефективність реалізації інноваційних проєктів.

Критерієм економічної безпеки в умовах реалізації інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств є достатнє інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності, що базується на власних фінансових ресурсах або ресурсах з мінімальною вартістю капіталу. Важливо також провести ретельний аналіз попиту на інноваційну продукцію, визначити стан конкурентного середовища ринків збуту.

Список літератури:

1. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє). / За ред. Саблука П.Т., Месель-Веселяка В.Я., Федорова М.М. – К.: ННЦ “ІАЕ” УААН, 2009. – 800 с.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека / О.І. Барановський; Ін-т екон. Прогнозування. – К.: Видавництво "Фенікс", 1999. – 338с.
3. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью / И.А. Бланк. – К. : Изд-во "Никацентр", Эльга, 2004. – 784 с.
4. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / К. С. Горячева. – К. : НАУ, 2006. – 17 с.
5. Гришова І.Ю. Методичний інструментарій фінансового потенціалу переробних підприємств АПК. Актуальні питання розвитку сучасної економіки. Колективна монографія. Частина 2. / ред. О.О. Непочатенко, Ю.О. Нестерук. – Умань: Видавець «Сочинський», 2011. – С.94-104.

| *Панченко О.І.*, к.е.н., доцент кафедри фінансів

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

На розвиток сільськогосподарського виробництва впливають ризики стихійних лих і надзвичайних подій, які не залежать від людини. Непередбачені природні явища зменшують кількість і якість врожаю сільськогосподарських культур та знищують тисячі гектарів угідь, наносячи значні збитки виробникам сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарська діяльність знаходиться під негативним впливом ризиків, захист від яких неможливо забезпечити сучасними агротехнічними заходами. Тому висока ризикованість сільського господарства вимагає не тільки дослідження особливостей дії природних явищ, а і засобів управління цими ризиками з точки зору зменшення рівня їх негативного впливу.

Для захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і забезпечення подальшого розвитку сільського господарства використовується страхування, як один з найголовніших напрямків державної аграрної політики. Система страхового захисту в сільському господарстві є основою стабільності сільськогосподарського виробництва та сприяє формуванню продовольчої безпеки держави за рахунок своєчасної компенсації збитків від надзвичайних подій та забезпечення збалансованості процесу виробництва сільськогосподарської продукції.

Страхування відіграє важливу роль у розвитку аграрного виробництва, оскільки страховий захист додає впевненості сільгоспвиробникам і надає можливість планувати подальший розвиток, а також стимулює аграрні підприємства до запровадження більш досконалих виробничих процесів.

Організація страхового захисту сприяє підвищенню кредитоспроможності сільгоспвиробників і доступу їх до кредитних ресурсів а, як наслідок, запровадженню нових

технологій. До того ж страхування підвищує рівень розрахункової дисципліни та зменшує ризики невиконання зобов'язань перед контрагентами в результаті настання непередбачуваних подій. Тому організація страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою є необхідною умовою розвитку аграрного сектору економіки.

Вагомий внесок у дослідження проблем функціонування національного страхового ринку в сучасних умовах і розробку основ сільськогосподарського страхування зробили численні вітчизняні вчені: В.Д. Базилевич, В.Д. Бігдаш, Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, Т.А. Говорушко, О.М. Залетов, М.С. Клапків, Н.І. Машина, М.В. Мних, С.С. Осадець та ін.

Питанням, які пов'язані зі страхуванням сільськогосподарських ризиків в сучасних умовах приділено достатньої уваги. У науковій літературі проблеми сільськогосподарського страхування розглядаються в працях таких науковців: А.В. Гордійчук, В.В. Крестьянінова, В.М.Мних, І.М. Паска, В.Л. Пластун, О.А. Туманова, А.С. Шолойко та багато ін.

Незважаючи на це, як з теоретичної, так і з практичної точок зору здійснення страхування сільськогосподарських ризиків є динамічним видом страхового захисту, який потребує постійного вдосконалення. Виникає необхідність узагальнення накопиченого досвіду страхування сільськогосподарських підприємств в Україні за роки незалежності та проведення аналізу останніх змін у вітчизняному законодавстві для виявлення існуючих проблем і недоліків у цьому сегменті страхового ринку та подальшого їх вирішення.

Аналіз наукових досліджень і розробок показує, що проблемам страхового захисту сільськогосподарських ризиків приділяється значна увага. Але механізм державного регулювання страхування в сільському господарстві зазнав суттєвих змін, тому ще не визначені переваги та недоліки нових підходів до захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників та не сформовані напрямки підвищення ефективності механізму організації страхового захисту в сільському господарстві.

Таким чином, метою даного дослідження є аналіз стану державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків на вітчизняному страховому ринку та визначення напрямків удосконалення механізму його реалізації в сучасних умовах.

Страхування сільськогосподарських ризиків в Україні має значні перспективи розвитку, оскільки близько 60-70% земель використовуються для сільськогосподарського виробництва, а сільське господарство є стратегічною галуззю вітчизняної економіки. На сьогодні в Україні застраховано близько 6-7% посівних площ і лише 14% страхових компаній реально займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків. Така ситуація пояснюється тим, що страховики беруть під захист ризики сільськогосподарського виробництва за високими тарифними ставками, що стримує розвиток добровільного сільськогосподарського страхування, оскільки аграрні підприємства не мають достатньо вільних коштів для забезпечення своєї діяльності. Але вітчизняний ринок сільськогосподарського страхування має значні перспективи і на сучасному етапі приймається багато рішень по нормативно-правовому забезпеченню страхування аграрних ризиків.

Відомий той факт, що сільськогосподарське страхування є найбільш ризикованим і затратним видом страхування, оскільки більшість виробництва знаходиться під впливом стихійних сил природи і велика кількість страхувальників може одночасно зазнати втрат.

До того ж існують і інші особливості реалізації сільськогосподарського страхування:

- сільськогосподарське страхування об'єднує різноманітні об'єкти, які відносяться як до рослинництва, так і тваринництва;

- у процесі страхування сільськогосподарських об'єктів враховується великий перелік природнокліматичних ризиків, що зумовлює складність розрахунку тарифних ставок і їх великий розмір;

- супроводження договору страхування сільськогосподарських ризиків відрізняється значною

трудомісткістю, оскільки процес вирощування врожаю (тварин) необхідно відслідковувати на всіх етапах;

- дуже часто відсутня реальна інформація за минулі роки, що ускладнює процес оцінки ризиків та здійснення виплати відшкодування страховиками;

- страховики повинні мати кваліфікованих спеціалістів, які знають всі особливості вирощування рослин (тварин) в місцевих умовах;

- страхування можуть здійснювати тільки фінансово стійкі страхові компанії, які мають високий рівень платоспроможності та розгалужену мережу філій тощо.

Це все ускладнює розвиток сільськогосподарського страхування і попри його необхідність, до цього часу відсутній повноцінний страховий механізм, який би задовольняв інтереси всіх сторін взаємодії. На вітчизняному страховому ринку склалась несприятлива ситуація для подальшого розвитку сільськогосподарського страхування без формування певної підтримки з боку держави. Причинами негативного розвитку сільськогосподарського страхування в Україні є:

- нерозуміння важливості страхування для розвитку сільського господарства на всіх рівнях управління;

- взаємна недовіра між сільгоспвиробниками та страховими компаніями;

- страхування сільськогосподарських ризиків відрізняється великою вартістю, тому його можуть дозволити собі тільки великі сільськогосподарські підприємства;

- недостатні фінансові можливості держави у забезпеченні реальної підтримки сільськогосподарського страхування;

- недосконалі страхові послуги (не враховуються всі ризики, не захищаються інтереси сільгоспвиробників) та відсутність спеціалістів з агрострахування;

- недостатні технічні можливості страхових компаній;

- неузгодженість дій органів державного управління та страхових компаній по убезпеченню сільськогосподарського виробництва;

- відсутність вимог до страхових компаній щодо процедури страхування та перестрахування;

– складний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, зумовлює несвоєчасність сплати страхових внесків та ін.

В умовах ринкових відносин необхідно враховувати особливості розвитку кожної сфери економіку та забезпечувати фінансово-економічний вплив держави за стратегічними напрямками. У першу чергу, це стосується сільськогосподарського страхування, яке потребує державної підтримки у вигляді реалізації спеціальних програм, створення спеціальних структур, надання допомоги страхувальникам та перестраховування сільськогосподарських ризиків.

Існування сільськогосподарських підприємств за кордоном практично неможливе без страхового захисту, тому більше 90% фермерських господарств у розвинених країнах страхують урожаї сільськогосподарських культур від широкого переліку ризиків і отримують впевненість у майбутньому.

Закордонний досвід свідчить про те, що агрострахування є найважливішою складовою загальнонаціональної сільськогосподарської політики, а держава активно приймає участь у організації та реалізації сільськогосподарського страхування.

У світовій практиці сільськогосподарське страхування часто виступає як додаткове джерело компенсації збитків у сільському господарстві при настанні непередбачених подій, оскільки основним джерелом є державне субсидування.

У багатьох економічно розвинутих країнах держава безпосередньо регулює ринок сільськогосподарської продукції і сприяє зменшенню ризикованості сільськогосподарського виробництва. Наприклад, у США діяльність численних страхових компаній координують спеціальні державні установи, тому уряд може регламентувати правила та умови страхування, розробляти тарифи за всіма видами покриття сільськогосподарських культур, які далі використовуються страховими компаніями, що забезпечує прозорість процесу страхування врожаїв сільськогосподарських підприємств. При цьому передбачається значна урядова підтримка, яка здійснюється у вигляді дотацій на страхові премії, дотацій приватним страховикам на покриття адміністративних і

операційних витрат, а також у вигляді фінансування досліджень у сфері страхування сільськогосподарських ризиків та превентивних заходів по запобіганню лихам.

Особливістю сільськогосподарського страхування в зарубіжних країнах також є і те, що страхові програми можуть включати і покриття ризику зниження (втрати) доходу внаслідок падіння цін, зменшення врожайності чи обох факторів одночасно [9, 11].

У європейській практиці програми державного субсидування розповсюджуються не тільки на страхування врожаю, а і на страхування сільськогосподарських тварин. При цьому страховики самостійно розробляють умови страхування, контролюють процес страхування, виплачують відшкодування, а також розробляють нові страхові послуги. Основними функціями уряду в сфері агрострахування є субсидування страхових внесків, регулювання цін на сільгосппродукцію, контроль за діяльністю страховиків та здійснення перестрахування, але держава також може встановлювати обов'язкове базове покриття для окремих ризиків, рівень тарифів для розрахунку дотацій на страхові внески та впроваджувати єдині страхові поліси [9, 11].

Таким чином, розвиток сільськогосподарського страхування в зарубіжних країнах здійснюється в умовах суттєвої фінансової підтримки з боку держави, яка спрямована на забезпечення доступності страхового захисту як для страховиків, так і страхувальників.

Тому на сучасному етапі розвитку страхового ринку необхідно сформувати дієвий механізм державної фінансової підтримки аграрного страхування та забезпечити зацікавленість всіх сторін в його реалізації.

В Україні нараховується 48 тис. виробників сільгосппродукції, які починаючи з 2010 р. уклали тільки 2700 договорів страхування, застрахувавши тільки 3 – 4% посівних площ. Державна підтримка сільськогосподарських виробників найбільш активно почала здійснюватись з 2005 р., оскільки в бюджеті стали передбачати кошти для часткового субсидування страхових премій. Найбільше коштів було виділено в 2008 р. (73 млн. грн.), коли було застраховано 8% посівних площ [2]. Але в

останні роки державна підтримка агрострахування практично не здійснюється, а формується новий механізм організації страхового захисту сільськогосподарських виробників з її участю.

Враховуючі світовий досвід, держава повинна відігравати активну роль у розвитку агрострахування, тому на неї повинні покладатись такі функції, як:

- формування та удосконалення законодавчої бази в сфері сільськогосподарського страхування;
- розробка чітких правил взаємодії страховиків і страхувальників;
- стандартизація страхових послуг;
- субсидування страхових премій та забезпечення його прозорості;
- врегулювання спірних питань між страховиком і страхувальником через спеціальний державний орган;
- адміністрування та контроль за дотриманням установлених норм і вимог агрострахування;
- стимулювання сільгоспвиробників до участі в страхуванні.

Формування системи державної підтримки сільського господарства сприяє здешевленню страхування для сільгоспвиробників і стабілізації сільськогосподарського виробництва країни. До того ж держава, за рахунок участі в організації страхового захисту, може контролювати механізм страхування в агросекторі та своєчасно на його впливати.

Але необхідно враховувати, що у зв'язку зі вступом України в СОТ на страховому ринку повинні формуватись механізми по зменшенню ризиків сільськогосподарського виробництва, які базуються на ринкових засадах і не передбачають прямого втручання держави. Такі механізми повинні передбачати опосередковані інструменти державного впливу на сільськогосподарське страхування [10].

Про важливість формування механізму державного впливу на страхування сільськогосподарських ризиків в Україні свідчить кількість документів та рішень, які прийняті в для його запровадження.

Так, до 2001 р. обов'язковим було страхування врожаю сільськогосподарських культур тільки для державних сільськогосподарських підприємств, а для колективних і фермерських господарств страхування було добровільним.

З прийняттям змін до Закону України «Про страхування» в 2001 р., обов'язковому страхуванню став підлягати не тільки врожай сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державних сільгосп підприємств, а й врожай зернових культур та цукрових буряків сільськогосподарських підприємств усіх форм власності.

Порядок та умови здійснення цього виду страхування визначались Постановою КМУ №1000 від 11.07. 2002 р. «Про затвердження порядку та правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур та цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності», яка втратила чинність у вересні 2010 р.

У 2004 році був прийнятий Закон України «Про державну підтримку сільського господарства», який визначає параметри державного регулювання сільськогосподарського ринку та містив розділ, присвячений механізму реалізації державного впливу на організацію страхового захисту в сільському господарстві. Законом передбачалось створення Фонду аграрних страхових субсидій України (ФАСС), який став би державною спеціалізованою установою для надання страхових субсидій виробникам сільськогосподарської продукції. Але механізм державного впливу на страхування сільськогосподарських ризиків залишався недосконалим і несистемним.

Тому Українська федерація ubezpieчення, Міністерство аграрної політики України, Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг спільно з об'єднаннями страховиків, сільгоспвиробниками та науковими установами розробили та прийняли Концепцію розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні. Відповідно до цієї Концепції спочатку було розроблено проект закону «Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою», а потім

Верховною Радою України прийнято Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» №.4391-VI від 09.02.2012 р., який набирає чинності з 01.07 2012 р.

Цей закон регулює відносини у сфері державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків і захисту майнових інтересів вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Законом вводиться новий вид добровільних страхових послуг – «страхування сільськогосподарської продукції» та нове поняття – «страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», яке поєднує в собі сільськогосподарську продукцію рослинництва та тваринництва, забезпечуючи комплексний підхід до організації страхового захисту в сільському господарстві.

Відповідно до цього закону державне регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здійснюють КМУ та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацфінпослуг), оскільки страхування реалізується через страхові компанії.

Позитивним є те, що законом пред'являються підвищені вимоги до страхових компаній, що здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Страховики повинні бути членами Аграрного страхового пулу, а для цього необхідно отримати відповідну ліцензію та відповідати додатковим вимогам, які встановлюються Нацфінпослуг разом із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, щодо участі страхових компаній у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Страховики, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою також зобов'язані вести персоніфікований (індивідуальний) облік договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Законом передбачається запровадження стандартного підходу до процесу страхування, оскільки при страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою

встановлюється стандартний страховий договір, стандартний страховий продукт, стандартні страхові тарифи та стандартний договір перестраховування. Це сприятиме рівному підходу до сільськогосподарських товаровиробників у процесі організації страхового захисту та попередить недобросовісну конкуренцію між страховими компаніями.

Але прийнятий закон має цілий ряд недоліків, найголовнішим з яких є той, що більшість положень та норм закону зазначаються з посиланнями на підзаконні акти, які необхідно ще розробити та затвердити. Це стосується:

- переліку сільськогосподарської продукції, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою;
- переліку сільськогосподарських страхових ризиків, а також частини страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з державного бюджету;
- порядку та умов надання державної підтримки шляхом здешевлення страхових платежів (премій);
- порядку визначення ризику катастрофічним;
- порядку надання та використання бюджетної позики;
- порядку та умов перестраховування сільськогосподарської продукції страховиками;
- статуту Аграрного страхового пулу та ін.

У законі не дотримується чіткого розмежування понять «страховий ризик» і «страховий випадок», що може стати принциповим питанням у процесі практичної реалізації страхового захисту. Вагомим недоліком є і те, що компенсація сільськогосподарським підприємствам частини внесків, передбачається тільки після їх повної сплати та звернення до держструктур за компенсацією.

Таким чином, цей закон створює тільки основу для формування системи страхування сільськогосподарських ризиків з державною фінансовою підтримкою про ефективність якої, можна буде зробити висновок тільки після прийняття всіх необхідних документів.

Отже, результати аналізу страхування ризиків сільськогосподарських підприємств з державною підтримкою та особливостей реалізації прийнятого законодавства у цьому

сегменті, свідчать про те, що цей напрямок страхування потребує негайного доопрацювання та врегулювання, оскільки він має значний потенціал подальшого розвитку та може перетворитись на якісний та надійний страховий захист, що забезпечить ефективність сільськогосподарського виробництва.

Список літератури:

1. Гордійчук А.В. Страхування як засіб захисту сільськогосподарських товаровиробників / А.В. Гордійчук // Економіка АПК. – 2004. – №2. – С. 84-87.

2. Гринюк І. Українському ринку агрострахування необхідні нові правила гри [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

3. Завада А. Построение системы страхования сельскохозяйственной продукции в Украине нуждается в комплексном подходе [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

4. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=01>

5. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua

6. Закон України «Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua

7. Крестьянінова В.В. Специфіка страхування сільськогосподарських ризиків в Україні / В.В. Крестьянінова // Економічні науки. – № 12. – 2008. – С. 8-12.

8. Мних В.М. Про деякі проблеми фінансування та організації страхування сільськогосподарських ризиків / В.М. Мних // Економіка, фінанси, право. – 2004. – №4. – С. 35-37.

9. Паска І.М. Досвід сільськогосподарського страхування за кордоном [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.btsau.kiev.ua

10. Пластун В.Л. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств / В.Л. Пластун // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2008. – №12/1(33). – С. 58-62.

11. Туманова О.А. Особливості страхування сільськогосподарських ризиків в зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

12. Якубович В. Законодавче регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків – основні аспекти та потреба у реформуванні [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.agroinsurance.com

| *Штирхун Х.І.*, аспірант кафедри фінансів

МАРКЕТИНГОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сучасний етап розвитку аграрних підприємств України характеризується відсутністю фінансової державної підтримки, нестачею власних обігових коштів, низьким рівнем конкурентоспроможності продукції та інноваційної активності, неефективним управлінням виробничо-збутовою діяльністю як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, що негативно відображається на фінансово-економічній безпеці підприємств.

Діяльність сільськогосподарських підприємств має свої особливості та характеризується підвищеною ризикованістю при виробництві продукції у порівнянні з іншими галузями економіки. Тому забезпечення підтримки фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств має реалізовуватись за допомогою відповідних інструментів, що враховують специфіку галузі.

Досить повне визначення поняття фінансово-економічної безпеки сільськогосподарських підприємств надане Ю. М. Снітко, під яким автор розуміє «сукупність фінансових інструментів запобігання негативного впливу факторів розвитку підприємств для забезпечення випуску високоякісної та конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції з метою забезпечення продовольчої безпеки населення України» [3, с. 270]. Дієвим інструментом забезпечення ефективності використання ресурсів та відповідності діяльності підприємства потребам ринку виступає маркетинг.

Маркетинг виконує дуже важливу роль в діяльності аграрних підприємств та забезпеченні їхньої фінансово-економічної безпеки. Адже обрана маркетингова концепція визначає характер управління фінансами, систему постачання, організацію служб, відділів, кадрову політику підприємства тощо.

Роль маркетингу починається прямо з моменту прийняття рішення, що стосується того, що виробляти, якого

асортиментного діапазону, якої якості і як підготувати продукт до реалізації.

Розробка та впровадження ефективної системи аграрного маркетингу має дуже важливе значення не тільки для стимулювання виробництва та споживання, але і для прискорення темпів економічного розвитку країни, а саме:

По-перше, допомагає фермерам у плануванні їх виробництва відповідно до потреб економіки.

По-друге, приводить до оптимізації використання ресурсів та управління виробництвом продукції. Добре розроблена система маркетингу може раціонально розподілити наявний запас сучасних факторів виробництва, а також сприяти збільшенню товарних надлишків шляхом скорочення збитків, що виникають через неефективну незначну обробку, зберігання і транспортування аграрної продукції.

По-третє, забезпечує більш високий рівень доходу фермерів. Ефективна система аграрного маркетингу гарантує фермерам кращі ціни на сільськогосподарську продукцію і спонукає до реінвестування свого прибутку в основні засоби для збільшення рівня продуктивності та виробництва продукції. Це знову приводить до збільшення проданого надлишку і доходу фермерів.

По-четверте, стимулює фермерів застосовувати нові науково-технічні знання і впроваджувати нові технології, визначати найкращі шляхи інвестування капіталу у нову техніку та технології на вигідних умовах.

По-п'яте, розширює ринки для реалізації аграрної продукції шляхом доставки у віддалені куточки як всередині, так і за межі країни, тобто, в райони, що знаходяться далеко від виробничих пунктів. Розширення ринку збільшує попит на постійній основі, і, таким чином, гарантує більш високий дохід виробнику.

По-шосте, стимулює розвиток важливих галузей промисловості. Сільське господарство є сировинним джерелом для легкої, харчової, хімічної галузей виробництва.

По-сьоме, забезпечує зайнятість для людей, що задіяні в системі маркетингу – плануванні і виробництві аграрної продукції, зберіганні, пакуванні, транспортуванні, торгівлі тощо.

По-восьме, підвищує цінність та вартість продукту, що приводить до збільшення валового та чистого національного продукту країни.

По-дев'яте, забезпечує кращий рівень життя. Успішне виконання програм економічного розвитку, які спрямовані на зменшення бідності серед сільського населення, зниження споживчих цін на продовольчі товари або усунення економічних втрат, може бути реалізовано лише за умови впровадження ефективного маркетингу аграрної продукції.

По-десяте, активно сприяє формуванню фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств.

Основними завданнями маркетингової складової фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств є:

- підвищення ефективності дослідження ринку, виходу на його перспективні сегменти та функціонування на ньому;

- підтримка балансу між попитом та пропозицією з одночасним активним впливом на виробництво з визначенням обсягу та асортименту продукції, що виготовляється;

- забезпечення та підвищення конкурентоспроможності продукції;

- визначення ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища та можливостей для їх мінімізації та підвищення ефективності діяльності.

- виявлення резервів виробництва і збуту та розробка заходів щодо їх реалізації;

- захист інформації.

До функцій маркетингу щодо формування та підтримки якості агропродукції високого рівня та забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства належать:

- ідентифікація споживачів (визначення чітких поточних та перспективних потреб споживачів; встановлення ключових властивостей та характеристик продукції, які необхідні споживачу; оцінка факторів, що впливають на вибір продукції) та встановлення відповідної номенклатури і асортименту продукції;

- аналіз впливу конкуренції та розробка конкурентних переваг;

- виробництво екологічно чистої продукції;
- виведення нових сортів сільськогосподарських культур;
- впровадження інноваційної техніки та технологій виробництва;
- удосконалення методів контролю якості на всіх стадіях виробництва;
- навчання та підготовка кадрів у сфері комплексного управління якістю;
- встановлення відповідних прийнятних цін на товар;
- розробка стратегії виходу на ринок та зайняття своєї ніші (у т.ч. використання реклами продукції);
- скорочення термінів у ланцюгу «поле-споживач», особливо для фруктів та овочів;
- удосконалення технологій продажу продукції;
- створення системи зворотного зв'язку із покупцями щодо якості продукції (аналіз попиту на продукцію, визначення ступеню задоволення всіх суб'єктивних характеристик та вимог) тощо.

Підтримка та підвищення конкурентоспроможності продукції може досягатись за допомогою введення інновацій. Умовами впровадження інновацій є:

- у зв'язку із відсутністю достатнього обсягу інвестиційних ресурсів, головним критерієм відбору інновацій має бути їх оцінка з позиції попиту на продукцію підприємства споживачами, оскільки реалізація наукомісткої продукції є засобом захисту інтересів підприємства на ринку;
- доцільність виробництва та реалізації інноваційної продукції має бути науково та економічно обґрунтованою (імовірність отримання прибутку від реалізації повинна бути високою).

Проте прибуток, з точки зору маркетингу, необхідно сприймати не як мету виробничої діяльності підприємства, а як результат задоволення потреб споживачів. З цієї точки зору, прибуток – це премія за те, наскільки точно виробник зміг вгадати, врахувати вподобання та задовольнити потреби споживачів при найефективнішому використанні наявних ресурсів. Тому при виробництві аграрної продукції необхідно

концентрувати увагу на забезпеченні споживчої якості продукції, під якою розуміється набір характеристик продукту, які повністю або у більшій мірі здатні задовольнити поточні та перспективні потреби споживачів.

Найголовнішим завданням будь-якого підприємства є випуск якісної продукції з точки зору споживача. Японський класик управління якістю Ісікава К. наголошує на тому, що управління якістю починається і закінчується маркетингом. Для того, щоб створити якісний продукт, який буде користуватися попитом, працівники відділу маркетингу повинні отримувати інформацію із зовнішнього середовища про існуючі та перспективні потреби покупців, їх купівельну спроможність, на основі якої необхідно оцінювати конкуруючі вироби за всіма параметрами, приймати рішення щодо припинення виробництва збиткової для підприємства продукції, оновлення асортименту продукції, впровадження інноваційної продукції, робити прогнозування можливих обсягів збуту, ціну реалізації продукції, розробляти рекомендації щодо передпродажного та післяпродажного сервісу тощо.

Таким чином, інформація є важливим елементом маркетингового забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства, оскільки з'єднує зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства. На основі інформації працівники відділу маркетингу співставляють запити споживачів з можливостями підприємства, внаслідок чого обираються відповідні інструменти та приймаються маркетингові рішення. Важливими принципами інформації повинні бути вчасність, достовірність, повнота, оскільки від якості отриманої інформації залежить оцінка реального стану об'єкта. Невчасна, недостовірна та неповна інформація може негативно вплинути на прийняття маркетингових рішень та погіршити фінансово-економічний стан підприємства.

Важливим моментом у маркетинговому забезпеченні фінансово-економічної безпеки підприємства є наявність інформації про внутрішні та зовнішні загрози підприємства (рис.1).

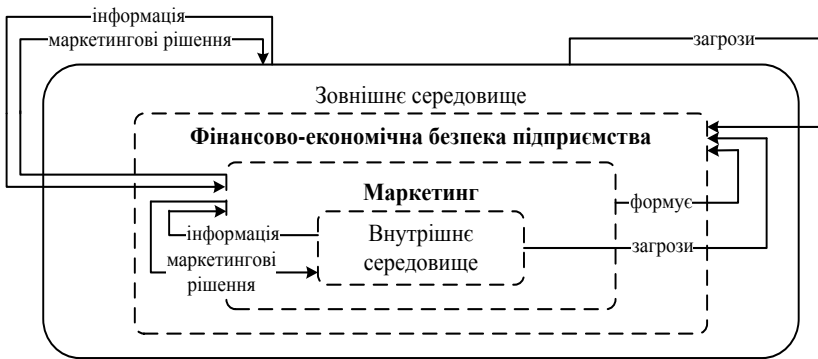


Рис. 1 – Місце маркетингу в системі фінансово-економічної безпеки підприємства

Зовнішні загрози виникають за межами підприємства та пов'язані із середовищем функціонування підприємства, суб'єктами, з якими воно взаємодіє, кон'юктурою ринку тощо, проте вони можуть негативно позначитися на прибутковості підприємства. Внутрішні, у свою чергу, пов'язані з господарською діяльністю підприємства та його персоналу.

До загроз зовнішнього середовища належать [1, с. 101; 2]:

- нестабільне становище у країні;
- недосконалість чинного законодавства;
- зміна валютного курсу та відсоткових ставок;
- непередбачуване підвищення цін на сировину та матеріали;
- поява нових Інтернет-технологій - злом паролів доступу, крадіжка конфіденційної інформації, відмова в обслуговуванні;
- неправдива інформація засобів масової інформації;
- недобросовісна конкуренція та шахрайство (економічне шпигунство, підробка продукції конкурентами, обман споживачів, злочинно діючі постачальники, посередники, покупці тощо)
- зниження купівельної спроможності споживачів;
- значні зміни смаків та уподобань споживачів.

Маркетинг не в змозі вплинути на загрози зовнішнього середовища, але на основі достовірної інформації деякі з них можливо мінімізувати за допомогою прийняття відповідних маркетингових рішень. Наприклад, якщо існує загроза зниження рівня споживчого попиту на продукцію, то підприємство може її мінімізувати за допомогою різноманітних маркетингових методів стимулювання попиту (проведення акцій, реклама тощо). Як видно з прикладу, до зовнішніх загроз, на які, у більшій мірі, може відреагувати аграрне підприємство належать відносини зі споживачами.

Для досягнення підприємством довгострокових відносин зі споживачами важливими елементами є не лише вартість продукції, а і її якість, оперативність постачання, сервісне обслуговування.

Тому при розробці та виробництві аграрної продукції працівники відділу маркетингу повинні враховувати те, що:

- кожен покупець має своє уявлення про якість товару;
- споживачі звертають увагу на співвідношення ціни та якості товару (занадто низька ціна може слугувати сигналом низької якості товару). Даний показник є одним із найголовнішим у формуванні конкурентоспроможності товару;
- інформованість споживачів про продукцію та ступінь необхідності продукції є важливими факторами при прийнятті рішення про її придбання;
- стійка довіра споживачів до якості товару сприяє зростанню конкурентоспроможності та створенню відповідного іміджу підприємства, а також постійного попиту на товари даної марки.

Загрозами внутрішнього середовища є:

- відсутність чітко сформульованих цілей підприємства;
- нестача фінансових ресурсів;
- погане забезпечення сировиною та комплектуючими;
- застаріла техніко-технологічна база;
- недостатній освітньо-кваліфікаційний рівень персоналу;
- низька продуктивність праці через відсутність мотивації персоналу;
- неправильна організація праці персоналу;

- нехтування впровадження інновацій;
- недотримання технологій виробництва тощо.

Крім того, до вибору інструментів маркетингу необхідно підходити дуже відповідально, адже недостатньо обґрунтована маркетингова політика може спричинити негативний вплив на фінансово-економічну безпеку аграрних підприємств. До таких маркетингових загроз належать:

- нехтування маркетинговими дослідженнями;
- невідповідність стратегії маркетингу ринковій ситуації;
- необґрунтовані прогнози щодо стабільності ринку сільськогосподарської продукції;
- обмежена товарно-асортиментна політика;
- необґрунтована цінова політика;
- низька конкурентоспроможність продукції;
- відсутність або неефективність маркетингових комунікацій;
- неправильна збутова політика та високий рівень збутових витрат тощо.

Оцінку маркетингової складової фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств необхідно проводити на основі таких показників:

- обсяг та асортиментна структура виробництва та реалізації продукції;
- показники конкурентоспроможності та якості продукції;
- рентабельність продажу та рентабельність виробництва;
- витрати служби маркетингу;
- обсяг продукції за цінами, ринками, покупцями тощо.

Дані показники безпосередньо впливають на ефективність управління, платоспроможність, ринкову та фінансову стійкість, ділову активність, інвестиційну привабливість підприємства та визначають його фінансово-економічну безпеку.

Таким чином, впровадження сучасних інструментів маркетингу в діяльність аграрних підприємствах дасть змогу уникнути можливих загроз та мінімізувати негативні наслідки певних шкідливих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що допоможе забезпечити фінансово-економічну безпеку підприємства. Крім того, підприємство повинно

приділяти увагу тісній взаємодії зі споживачами. Адже управління ціною, поліпшення якості продукції та сервісу стимулюють обсяги споживання та прямолінійно впливають на зростання розміру доходу від реалізації, а на макрорівні – на розвиток суспільного виробництва, підвищення рівня життя населення, розширення внутрішніх та зовнішніх ринків збуту продукції. Все це дозволяє:

- задовольнити потреби підприємства у грошових коштах для стійкого розширеного відтворення підприємства;
- забезпечити фінансову рівновагу, стійкість, платоспроможність, ліквідність, ділову активність, рентабельність, інвестиційну привабливість підприємства в довгостроковому періоді, а також самостійність та гнучкість при прийнятті рішень.

Важливим напрямком у забезпеченні фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств є впровадження маркетингу споживчої якості аграрної продукції, під яким розуміється система заходів, що включає у себе постійний пошук та виявлення ключових характеристик та властивостей агропродукції для розробки, виробництва та реалізації продуктів, здатних задовольнити поточні та перспективні потреби споживачів у поєднанні із власними можливостями підприємства.

Список літератури:

1. Мельник О.О. Система загроз економічної безпеки підприємства / О.О. Мельник // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – 2011. – № 25. – С. 97–103.
2. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур [монографія] / Реверчук Н.Й. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – с.195.
3. Снітко Ю.М. Менеджмент економічно-фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств / Ю.М. Снітко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. - Вип. 2. – Т. 2. Економічні науки. – С. 267-272.

| *Зеленська О.О.*, к.е.н., професор кафедри фінансів

ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ОЦІНЦІ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ І РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Вивчення сучасних тенденцій розвитку агросфери та механізмів забезпечення продовольчої безпеки має базуватися на комплексному застосуванні філософської, загальнонаукової методології, методології конкретних наук і часткової методології. Особливо важливу роль у науковому пошуку, з нашої точки зору, відіграють загальнонаукові методи пізнання – системний, синергетичний та біхевіористичний. З їх допомогою можна дати адекватну та комплексну оцінку сучасним тенденціям розвитку агропродовольчих систем і систем продовольчої безпеки різних рангів у сучасних умовах агроглобалізації, а також обґрунтувати дії національного уряду у відповідь на новітні виклики агропродовольчого розвитку, актуальність чого для України зараз важко переоцінити.

Незважаючи на існування потужного наукового доробку в сфері загальнонаукової методології, ми вважаємо, що з огляду на нинішнє посилення глобальних, а також внутрішніх загроз сталому розвитку систем продовольчої безпеки всіх рангів, подальший науковий пошук, пов'язаний з використанням сучасних методологічних підходів, здатних сприяти вирішенню згаданої проблеми, є доцільним і актуальним.

Дослідженню агропродовольчих систем та продовольчої безпеки територій різного рангу з використанням системного, синергетичного та біхевіористичного підходів присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Барановського М.О., Бородіної О., Гальчинського А., Геєця В.М., Гойчук О.І., Гусакова В.Г., Грабара І.Г., Занга В.Б., Єрохіної О.А., Ільїної З.М., Капіци С.П., Князевої О. М., Ковальова Є.В., Курдюмова С.П., Малінецького Г.Г., Мясникова О.А., Пасхавера Б.Й., Саблука П.Т., Сугакова В.Й., Ушачова І.Г., Хакена Г., Ходаківського Є.І., Холт-Хіменеса Е., Шубравської О.В., Януль І.Є. та ін.

Метою є обґрунтування доцільності використання біхевіористичного, системного та синергетичного підходів при вивченні агропродовольчих систем та систем продовольчої безпеки різних рангів.

Використання в науковому пошуку системного, синергетичного та біхевіористичного підходів дозволяє поєднати бачення науковцем сутності об'єкта дослідження з напрацьованими наукою масивом знань і методами пізнання. Оскільки більшість об'єктів нашого дослідження (агропродовольча система, продовольчий ринок, продовольча безпека тощо) мають системну природу, застосування загальнонаукових методів із метою їх пізнання, вважаємо доцільним.

Агропродовольча система, продовольча безпека – системи відкритого типу, що перебувають у стані динамічної рівноваги, а їх стабільність та цілісність визначаються комплексом внутрішніх та зовнішніх зв'язків, способом взаємодії складових елементів системи. Важливими властивостями згаданих систем є: динамізм, інерційність, конкурентність, цілісність та організованість, централізація, ієрархічність, нерівномірність розвитку окремих підсистем, адаптивність, самоорганізація, конфліктність, еволюційність, відкритість, функціональність тощо [1, с. 68; 2; 5].

Продовольча безпека як система формується з певних підсистем. Зокрема виділяють функціонально-цільові (агропромисловий комплекс, споживання, збут, розподіл продовольства та резерв) та забезпечуючі (управління, фінансове, інформаційне, матеріально-технічне, технологічне, наукове забезпечення) підсистеми [11, с. 10]. Такий поділ пояснюється тим, що складові першої підсистеми покликані безпосередньо реалізувати головну мету системи продовольчої безпеки, а другої – виконувати обслуговуючу функцію, сприяючи тим самим реалізації цієї мети.

Гойчук О.І. у складі системи продовольчої безпеки розрізняє: 1) підсистему забезпечення (фінансове, матеріально-технічне, інформаційне, кадрове та наукове забезпечення); 2) функціональну підсистему (виробництво продовольства,

формування і розподіл продовольчих ресурсів); 3) цільову підсистему (споживання продуктів харчування); 4) контролюючу підсистему (індикатори продовольчої безпеки) та 5) регулюючу підсистему (ринкові механізми регулювання системи та заходи державного управління) [3, с. 86].

Перераховані вище підсистеми характеризуються різною динамічністю, їм властиві протиріччя, наприклад між потребами в задоволенні населення країни якісними продуктами харчування і прагненням виробників максимізувати свій прибуток за рахунок скорочення витрат на виробництво продовольчих товарів, між вимогами СОТ щодо обмеження фінансової підтримки вітчизняної аграрної сфери і національними інтересами, що полягають у збереженні потужного продовольчого комплексу держави і т.д.

Забезпечення взаємоузгодженого функціонування окремих підсистем продовольчої безпеки має базуватися на наступних принципах [3, с. 86, 11, с. 110]:

1) ресурсному (підсистеми в процесі виконання власних функцій пов'язані між собою ресурсними потоками для забезпечення себе всіма необхідними ресурсами з метою реалізації генеральної цілі – забезпечення продовольчої безпеки);

2) інформаційному (підсистеми зв'язані між собою інформаційними потоками в процесі забезпечення стійкості як окремих підсистем, так і системи продовольчої безпеки в цілому);

3) організаційному (підсистеми пов'язані між собою та організаційно підпорядковані одна одній так, щоб найкращим чином забезпечити реалізацію генеральної мети);

4) технологічному (підсистеми мають власні технології, які використовуються в процесі перетворення ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей продовольчого забезпечення);

5) функціонально-цільовому (підсистеми, маючи свої цільові функції, забезпечують результатами своєї діяльності реалізацію генеральної цілі системи).

Відповідно до визначених принципів, між елементами досліджуваної системи формуються зв'язки 5 типів:

функціональні, організаційні, ресурсні, інформаційні й технологічні.

Із точки зору системного підходу, пріоритетними напрямками наукових досліджень безпеки в продовольчій сфері є наступні:

- вивчення продовольчої безпеки як системи, що складається з обмеженої кількості взаємозалежних елементів;
- дослідження способів взаємодії складових системи та комплексу внутрішніх і зовнішніх зв'язків між ними;
- визначення цілей, завдань та функцій системи, а також її місця в ієрархії систем більш високого рівня (економічній, національній безпеці тощо);
- встановлення тенденцій і закономірностей розвитку системи;
- постановка завдань суб'єктів, покликаних сформувати механізм забезпечення продовольчої безпеки та попередження її загроз [11, с. 10].

Таким чином, системний підхід є важливою методологічною основою дослідження продовольчої безпеки, в т.ч. механізмів її забезпечення. У той же час, відсутність стабільності та постійна непрогнозована зміна умов функціонування економічних систем різного рангу в сучасному світі стала причиною того, що системний підхід поступається своєю актуальністю на користь синергетичної парадигми наукового пізнання.

Синергетика (від грецького “synergetikos” – спільний, погоджений, сумісно діючий) – це міждисциплінарна наука, що вивчає процеси виникнення і самоорганізації, розвитку і розпаду систем різної природи, в т.ч. економічних [8]. Теоретичною базою даного наукового підходу є термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль [7, 9].

На відміну від системного підходу, синергетичний базується на дослідженні нелінійних, нестійких, нерівноважних, дисипативних систем (такими є в тому числі сучасні економічні системи) і головний акцент робить на виникненні впорядкованості з хаосу, тобто на явищах самоорганізації в системах. В нових умовах функціонування економічні системи проходять свої рівноважні стани як проміжні етапи на

траєкторіях нерівноважної самоорганізації. Нерівноважності є необхідною умовою появи нових якостей, властивостей, організації систем, тобто їх розвитку.

Доцільність застосування елементів синергетичного підходу в дослідженні проблем забезпечення продовольчої безпеки, обумовлюється тим, що розвиток досліджуваних нами категорій, не завжди вписується в традиційні схеми наукового пізнання і тому вимагає застосування нових підходів до їх аналізу та оцінки. Процеси сучасного розвитку агропродовольчих систем і продовольчих ринків, а також формування бюджетної політики в аграрній сфері найчастіше є нелінійними, а тому їх не можна вивчити, використовуючи лінійні математичні методи.

Разом із тим, детерміністська логіка не може пояснити багатьох процесів, які відбуваються в складних динамічних системах. З позицій синергетичного підходу негативні тенденції і процеси в розвитку продовольчого комплексу, несумісні з глобальною метою забезпечення продовольчої безпеки держави, можна трактувати як наслідок втрати продовольчими системами стану рівноваги, переходу їх до біфуркаційного, а не адаптаційного розвитку, де різні флуктуації (внутрішні та зовнішні впливи), як то: невдалі аграрні реформи, відсутність чіткої стратегії розвитку аграрної сфери країни та регіону, недоліки ресурсного забезпечення, передусім, виробничого і фінансового, недосконала структура продовольчого комплексу і т.д., обумовлюють негативні непередбачувані наслідки [1, с. 71].

Депресивність, спонтанність та розбалансованість розвитку агропродовольчих систем, можна розглядати як різновид дисипативних (хаотичних) процесів, поряд із негативними явищами загострення соціальних проблем у суспільстві (бідність, депопуляція, зокрема сільського населення і т.д.). Нам видається, що глибина кризових явищ у агропродовольчих системах найчастіше детермінуються не стільки зовнішніми флуктуаціями, скільки особливостями побудови самих систем.

Оцінюючи перспективи подальшого розвитку агропродовольчих систем в Україні, слід враховувати автокаталітичні процеси, коли концентрація певних негативних явищ в агропродовольчій сфері, обумовлює посилення інших

подібних тенденцій у майбутньому [10]. Так, руйнування виробничого потенціалу аграрної сфери, систем селекції і племінного тваринництва, меліоративної системи, знищення багаторічних насаджень, підрив природної родючості ґрунтів, міграційний відтік працездатного населення з сільської місцевості, знелюднення поселенської мережі і т.д. ставлять під сумнів можливість швидкого виходу АПК з кризи в близькому майбутньому.

Водночас хаос та наявність нерівноважних станів агропродовольчої системи є моментом її переходу до якісно нового стану, в якому вона може здобути більш високий рівень організації та продуктивності (як уже відзначалося тільки тоді, коли економічна система втрачає функціональну стійкість, виникають самоорганізаційні процеси формування нових ефективних структур) [14]. Нерівновага дає змогу здійснювати вільний вибір варіанту перспективного розвитку системи з цілого спектра можливих напрямків. Однак, слід пам'ятати, що в точці біфуркації система продовольчого забезпечення може бути притягнута як прогресивним, так і регресивним атрактором (кінцева точка розвитку системи), а відтак – можливе підвищення чи зниження ступеня її організованості та складності; перехід на новий, вищий рівень розвитку або руйнування. За таких обставин актуалізується необхідність якісного управлінського впливу на систему [15].

Із погляду синергетики, ефективне управління системою продовольчої безпеки полягає в узгодженні заходів управлінського впливу із власними законами еволюції та тенденціями динаміки агропродовольчої системи; неефективне – у нав'язуванні системі такого поведження, яке їй не властиве. Таким чином, навіть незначний, але погоджений вплив у точках біфуркації, може детермінувати помітні бажані зміни в траєкторії руху (поводженні) системи.

Згідно з синергетичним підходом, до самоорганізації здатна лише відкрита система, закрита ж повинна, в кінцевому рахунку, прийти до стану з максимальною ентропією і припинити будь-яку еволюцію [13]. Підтвердженням цього висновку, стало руйнування АПК колишнього СРСР. З одного боку, на відміну від відритої, закрита агропродовольча система

здатна захистити себе від несприятливих зовнішніх впливів (кон'юнктура, передусім цінова, світових продовольчих ринків, коливання світових обсягів продовольчого виробництва, зміна торгівельної політики найбільш помітних гравців міжнародного продовольчого ринку, використання окремими країнами системи демпінгових заходів, диктат з боку відповідних міжнародних структур стосовно заходів і розмірів державної підтримки розвитку сільського господарства тощо) і нестабільності, хоча з часом нейтралізація їх дії потребує все більших зусиль; з іншого – неминуче настає критичний момент, коли система стає нездатною до такого протистояння, втрачає рівновагу й руйнується.

Річ у тім, що закрита система організовується ззовні (відкриті самоорганізуються), через тоталітарне державне управління. Рівноваги така система прагне досягти завдяки директивному плануванню, зорієнтованому на забезпечення збалансованого розвитку окремих підсистем (сільське господарство, харчова промисловість, сільськогосподарське машинобудування і хімічну промисловість, системи транспортування, складування, зберігання, збуту продовольства тощо). Зростання ж ентропії, виведення якої в середовище затруднене, робить неминучим перетворення закритої системи у відкриту.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що застосування синергетичного підходу в якості методологічної основи дослідження продовольчої безпеки, дозволяє зробити наступні висновки:

- розвиток агропродовольчих систем не завжди підпорядковується законам лінійності, а значить його дослідження не може опиратися лише на використання детерміністської логіки (аналіз причин);

- у відкритих системах можуть здійснюватися процеси самоорганізації, трактування та аналіз яких перебуває за межами традиційних наукових підходів;

- під впливом різноманітних факторів, система продовольчого забезпечення переходить до нерівноважного

стану, точки біфуркації, за якою відкриваються альтернативні варіанти її розвитку;

- агропродовольча система прагне досягнення стійкого стану, що проявляється в її русі до оптимального варіанту свого розвитку (атрактора);

- депресивні, спонтанно сформовані та незбалансовані агропродовольчі системи можна розглядати як різновид дисипативних структур, що виникають у нерівноважних системах під впливом різних факторів;

- пояснення характерних рис трансформації структури агропродовольчих систем може перебувати в сфері реалізації процесів їх самоорганізації та хаотичності;

- хаос, який виникає в системі продовольчого забезпечення, є певним індикатором її “хвороби”;

- від ступеня хаотичності залежить вибір методів подолання негативних тенденцій у розвитку агропродовольчих систем [1, с. 72].

Особливе місце в числі загальнонаукових методів пізнання посідає біхевіористичний підхід. На відміну від двох попередніх, він передбачає сприйняття певної категорії (наприклад, агропродовольчої системи, продовольчої безпеки тощо) як образу, що формується в уявленні людини. Зараз біхевіоризм широко використовується і в економічних дослідженнях, тоді як донедавна ним користувалися лише в психології, зокрема таких її галузях, як енвайронментальна та когнітивна психологія [6, 12].

Наразі можна визначити кілька напрямів використання біхевіористичного підходу при дослідженні проблем продовольчої безпеки:

1. Він дозволяє виділити сукупність суттєвих проблем у сфері продовольчого забезпечення, що разом із використанням традиційних методів дослідження, посилює ймовірність їх об’єктивної ідентифікації.

2. Він сприяє встановленню пріоритетності згаданих проблем, а також ранжуванню офіційних індикаторів їх глибини.

3. Порівняння офіційно визначеного переліку “вузьких місць” у забезпеченні продовольчої безпеки з їх перцепційними образами, сприяє формуванню об’єктивного бачення перспективного розвитку агропродовольчої системи та розробці адекватної системи заходів у рамках відповідної державної, в т.ч. бюджетної політики.

4. Перцепційні портрети ключових проблем доцільно використовувати для розробки стратегій розвитку агропродовольчих систем із метою забезпечення реальної продовольчої безпеки країни та регіонів [1, с. 73].

Якщо система певний час перебуває в стійкому стані і на неї не впливають деструктивні фактори, її дослідження може здійснюватися з використанням системного підходу. Якщо ж система знаходиться в стані нерівноважної самоорганізації (що в сучасному динамічному світі трапляється і повторюється часто), вивчаючи її, варто використовувати синергетичний підхід. Слід зазначити, що у кінцевому рахунку функціонування всіх згаданих у статті систем спрямоване на забезпечення потреб людини. До того ж, формування і особливості еволюціонування самих систем значною мірою визначаються людським фактором, з огляду на що актуалізується важливість застосування біхевіористичного (поведінкового) підходу в їх дослідженні.

Таким чином, системний, синергетичний та біхевіористичний підходи мають стати взаємодоповнюючими при вивченні систем продовольчої безпеки, продовольчого комплексу і т.д. Одночасне використання вказаних підходів дозволить ґрунтовно і комплексно досліджувати особливості розвитку вищезгаданих систем за будь-яких умов їх функціонування і на будь-якому етапі їх еволюції, спрямовуючи цей розвиток, наскільки це можливо у кожний конкретний момент часу, у важливе для людини русло [4].

Список літератури:

1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: Монографія / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.

2. Воскобойников А. Э. Системные исследования: базовые понятия, принципы и методология / А. Э. Воскобойников // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2013. — № 6 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/6/Voskoboinikov_Systems-Research/

3. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Монографія. / О.І. Гойчук. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.

4. Зеленська О.О. Використання загальнонаукової методології в оцінці розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої безпеки / О.О. Зеленська // Вісник Чернігівського державного технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки. — 2013. - № 1 (64). — с. 120-125

5. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е.А. Ерохина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://orel.rsl.ru/nettext/economic/erohina.html>.

6. Иванус А. И. Когнитивный подход к управлению инновационными процессами в экономике России / А.И. Иванус // Актуальные проблемы Европы. — 2013. - № 1. — с. 222-240.

7. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего С.П. Капица, С.П.Курдюмов, Г.Г. Малинецкий.—М., 1997.

8. Кузнецов Б.Л. Экономическая синергетика: расширяющееся пространство познания экономическим систем// Экономическая синергетика. —2014. — №3 / Б.Л. Кузнецов [Электронный ресурс].— Режим доступа: www.es.rae.ru/synergy/194-877

9. Мясников А.А. Синергетические эффекты в современной экономике: Введение в проблематику / А. А. Мясников. — М.: ЛЕНАНД, 2011. — 160 с.

10. Синергетика: методологія ефектів: монографія / [І. Є. Януль та ін.; наук. ред.: Ходаківський Є. І., Зінчук Т. О., Грабар І. Г.]; Житомир. нац. агрокол.ун-т. - Житомир, 2012. - 623 с.

11. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития/ Ильина З.М., Гусаков В.Г., Бельский В.И. и др.; под ред. Ильиной З.М. — Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. — 112 с.

12. Сухарев М.В. Когнитивный подход и инновационные методы регионального управления / М.В.Сухарев // Экономика Северо-запада: проблемы и перспективы развития. – 2006. - № 4 (30). – с. 62-70.

13. Haken H. Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems, (3rd enlarged ed.). Springer, 2006. – 262 pages.

14. Niemeier N. Organisatorischer Wandel aus der Sicht der Synergetik. Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden, 2000.

15. Zhang, V. B. Synergetic economics. Time and change in nonlinear economic theory. Springer-Verlag, 1999.

Ільчук В.П., д.е.н., професор кафедри фінансів
Садчиков В.С., аспірант кафедри фінансів

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

В умовах ринкової економіки проблема фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу стає все більш актуальною. Аграрні підприємства займають особливе місце, що не дозволяє їм повною мірою брати участь у міжгалузевій конкурентній боротьбі, тому що сільське господарство залежне від природних факторів і має яскраво виражений сезонний характер виробництва, з низьким рівнем дохідності, більш відсталою у технологічному плані матеріально-технічною базою в порівнянні з іншими галузями і повільніше пристосовується до мінливих економічних і технологічних умов.

Економічні суб'єкти в складних умовах реформування, змушені приділяти значну увагу проблемам безпеки, що обумовлено як політичною, соціально-економічною нестабільністю в суспільстві та економіці, так і загостренням загроз життєздатності самих суб'єктів аграрного бізнесу. В умовах низького рівня фінансово-економічної безпеки організації не можуть гарантовано, ритмічно забезпечувати фінансовими ресурсами свою виробничо-господарську та фінансову діяльність, здійснювати реальне чи фінансове інвестування, виконувати свої зобов'язання перед державним, регіональним і місцевим бюджетами, перед контрагентами (покупцями, банками, страховими інститутами). Тому забезпечення фінансово-економічної безпеки в даний час є досить актуальним завданням для керівників підприємств всіх форм власності.

Вивченню питань захисту виробничих сільськогосподарських систем, підвищення їх фінансово-економічної безпеки як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях присвячені праці Р. Акоффа, В.А. Барінова, С.Ю. Глазьева, О.В. Іншакова, Д. Кейнса, Н.Д.

Кондратьєва, Р. Коуза, Д.С. Львова, В.І. Маєвського, К. Макконелла, К. Фрімена та інших вчених.

Зарубіжний досвід державного аграрного протекціонізму розкривається в роботах: В.І. Кушліна, С. Опенишева, О.Г. Овчинникова, А.Г. Папцова, Р.Г. Янбиха та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць за цією тематикою, актуальними залишаються питання, які спрямовані на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу, розробки практичних заходів безпечного ведення бізнесу в аграрній сфері.

Проблема оцінки економічної безпеки держави, регіону, галузі або підприємства останнім часом набула особливої актуальності. Однак, незважаючи на великий інтерес до неї вітчизняних та зарубіжних учених і практиків, слід зазначити, що існуючі розробки в основному присвячені різним аспектам національної та регіональної безпеки, і в значно меншій мірі - питанням економічної безпеки аграрних підприємств.

Відсутність єдиного підходу до вирішення зазначеної проблеми пов'язано не тільки з недостатністю вивчення економічного (основного) аспекту діяльності аграрних підприємств, але в значній мірі з труднощами обліку впливу факторів зовнішнього середовища (історично сформована суспільно-політична система держави; система моральних принципів, властивих даному громадянському суспільству; рівень взаємовпливу держави і громадянського суспільства, в якій функціонує конкретне підприємство).

Узагальнюючи думку багатьох авторів, серед проблем фінансово-економічної безпеки підприємства, які потребують невідкладного вирішення, необхідно виділити:

- відсутність визначеності у виборі складових фінансово-економічної безпеки підприємства;

- наявність значних труднощів формалізованого опису динамічних властивостей підприємства з точки зору забезпечення його фінансово-економічної безпеки у взаємозв'язку з діями дестабілізуючих факторів;

- труднощі з визначенням складу оціночних критеріїв складових фінансово-економічної безпеки;

– відсутність загально визнаних вітчизняних методик оцінки рівня складових фінансово-економічної безпеки підприємства, оскільки підходи, які здобули визнання у зарубіжній практиці, не завжди можна застосувати в умовах економіки України;

– відсутність методики комплексної оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, з урахуванням всіх її складових. Ця проблема досить істотна, оскільки рівні різних складових визначаються за різними шкалами, що ускладнює їх зведення в єдиний комплексний показник.

Таким чином, проблема фінансово-економічної безпеки підприємства вимагає комплексного підходу. У цьому зв'язку виникає нагальна потреба в науковій і практичній розробці даної проблеми, розумінні сутності понять безпеки в цілому та фінансово-економічної безпеки в тому числі.

Головною метою даної роботи є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо підвищення рівня фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу.

Під фінансово-економічною безпекою підприємства розуміється кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді [1].

До складу фінансово-економічної безпеки підприємства включено такі підсистеми: фінансова; внутрішньо-економічна; зовнішньоекономічна (економіка зв'язків підприємства з зарубіжними підприємствами); соціально-економічна [2].

Сутність фінансово-економічної безпеки підприємства, на нашу думку - це не тільки захищеність капіталу підприємств, організацій, установ, але і їх готовність створювати нові механізми реалізації фінансових угод, захисту прав усіх учасників фінансових відносин, а також упорядкування і здійснення контролю за фінансово-економічними потоками та

відповідний рівень страхування різного роду непередбачуваних ризиків.

Для підвищення фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу необхідно наступне:

1. Проводити інтеграцію малих підприємств у великі (асоціації, корпорації, холдинги та ін.) - таким чином отримуючи ефект синергізму. Синергізм - це результат взаємодії складових системи, за якої загальний ефект є більшим від суми часток. Коли йдеться про інтеграцію, спрямовану на використання властивості синергізму, вартість підприємства в її результаті перевищує вартість окремих підприємств до реорганізації. Ефект синергізму виникає завдяки дії таких чинників:

а) економія на витратах, яка виявляється зі зростанням масштабів виробництва;

б) економія фінансових ресурсів;

в) збільшення частки продукції на ринку.

Основні мотиви, які можуть спонукати до реорганізації, поглинання, приєднання чи злиттям різних видів підприємств:

- прагнення заволодіти ліцензіями, патентами, ноу-хау, які є в розпорядженні підприємства, що перебуває в кризі.

- отримання надійного постачальника ресурсів виробництва.

- податкові переваги. Прибуткова фірма може придбати компанію, яка має від'ємний об'єкт оподаткування та отримати економію на податкових платежах.

- придбання активів за ціною, нижчою за вартість їх заміщення, передача технологічних і управлінських знань та навичок тощо.

- диверсифікація активів та діяльності з метою зменшення ризиків.

- попередження захоплення компанії великими корпоративними "акулами" та збереження контролю над підприємством.

Розрізняють горизонтальне злиття (приєднання, поглинання) та вертикальне.

Горизонтальне злиття — це об'єднання двох фірм, які виробляють однаковий тип товару чи надають однакові послуги.

Вертикальне злиття — це злиття одного підприємства з його постачальником сировини чи споживачем продукції.

Такий спосіб укрупнення (інтеграції) досить ефективний в аграрній сфері та забезпечує більшу стійкість вже не одного, а групи підприємств в кризові часи.

2. Страхування врожаю на підприємствах аграрного бізнесу. Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень є винятково важливим для сільських товаровиробників, оскільки дозволяє хоча б частково зменшити збитки за рахунок відшкодування.

Страхування врожаю має свої особливості порівняно з іншими видами майнового страхування. Воно, як і інші види майнового страхування, здійснюється на підставі договорів майнового страхування, що укладаються страхувальником зі страховиком. Урожай може бути застрахований за договором страхування на користь особи, яка зацікавлена в його збереженні.

Обов'язки страховика та страхувальника визначаються Правилами страхування врожаю. Термін дії договору страхування обумовлений тривалістю вирощування культур від моменту посіву до отримання врожаю.

Страхування може здійснюватися комплексно від усіх страхових випадків або від окремих ризиків: посухи, градобою, зливи та бурі, вимерзання та приморозків, випрівання та вимокання. При комплексному страхуванні встановлюється єдиний страховий тариф.

Сільськогосподарські ризики на відміну від інших подій характеризуються тим, що мають системний характер. Стихійні явища, які впливають, наприклад, на врожайність сільгоспкультур, мають поширення на значній території і призводять до втрат у більшості господарств. Це веде до того, що страхові компанії, які формують страховий портфель, не мають достатньої мотивації страхувати сільські господарства однієї місцевості у значній кількості, бо таким чином не виконується принцип диверсифікації ризиків. Сільське господарство не характеризується високою рентабельністю, що

в свою чергу вимагає максимально зменшувати витрати. Страхування буде додатковим тягарем для сільгоспвиробника. Тому захист від таких ризиків майже неможливий без втручання держави на ринок сільськогосподарського страхування. Аналіз систем страхування агроризиків різних країн дозволяє стверджувати, що тільки в тих країнах, в яких держава надавала фінансову підтримку шляхом субсидіювання частини страхових платежів, адміністративних витрат, система аграрного страхування дійсно працює ефективно [3]. Метою держави має бути допомога страховим компаніям та сільгоспвиробникам в таких формах:

- інвестування інфраструктурних проєктів;
- субсидіювання страхових платежів;
- фінансування адміністративних витрат;
- участь у фінансуванні фондів, пулів, спрямованих на ліквідацію катастроф та природних лих.

В той же час досить суттєвим має бути вклад держави в інформування сільгоспвиробників про форми допомоги та про можливості, які вони зможуть отримати, скориставшись цією допомогою [3].

3. Інформаційна забезпеченість – практично не використовується як один із основних чинників розвитку та стабільності сільськогосподарських підприємств, оскільки рівень передачі інформації на всіх підприємствах галузі без винятку слабкий. Це перш за все проблема загальнодержавного характеру, а вже потім загальногалузевого, тому, що держава повинна забезпечувати і контролювати передачу інформації в стратегічно-важливій галузі. Цей фактор практично не виконується, тому фінансово-економічна безпека всіх підприємств галузі по цьому фактору є практично мінімальною. З усього цього можна зробити висновок, по-перше, що вся проблема інформаційного забезпечення полягає у відсутності єдиного комплексного системного підходу до інформаційного потоку, тобто відсутня єдина інформаційна система. По-друге, внутрішній документообіг підприємств все ж таки залишається паперовим, що зумовлено третьою найголовнішою проблемою - проблемою персоналу. Більшість працівників підприємств не бажають застосовувати сучасні тенденції інформаційного

забезпечення управління. В першу чергу це стосується керівництва, від якого і залежить впровадження новітніх технологій обробки та розповсюдження інформації. Так переважаючим способом передачі інформації залишається усний та документальний паперовий.

Єдиним позитивним кроком вперед за останні роки у даній сфері можна назвати підключення підприємств до всесвітньої мережі Internet. Це дало змогу працівникам отримувати більше інформації про сучасний стан аграрного ринку, сучасні методи та тенденції просування товарів на ринок, що загалом збільшило приток інформації, яка застосовується в управлінні, тобто в процесі розроблення та прийняття рішень.

4. Ринкова адаптація. Суть адаптації полягає в тому, що адаптивним є той стан виробництва, при якому забезпечується рівновага попиту і пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції, а виробник має можливість постійно підтримувати економічні показники на бажаному рівні, спираючись на постійний моніторинг внутрішніх і зовнішніх умов господарювання. Недостатня економічна ефективність аграрних підприємств залежить не тільки від макроекономічних умов господарювання, а й від їхніх адаптаційних можливостей в ринковому середовищі. До активних механізмів адаптації пропонується відносити: моніторинг ринкової кон'юнктури; створення стабільної зони; активна ринкова позиція; система накопичення ресурсів; застосування новітніх технологій; розподіл ринку; пошук гаранта; самовдосконалення; стратегія виживання, а до пасивних – розвиток тіньового виробництва; бартерні операції; непрофільна діяльність; неплатежі та інші. Процес адаптації складається з наступних етапів: параметрична адаптація – це нижній рівень адаптаційного процесу, який пов'язаний з пристосуванням підсистем підприємства. Такий вид адаптації необхідний в тих ситуаціях, коли йде процес розбалансування зв'язків між підприємством та ринковим середовищем, відновленням якого і займається адаптація. Адаптація параметрів пов'язана з ідентифікацією, тобто з визначенням цих параметрів в режимі нормального господарювання підприємства; структурна адаптація використовується тоді, коли шляхом корекції параметрів

(підсистем підприємства) неможливо досягнути ефективної адаптації підприємства. Якщо в процесі розвитку підприємства його структура змінюється і така ситуація постійно повторюється, то в такому випадку застосовують адаптацію структури підприємства; адаптація об'єкту застосовується якщо адаптація параметрів і структурна адаптація не в змозі покращити ефективність господарювання підприємства, тоді потрібно адаптувати об'єкт управління в цілому. Адаптація пов'язана зі зміною певних функцій об'єкта, його структури, характеру зв'язків із зовнішнім середовищем та ін. Адаптація підприємства до впливів зовнішнього середовища припускає внесення значного числа змін у діяльність підприємства; кількість, характер, масштаб змін і ресурси, необхідні для підтримки цих змін, при значній інтенсивності впливу факторів зовнішнього середовища можуть бути дуже різноманітні. У цьому випадку визначення характеру всіх змін, внесених у діяльність підприємства, їхня локалізація, взаємозв'язок і, головне, організація контролю за внесенням змін перетворюються в громіздку і трудомістку роботу. Адаптація підприємства стає не контрольованою, а, тому, не керованою. Упущення навіть незначних на перший погляд змін у внутрішніх системах і підрозділах підприємства здатне знизити ефективність процесу адаптації. Це дає змогу виділити в процесі адаптації підприємства до змін в ринковому середовищі два поняття: адаптивну реакцію підприємства та сам процес адаптації. Виділені складові адаптації, у свою чергу, мають потребу в чіткому визначенні їхньої сутності. Під адаптивною реакцією підприємства на впливи зовнішнього середовища розуміється зміна стратегічних цілей діяльності підприємства чи способів досягнення цих цілей, що істотно впливають на взаємовідносини підприємства з ринковим середовищем. У свою чергу, процес адаптації варто розуміти як процес внесення змін у функціонування внутрішніх систем і діяльність підрозділів підприємства, що супроводжують адаптивну реакцію підприємства. Адаптивна реакція і процес адаптації нерозривно пов'язані один з одним, оскільки адаптивна реакція підприємства втрачає зміст без внесення відповідних змін у внутрішні системи і підрозділи підприємства, а ці зміни доцільні

тільки у випадку зміни стратегічних цілей діяльності і підприємства й обраних шляхів та способів їхнього досягнення. Постійно, в процесі господарювання виникає потреба в адаптації підприємства до ринкового середовища, що обумовлюється або з збереженням ефективності функціонування, або з її підвищенням. Все це характеризує актуальність та перспективність дослідження методів адаптації. В теорії управління складними системами адаптація розглядається як спеціальний процес управління [4].

5. Нарощування фінансово-економічного потенціалу. У забезпеченні та зростанні фінансового потенціалу підприємства важливе значення відіграє його фінансовий стан. Він створює певний базис для реалізації останнього.

У фінансовій літературі запропонована значна кількість показників оцінки фінансового стану: платоспроможність; фінансова стійкість; ступінь забезпеченості ліквідності та платоспроможності в короткостроковому періоді та фінансової стійкості в довгостроковому періоді; розміщення й використання засобів підприємства; зміни в розміщенні засобів і джерел їх покриття; структура джерел формування капіталу і його розміщення, рівновага між активами і пасивами (зобов'язаннями) підприємства, ефективність та інтенсивність використання капіталу, ліквідність і якість активів, інвестиційна привабливість тощо [5].

Фінансовий потенціал підприємства визначають п'ять груп показників, пов'язаних з формуванням, розміщенням та використанням фінансових ресурсів, що характеризують: 1) наявність, структуру та забезпеченість фінансовими ресурсами; 2) структуру джерел формування фінансових ресурсів; 3) пропорційність між фінансовими ресурсами (окремими їх елементами) та джерелами формування; 4) грошові потоки підприємства; 5) результативність (ефективність) використання фінансових ресурсів. Одним із пріоритетних завдань формування та використання економічного потенціалу підприємства є забезпечення економічного зростання.

6. Техніко-технологічне забезпечення аграрних підприємств. Головними чинниками, які впливають на розвиток технологій виробництва продукції та формування технологічної політики в

аграрному секторі, є: ґрунтово-кліматичні умови; вимоги агротехніки вирощування сільськогосподарських культур стосовно параметрів якості й термінів виконання технологічних операцій; вартість матеріально-технічних, енергетичних і трудових ресурсів; фінансово-економічний стан галузі; рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення. Основною причиною технологічної відсталості землеробства є низький рівень технічного забезпечення аграрних підприємств.

Нині у світовому землеробстві розробляють, вивчають і впроваджують кілька технологій землеробства – інтенсивну, біологічну (органічну) та прямої сівби (No-till). Купівельна спроможність аграріїв дає змогу їм витратити на придбання техніки щорічно лише 5-7 млрд. грн, що покриває технологічну потребу в оновленні парку машин лише на 15-20%. Більшості сільськогосподарських підприємств придбання сучасної енергонасиченої техніки та комбінованих машин нині є практично недоступним. Їхня купівельна спроможність формується за рахунок власних коштів, банківських кредитів, лізингових механізмів і бюджетних програм. В Україні діє три державних програми: часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки; фінансовий лізинг; часткова компенсація відсотків за кредитами комерційних банків [6].

За 2010-2011 роки за державної підтримки придбано техніки на суму майже 18 млрд. грн, що більше, ніж за весь попередній період незалежності України.

Пропозиції на ринку сільськогосподарської техніки України нині формують вітчизняні машинобудівники, офіційні представники зарубіжних фірм та окремі підприємці. Ринок сільськогосподарської техніки ще недостатньо врегульований. Через це на ньому пропонується велика кількість морально застарілих технічних засобів із вторинного ринку Європи й Америки, які не відповідають вимогам перспективних технологій. Небезпечним є те, що через деякий час цю застарілу техніку доведеться ремонтувати, а запасні частини для її ремонту в 3-5 разів дорожчі, ніж на нову техніку [6].

7. Державна фінансова підтримка підприємств аграрного бізнесу. Варто зазначити, що інвестиції з державного бюджету в сільське господарство щороку зростають, але їхня частка як

інвестиційного джерела знизилася і дорівнює лише 3-4% загального обсягу інвестицій галузі. Підприємствам аграрної сфери, зокрема приватним, порівняно з підприємствами інших галузей, складніше одержати доступ до кредитних ресурсів, що пояснюється такими умовами: високі відсоткові ставки, низька рентабельність і нестабільний рух готівкових коштів у сільському господарстві, правове неврегулювання питань власності на землю, непрозорість ринку, відсутність стабілізаційних фондів, зовнішнього або міжнародного фінансування та страхування ризиків, уніфікованої банківської політики, неналежне управління в середовищі кредиторів [7].

Вивчення зарубіжного досвіду засвідчує, що аграрний сектор у провідних країнах кредитується у великих обсягах. До країн із найвищою питомою вагою позичкових коштів в аграрному капіталі належать Великобританія та Німеччина – 50%, на Францію припадає понад 40, Італію та Бельгію – понад 30%. Формування кредитної системи визначається існуючими у країні кредитними відносинами і способом надання відповідних форм кредиту. Аналіз умов формування фінансових ресурсів підприємств аграрної сфери, у тому числі приватних підприємств, та доступу їх до зовнішніх джерел фінансування засвідчують необхідність перегляду концептуальних основ державного регулювання економіки та активізації позиції держави.

Необхідність посилення державного регулювання економічних відносин в аграрній сфері зумовлена значенням сільськогосподарського виробництва в національному господарстві нашої держави [7].

Першочерговими заходами щодо відродження галузі сільського господарства мають бути: дотації у сільське господарство, поліпшення фінансування та кредитування села, зменшення відсоткових ставок за кредитами, стимулювання будівництва тваринницьких комплексів, встановлення справедливих цін на сільськогосподарську продукцію, врегулювання законів щодо ринку землі.

Підґрунтям високої технологічності виробництва продовольства та технічних культур є потужна науково-дослідна база. Результатом наукомістких удосконалень у

сільському господарстві буде не тільки продовольча безпека, а й поліпшення якості навколишнього середовища та економічного розвитку.

Сільське господарство має бути визначене як пріоритетна галузь для інвестицій у наукові дослідження. Необхідно розширити й навчальну місію університетів, пов'язаних з аграрними дослідженнями, для того щоб охопити як стаціонарне академічне, так і дистанційне навчання.

Поповненню фінансових ресурсів і розширенню діяльності й розвитку приватних підприємств в аграрній сфері сприятиме системне та комплексне вирішення завдань аграрної реформи в Україні, зважена державна політика розвитку села та механізмів її реалізації, формування фінансових і кредитних відносин [8]. Нижче наведемо схему (рис. 1) шляхів підвищення фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу.



Рис. 1 - Шляхи підвищення фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу

Для оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу (переважно великих

сільськогосподарських підприємств, організацій, установ) можна скористатися моніторингом фінансово-економічної безпеки підприємства (таблиця 1) [9].

На основі наведеної таблиці можна проводити оцінку рівня фінансово-економічної безпеки в динаміці за останні 3 роки, та відповідно до отриманого результату робити прогноз, щодо подальшого розвитку підприємства.

Таким чином проаналізувавши відповідні коефіцієнти та фінансово-економічні показники можна зробити відповідні висновки, щодо дій по покращенню фінансово-економічної безпеки підприємства [9]:

- збільшення розміру власного капіталу у валюті балансу (шляхом забезпечення зростання чистого прибутку і скорочення заборгованості);

- скорочення довгострокових та (або) короткострокових зобов'язань;

- нарощування розміру чистого прибутку і при необхідності скорочення обсягу активів, що не приносять дохід;

- збільшення обсягу реалізації продукції і при необхідності скорочення обсягу невикористаних у виробництві основних засобів, а також товарно-матеріальних цінностей і невиправданої дебіторської заборгованості;

- нарощування обсягів реалізації продукції і скорочення дебіторської заборгованості;

- збільшення прибутку за рахунок скорочення витрат.

Аналіз фінансово-економічного стану підприємства дасть можливість своєчасно виявляти "загрози", які призводять до втрати підприємством своєї фінансово-економічної безпеки та визначити першочергові проблемні сторони роботи аграрного підприємства в ринкових умовах господарювання.

Таким чином, можна виділити основні показники оцінки економічної безпеки на підприємстві. По-перше, це оцінка фінансового стану підприємства в частині його фінансової стійкості і рентабельності роботи. В якості самостійного напрямку необхідно прийняти оцінку якості та конкурентоспроможності продукції. Наступний фактор економічної безпеки - власне виробничий процес, включаючи технічний стан основних засобів та ефективність використання

Показники фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу

Показники	Значення показника підприємства	Оцінка	Допустиме (граничне) значення показника
Коефіцієнт поточної ліквідності		Безпечно/небезпечно	>1
Коефіцієнт автономії		Безпечно/небезпечно	>0,5
Рентабельність активів		Безпечно/небезпечно	> індексу інфляції
Рентабельність власного капіталу		Безпечно/небезпечно	> рентабельності активів
Рівень інвестування амортизації		Безпечно/небезпечно	> 1
Темп зростання прибутку		Безпечно/небезпечно	> темпу зростання виручки
Темп зростання виручки		Безпечно/небезпечно	> темпу зростання активів
Темп зростання активів		Безпечно/небезпечно	>1
Оборотність дебіторської заборгованості		Безпечно/небезпечно	>12
Оборотність кредиторської заборгованості		Безпечно/небезпечно	> оборотності дебіторської заборгованості
Достатність грошових коштів на рахунках		Безпечно/небезпечно	>1
Середньозважена вартість капіталу (WACC)		Безпечно/небезпечно	> рентабельності активів
Економічна додана вартість (EVA)		Безпечно/небезпечно	>0

технологій. При цьому інноваційна діяльність підприємства розглядається як необхідна умова, без якої неможливі успіх і виживання в довгостроковій перспективі. Окремі оцінки підлягають трудові ресурси підприємства і його кадрова політика, а також управлінська складова фінансово-економічної безпеки.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Управління фінансовою безпекою підприємства / І.А. Бланк. - 2-е вид. - К.: Ельга, 2009. - 776 с.
2. Плєскач В.Л. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В. Л. Плєскач, А. В. Кулик// Фінанси України – 2009. - №10. - С. 27.
3. Пластун В.Л. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств / В. Л. Пластун // Вісник Сумського національного аграрного університету – 2008. – №12/1 (33). – с. 58-62.
4. Ждаміров Є.Ю. Види адаптації сільськогосподарських підприємств до умов ринку / Є. Ю. Ждаміров // Вісник Сумського національного аграрного університету – 2008. – №12/1 (33). – с. 112-120.
5. Шеремет А. Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. - М.: ИНФРА-М. — 2006. — 415с.
6. Танчик С. П. Основні напрями розвитку землеробства в Україні / С. П. Танчик // Пропозиція. – 2008. – № 10. – С. 51-56.
7. Білоусько Я. К. Державна підтримка техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва / Я. К. Білоусько, П. А. Денисенко, В. Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2005.– №5.– С.30-35.
8. Колодій М.І. Державна фінансова підтримка приватного підприємництва в аграрній сфері / М.І. Колодій // Вісник Львівського національного аграрного університету – 2011. – №18/1 (41). – с. 154-161.
9. Copyright certificate № 2011614886, Federal service on intellectual property, patents and trademarks of the Russian Federation. The program for electronic computers «Monitoring of financial safety of the enterprise» / Applicant and legal owner L.A. Zaporozhtseva. - Order № 2011613182; declared 03.05.2011; registered 22.06.2011. - 1.

РОЗДІЛ 6
КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІНШИХ СФЕР
ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

| *Базілінська О.Я.*, к.е.н., професор кафедри фінансів

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА МАЛОГО БІЗНЕСУ

Рушійною силою розвитку та реакційною структурою в економіці країни виступає малий бізнес, який є найвразливішим та найгнучкішим з усіх структур господарства та при цьому не потребує значних первинних інвестицій.

Варто зазначити, що сектор малого бізнесу в економічно розвинених країнах охоплює біля 70% підприємств, вклад таких підприємств у створення ВВП становить 50-70%, а в Японії - близько 80%, тому з часом значення цього сегменту бізнесу у вітчизняній економіці буде тільки зростати. В Україні частка малих підприємств у загальній їх кількості становить 94,3 %, тобто відповідає рівню розвинутих країн світу, проте створюють такі підприємства майже в чотири рази менше.

Світовий досвід і практика господарювання показують також, що малий бізнес відіграє надважливішу роль у справі збільшення кількості зайнятого населення. За рахунок відкриття власної справи та само зайнятості в країні знижується рівень безробіття та одночасно збільшується рівень доходів населення, що в свою чергу призводить до зростання сукупного попиту; це знову збільшує виробництво і т. д. В звітах МОП зазначається, що «країнам треба розвивати культуру підприємництва, заохочувати для цього ефективні служби, сприяти зниженню дискримінації щодо малого бізнесу та поліпшувати умови функціонування малих підприємств та зайнятих на них» [12]. За даними експертів ООН у світі в сфері малого й середнього бізнесу зайнято 50% працюючого населення. На малих підприємствах України зайнятий кожен четвертий найманий працівник – 26,1% у 2011 році і 25,8% у 2012 році. М. Хандурін вважає, що «ринкова економіка починається там, де критична маса підприємницьких структур досягає приблизно одного діючого підприємства малого бізнесу на 30-50 жителів даної території» [10]. У 2012 році в Україні цей показник склав 132 жителі на одне підприємство.

Особливою рисою малого бізнесу виступає те, що він характерний для всіх галузей. Сучасна галузева структура

вітчизняного малого бізнесу далеко від своєї оптимальної відмітки, оскільки основну масу малих підприємств складають підприємства торгівлі (29%). Привабливість даної сфери пояснюється, перш за все, відносно швидкою окупністю вкладених коштів, стабільним споживчим попитом. В промисловості, будівництві і на транспорті нараховується 24,4% малих підприємств.

Загалом якщо розглядати стадії розвитку малого бізнесу, то вчені відокремлюють зародження, бурхливе зростання, насичення та саморегуляцію. При цьому, Кіпот О. зазначає, що перша стадія потребує 1 рік, друга – 2-3 роки, третя – менше року. Отже, за сприятливих умов розвитку вже у 1995 році малі підприємства України досягли б третьої стадії розвитку – насичення [6]. У зв'язку із цим варто зазначити, що вітчизняний малий бізнес не став суттєвим чинником перебудови, не активізував виробничу та інноваційну діяльність і є більш ніж нагальною проблемою вивчення важелів, які впливають на процес його формування та розвитку.

Зважаючи на бюджетні труднощі національної економіки, гальмування розвитку малого бізнесу відбувається насамперед через брак стартового капіталу та дефіцит фінансових ресурсів. Перед малим бізнесом постають складні завдання управління фінансами, які б забезпечили розширення та розвиток їх діяльності і підтримували б фінансову стійкість та фінансову безпеку. Водночас талановите керівництво є дуже обмеженим ресурсом для малого бізнесу. Аналіз банкрутства малих підприємств США показав, що більшість невдач малого бізнесу пов'язані з нестачею менеджерського досвіду та професійною некомпетентністю власників. Некомпетентність обумовлює 47% банкрутств, нестача управлінського досвіду – 14%, нестача досвіду за спеціальністю – 10,5% [5].

На сьогодні питання особливостей управління фінансовими ресурсами підприємств малого бізнесу є мало дослідженим серед вітчизняних науковців. Дослідженню загальних питань управління фінансовими ресурсами підприємства присвячено досить багато праць як вітчизняних, так і закордонних вчених. Серед закордонних вчених варто виділити Р. Брейлі та С. Майерса, А. Дамодарана, Ю. Бріггема та Л. Гапенські,

Т. Коупленд, Ф. Модільяні, М. Міллер. Серед вітчизняних вчених питання управління фінансами бізнесу досліджували Беліменко Г.А., Варналій З.С., Воробйова Л.А., Говорушко Т.А., Даниленко А.С., Козоріс М.А., Кундіус В.А., Мендрул О.Г., Ступічева Я.Г., Сморочинський К.А. та іншими вчені. Але залишається невирішеним ряд важливих питань щодо управління фінансами вітчизняних малих підприємств, зокрема розуміння особливостей оцінки фінансової безпеки підприємств малого бізнесу. Необхідно дослідження особливостей отримання виваженої та обґрунтованої оцінки фінансової безпеки підприємств малого бізнесу і тим самим визначення умов прийняття оптимальних фінансових рішень.

Відмінність компаній малого бізнесу від великих бізнес-структур

Обґрунтування нових підходів та напрямів вдосконалення управління фінансовою безпекою вимагають глибокого вивчення, насамперед, відмінностей підприємств малого бізнесу від великих бізнес структур, а також впливу, який ці відмінності чинять на формування фінансової безпеки компанії.

Наявність численних відмінностей між великими бізнес-структурами (корпораціями) та підприємствами малого бізнесу очевидна. Зрозуміло також, що ці відмінності характерні як для виробничих підприємств, так і для підприємств оптової чи роздрібною торгівлі, підприємств сфери послуг чи професійних практик. Наявність таких відмінностей зумовлює наявність відмінностей в оцінці таких бізнес-структур.

В Україні формальні ознаки підприємств малого бізнесу встановлюються законодавством. Насьогодні законодавчо встановлено такі кількісні вимоги до малих підприємств: середньооблікова чисельність працівників не має перевищувати 50; обсяг виручки від реалізації продукції не має перевищувати 10 млн.євро. Міжнародна організація економічного співробітництва та розвитку визначає малі підприємства з чисельністю персоналу до 99 осіб, зовсім малі – до 19 осіб.

Очевидно, що ці кількісні ознаки не є вичерпними, відповідно у повсякденній діяльності кожна організація, для якої є важливим питання класифікації суб'єктів малого бізнесу вільна встановлювати власні критерії. Прикладом є комерційні

банки. Фактично, у кожного банку є підрозділ по роботі з малим бізнесом, однак ознаки, за якими підприємства відносять до малого, середнього або корпоративного бізнесу суттєво відрізняються у різних фінансово-кредитних установах.

Кількісний підхід є найбільш чітким, а отже і найпростішим, але часто він не має обґрунтованого теоретичного підґрунтя.

Загалом питанням відмінностей підприємств малого бізнесу від великих бізнес-структур у вітчизняній практиці приділяється мало уваги, тоді як у працях закордонних науковців виявленню таких відмінностей, їх класифікації та оцінці впливу таких відмінностей на проведення оцінки підприємств малого бізнесу приділяється значно більше уваги. Причому центральними відмінностями між великими бізнес-структурами та підприємствами малого бізнесу визначаються якісні відмінності.

Ван Хорн наводить 5 ознак малих підприємств: невелика кількість виробленої продукції; невеликий обсяг залучених ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових); слабо розвинуті системи управління та контролю на підприємстві; несистематичність управління; головні посади та найбільші частки власності підприємства належать його засновникам [4]. Водночас слід зазначити, що на практиці якісний підхід важко застосувати через недостатність інформації про внутрішнє середовище фірми.

Спробу класифікувати малі підприємства за умовами діяльності та мотивацією робить Ходов Л. [11]. Автор виділяє 4 види. Перший вид – традиційний малий бізнес, який є основою ринкової економіки і характеризується накопиченим сімейним капіталом, залежністю від місцевого ринку, слабким переміщенням капіталу в інші галузі. Сфери діяльності – мале серійне та індивідуальне виробництво товарів, роздрібна торгівля, готельне господарство та харчування, будівництво, транспорт, охорона здоров'я. Другий найбільш розповсюджений вид – постачальники комплектуючих та послуг для сектору великого бізнесу. Підприємства даного виду стикаються з нестачою власного капіталу, а отже не мають достатньої фінансової безпеки. Третій вид малого бізнесу – більш розповсюджений на заході – це малі пайові товариства, які орієнтуються на місцевий ринок і розвиваються за умови

існування великих податкових пільг. Наприклад, у скандинавських країнах частка таких підприємств досягає 9%. Слід відмітити, що саме цей сектор відрізняється фінансовою стійкістю та фінансовою безпекою. Четвертий вид – це діяльність фізичних осіб, які масово скуповують за кордоном промислові товари та продають їх у роздріб.

На наш погляд, центральною якісною відмінністю підприємства малого бізнесу є те, що таке підприємство практично завжди є інструментом самозайнятості, відповідно відносини найманої праці дуже важко відділити від відносин володіння компанією. Це добре видно на прикладі професійних практик. У випадку, якщо професійна практика є невеликою (невелика юридична компанія), працівники, які у ній працюють одночасно є співвласниками, тоді як у випадку великої юридичної компанії відносини з професійного найму праці легко відділити від відносин володіння компанією. З цієї основної якісної відмінності великих бізнес-структур від компаній малого бізнесу випливає багато інших відмінностей. Зокрема, у компаніях малого бізнесу дуже важко відділити доходи у вигляді заробітної плати від доходів від власності [2].

Іншою важливою відмінністю великих бізнес-структур від підприємств малого бізнесу є наявність у перших інституційних атрибутів. Корпорації практично завжди діють як незалежні від власників суб'єкти господарської діяльності (в контексті бухгалтерського обліку, оподаткування та перспектив діяльності), тоді як невеликі підприємства значною мірою залежать від власників. Крім того корпорації найчастіше мають набір ознак формальних організацій (правила поведінки та ведення справ чітко регламентовані, взаємодія найманих працівників та власників між собою та одне з одним чітко прописані), тоді як підприємство малого бізнесу часто діють як неформальні організації [13].

Безумовно підприємства малого бізнесу мають суттєво різні ознаки залежно від сфери діяльності, розмірів, територіального розташування тощо, однак для цілей аналізу (як уже зазначалось, метою аналізу є виявлення відмінностей підприємств малого бізнесу від великих бізнес-структур та визначення, яким чином ці особливості впливають на оцінку

фінансової безпеки підприємств малого бізнесу) ми групуємо невеликі підприємства в одну категорію, а великі, незалежно від сфери діяльності, територіального розташування тощо в іншу.

Важливо відмітити, що немає чітких якісних або кількісних критеріїв, які б дозволили однозначно відділити великі бізнес структури від підприємств малого бізнесу. Однозначно можна лише сказати, що такий розподіл можна зробити тільки базуючись на поєднанні багатьох факторів.

На практиці аналітики часто використовують той самий набір підходів, методів та процедур для оцінки підприємств малого бізнесу, що і для оцінки великих корпорацій, ігноруючи численні відмінності між великими та малими підприємствами. Однак оскільки такі відмінності наявні і є досить суттєвими, аналітики повинні їх враховувати при виборі методів оцінки, використанні оціночних процедур, пошуку та виборі даних для порівняльного аналізу та визначенні фінансової безпеки.

При класифікації відмінностей можна використовувати різні підходи. Найбільш очевидним є групування відмінностей між великими бізнес-структурами та підприємствами малого бізнесу на внутрішні (організаційні та операційні відмінності) та зовнішні відмінності (відмінності умов діяльності). Крім того, варто відзначити, що суттєві відмінності між великими бізнес-структурами та підприємствами малого бізнесу виявляються при проведенні угод купівлі-продажу [7].

Таким чином, можна виділити наступні групи відмінностей:

- операційні та організаційні відмінності, тобто відмінності у способі організації бізнесу (організаційна форма, система оподаткування), обліку операції та фінансуванні бізнесу;

- транзакційні відмінності, тобто відмінності при проведенні угод злиття та поглинання;

- відмінності в інформаційному середовищі, які включають одночасно відмінності у кількості та якості даних для аналізу динаміки ринку, а також у методології роботи з такими даними.

Важливо відмітити, що немає формальних правил оцінки бізнесу, які дозволяли б враховувати відмінності між великими

бізнес-структурами та підприємствами малого бізнесу. Очевидно, що не всі великі бізнес-структури є однаковими, так само не всі підприємства малого бізнесу є однаковими, відповідно, при оцінці кожного конкретного об'єкту потрібно враховувати його індивідуальні особливості.

Особливості формування капіталу підприємств малого бізнесу як передумови фінансової безпеки

Основною властивістю малого бізнесу є недостатність фінансових ресурсів для забезпечення інвестиційних та оборотних потреб. Для того, щоб малі підприємства були здатні витримувати запити сучасних економічних відносин та мати при цьому добрі стосунки з інвесторами, підприємство повинно опиратись на належну фінансову безпеку. При цьому запорукою фінансової безпеки малого бізнесу, перш за все, виступає вибір найбільш ефективного джерела фінансування власної діяльності підприємств та оптимальне поєднання усіх доступних джерел. Оптимальною вважається така структура капіталу, що має співвідношення власних і залучених джерел, при якому забезпечується оптимальне співвідношення між рівнем рентабельності власного капіталу та рівнем фінансової стійкості, а тобто фінансової безпеки підприємства. Саме наявність оптимальної структури капіталу дозволяє досягти фінансової безпеки підприємства та отримувати максимальний прибуток, високі показники рентабельності та ліквідності.

Звідси дуже важливим є питання формування капіталу підприємств малого бізнесу, зокрема вибору джерел фінансування. За джерелами формування капіталу розрізняють внутрішнє та зовнішнє фінансування. Під внутрішнім фінансуванням розуміють покриття потреби в капіталі не вдаючись до зовнішніх джерел, тобто це та частина фінансових ресурсів, джерелом фінансування якої є операційна та інвестиційна діяльність і яка не пов'язана із залученням ресурсів на фондовому ринку. Принциповим є те, що при внутрішньому фінансуванні капітал, який був вкладений в необоротні та оборотні активи (за винятком грошових коштів та їх еквівалентів), вивільнюється і трансформується в ліквідні засоби, у вигляді частини виручки від реалізації та інших

доходів, які залишаються на підприємстві після сплати всіх податків. Здебільшого до внутрішніх джерел фінансування відносять частину чистого прибутку (нерозподілений прибуток) та фінансування звільненим капіталом через амортизацію та зміну структури майна [8].

Слід зауважити, що внутрішні кошти та приховані резерви є домінуючими джерелами фінансування вітчизняних малих підприємств оскільки вони мають вкрай обмежені можливості щодо зовнішнього фінансування. Найчастіше потребу у фінансових ресурсах малі підприємства задовольняють або через збільшення чистого прибутку, або через прискорення готівкового обороту. Збільшення чистого прибутку, в свою чергу, можливо за рахунок мінімізації витрат та підвищення ціни продукції, якщо це не вплине на попит.

Але якщо сума власного капіталу із внутрішніх джерел є недостатньою, виникає потреба звертатись до зовнішніх джерел залучення. До зовнішніх джерел відносять внески власників, що є частиною власного капіталу, та банківські кредити і кредиторську заборгованість, які відносяться до позичкового капіталу.

За даними досліджень у Сполучених Штатах Америки 67% всіх власників малого бізнесу розпочинають свій бізнес без залучення позичкового капіталу. Як правило, від підприємця очікується вкладення принаймні 50% від необхідного капіталу. Оскільки, якщо підприємець не згоден інвестувати в бізнес і не гарантує фінансової безпеки, то навряд чи потенційні інвестори будуть брати на себе такий значний ризик.

Серед джерел акціонерного фінансування, останнім часом, стали дуже поширеними венчурні компанії. Важливо, що крім інвестування коштів, венчурні компанії пропонують також допомогу з управлінням підприємством та сприяння забезпечення фінансової безпеки.

Підприємства малого бізнесу, які можуть запропонувати нові продукти для продажу або системи, які допоможуть зробити бізнес більш продуктивними, вдаються до залучення коштів корпорацій чи промислових груп. Таке фінансування допомагає здійснювати ефективний перелив капіталу між галузями народного господарства та стимулювати діяльність

підприємства, сприяє залученню іноземного капіталу. У Сполучених Штатах Америки поширеними є інвестиційні компанії малого бізнесу, які купують акції, вносять внески у статутний капітал або пропонують незабезпечені кредити підприємствам малого бізнесу. Вони, як і венчурні компанії, надають також підтримку в управлінні підприємством та забезпечені фінансової безпеки.

За обсягами інвестування в малий бізнес у розвинених країнах одне з перших місць посідають «капіталісти-ангели», які є досить заможними людьми. У порівнянні з венчурними компаніями вони не висувають підприємцям жорстких вимог до річної доходності та часу окупності інвестицій. Як правило, «капіталісти-ангели» очікують доходності на рівні 35-50% щорічно і готові чекати 7 і більше років для повернення своїх інвестицій.

Сьогодні на шляху зовнішнього фінансування українські малі підприємства ще не набрали достатньої сили, оскільки довгий час через несприятливі умови кредитування, а також відсутність дійового механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого бізнесу не мали доступу до зовнішніх джерел фінансування.

Як наслідок, особливістю вітчизняного малого бізнесу є висока частка оборотного капіталу в активах підприємства і відповідно відносно високі короткострокові зобов'язання. За таких умов для фінансового менеджменту малого бізнесу порівняно з великим більш актуальними є проблеми аналізу руху готівки та управління оборотним капіталом, ніж довгострокове фінансування та дивідендна політика.

При залученні позичкового капіталу, як правило, у взаємодії з підприємствами малого бізнесу вітчизняні банки надають перевагу малому бізнесу, маючому фінансову безпеку, аніж кредитуванню нового бізнесу, немаючого достатньої фінансової безпеки. Також вони виступають здебільшого позичальниками короткострокових кредитів, хоча при умові позитивної кредитної історії та наявності фінансової безпеки підприємства може бути наданий довгостроковий кредит.

Як джерело фінансування, позиковий капітал має свої особливості: відносна простота формування базових

показників оцінки вартості; вартість обслуговування боргу в формі процентів за кредит; виплати по обслуговуванню боргу відносяться на собівартість, що зменшує розмір оподаткованої бази підприємства; вартість залучення позикового капіталу має високу ступінь зв'язку з рівнем кредитоздатності підприємства та фінансової безпеки, оцінених кредитором; чим вище кредитоздатність та фінансова безпека підприємства по оцінці кредитора, тим нижче вартість залученого позикового капіталу; залучення позикового капіталу пов'язано із зворотним грошовим потоком по обслуговуванню боргу та по погашенню зобов'язань по основній сумі боргу.

Вартість внутрішньої кредиторської заборгованості при визначенні вартості капіталу враховується по нульовій ставці, адже це фактично безоплатне фінансування підприємства. Але не можна збільшувати суму капіталу за рахунок цього джерела, бо у випадку, якщо кошти затримуються на тривалий час в обігу і своєчасно не повертаються, виникає прострочена кредиторська заборгованість, що погіршує фінансовий стан та фінансову безпеку підприємств малого бізнесу.

Вагомим способом зміцнення фінансової безпеки підприємств малого бізнесу України є також економія усіх видів ресурсів, що використовуються у виробництві. Зокрема, зниження трудомісткості продукції, збільшення продуктивності праці можна досягнути різними шляхами. Найбільш важливі з них – механізація та автоматизація виробництва, розробка та застосування прогресивних, високопродуктивних технологій, заміна та модернізація застарілого обладнання.

Важливим є підвищення вимог та застосування вхідного контролю за якістю сировини, яка надходить від постачальників та матеріалів, комплектуючих виробів та напівфабрикатів.

В умовах кризи неплатежів у підприємств малого бізнесу України є нестача грошових коштів, проблеми із збутом - велика сума готової продукції на складі, та з отриманням дебіторської заборгованості.

Щодо джерел отримання грошових коштів, то до них відносяться: реалізація продукції з негайною оплатою або із знижкою; отримання дебіторської заборгованості; продаж

резервних грошових активів; продаж матеріальних і нематеріальних активів (зайвих запасів); отримання банківських кредитів; залучення інвестицій, приватного капіталу та інших внесків до статутного фонду [3].

Перші чотири шляхи більш доцільні, тому що не приводять до збільшення валюти балансу. В цих випадках грошові кошти формуються шляхом реструктуризації активів. Два останніх можуть використовуватись для підтримки фінансової безпеки в крайніх випадках, тому що вони приводять до відволікання залучених фінансових ресурсів від цільового використання.

Для оптимізації ж обсягів дебіторської заборгованості потрібно вибрати найбільш доцільні строки платежів та форми розрахунків із споживачами (попередня оплата, з відстрочкою платежу, по факту відвантаження продукції). Не зважаючи на значні обсяги дебіторської заборгованості, на нашу думку, доцільним є надання відстрочки платежу споживачам, бо за рахунок цього збільшується обсяг реалізації, а разом з тим і прибуток (для стимулювання збуту в умовах високої конкуренції). З іншого боку, в цьому випадку є ризик виникнення додаткових витрат по залученню короткострокових банківських кредитів для компенсації дебіторської заборгованості.

Таким чином, перед малими підприємцями виникає багато специфічних моментів щодо процесів формування та використання капіталу підприємств, знаходження адекватних шляхів оптимізації цих процесів. При цьому, хоч і є загальні рекомендації щодо оптимізації фінансування підприємств, проте немає універсальної ідеальної схеми фінансування підприємства. Знаходження оптимуму є завданням кожного підприємства і залежить від структури активів, специфіки діяльності, зростаючої чи спадаючої економії на масштабі та наявності нових прибуткових проектів. Критерієм же оптимальності є низька вартість капіталу, ліквідність, фінансова стійкість та фінансова безпека, відповідність джерелам фінансування, диверсифікованість позичальників та міноритарних акціонерів.

Особливості оцінки фінансової безпеки підприємств малого бізнесу як складової фінансового аналізу

Одним з основних інструментів управління фінансовою безпекою є аналіз. Число фінансових індикаторів і параметрів, що визначають фінансовий стан малих підприємств та його фінансову безпеку дуже велике. Практично будь-яка фінансово-економічна подія стосується фінансової безпеки в тій чи іншій мірі та оцінюється фінансовим параметром, який не потребує складних розрахунків, але вимагає розуміння, як правильно оцінити отримані результати та поєднати з іншими різноманітними індикаторами фінансового стану.

Оцінка фінансової безпеки підприємств малого бізнесу має свої особливості і значно відрізняється від оцінки фінансової безпеки корпорацій. Перш за все, необхідно брати до уваги дві основні властивості малого бізнесу: недостатність ресурсів та складність і суперечливість мети та завдань діяльності підприємств малого бізнесу [2]. Звідси аналіз відносних показників є тільки першим кроком у дослідженні фінансової безпеки підприємств малого бізнесу.

Так, наприклад, при наявності задовільних показників діяльності важливо враховувати те, що власник малого бізнесу може свідомо обмежувати зростання підприємства, яке пов'язане зі значним фінансовим ризиком, і ставити головною метою підтримання фінансової стабільності та фінансової безпеки.

Типовий власник-менеджер малого бізнесу, звичайно, дуже зацікавлений у збільшенні вартості підприємства. Однак власник-менеджер може керуватися складнішими мотивами у своїх діях. Одним з таких мотивів є бажання продовжувати залишатися керівником підприємства, навіть якщо це не дозволить підприємству розвиватися швидко і ефективно, але з ризиком. Звідси витікає, що власники-підприємці можуть діяти врозріз з максимізацією вартості підприємства, але їх дії зрозумілі, якщо використовувати інші критерії, зокрема збереження фінансової безпеки. Отже, метою малого бізнесу може бути не тільки максимізація вартості підприємства, але і бажання продовжувати залишатися керівником підприємства.

збереженням фінансової безпеки, що дуже важко оцінити кількісно [2].

При аналіз стадії створення, слід звертати увагу те, що доступ малого бізнесу на фінансові та грошові ринки дуже складний з причин високої вартості кредитів та внаслідок недостатньої фінансової безпеки. Звідси початкове фінансування капіталу малих підприємств можливо за рахунок невеликих кредитів банків, власних коштів та «неформального» ринку капіталу (гроші друзів, родичів тощо). В результаті малий бізнес на перших стадіях містить в собі парадокс: поєднання найбільшого ризику, а тобто найбільшої фінансової небезпеки, з найменшою дохідністю. Більш того, невеликий стартовий капітал малого бізнесу зумовлює обмеженість внутрішнього фінансування та складність залучення зовнішніх джерелі, в результаті, подальшу фінансову небезпеку.

Як зазначалось вище, домінуючими власними джерелами фінансування малого бізнесу є кошти власників та нерозподілений прибуток. При цьому нерозподілений прибуток формується здебільшого за рахунок операційної діяльності. Основними ж позичковими джерелами є короткострокові зобов'язання, де особливу важливість мають кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги та зобов'язання за розрахунками з оплати праці.

В цілому нестача капіталу на фоні недостатньої фінансової безпеки значно сповільнювало розвиток підприємств і є найбільшою проблемою малого бізнесу. Недостатньо профінансований бізнес призводить до втрати фінансової безпеки і унеможливує його власника придбати та використати обладнання, наймати та винагороджувати здібних працівників, виробляти та продавати продукт і робити все, що необхідно для успішного ведення бізнесу.

Вивчаючи перспективи надання кредиту малим підприємствам, банкіру необхідно зробити прогноз відносно спроможності певного підприємства повернути борг. Обґрунтовуючи цей прогноз, банкір більш за все буде стурбований фінансовою безпекою підприємства малого бізнесу. Першою проблемою, з якою, можливо, зустрінеться банкір, буде те, що, на відміну від значних клієнтів банку, у

малого підприємства може не бути перевірених аудитором фінансових звітів. Крім того, якщо звіти і є, то вони можуть бути складеними не у відповідності з стандартними правилами (наприклад, за якісь місяці та квартали є, але за інші немає). Якщо підприємство недавно створено, то у нього може бути складений тільки перший фінансовий звіт за один рік, а може і не бути зовсім. До того ж, фінансові звіти можуть бути складені не загальновідомою фірмою, що робила бухгалтерську послугу і є фактором фінансової безпеки, а родичем власника малої компанії.

Таким чином, низька якість фінансових даних не може допомогти слабкому малому підприємству, що намагається досягти фінансової безпеки і встановити відносини з банком. Це може завадити йому в одержанні кредиту, хоч його добробут спирається на солідну фінансову основу. Отже, в інтересах власника підприємства зробити так, щоб бути певним, що підприємство має дані фінансових звітів, які заслуговують довіри та сприяють формуванню фінансової безпеки, навіть коли це буде багато коштувати. Більше того, якщо банкіра не влаштовують дані фінансових звітів, то вони теж не повинні влаштовувати керівництво підприємства, через те, що більшість управлінських рішень залежить від цифр бухгалтерської звітності. Цим цифрам слід бути максимально точними.

Фінансова безпека підприємства малого бізнесу і особливо для підприємства, яким володіє сам менеджер, часто залежить ще від одного фактору, який не існує для великого бізнесу. Йдеться про те, що часто управління фінансами підприємства малого бізнесу часто залежність тільки від однієї особи, несподівана смерть якої може викликати крах підприємства, що робить підприємство фінансово небезпечним. Аналогічно, якщо підприємством керує та володіє одна родина, то неодмінно є одна особа, яка приймає рішення, навіть якщо інші члени родини розуміються в управлінні справами підприємства. Для забезпечення фінансової безпеки необхідно мати план успадкування керівної посади – ясний і зазначений до початку несподіваних ускладнень. Підводячи підсумки, можна сказати, що для того, щоб визначити фінансову безпеку підприємства малого бізнесу, фінансовий аналітик повинен «подивитися за

межі відносних показників» і проаналізувати життєстійкість і стабільність продукції підприємства, її клієнтів, керівників та її ринку [2].

За умови зростання величини підприємства та його фінансової безпеки збільшується ймовірність залучення зовнішнього фінансування і, як наслідок, змінюється співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування. При цьому подолання залежності темпів зростання підприємства від темпів зростання власного капіталу за рахунок нерозподіленого прибутку свідчить про можливість переходу з малого до середнього бізнесу.

Ресурсна обмеженість та недостатність фінансової безпеки зумовлюють специфічну структуру активів малого підприємства, де частка нерухомості є мінімальна, а для оборотних активів характерна економічність використання.

Структура оборотних активів відрізняється меншою, порівняно з великими підприємствами, питомою вагою запасів і водночас вищою питомою вагою готівки. Також слід враховувати, що на фоні відносно вищої кредиторської заборгованості менше коштів вкладається в дебіторську заборгованість. Як наслідок, показники оборотності запасів та дебіторської заборгованості малих підприємств у 2-2,5 рази вищі, ніж у великих, а тривалість періодів виробничого та фінансового циклів коротша. Крім того, нижчими є коефіцієнти поточної та швидкої ліквідності, а коефіцієнт абсолютної ліквідності має відносно вищий рівень.

При розрахунку робочого капіталу, як індикатора фінансової безпеки, слід звернути увагу на важливість короткострокових кредитів, які є постійним джерелом для малих підприємств. Звідси випливає логічний висновок: для визначення робочого капіталу з поточних активів не слід відраховувати короткострокові кредити [1].

Щодо необоротних активів, то в Україні, як правило, малі підприємства мають незначну їх частку і управління зводиться до підтримання належного рівня фондівддачі.

Ще однією особливістю малих підприємств є те, що незначна частка необоротних активів малого підприємства

обумовлює низькі постійні витрати, а значить і низький рівень операційного левериджу [9].

Підсумовуючи, слід зазначити, що нинішня ситуація в малому бізнесі характеризується достатньо швидкою і різкою динамікою кількісних показників, проте в цілому малий бізнес не виконує поставлених завдань. Основна проблема в розвитку малого бізнесу полягає не стільки в кількості, скільки у необхідності якісних перетворень, зокрема підвищенні ефективності фінансового аналізу. Фінансовий аналіз малого бізнесу має забезпечити прийняття оптимальних рішень, а отже зростання прибутку та капіталу, забезпечення фінансової безпеки підприємства, застосування інструментів антикризового управління підприємством, підвищення добробуту його працівників і власників.

Особливості управління підприємствами малого бізнесу за критерієм фінансової безпеки

Управління підприємством за критерієм фінансової безпеки наразі не є розповсюдженим в Україні, однак протягом останніх п'яти років позиції цього підходу посилились. Найбільш інтенсивно цей підхід до управління застосовується у великих бізнес-структурах, де ефективність його використання є найбільш відчутною.

В підприємствах малого бізнесу підхід до управління підприємством за критерієм фінансової безпеки використовується дуже рідко. Це пояснюється низкою факторів, які можна згрупувати у такі категорії:

- 1) складнощі з оцінкою фінансової безпеки;
- 2) обмеженість можливих напрямків управлінських рішень.

Менеджмент підприємств малого бізнесу досить рідко проводить розрахунки фінансової безпеки підприємства та інших показників ефективності при прийнятті управлінських рішень [4]. Це пов'язано з багатьма факторами, серед яких основними є наступні. Перш за все варто зазначити, що менеджмент малих підприємств часто не має належної професійної підготовки і тому не володіє навиками для проведення таких розрахунків. По-друге, проведення таких розрахунків часто є недоцільним через їх високу ресурсоемність, яка не окупується віддачею

від прийнятого рішення. По-третє, при проведенні таких розрахунків можуть виникати проблеми, властиві виключно для підприємства малого бізнесу, для вирішення яких необхідні додаткові навички.

Проблеми, які виникають при оцінці фінансової безпеки підприємства малого бізнесу пов'язані з тим, що:

- фінансування підприємства малого бізнесу важко прогнозувати через непередбачуваний характер діяльності таких підприємств, а також через відсутність середньо - та довгострокових стратегій розвитку;

- ставку дисконтування грошових потоків важко оцінити через обмеженість доступу до ринку позикового капіталу, відсутність даних по рівню ринкового ризику.

Однак навіть у тому випадку, якщо при прийнятті управлінських рішень менеджмент підприємства керується критерієм фінансової безпеки, самі управлінські рішення значною мірою обмежені. Перш за все це проявляється в тому, що підприємства малого бізнесу обмежені у джерелах фінансування.

Так, на відміну від великих бізнес структур підприємства малого бізнесу позбавлені можливості залучати кошти на фондовому ринку, а також шляхом випуску боргових цінних паперів. Обмеженість доступу до фондового ринку частково пояснюється його низьким рівнем розвитку в Україні (невелика кількість компаній в лістингу, невеликі обсяги торгів). Крім того, через невеликі розміри та недостатню фінансову безпеку, підприємства малого бізнесу не цікаві інвесторам на розвинутих фондових біржах через низьку ліквідність таких акцій. Щодо емісії боргових цінних паперів, то тут підприємства малого бізнесу також обмежені власним розміром та фінансової безпекою: як правило, малі підприємства зацікавлені у залученні суми до 10 млн. грн., а такі обсяги не цікаві ринку через їх низьку ліквідність. Крім того, накладні витрати (на отримання кредитного рейтингу, проведення аудиту, винагороду андеррайтеру) роблять емісію невеликого обсягу економічно не вигідною порівняно з банківським кредитом.

Залучення банківського кредиту для підприємств малого бізнесу також є більш складною процедурою, ніж для великої бізнес-структури. Це пов'язано з низкою факторів, серед яких основними є наступні:

- підприємства малого бізнесу, як правило, мають коротку історію існування, недостатню фінансову безпеку та не встигли якимось чином зарекомендувати себе на ринку, а комерційні банки, як правило, не погоджуються на кредитування бізнесу з першого етапу;

- підприємства малого бізнесу часто не мають достатньої застави. Як правило, діяльність підприємств малого бізнесу пов'язана зі сферою послуг, внаслідок чого такі підприємства мають зовсім невеликі основні фонди, які можна віддати в заставу;

- власник підприємства малого бізнесу часто не має фінансових ресурсів для фінансування власної участі у проекті (як правило, комерційні банки вимагають власну участь на рівні не менше 30% загальних витрат).

Окрім того підприємства малого бізнесу часто обмежені і у прийнятті операційних рішень: через їх невеликий розмір не всі постачальники та споживачі готові співпрацювати з такими підприємствами (через невеликий розмір замовлення та поставки), відповідно такі підприємства часто не можуть приймати рішення стосовно цінової політики.

Незважаючи на описані складнощі управління малими підприємствами за критерієм фінансової безпеки з кожним роком набуває все більшого поширення серед управлінців-власників. Це пов'язано з тим, що у випадку малих підприємств управлінці прямо зацікавлені у нарощенні фінансової безпеки підприємства, тоді як у випадку великих бізнес-структур та найманих управлінців у цьому питанні виникає конфлікт інтересів. Тим не менше варто зазначити, що для підприємств малого бізнесу управління за критерієм фінансової безпеки завжди означає вибір управлінського рішення не з переліку усіх можливих рішень, а лише з переліку доступних (стратегія найкраще з доступного).

Загалом можна сказати, що відмінності, які існують між великими бізнес-структурами та підприємствами малого бізнесу частково інтуїтивно зрозумілі. Однак для їх глибокого розуміння, а особливо розуміння, який вплив ці відмінності чинять на процес оцінки фінансової безпеки підприємства малого бізнесу та прийняття управлінських рішень, необхідний значний досвід. Ці відмінності призводять до появи низки досить складних проблем при оцінці фінансової безпеки підприємства малого бізнесу, для правильного вирішення яких необхідні додаткові специфічні знання та навички. Тому неправильним є підхід, часто застосовуваний в інвестиційних компаніях, коли оцінку малих підприємств доручають недосвідченим працівникам. Низька якість інформаційного поля, обмеженість статистичних даних, неможливість використання традиційних прийомів, неможливість проведення контр-перевірки даних при оцінці фінансової безпеки малих підприємств вимагають від аналітика часто більше знань та вмінь, у порівнянні з оцінкою великих бізнес-структур.

Список літератури:

1. Брейли Ричард, Майерс Стюарт Принципи корпоративних финансов/Пер. с англ. Н. Барышниковой. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 1008 с.
2. БрігхемСвхен Основи фінансового менеджменту: Пер. з англ. – Київ: Молодь, 1997. – 1000 с.
3. Буряк Л. Д. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 84 с.
4. Ван Хорн, Джеймс, К., Вахович, мл., Джон, М. Основи фінансового менеджмента, 11-е издание.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом „Вильямс”, 2003, 992 с.
5. Говорушко Т.А., Тимченко О.І. Малий бізнес. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.
6. Кіпот О. Сутність і зміст малого підприємства // Вісник УАДУ. – 2000. - № 4. - С. 233-240.
7. Малий бізнес в Україні: економіка, фінанси, бухгалтерський облік /Т.І. Єфіменко, Л.Г. Ловінська, О.О.

Канцуров та ін.; За ред.. Л.Г. Словінської.–К.:НДФІ, 2006.– 368 с.

8. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – КНЕУ, 2003. – 554с.

9. Уолш, Кяран Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер. зангл. – К.: Всеуито; Наукова думка, 2001.– 367 с.

10. Хандурін М. Мале підприємництво – місточок до громадського суспільства//Зеркало недели. – 2004. - №12(487). – С.12

11. Ходов Л. Типы малого бизнеса в России и за рубежом // Внешнеэкономический бюлетень. – 2003. - № 1. - С. 62-66.

12. Holms S. Definition of Small Business // Final Report for the Small Business Coalition, Australia, 2001.

13. Shannon P. Pratt, Robert F. Reilly, Robert P. Schweih's Valuing Small Businesses and Professional Practices / McGraw-Hill McGraw-Hill, 1998.

Кальченко О.М., к.е.н., доцент кафедри фінансів
Шишкіна О.В., к.е.н., доцент кафедри фінансів

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Ефективність функціонування підприємств туристичної сфери, особливо в умовах нестабільної економіки та поглиблення фінансово-економічної кризи, в значній мірі залежить від надійності управління їх економічною безпекою. У теперішніх реаліях туристичні підприємства постійно стикаються з високим рівнем конкуренції, нестачею фінансових ресурсів, фінансово-економічними ризиками, а нинішня економічна та політична ситуація в країні призвела до зниження попиту на вітчизняні туристичні послуги, і як наслідок, до зменшення прибутковості суб'єктів господарювання сфери туризму.

Основними причинами депресивного розвитку вітчизняних підприємств туристичного бізнесу також є: низька якість вітчизняних туристичних послуг; невідповідність цін та якості; технологічна відсталість; невелика частка ринку окремо взятого підприємства та незначні обсяги реалізації; неефективна взаємодія суб'єктів господарювання в процесі надання туристичних послуг; слабкий розвиток туристичної інфраструктури, яка потребує модернізації та реконструкції; низька фахова підготовка спеціалістів тощо.

У нинішніх умовах господарювання туристичне підприємство розглядається як відкрита система, що функціонує в нестабільному та динамічному зовнішньому середовищі, яке створює загрози та небезпеки ефективного розвитку [7]. Тому, проблема забезпечення економічної безпеки туристичних підприємств, що значною мірою визначається високоефективною системою захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз і ризиків, є особливо актуальною, а динамічний розвиток вітчизняного туризму забезпечує зростання наукового інтересу щодо процесів управління економічною безпекою господарюючих суб'єктів туристичної сфери. Однак ряд аспектів, що пов'язані з дослідженням особливостей

зазначеного питання потребують більш поглибленого наукового вивчення.

Дослідження наукових джерел щодо сутності дефініції «економічна безпека підприємства» засвідчують, що дана наукова категорія різними вченими трактується неоднозначно. Можна виділити декілька основних підходів до визначення цього поняття. Відповідно до першого підходу економічна безпека розглядається як стан захищеності підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Так Ковальов Д. та Сухорукова Т. зазначають, що економічна безпека підприємства – це стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відображаються негативно на його діяльності [8].

Прихильники другого підходу розглядають економічну безпеку як стан використання ресурсів або потенціалу підприємства для захисту. Так Ілляшенко С. [4] вважає, що економічна безпека підприємства – це стан ефективного використання ресурсів підприємства та існуючих ринкових можливостей, який дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, і забезпечує його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії.

А.А. Мелихов і Е.В. Камишнікова трактують економічну безпеку підприємства, як стан ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки тощо) та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попередити негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечити його довгострокове виживання й стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії (статутних завдань) [10].

Відповідно до третього підходу, який має більше управлінський аспект, економічна безпека підприємства розглядається як комплекс механізмів, засобів або методів, що забезпечують його стабільне функціонування. Так Козаченко Г.В. зазначає, що економічна безпека підприємств – це міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів

зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства [9].

«Економічна безпека підприємства – це система створення механізму мобілізації й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами даного підприємства з метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування того чи іншого підприємства, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу на свою економічну безпеку» [6].

На нашу думку, економічну безпеку туристичного підприємства можна розглядати як стан захищеності суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз, що характеризує його здатність забезпечувати стабільні результати виробничо-господарської діяльності та стійкі позиції на туристичному ринку в умовах конкуренції та фінансово-економічних ризиків.

Успішне функціонування та розвиток туристичних підприємств багато в чому залежить від ефективних управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки. Управління економічною безпекою підприємства – це діяльність менеджменту, що спрямована на забезпечення стабільної та прибуткової роботи підприємства шляхом попередження кризових явищ, а також своєчасного реагування на загрози внутрішнього та зовнішнього середовища і усунення їх негативних наслідків. Таким чином, управління економічною безпекою туристичних підприємств можна розглядати в двох аспектах:

- превентивне – спрямоване на попередження кризових ситуацій;
- реактивне – оперативна реакція на внутрішні та зовнішні загрози.

Головна мета управління економічною безпекою підприємств туристичної сфери – захист фінансово-господарської діяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз для забезпечення фінансової стійкості та ефективного розвитку господарюючого суб'єкта в умовах ризику і невизначеності у довгостроковій перспективі.

Основними завданнями управління економічною безпекою туристичного підприємства можуть бути:

- забезпечення стійкого розвитку суб'єкта господарювання;
- забезпечення економічної ефективності господарської діяльності підприємства;
- забезпечення фінансової рівноваги, незалежності, ліквідності та платоспроможності підприємства у довгостроковому періоді;
- забезпечення прийняття превентивних заходів і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам;
- оцінка та зниження ризиків у діяльності підприємства;
- захист ресурсів підприємства;
- підвищення якості та конкурентоспроможності туристичного продукту;
- захист споживачів туристичного продукту тощо.

Підприємства туристичної галузі особливо чутливо реагують на зміни факторів зовнішнього середовища, адже їх виробничо-господарська діяльність та продукти праці характеризуються рядом особливостей [7]. Тому, ефективне забезпечення економічної безпеки туристичних підприємств потребує дослідження галузевих особливостей їх функціонування та специфічних характеристик туристичного продукту.

Результатом функціонування туристичних підприємств є створення туристичного продукту, який являє собою попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, що поєднує не менше ніж дві такі послуги. Згідно з [3] до складу турпродукту входять послуги перевезення, розміщення, послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо. Тобто, поняття туристичного продукту є ширшим від поняття туристичної послуги, адже він включає в себе як послуги так і товари, що призначені для задоволення потреб туристів.

Специфічними характеристиками туристичного продукту, що визначають особливості управління економічною безпекою суб'єктів господарювання туристичної сфери, є такі:

- невідчутність – неможливість відчутти до споживання;
- нерозривність виробництва і споживання – процес надання туристичної послуги (виробництво) відбувається паралельно зі споживанням;
- залежність від часу і місця одержання туристичного продукту;
- неможливість збереження;
- висока еластичність попиту на туристичний продукт щодо доходів та цін;
- сезонні коливання попиту на турпродукт;
- суб'єктивність оцінки якості туристичного продукту;
- туристичний продукт створюється зусиллями багатьох підприємств, кожне з яких має свою специфіку, методи роботи тощо [7].

Характерною особливістю функціонування підприємств туризму є їх співпраця з великою кількістю суб'єктів господарювання суміжних галузей під час створення туристичного продукту. Тому, керівництво туристичного підприємства при здійсненні управління економічною безпекою повинно виявляти інтереси взаємодіючих з ним фірм й обирати такі способи погодження цих інтересів, щоб результати співпраці забезпечували мінімум загроз та прибуткову роботу.

Для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки туристичного підприємства важливо проводити комплексний аналіз її складових, що дозволить оцінити стан економічної безпеки та розробити заходи по нейтралізації загроз і ризиків. Економічна безпека туристичного підприємства включає такі основні функціональні складові:

- фінансову - досягнення ефективного використання фінансових ресурсів;
- інтелектуально-кадрову – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства;
- техніко-технологічну – відповідність туристичних послуг сучасним вимогам і стандартам;
- політико-правову – забезпечення діяльності туристичного підприємства відповідно до норм чинного законодавства;

– інформаційну – ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності суб'єкта господарювання туристичної сфери та туристів;

– екологічну - дотримання чинних вимог щодо збереження навколишнього середовища;

– силову (охоронну) – забезпечення фізичної безпеки туристів, працівників підприємства та збереження їх майна.

Всі складові економічної безпеки взапов'язані та знаходяться в постійній трансформації під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Забезпечення економічної безпеки підприємства за всіма функціональними складовими можливо шляхом діагностики та аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз, а також розробки заходів щодо їх усунення, що реалізується менеджментом підприємства.

В туристичній сфері загрози безпеці суб'єктів туристичної діяльності можна визначити як поняття, що характеризує дію, процес або явище, в результаті яких виникає можливість зниження конкурентоспроможності туристичного продукту, що призводить до зменшення попиту на нього, недоотримання очікуваної величини прибутку або понесення збитків підприємством [7].

Ризики і загрози є невід'ємною складовою функціонування і розвитку туристичних підприємств будь-якої форми власності, тому їх аналіз, оцінка та мінімізація є невіддільною складовою прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень.

Аналіз потенційних загроз і ризиків та їх негативних наслідків для підприємства дає можливість фінансовим менеджерам та аналітикам підприємства визначити взаємозв'язки між домінуючими факторами та оцінити їх вплив на виробничо-господарську діяльність, передбачити виникнення суттєвих, критичних і катастрофічних втрат внаслідок прояву тих чи інших ризиків, а також дозволить розробити і запровадити ефективну систему запобіжних заходів. Проте означені аспекти роботи фінансових менеджерів, аналітиків і ризик-менеджерів ускладнюється через конфлікт інтересів суб'єктів, що надають і споживають туристичний продукт, забезпечують його транспортне обслуговування, страхування

тощо, через нестачу ресурсів, неможливість передбачення змін у зовнішньому середовищі, прорахунки в управлінській сфері.

Залежно від функціональної спрямованості можна виділити: загрози фінансовій складовій економічної безпеки туристичного підприємства, загрози техніко-технологічній, інформаційній, інтелектуально-кадровій, політико-правовій, екологічній та охоронній складовим (табл. 1) [7], які супроводжуються ризиками, що здатні спричинити втрату прибутку / доходу / капіталу туристичних підприємств.

Таблиця 1

Характеристика загроз і ризиків економічній безпеці туристичних підприємств залежно від функціональної спрямованості

Складові економічної безпеки	Загрози економічній безпеці	Ймовірні ризики
1	2	3
Фінансова складова	<ul style="list-style-type: none"> - економічна невизначеність та світові економічні кризи; - високі темпи інфляції; - мінливість валютних курсів; - коливання цін на складові туристичного продукту; - зниження купівельної спроможності потенційних споживачів туристичного продукту; - несвоєчасне та неповне фінансування програм щодо розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>інфляційний</i> ризик, здатний спричинити падіння платоспроможного попиту на туристичний продукт і зростання цін (<i>ціновий</i> ризик) ; - <i>валютний</i> ризик – пов'язаний з коливанням валютного курсу і, відповідно, зміною ціни на туристичні продукти (<i>ціновий</i> ризик) і супроводжуючі витрати, і як наслідок – <i>ризик ліквідності</i> і

Продовження таблиці 1

1	2	3
	<p>туризму; - низький рівень інвестицій в туристичну сферу; - неефективне фінансове планування, слабкий контроль за фінансовими потоками; - нестабільність умов оподаткування суб'єктів туристичної діяльності; - банкрутство або неплатоспроможність контрагентів;</p>	<p><i>платоспроможності</i> – пов'язаний з виконанням укладених угод і своєчасністю розрахунків з контрагентами і <i>кредитний ризик</i> – спричинений залученням позикового капіталу, несвочасною оплатою дебіторами отриманих послуг; - <i>інвестиційний ризик</i> - пов'язаний з недостатнім рівнем інвестиційної привабливості і адміністративними (в тому числі регіональними перепонами щодо впровадження в дію інноваційних туристичних продуктів (<i>інноваційний ризик</i>); - <i>ризик банкрутства</i> – пов'язаний з втратою підприємством капіталу і неспроможністю розрахуватись по прийнятим на себе зобов'язанням, спричинений, в тому</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
		числі, збитковістю вибраних туристичних продуктів або маршрутів в наслідок цінового, валютного, інфляційного чинників.
Техніко-технологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> - недостатній рівень застосування туристичними підприємствами новітніх комп'ютерних та комунікаційних технологій, інноваційних розробок; - моральне та фізичне старіння матеріально-технічної бази туристичної сфери; - неповна завантаженість потужностей; - недостатня розвинутість ринкової інфраструктури; - можливість виходу на ринок конкурентів з якісно новими туристичними продуктами, що ґрунтуються на використанні новітніх технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>інноваційний</i> ризик пов'язаний з новаціями в інформаційній, технологічній сферах (наприклад, проявляється в особливостях транспортного та іншого супроводження споживачів туристичних послуг) тощо; - майнові ризики – пов'язані із можливістю втрат майна внаслідок крадіжки, халатності, «перенапруги» технічної та технологічної системи тощо; - <i>операційні</i> ризики пов'язані з помилками в організації роботи туристичної компанії, невірним вибором метода здійснення певної туристичної

Продовження таблиці 1

1	2	3
		<p>операції; - ризик втраченої вигоди – обумовлений ефективністю роботи конкурентів і відповідно, втратами певною туристичною компанією постійних клієнтів; спричинений нездійсненням певної операції (зі страхування тощо).</p>
Інтелектуально-кадрова складова	<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень кваліфікації персоналу; - низький рівень менеджменту на підприємстві; - використання недосконалих форм і методів організації праці і виробництва; - низька корпоративна культура; - соціальна незабезпеченість працівників. 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>ризик персоналу</i> спричинений нерациональним підбором персоналу, неефективністю його роботи, відсутністю мотивації і підвищення кваліфікації. - <i>іміджеві</i> ризики пов'язані із втратою ділової репутації туристичного підприємства,
Інформаційна складова	<ul style="list-style-type: none"> - неможливість своєчасного отримання необхідної інформації про туристичні маршрути, туристичні продукти тощо; - неможливість своєчасного отримання необхідної інформації 	<ul style="list-style-type: none"> недосконалістю роботи персоналу, з управлінням сервісними потоками (укладення договорів, бронювання номерів, організація трансферів, тощо); - інформаційні ризики

Продовження таблиці 1

1	2	3
	<p>від партнерів; - підрив репутації підприємства.</p>	<p>– пов’язані з неможливістю своєчасного отримання повної, достовірної основної і додаткової інформації;</p>
<p>Політико- правова складова</p>	<p>- міжнародні політичні або військові конфлікти; - політична нестабільність всередині країни; - ускладнення візового режиму або обмеження виїзду чи в’їзду громадян; - загрози законодавчо- правового характеру (наприклад, зміни законодавства в сфері ліцензування та сертифікації суб’єктів туристичної діяльності); - несприятлива державна туристична політика; - професіоналізм юридичних робітників підприємства.</p>	<p>- <i>політичні ризики</i> спричинені змінами державної політики в сфері розвитку туристичної галузі; - <i>військові ризики</i> спричинені військовими діями, різного роду ускладненнями і переворотами, терористичною діяльністю на територіях традиційних туристичних маршрутів, або територіях, що межують з місцями туристичних зон; - митні ризики – пов’язані з організацією митного контролю і відмінностями в оформленні документації в різних країнах;</p>

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Екологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> - природні або техногенні катастрофи; - несприятливі погодні умови; - недотримання суб'єктами туристичної діяльності чинних екологічних норм і стандартів; - штрафування і скасування ліцензій за порушення екологічних норм і стандартів. 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>форс-мажорні ризики</i> – спричинені епідеміями, природними лихами, аваріями, екологічними катастрофами тощо, що суттєво знижують ймовірність надання туристичної послуги, або суттєво відбиваються на її якості [14].
Охоронна складова	<ul style="list-style-type: none"> - небезпека туристичних маршрутів; - фізична небезпека туристів; - фізична небезпека працівників підприємства; - недостатня захищеність майна та інформаційних ресурсів підприємства від негативних впливів. 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>криміногенні ризики</i> пов'язані втратою майна (<i>майнові ризики</i>), з розповсюдженням наркотичних речовин, розширенням спектру загроз, можливими наслідками яких може стати втрата життя, дієздатності людини, вандалізм тощо.

Негативними наслідками неврахування ризиків і загроз економічній безпеці туристичних підприємств у разі їх настання є зниження рівня конкурентоздатності туристичних послуг, втрата покупців туристичних продуктів, фінансові збитки, недоотримання прибутків.

Успішне запобігання настанню загроз, забезпечення стійкості роботи туристичних підприємств, що виражається у

стабільному зростанні результуючих показників, зокрема, у збільшенні кількості споживачів туристичних послуг, зростанні прибутків, стабільному нарощуванні туристичних ресурсів, здатності створювати і розвивати нові туристичні продукти і розширювати спектр додаткових сервісних послуг, потребує розробки і впровадження дієвих заходів в сфері забезпечення економічної безпеки туристичного підприємства.

Ефективне управління економічною безпекою туристичних підприємств потребує врахування таких аспектів, як:

- визначення необхідних етапів процесу управління безпекою;
- розподіл повноважень і визначення відповідальності;
- вибір необхідних методик та методів виявлення загроз (можливостей), їх аналізу та нейтралізації (використання);
- визначення та організація інформаційних потоків;
- визначення необхідного обсягу фінансування;
- визначення критеріїв ефективності [5].

У науковій літературі виділяється ряд підходів до сутності поняття «управління економічною безпекою підприємства» (табл.2).

Таблиця 2

Підходи до визначення поняття «управління економічною безпекою підприємства»

Назва підходу	Сутність управління економічною безпекою підприємства
1	2
Загальний підхід	Під управлінням безпекою розуміють організовані дії, які забезпечують узгодженість функціонування усіх служб, підрозділів і співробітників з метою усунення різноманітних загроз діяльності фірми [13]
Суб'єктно-об'єктний підхід	Управління економічною безпекою підприємства слід розглядати як цілеспрямований вплив відповідного

Закінчення таблиці 2

1	2
	суб'єкта (чи суб'єктів) на визначені об'єкти, що здійснюється для досягнення певної мети та цілей управління або стану об'єкта управлінського впливу [11].
Методологічний підхід	Управління економічною безпекою підприємства - система принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з забезпеченням захисту його пріоритетних фінансово-економічних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз [1].
Функціонально-процесійний підхід	Управління економічною безпекою підприємства - це безперервний процес виконання управлінських функцій, насамперед, організації, планування, аналізу, мотивації та контролю впливу [11].

Відповідно до загального підходу управління економічною безпекою туристичного підприємства розглядається як певна організаційна система, що забезпечує виконання управлінських функцій щодо забезпечення економічної безпеки. Так як більшість суб'єктів господарювання туристичного бізнесу є малими підприємствами, то функції по забезпеченню економічної безпеки, як правило, виконує керівництво підприємства.

З точки зору суб'єктно-об'єктного підходу, управління економічною безпекою туристичного підприємства являє собою цілеспрямований вплив відповідного суб'єкта на визначені об'єкти, що здійснюється для забезпечення високої захищеності фінансово-господарської діяльності підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз для досягнення стійкого розвитку. При цьому суб'єктом виступає, в першу чергу,

підприємство (керівництво, власники, спеціальний структурний підрозділ, персонал), а також зовнішні суб'єкти – держава, контрагенти, страхові організації, правоохоронні органи тощо. Об'єктом управлінського впливу, відповідно, виступає стан системи економічної безпеки турпідприємства.

Згідно з методологічним підходом управління економічною безпекою туристичного підприємства можна розглядати як певний механізм, що включає в себе принципи, методи, важелі та ресурсне забезпечення процесу управління. Методи управління – це певні способи впливу на об'єкт для вирішення поставлених завдань. Методи управління економічною безпекою туристичних підприємств можна класифікувати відповідно до запропонованих її функціональних складових на: фінансові, техніко-технологічні, інтелектуально-кадрові, інформаційні, політико-правові, екологічні та охоронні. Такі методи повинні базуватись на визначених принципах управління та враховувати особливості окремого підприємства туристичної сфери.

Ресурсне забезпечення управління – нормативно-правове, інформаційне, фінансово-економічний, науково-технічний, кадровий та інтелектуальний потенціали, при використанні яких реалізуються обрані методи управління і забезпечується економічна безпека туристичного підприємства.

Розглядаючи управління економічною безпекою туристичних підприємств з точки зору функціонально-процесійного підходу, під даним поняттям розуміємо безперервний процес виконання управлінських функцій щодо планування, організації, аналізу, мотивації та контролю стану економічної безпеки господарюючих суб'єктів туристичної сфери.

З метою підвищення ефективності процесу управління економічною безпекою туристичних підприємств пропонується наступна послідовність дій (рис.1). Складові процесу управління економічною безпекою туристичних підприємств повинні бути враховано в загальній концепції стратегічного та оперативного управління суб'єктами туристичної діяльності.

Процес управління економічною безпекою туристичного підприємства починається зі збору та обробки інформації на



Рис. 1 Процес управління економічною безпекою туристичного підприємства

основі якої проводиться аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства з метою моніторингу основних загроз, завчасного їх попередження та проведення необхідних заходів захисту. Ефективна система моніторингу передбачає безперервне спостереження за станом і тенденціями розвитку потенціалу туристичного підприємства, а також за станом загальноекономічного розвитку туристичної галузі та інших факторів зовнішнього середовища.

Основними цілями такого спостереження є наступні:

- оцінка стану та динаміки розвитку ринку туристичних послуг;
- виявлення деструктивних тенденцій ресурсного забезпечення суб'єкта туристичної діяльності;
- ідентифікація ризиків і загроз економічній безпеці туристичного підприємства;
- визначення факторів, причин та інтенсивності впливу зовнішніх загроз і ризиків на діяльність підприємства;
- прогнозування наслідків дії загрозливих факторів для суб'єкта господарювання [7].

Важливим етапом процесу управління економічною безпекою є якісна та кількісна оцінка функціональних складових та загального рівня економічної безпеки підприємства [15]. Багатоаспектний характер питань економічної безпеки зумовлює достатньо широкий спектр методів її оцінки: на основі аналізу стану використання корпоративних ресурсів за спеціальними критеріями, за допомогою інтегрального показника, багатофакторних моделей прогнозування банкрутства та інші. При цьому, така оцінка повинна проводитись на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях з урахуванням специфіки підприємств. Якщо рівень економічної безпеки є недостатнім, то необхідно визначити цілі та завдання менеджменту в розрізі даного напрямку.

Для розробки системи заходів щодо усунення загроз та досягнення бажаного рівня економічної безпеки підприємства важливим є прогнозування стану економічної безпеки та основних критеріальних показників, що її визначають. Таке прогнозування є достатньо проблемним, оскільки необхідно

враховувати широкий діапазон факторів за функціональними складовими економічної безпеки господарюючого суб'єкта. Реалізація розробленої системи заходів повинна відбуватися під постійним контролем з урахуванням впливу динамічного зовнішнього та внутрішнього середовища. Останнім етапом процесу управління економічною безпекою туристичного підприємства є оцінка ефективності впроваджених заходів в умовах можливих ризиків та загроз та аналіз отриманих результатів.

Отже, рішення з управління економічною безпекою підприємства є:

- регуляторним та контрольним, бо саме рівень ЕБП є показником, що дозволяє контролювати та регулювати в необхідному напрямку діяльність підприємства, підвищувати її ефективність;

- комбінованим за змістом, бо охоплює своїм впливом більшість сфер функціонування підприємства;

- довгостроковим, бо управління економічною безпекою відносять як до поточних, так і до стратегічних функцій менеджменту;

- переважно внутрішнього спрямування, однак приймається під впливом факторів зовнішнього середовища;

- може прийматися як одноособово (власником, керівником), так і групою (структурний підрозділ), залежно від того, в чій компетенції перебувають питання з управління ЕБП;

- повторюване, бо моніторинг рівня ЕБП повинен проводитися на підприємстві постійно з певною періодичністю;

- прийняття рішень з ЕБП відбувається переважно на рівні організації, однак у деяких випадках, залежно від масштабів та організаційної структури підприємства, може прийматися на рівні окремих підрозділів [2].

Від того наскільки ефективно підприємство запобігає внутрішніх і зовнішніх загроз та усуває наслідки їх негативного впливу на роботу підприємства залежить рівень економічної безпеки турпідприємств. Для забезпечення економічної безпеки

підприємств туристичної галузі виникає необхідність здійснення ряду заходів на макро- та мікрорівнях (рис. 2).

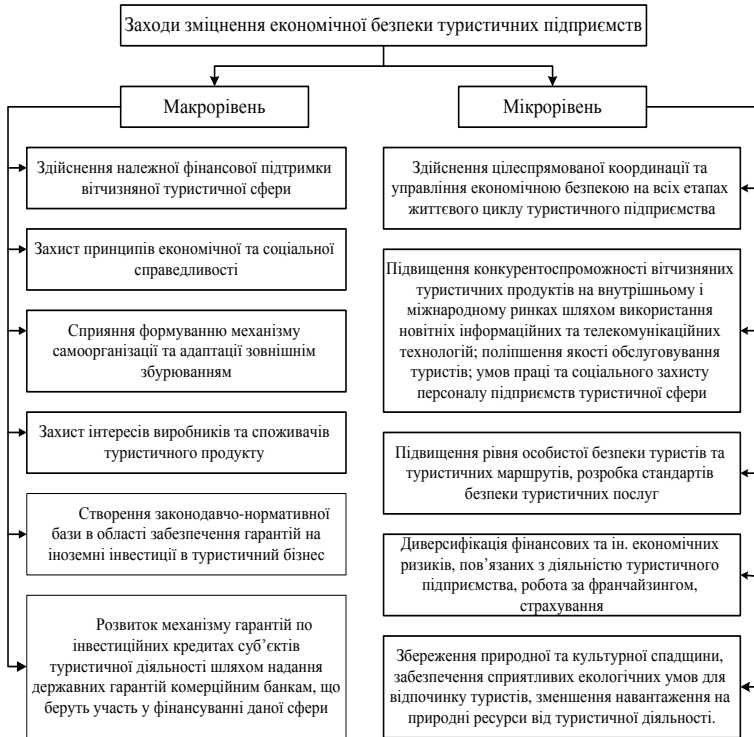


Рис. 2 Заходи зміцнення економічної безпеки туристичних підприємств

На макрорівні реалізація заходів забезпечуються державою, адже саме вона створює та регулює економічні умови функціонування підприємств туристичної сфери. На макрорівні упровадження заходів реалізуються менеджментом підприємства, його працівниками тощо.

Реалізація запропонованих заходів дозволить туристичним підприємствам запобігти матеріальних та нематеріальних втрат (прибутку/доходу/капіталу, іміджу тощо) від негативних впливів фактор-ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища,

надасть можливість прискорити стабілізаційні тенденції в туристичній галузі та наблизити не лише кількісні, а й якісні показники розвитку туризму України до міжнародних стандартів.

Результатом ефективного процесу управління економічною безпекою туристичних підприємств та впровадження заходів зміцнення економічної безпеки повинні стати стабільність та надійність функціонування господарюючого суб'єкту, прибутковість економічної діяльності, особиста безпека туристів та персоналу підприємства.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. - К.: Ника-Центр, 2004. - 784с.
2. Близнюк А.О. Сутність та особливості управління економічною безпекою підприємства/ А.О. Близнюк// Науково-технічний збірник. – 2011.– № 102. – С. 268-274.
3. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.Н. Ильяшенко// Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3(21). – С. 12-19.
5. Іванюта Т.М. Особливості формування системи економічної безпеки на підприємствах харчової промисловості / Т.М. Іванюта // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2012. - №8 (179). - Ч. 1. - С. 142-150.
6. Іванюта Т.М. Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: навч. посібник/ Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256с.
7. Кальченко О.М. Економічна безпека підприємств туристичної сфери. / О.М. Кальченко// Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2013. - №1 (64). С. 136-143.

8. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-52.

9. Козаченко Г.В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монография / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280с.

10. Мелихов А. А. Эволюция подходов к содержанию категории «экономическая безопасность предприятия» / А. А. Мелихов, Э.В. Камышникова // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2009. – № 19. – С. 316-319.

11. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. - Львів, 2011. - 380 с.

12. Ткач В.О., Камушков О.С. Зовнішньоекономічна безпека підприємств туристичної сфери. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_3/files/DU310_36.pdf

13. Шишкіна О.В. Управління фінансовими ризиками в процесі функціонування і розвитку підприємств / О.В. Шишкіна // «Формування сучасних механізмів розвитку інноваційної сфери економіки: монографія / [колектив авторів] за наук ред.. І.Ю. Швець. – Симферополь: ДІАЙП, 2013. – С.17 – 29.

14. Шишкіна О.В. Кальченко О.М. Ризики екологічного туризму і засоби їх мінімізації /О.В. Шишкіна, О.М. Кальченко// 3-й міжнародний конгрес Захист навколишнього середовища Енергоощадність. Збалансоване природокористування: збірник матеріалів. - Львів, 17-19 вересня 2014 рок, С.165

15. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. - 3-е изд., перераб. и доп. / В.И. Ярочкин. - М.: Ось-89, 2003 – 238с.

Панченко О.І., к.е.н., доцент кафедри фінансів
Штирхун Х.І., аспірант кафедри фінансів

СТРАХУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ТА ЗАГРОЗАМИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Морський транспорт – це найважливіша складова світової транспортної системи. Вважається, що морські перевезення є набагато дешевшими у порівнянні з іншими видами транспорту, оскільки морські шляхи сполучення не вимагають великих витрат на утримання мережі, морським транспортом можна перевозити великі обсяги вантажу та пасажирів за досить короткий термін, а також цей вид транспорту характеризується відсутністю негативного впливу на навколишнє середовище.

Важливими умовами безпеки на морському транспорті є його постійне оновлення, підвищення потужності двигунів, автоматизація, поліпшення екологічних характеристик, збільшення тоннажності суден і швидкості. Але враховуючи специфіку роботи даного виду транспорту, навіть виконання всіх заходів по його технічному вдосконаленню не виключає ймовірності впливу різноманітних ризиків, які можуть призвести до великих втрат. Тому на морському транспорті необхідно використовувати страхування, а для мінімізації фінансових втрат при його організації необхідно дослідити природу, форми прояву та обсяги можливих ризиків, звівши їх у єдину класифікацію.

Україна належить до числа великих власників флоту на рівні з такими країнами як Іспанія, Швеція, Кіпр, Сінгапур, Індія, Данія, Нідерланди, Росія, Китай тощо. Не дивлячись на те, що морський транспорт має ряд переваг серед інших видів транспорту, його транспортні засоби, пасажирів та вантаж, що перевозяться, не захищені від настання непередбачених обставин і ризиків надзвичайних подій.

На воді трапляються безліч перешкод: зустрічні судна, мости, мілини, затоплене сміття, що може призвести до загибелі судна або викликати пошкодження корпусу, керма, гвинтів,

двигуна, крім того, судно може постраждати при пожежі в порту, або може бути викрадено.

В економічній літературі представлено багато спроб надати визначення поняттю «ризик», але науковці приходять до єдиного висновку, що ризик – це імовірність настання непередбачених подій, які можуть призвести до збитків чи шкоди.

Законодавчими актами закріплено різне тлумачення поняття «ризик на морському транспорті». Так, за одним з них, це «імовірність виникнення обставин, що обумовлюють аварійні події» [3]. Інший визначає його як «дії, не передбачені правилами, якими слід керуватися у визначеній несприятливій ситуації, усвідомлено розпочаті з метою запобігання або зменшення шкоди людям, судну або вантажу, яка може бути заподіяна їм, якщо в умовах конкретної небезпеки немає можливості діяти у відповідності з установленими правилами» [2], у третій редакції надається таке визначення: «Морські ризики – усі умисні дії чи свідомо бездіяльність, що потенційно здатні порушити законність і порядок, завдати шкоди особі, приватній власності і оточуючому середовищу у морських районах, і загрожують миру й стабільності» [4].

Отже, ризик на морському транспорті – це імовірність настання непередбачених обставин зовнішнього чи внутрішнього характеру, що можуть виникнути при здійсненні перевезень майна та пасажирів морськими шляхами сполучення і пов'язані з можливістю нанесення шкоди та збитку об'єктам перевезень. Ризики на морському транспорті мають випадковий характер та невизначеність у часі, тому зменшити або уникнути збитків від їх настання можливо лише за допомогою страхового захисту, основою якого є класифікація ризиків (таблиця 1).

Основними критеріями класифікації морських ризиків є: об'єкт прояву ризику; походження ризику; можливість впливу на ризик; етап транспортування; вид перевезень; територія виникнення ризику; розмір збитків; можливість страхування ризиків. Зазначимо, що ризики на морському транспорті тісно переплітаються між собою та можуть належати одночасно до різних класифікаційних ознак, тому необхідно розглянути кожну з них.

1. За об'єктом прояву можна виділити наступні види ризиків:

а) *майнові ризики*, об'єктом прояву яких є пошкодження майна. До основних об'єктів майнових ризиків на морському транспорті відносяться:

- судно – складна інженерна споруда, що складається з корпусу, надбудов з службовими та жилими приміщеннями, технічних засобів, пристроїв, систем і обладнання;

- вантаж і багаж (вантаж – це будь-яке майно, що перевозиться морським транспортом: речі, товари, продукти, а багаж – це майно, що знаходиться в каюті пасажирів або іншим чином знаходиться в його володінні, під його охороною чи його контролем);

У залежності від виду вантаж поділяється на: штучний (машини, устаткування, кріпильні матеріали); тарний (в мішках або ящиках); наливний (рідини); насипний (порода, корисні копалини, небезпечний (під час перевезення може спричинити пожежу, вибух, пошкодження технічних засобів, пристроїв, споруд, заподіяти матеріальні збитки та шкоду довкіллю, призвести до загибелі, травмування, отруєння людей, тварин) тощо;

- фрахт, плата за проїзд, орендна плата.

Фрахт – плата власнику транспортного засобу за перевезення вантажів або пасажирів. Тобто, за договором фрахтування судна на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час (в залежності від умов договору вона включає плату за завантаження, розвантаження та укладку). Фрахт сплачується після завершення перевезення;

- очікуваний від вантажу прибуток і вимоги, що забезпечуються судном, вантажем і фрахтом;

- заробітна плата, інші винагороди капітана та екіпажу [1];

- майнові інтереси кредиторів, тобто інтереси банків та інших кредиторів, які видають кредити під заставу судна тощо.

б) *особисті ризики*, які пов'язані з нанесенням шкоди життю та здоров'ю пасажирів, екіпажу;

в) *ризиків виникнення відповідальності* судновласника перед членами екіпажу або перед третіми особами, які не є членами екіпажу:

- за зіткнення з іншими судами;
- за пошкодження нерухомих та плавучих об'єктів;
- за забруднення природного середовища нафтою та іншими речовинами;
- за збереження вантажів при перевезенні;
- за витрати по запобіганню та зменшенню збитків, розслідування обставин тощо.

2. За походженням ризику. При визначенні походження морських ризиків за основу приймається його першопричина, незалежно від наслідків:

а) *природні* ризики, що не залежать від діяльності людини:

- шторм, злива, ураган, буря, град, циклон;
- снігопад, льодоутворення;
- удар блискавки тощо.

б) *антропогенні* – це ризики, які залежать від діяльності людини та виникають у результаті помилки в управлінні судном або недбалого поведіння з елементами судна. До таких ризиків відносяться:

- вибух – руйнування корпусу судна і/або судових приміщень внаслідок розширення сильно нагрітого газу з дуже високим тиском, що викликано займанням вибухонебезпечних речовин під час іскроутворення, ударів тощо;

- пожежа – неконтрольований процес горіння судових приміщень, судового майна, вантажу, багажу, а також судна в цілому;

- зіткнення – контакт суден між собою в процесі їхнього руху або руху одного з них; контакт із спорудою, що стоїть у морі окремо (нафтобурова платформа, вишка тощо), пошкодження знарядь промислу судна флоту рибного господарства;

- посадка на ґрунт – посадка судна на мілину, торкання ґрунту і підводних перешкод, викид на берег; пошкодження судна снарядами - пошкодження корпусу, механізмів, систем, пристроїв та інших елементів судна, а також затоплення

суднових приміщень від улучення у судно снарядів, мін, торпед, ракет і від застосування іншої зброї;

– протиправні дії третіх осіб (крадіжка, пограбування, розбій, умисне знищення або пошкодження майна, включаючи підпал, піратство) тощо.

Таблиця 1

Класифікація ризиків на морському транспорті

Ознака	Види ризиків
1. Об'єкт прояву ризику	Майнові ризики
	Особисті ризики
	Ризики відповідальності
2. Походження ризику	Природні ризики
	Антропогенні ризики
	Технічні ризики
	Ринкові ризики
3. Можливість впливати на ризик	Політичні ризики
	Ризики, які залежать від членів екіпажу
4. Етап транспортування	Ризики, які не залежать від членів екіпажу
	Ризики на етапі підготовки до транспортування
	Ризики на етапі транспортування
5. Вид перевезень	Ризики на етапі завершення транспортування
	Ризики вантажних перевезень
6. Територія виникнення ризику	Ризики пасажирських перевезень
	Внутрішньодержавні ризики
7. Розмір збитків	Міжнародні ризики
	Катастрофічні ризики
	Великі ризики
	Середні ризики
8. Можливість страхування	Малі ризики
	Страхові ризики
	Нестрахові ризики

У деяких випадках, перелічені природні та антропогенні ризики можуть поєднуватись. Наприклад, людина може створити несприятливі умови для збереження того чи іншого виду вантажу (незахищеність від світла), а під дією природних сил це може призвести до самозаймання.

в) технічні ризики включають:

- фізичний знос – природне старіння конструкційних матеріалів тощо;
- прихований заводський дефект устаткування чи корпусу;
- недоліки навігаційно-гідрографічного забезпечення (неточність карт, затримка оперативної навігаційної інформації);
- конструктивний недолік – помилкові розрахунки та конструктивні рішення щодо міцності вузлів і блоків суднових конструкцій, машин та інших технічних засобів тощо;
- неякісний ремонт – виконання судноремонтних робіт із порушенням і відхиленням від технології, стандартів із вини судноремонтних підприємств;
- утрата остійності, плавучості – утворення не відновлюваного аварійного нахилу судна (крену), перекидання, затоплення;
- дрейф судна, обриви ланцюгів, тросів тощо;

г) ринкові:

- сезонність;
- циклічна зміна цін за користування морським транспортом;
- конкуренція з іншими перевізниками;
- зменшення попиту клієнтів;
- зниження зовнішньоекономічної активності країни та ін.

д) політичні:

- обмеження вільної торгівлі;
- міждержавні конфлікти;
- тероризм тощо.

3. За можливістю впливати на ризик, можна виділити:

а) ризики, які залежать від членів екіпажу:

- порушення правил плавання та розходження суден;
- порушення правил судноводіння (наприклад, прокладки курсу, визначення і контролю місця судна на ходу та стоянці, використання технічних засобів навігації тощо);

- недотримання загальноприйнятих практичних прийомів та способів управління судном (невикористання якорів, невірний вибір швидкості при маневруванні тощо);

- порушення вимог із безпеки морського перевезення вантажів;

- невинуватий ризик – навмисне прийняття рішень, при яких небезпека наслідків, що можуть наступити у випадку неблагополучного результату цих рішень, перевищує очікуваний від них ефект (наприклад, щодо вибору шляху судна, виходу в море з неповним екіпажем або непрацюючими технічними засобами);

- порушення трудової дисципліни;

- порушення правил технічної експлуатації;

- порушення правил протипожежної безпеки;

- навмисні дії – навмисно усвідомлені дії з метою уникнення більш важких наслідків;

б) ризики, які не залежать від членів екіпажу:

- природні ризики;

- технічні ризики;

- непередбачені обставини – випадкові обставини, що неможливо було завчасно передбачати, щоб здійснити відповідні профілактичні заходи на морському транспорті;

- піратський напад тощо.

На жаль, за статистикою 80% екстремальних ситуацій на морському транспорті зумовлені помилками членів екіпажу, які складно спрогнозувати.

4. За етапами транспортування. У залежності від етапів транспортування, ризики на морському транспорті можна розділити на:

- ризики, які супроводжують процес підготовки до перевезення – завантажувально-розвантажувальні роботи в порту відправника;

- ризики, які супроводжують процес перевезення від порту відправлення до порту призначення;

- ризики, які супроводжують процес завершення перевезення та пов'язанні з розвантажувально-завантажувальними роботами в порту отримувача.

5. За видами перевезень. Ризики на морському транспорті поділяються на:

а) *ризики вантажних перевезень, які пов'язані не тільки з пошкодження чи знищення вантажу, а і судна внаслідок неправильного перевезення вантажу (наприклад, займання вибухонебезпечних речовин під час іскроутворення, ударів тощо).* Вважається, що ризики вантажних перевезень більші ніж пасажирських, оскільки основними вантажами морського транспорту є нафта й нафтопродукти, скраплений газ та продукти хімічної промисловості, залізна руда, сировина та напівфабрикати для алюмінієвої промисловості тощо.

б) *ризики пасажирських перевезень* характерні для комфортабельних швидкісних морських суден, призначених для перевезення пасажирів. Особливим ризиком, який супроводжує пасажирські морські перевезення є ризик вандалізму.

6. За територією виникнення можна виділити такі ризики:

а) *внутрішньодержавні* – ризики, які супроводжують морський транспорт, що здійснює перевезення вантажів і пасажирів у Чорноморсько-Азовському басейні;

б) *міжнародні* – ризики, що супроводжують морський транспорт, який здійснює перевезення вантажів і пасажирів морськими шляхами сполучення в порти інших країн (Туреччини, Греції, Ізраїлю, Франції, Італії тощо).

7. За розміром збитків виділяють:

а) *катастрофічні ризики* – це ризики, які спричинили загибель судна або таке його конструктивне руйнування, після якого проведення відновлювального ремонту недоцільне, а також:

- залишення судна в морі екіпажем і пасажирами;
- людські жертви, загибель або зникнення людини із судна;

- зникнення судна безвісти, тобто відсутність будь-яких відомостей про судно протягом трьох місяців, а якщо одержання відомостей могло бути затримано внаслідок воєнних дій, то протягом шести місяців;

- сильне забруднення навколишнього природного середовища самим судном або в результаті пошкодження судном підводних трубопроводів, берегових споруд тощо.

б) *великі ризики* – це ризики, які викликані пожежею, вибухом, посадкою на міліну, торканням, зіткнення з льодовиками тощо, менш відчутні економічно у порівнянні з катастрофічними, але імовірність їх виникнення є вищою, тому завдають великих збитків, які значно перевищують середній рівень збитків та можуть призвести до:

- серйозних тілесних ушкоджень людини;
- втрати судном морехідного стану;
- пошкодження знарядь лову, що з'єднані із судном флоту рибного господарства;
- забруднення навколишнього природного середовища тощо;

в) *середні* можуть призвести до невеликих за розміром збитків, але більших за малі, внаслідок яких може бути завдане серйозне пошкодження судну, його конструкції (виведення з експлуатації засобів навігації, пошкодження судових пристроїв та корпусу судна тощо), але яке не призвело до втрати морехідного стану судна;

г) *малі*, такі, що можуть призвести до незначних збитків, а саме: незначні експлуатаційні пошкодження судна, його конструкції, обладнання (наприклад, навігації), пошкодження судном підводних інженерних споруд та берегових споруд (причалів, хвилерізів, молів тощо), що не призвело до забруднення навколишнього природного середовища [2].

Поділ ризиків за розміром збитків дає змогу оцінити потенційні збитки в разі їх реалізації на морському транспорті та розробити єдину систему захисту від ризиків різних рівнів.

8. У залежності від можливостей страхування ризики поділяються на *страхові* та *нестрахові*.

Страховий ризик – це подія, що має небезпечний характер, негативні наслідки та створює стимул для страхування; це той ризик, який може бути оцінений з точки зору ймовірності настання страхового випадку та розмірів його можливого збитку [6].

Для того, щоб ризик можна було застрахувати, він обов'язково повинен мати випадковий характер, тобто настання страхових подій не може бути викликане цілеспрямованим впливом зацікавленої особи та має кількісну оцінку.

До *нестрахових ризиків* належать ризики, що не включені в договір страхування, а також ті ризики, рівень допустимих збитків яких важко визначити (наприклад, збитки, що сталися внаслідок навмисних дій страхувальника, неморехідного стану судна, від природних властивостей вантажу, ядерна шкода, війна, арешт тощо) [1].

За бажанням клієнта можливо укласти додаткові договори страхування за наступними напрямками:

- військові ризики, у тому числі ризики піратства та тероризму;
- ризик втрати фрахту (цей вид страхування не покриває ризик несплати фрахту);
- страхування майнових інтересів кредиторів – поліс захищає інтереси банків та інших кредиторів, котрі видають кредити під заставу судна;
- страхування на період будівництва чи ремонту;
- участь яхти в спортивних змаганнях і регатах;
- відповідальність за проведення рятувальних операцій застрахованим судном;
- відповідальність за вантаж внаслідок порушення договору перевезення;
- витрати, викликані конфіскацією застрахованого судна [7, 10].

Слід мати на увазі той факт, що на страхування приймаються судна, які на момент укладання договору знаходяться в морехідному стані та класифіковані відповідним органом [9].

Для підтримання безпеки на морському транспорті необхідно постійно слідкувати за станом самого судна, постійним оновленням зношених частин, підвищенням потужності двигунів, збільшенням тоннажності суден та швидкості, належним чином забезпечувати автоматизацією. Проте задля попередження негативних зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на судно стає необхідним його страхування.

Аналіз програм морського страхування, які пропонуються вітчизняними страховими компаніями свідчить про те, що страховики пропонують такі види страхових послуг:

- страхування морських суден (каско) – страховий поліс покриває витрати, пов'язані з поломкою двигунів та обладнання, або пошкодження корпусу судна;

- страхування вантажів – страховий поліс покриває витрати, пов'язані з ризиком втрати, пошкодження або зникнення безвісти вантажу під час його перевезення морським транспортом;

- страхування відповідальності судновласників – поліс покриває витрати судновласника, пов'язані з вимогою третьої сторони відшкодувати завдані їй збитки [5].

Отже, забезпечення страхового захисту на морському транспорті з кожним роком стає все більше необхідним, оскільки існує безліч морських ризиків, кожен з яких має свою особисту природу та свою специфіку. Вони можуть негативно впливати на функціонування морського транспорту та призвести до великих збитків. Тому на основі зарубіжного досвіду та вітчизняних систем управління ризиками необхідно розробити систему попередження та страхування морських ризиків на основі наведеної класифікації. У подальшому необхідно розробити методики визначення кількісних ознак ризикових подій та верхню межу ймовірності їх настання для підвищення ефективності управління ризиками на морському транспорті за допомогою страхування.

У сучасних умовах широкого впровадження економічних реформ та активізації партнерських відносин з іншими країнами, морське страхування відіграє важливу роль.

Страховання морських ризиків – це один із видів транспортного страхування, який охоплює майнові інтереси пов'язані з морським судноплавством і перевезенням вантажів і пасажирів. Об'єктами морського страхування можуть бути морські судна, вантажі, фрахт, контейнери, цивільна відповідальність судновласника й перевізника перед третіми особами, пасажирів, члени екіпажу тощо.

Страховання морських ризиків відрізняється значними особливостями:

- охоплює дуже великі ризики, що обумовлює формування та функціонування об'єднань страховиків у цій

сфері, а також передбачає узгодження дій страхових компаній з перестраховиками;

- при здійсненні морського страхування необхідно дотримуватись міжнародних правил і умов міжнародних контрактів. Переважна кількість договорів морського страхування укладається на основі Морського страхового полісу Ллойда та Застережень Інституту лондонських страховиків;

- договори морського страхування відрізняються складністю, тому рекомендується їх укладати за посередництвом кваліфікованих страхових брокерів, які забезпечують оптимальні умови страхування;

- крім звичайних об'єктів морського страхування таких як судно, вантаж, фрахт, цивільна відповідальність судновласника й перевізника, виділяються ще такі об'єкти як плата за проїзд, орендна плата, заробітна плата, інші винагороди капітану та екіпажу;

- використовується інший підхід щодо визнання недійсності договору страхування. Так, згідно п. 1 ч. 1 ст. 998 Цивільного Кодексу України «договір страхування визначається судом недійсним, якщо його укладено після настання страхового випадку». Однак, у ч. 1 ст. 252 Кодексу торговельного мореплавства України зазначено, що «Договір морського страхування зберігає силу, якщо навіть до моменту його укладення можливість збитків, що підлягають відшкодуванню, вже минула або ці збитки вже виникли. Однак, якщо страховик під час укладення договору морського страхування знав або повинен був знати, що можливість настання страхового випадку виключена, або страхувальник знав або повинен був знати про збитки, що вже сталися та підлягають відшкодуванню страховиком, виконання договору страхування не є обов'язковим для сторони, якій не було відомо про ці обставини».

За формою проведення розрізняють добровільне та обов'язкове страхування на морському (водному) транспорті. Згідно ст. 6 Закону України «Про страхування» до добровільних видів страхування, що забезпечують страховий захист від морських ризиків, відносяться наступні:

- страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- страхування цивільної відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника).

Відповідно ст. 7 до обов'язкових видів страхування на морському транспорті, відносяться:

- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- страхування засобів водного транспорту;
- страхування відповідальності морського судновласника.

Незважаючи на норми страхового законодавства, а також Кодекс торгівельного мореплавства України, який передбачає страхування морських ризиків, обов'язкове морське страхування практично не здійснюється. Тому дослідження може ґрунтуватись тільки на добровільних видах страхування морських ризиків.

Аналіз морського страхування ускладнюється також і тим, що поділу страхових внесків і виплат за видами транспорту не існує і в консолідованій страховій звітності страхування вантажів і багажу включає всі види транспорту. Але вантаж страхується найбільш часто на морському транспорті, оскільки перевезення мають міжнародний характер і регулюються міжнародними правилами, які передбачають страхування як гарантію доставки товару до місця призначення у такому стані, в якому він був при відправленні, тому умовно ці дані можна використати в процесі аналізу.

Морське страхування в Україні знаходиться тільки на етапі свого зародження і займає незначну частку на страховому ринку.

Таким чином, вітчизняне морське страхування розвивається поступово і страхові компанії поки що не в змозі виправдати очікування власників морських суден та в повній мірі

відповідати за морські ризики. Але цей вид страхування дуже перспективний для нашої країни, тому необхідно розглянути на яких умовах вітчизняні страховики пропонують страхувати морські ризики.

Страхові компанії пропонують основні три види послуг по морському страхуванню:

- *страхування морських суден (каско)* – страховий поліс покриває витрати, пов'язані з поломкою двигунів та обладнання, або пошкодження корпусу судна;

- *страхування вантажів* – страховий поліс покриває витрати, пов'язані з ризиком втрати, пошкодження або зникнення безвісти вантажу під час перевезення вантажу морським транспортом;

- *страхування відповідальності судновласників* – страховий поліс покриває витрати судновласника, пов'язані з вимогою третьої сторони відшкодувати завдані їй збитки.

Для виявлення існуючих проблем, розглянемо характерні особливості кожного виду морського страхування.

Страхування морських суден (каско) є основним видом морського страхування, який передбачає відшкодування збитку тільки від пошкодження чи конструктивної загибелі транспортного засобу.

Умовами реалізації даного страхування є перебування судна в морехідному стані на основі документального підтвердження та відповідність судна чинному класу не лише на момент укладення договору страхування, але і протягом всього періоду дії страховки, а також встановлення певного географічного регіону дії договору страхування.

Страховими ризиками (випадками) є: пошкодження, знищення, загибель, зникнення безвісти, розкрадання, захоплення судна або обладнання внаслідок:

- випадків і небезпек при судноплаванні (сильні шторми, затоплення й перекидання суден, посадка на мілину, викидання на берег, зіткнення або торкання інших суден, підводних, плавучих або нерухомих об'єктів, інших випадків і небезпек плавання й аварійних морських подій);

- пожеж, вибухів;

- стихійних лих (землетрусу, виверження вулкана, удару блискавки, бурі, урагану, повені, граду, смерчу);

- зіткнення з пілотованими літальними апаратами, іншими об'єктами, а також з предметами, що впали з них;

- протиправних дій третіх осіб (пошкодження, знищення, підпалу судна, вантажу й обладнання; викрадення судна й обладнання);

- зникнення судна безвісти;

- інших причин раптового характеру.

Застосовуються такі варіанти страхового покриття:

з відповідальністю за повну загибель й пошкодження:

- збитки від повної загибелі судна або витрати на усунення пошкоджень корпусу, механізмів, машин, обладнання судна, завдані внаслідок настання страхових ризиків;

- збитки, завдані внаслідок зникнення судна безвісти, викрадення, захоплення судна або обладнання;

- збиток, витрати й внески внаслідок загальної аварії судна;

- необхідні й доцільні витрати на рятування судна;

- необхідні й доцільні витрати на запобігання, зменшення розміру збитку або встановлення розміру збитку.

з відповідальністю за пошкодження:

- витрати на усунення пошкоджень корпусу, механізмів, машин або обладнання судна, що виникли внаслідок настання страхових ризиків;

- необхідні й доцільні витрати на запобігання, зменшення розміру збитку або встановлення розміру збитку.

з відповідальністю за повну загибель:

- збитки внаслідок повної загибелі судна, завдані внаслідок страхових ризиків;

- збитки внаслідок зникнення судна безвісти, викрадення або захоплення судна або обладнання;

- збиток, витрати й внески внаслідок загальної аварії;

- необхідні й доцільні витрати на рятування судна;

- необхідні й доцільні витрати на запобігання, зменшення розміру збитку або визначення розміру збитку.

Додатково страхуванням покриваються:

- військові ризики, у тому числі ризики піратства, тероризму;

- ризик втрати фрахту.

Договір страхування каско суден укладається на певний термін або на рейс.

Страхова сума визначається на підставі дійсної (ринкової), балансової або заявленої вартості судна на момент укладання договору страхування.

Розмір страхового тарифу залежить від:

- варіанту страхового покриття (обраних страхових ризиків);

- виду та призначення транспортного засобу;

- класу морського судна;

- технічного стану судна;

- наявності систем безпеки, пристроїв протипожежної сигналізації;

- умов експлуатації морського транспорту;

- району плавання;

- року будівництва судна;

- наявності збитків за останні 3-5 років;

- існування виключень з покриття;

- розміру франшизи;

- каналів перестрахування;

- тривалість співробітництва з даним страхувальником;

- інших, істотних у кожному конкретному випадку чинників, що впливають на ймовірність настання страхових випадків.

В Україні розмір страхових тарифів по страхуванню морських суден (каско) знаходиться в межах 0,5 – 7 % страхової суми.

Страхування вантажів – розповсюджений вид морського страхування, особливо в умовах розвитку партнерських відносин та зростання обсягів товарообігу між різними країнами, тим більш, що вантажі, які перетинають кордон України, страхуються в обов'язковому порядку.

Практика страхування вантажів здійснюється за різними варіантами страхового покриття.

- 1) «З відповідальністю за всі ризики»

– *страховими випадками визнаються втрата, повна загибель або пошкодження всього або частини вантажу, що відбулися з будь-якої причини (у тому числі в результаті порушення температурного режиму перевезення та зберігання), включаючи витрати по загальній аварії, які зобов'язаний понести страхувальник і всі необхідні та доцільні витрати по рятуванню вантажу, витрати по запобіганню та/або зменшенню розміру збитку та/або по встановленню його розміру.*

2) «З відповідальністю за часткову аварію»

Страховими випадками визнаються наступні події:

– *втрата або пошкодження всього або частини вантажу внаслідок вогню або вибуху; блискавки, землетрусу, вулканічного виверження, бурі, вихору та інших стихійних лих; посадки на міліну, викиду на берег, затоплення або перекидання судна; катастрофи або зіткнення суден чи з іншими засобами перевезення між собою або з нерухомими чи плавучими (у тому числі з льодом) предметами; змивання хвилею або викидання вантажу за борт; провалу, руйнування мостів, тунелів, інших транспортних комунікацій, складських приміщень та конструкцій, включаючи прориви дамб і трубопроводів; ушкодження судна льодом; протікання морської води в судно або контейнер з вантажем; падіння літаючих апаратів або їх частин, а також внаслідок заходів пожежогасіння чи по рятуванню вантажу;*

– *втрата вантажу в результаті пропажі засобу перевезення безвісти;*

– *пошкодження, повна загибель або втрата всього або частини вантажу внаслідок нещасних випадків при навантаженні, укладанні, вивантаженні вантажу та прийомі судном палива;*

– *витрати по загальній аварії, які зобов'язаний понести страхувальник;*

– *всі необхідні та доцільні витрати по рятуванню вантажу, витрати по запобіганню та/або зменшенню розміру збитку та/або по встановленню його розміру.*

3) «Без відповідальності за пошкодження»

Страховим ризиком (випадком) визнаються наступні події:

– *загибель або втрата вантажу* в результаті внаслідок вогню або вибуху; блискавки, землетрусу, вулканічного виверження, бурі, вихору та інших стихійних лих; посадки на мілину, викиду на берег, затоплення або перекидання судна; катастрофи або зіткнення суден, літаків чи інших засобів перевезення між собою або з нерухомими чи плавучими (у тому числі з льодом) предметами; вивантаження вантажу у порту лиха; змивання хвилею або викидання вантажу за борт; провалу, руйнування мостів, тунелів, інших транспортних комунікацій, складських приміщень та конструкцій, включаючи прориви дамб і трубопроводів; ушкодження судна льодом; протікання морської води в судно, транспортний засіб або контейнер з вантажем; падіння літаючих апаратів або їх частин, а також внаслідок заходів гасіння пожеж чи по рятуванню вантажу;

– втрата вантажу в результаті пропажі засобу перевезення безвісти;

– повна загибель або втрата всього або частини вантажу внаслідок нещасних випадків при навантаженні, укладанні, вивантаженні вантажу та прийомі судном палива;

– витрати і внески по загальній аварії, які зобов'язаний понести страхувальник;

– всі необхідні і доцільні витрати по рятуванню вантажу, витрати по запобіганню та/або зменшенню розміру збитку та/або по встановленню його розміру.

Страхова сума визначається в межах дійсної вартості вантажу на момент укладення договору страхування або з її перевищенням відповідно до умов поставки вантажу.

Страховий тариф залежить від:

– виду вантажу (точна назва, тип пакування);

– виду транспортною засобу (назва судна, рік побудови, тоннаж);

– способу відправлення вантажу (у трюмі, на палубі, навалом, паливом, насипом, у контейнерах);

– маршруту перевезення (пункт відправлення, перевантаження, призначення транспортного засобу);

– дальності перевезень;

– тривалості перевезень;

– репутації та надійності перевізника;

- вартості вантажу;
- обсягу страхової відповідальності (варіантами страхового покриття).

Страховий тариф по страхуванню вантажів, які перевозяться морським транспортом знаходиться в межах 0,1-0,7% страхової суми.

Страхування відповідальності на морському транспорті використовується вже більше двох століть, але воно не втрачає своєї актуальності і значущість даного виду страхування для судновласників постійно зростає.

Існує страхування різних видів відповідальності:

- перед фізичними особами (крім членів екіпажу);
- перед екіпажем (членами команди);
- за зіткнення з іншими судами;
- за загибель або пошкодження плавучих та нерухомих предметів;
- за забруднення;
- за збиток, заподіяний при буксируванні;
- за видалення майна, що затонуло внаслідок аварії;
- за загибель, пошкодження або нестачу вантажу, прийнятого до перевезення;
- за витрати по частці судна в загальній аварій та рятуванні;
- за майно на забезпеченому судні;
- за відхилення забезпеченого судна від передбаченого маршруту (девіація);
- інші ризики, прийняті в міжнародній практиці страхування відповідальності.

Страхова сума визначається за домовленістю сторін.

Страховий тариф при страхуванні відповідальності на морському транспорті залежить від:

- обраних ризиків;
- фрахту;
- технічних характеристик судна;
- району плавання;
- цілей його експлуатації;
- інших факторів.

Страховий тариф встановлюється в межах 0,2 – 5% страхової суми.

При страхуванні морських ризиків необхідно реалізувати одну з найважливіших його функцій – превентивну. Шляхом проведення огляду морських суден на предмет дотримання міжнародних стандартів, страховики можуть суттєво вплинути на виконання вимог безпеки. Такі огляди можуть проводитись як при прийомі судна на страхування, так і в період дії договору. Обґрунтовані вимоги, які пред'являються до страхувальника, в межах існуючої нормативної бази дозволяють знизити ризики пошкодження судна та мотивувати судовласника підтримувати та експлуатувати його необхідним чином. Інвестування порівняно невеликих коштів у такі попереджувальні заходи можуть суттєво покращити результати страхування.

Великою загрозою для вантажу, який перевозиться водними шляхами, екіпажу та безпосередньо судну, є морське піратство. Тому впровадження та розвиток страхування від морського піратства є першочерговою необхідністю. Цей напрямок страхування потребує удосконалення методик розрахунку ризиків та розробки андеррайтингових методик розрахунку страхових тарифів, які на даний момент відсутні. Страхування від морського піратства, з одного боку, є дуже привабливим для страховика, оскільки коштує дорого, а з іншого – дуже небезпечним, оскільки страховик повинен формувати портфель релевантних ризиків, або співпрацювати з великими перестраховиками.

Аналіз стану морського страхування в Україні дозволив нам виділити проблеми в його організації:

- існує великий перелік ризиків, які можуть включатися лише як додаткові за окрему плату (наприклад, воєнні та страйкові ризики, відповідальність за природне псування товару, само згоряння, окислення, а також пошкодження товару гризунами);

- договори страхування мають великий перелік винятків із страхових випадків, що обумовлюється сучасним фінансовим станом страховиків;

– вітчизняні страховики пропонують судовласникам набагато вужчий обсяг страхового покриття у порівнянні з розвинутими країнами;

– маючи лише динамічні показники розвитку аварійних випадків окремо взятого судна конкретного власника, страховикам неможливо спрогнозувати з достатнім коефіцієнтом довіри характер та час настання у майбутньому аварійних випадків з цим же судном;

– страхові компанії дуже часто втрачають з поля зору такий важливий сегмент аварійності морських суден, як аварійні випадки, які настають під впливом людського фактору;

– у звітності страховиків не виділяється окремо страхування вантажів та багажу (вантажобагажу), що перевозяться морським транспортом, тому не можливо проаналізувати стан та тенденції розвитку у цьому напрямку.

Таким чином, морське страхування не відповідає сучасним вимогам, але перші кроки для його розвитку на вітчизняному ринку вже зроблені. Тому необхідно підтримувати вже існуючі послуги морського страхування та вдосконалювати їх у відповідності до міжнародних стандартів.

Список літератури:

1. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Положення Міністерства транспорту та зв'язку України №516 «Про класифікацію, порядок розслідування та обліку аварійних морських подій із суднами» від 29.05.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Положення Міністерства транспорту України №904 «Про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті (Положення, п.1.7)» від 20.11.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції

«Чорноморська гармонія» від 17.01.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Богомолова Н.І., Панченко О.І., Штирхун Х.І. Особливості та проблеми механізму реалізації морського страхування в Україні / Н.І. Богомолова, О.І. Панченко, Х.І. Штирхун // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2011. – № 54. – С. 292-301.

6. Ефимов С.Л. Экономика и страхование: Энциклопедический словарь. – М.: Церих-ПЭЛ, 1996. – 528 с.

7. Програми морського страхування СК «АЗОВ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aic.com.ua>.

8. Програми морського страхування СК «ОРАНТА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oranta.ua>.

9. Програми морського страхування СК «ПРОВІДНА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://providna.ua>.

10. Програми морського страхування СК «ИНГО-УКРАИНА» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ingo.ua>.

Хоменко І.О., к.е.н., кафедри прикладної і теоретичної економіки

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТРАНСПОРТНИХ КЛАСТЕРІВ

Теоретичні аспекти економічної безпеки досліджуються науковцями досить тривалий час. За цей час були отримані певні наукові розробки і зроблені висновки, які зробили суттєвий внесок у формування теорії економічної безпеки. Але, незважаючи на те, що теоретико-методологічні аспекти економічної безпеки активно досліджуються іноземними та вітчизняними вченими, відбувається становлення термінологічного апарату. Дослідники та фахівці по різному трактують окремі терміни і поняття теорії, не достатньо розкрита дана теорія в контексті досліджень кластерних формуваль. А тому актуальність даних досліджень в даний час безперечно важлива.

Кожний кластер характеризується унікальною системою економічної безпеки, яка обумовлюється особливостями сфери діяльності, розвитком виробничого потенціалу, рівнем кваліфікації трудових ресурсів, взаємовідносинами з контрагентами, конкурентоспроможністю даного кластера. Для реалізації свого призначення підсистема економічної безпеки транспортного кластера повинна володіти певними властивостями, забезпечувати рішення конкретних задач, будуватися на сукупності відповідних принципів. У систему економічної безпеки входять об'єкт і суб'єкт економічної безпеки, механізм її забезпечення і пов'язана з нею практична діяльність. Загрози економічної безпеки транспортного кластера також підрозділяються на зовнішні і внутрішні. Зовнішні загрози по своєму характером можуть бути політичними, соціально-економічними, науково-технічними, екологічними, демографічними, природно-кліматичними і ін. При цьому для мінімізації їх впливу виявляють найбільш небезпечні з них для відповідного періоду часу і в конкретних умовах і формують комплекс захисних заходів. Такий напрямок використовується і для розробки специфічних контрзаходів по виявленню і

боротьбі з недобросовісною конкуренцією. До внутрішніх загроз економічної безпеки кластера відносяться: низький рівень перевезень, неукомплектованість і недостатня кваліфікація кадрів, перебої в постачанні палива, високий рівень ДТП, порушення ринкової таємниці, помилки в тактичному і стратегічному управлінні та ін. Таким чином, під економічною безпекою транспортних кластерів слід розуміти захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямого чи опосередкованого економічного впливу, що є загрозою сталому його розвитку.

Найефективніше використання ресурсів транспортних кластерів потрібно для максимізації прибутку, досягається у сталому стані при попередженні загроз негативних впливів на їх економічну безпеку. Для забезпечення економічної безпеки кластера необхідно дотримуватись наступної послідовності комплексу заходів, що забезпечують регулюючі дії на систему показників економічної безпеки:

1. Визначення рівня негативних впливів за кожним показником економічної безпеки кластера; класифікація негативних впливів.

2. Формування системи заходів, прийнятих регіональними органами влади і управління на момент оцінки рівня економічної безпеки, для усунення впливу негативних впливів. Така система заходів повинна формуватися за кожним з показників економічної безпеки і по кожному негативному впливу. Якщо раніше вживалися випереджувальні заходи щодо зниження негативних впливів, їх також необхідно відобразити у системі заходів, навіть якщо очікувані негативні впливи не мають місця.

3. Оцінка ефективності вжитих заходів з погляду нейтралізації негативних впливів по кожному показнику системи економічної безпеки кластера. Оцінка ефективності вжитих заходів може проводитися через загальну оцінку економічної безпеки транспортного кластера на основі соціально-економічного ефекту, отриманого від реалізації оцінюваних заходів або попередження за допомогою цих заходів можливого збитку.

4. Визначення причин недостатньої ефективності заходів, вжитих для усунення вже наявних і запобігання потенційних негативних впливів.

5. Визначення переліку очікуваних негативних впливів.

6. Розробка рекомендацій щодо усунення існуючих негативних впливів і попередження можливих.

7. Оцінка кожного з передбачуваних заходів щодо усунення негативних впливів і визначення виконавців, відповідальних за реалізацію запропонованих заходів

Основні етапи побудови системи економічної безпеки транспортних кластерів наведено на рис. 1.



Рис. 1. Етапи побудови системи ЕБТК (економічної безпеки транспортного кластера)

Розробка нової комплексної системи ЕБТК дозволить виявити джерела виникнення простроченої заборгованості і попередити її створення, застосувати заходи при банкрутстві підприємств кластера, узгодити інтереси між представниками бізнесу та органами регіональної влади, організувати ефективну роботу для уникнення інвестиційних, підприємницьких ризиків, а також захистити інвестиції, досягти критеріїв ЕБТК, оцінити ділову репутацію підприємств кластера, вдосконалити внутрішні розпорядження та контроль, забезпечити соціально-економічний та еколого-економічний ефект для регіону і суспільства.

Взагалі економічна безпека транспортних кластерів має складну внутрішню структуру, в якій можна виділити три її найважливіших елементи:

1. Економічна незалежність транспортного кластера означає досягнення такого рівня ефективності і якості перевезень, який забезпечує їх конкурентоспроможність у сфері міжнародних перевезень і дозволяє на рівних брати участь на міжнародних ринках, вступати у асоціації і обмінюватись науково - технічними досягненнями.

2. Економічна стійкість, сутність якої полягає в здатності кластера адаптуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов господарювання і протистояти цим змінам таким чином, щоб підтримувалася стійко - рівноважна динаміка функціонування транспортного кластера відповідно до поставлених перед ним поточних та перспективних цілей і завдань. Економічну стійкість кластера можна розглядати так само, як забезпечення його конкурентоспроможності на тривалу перспективу, стабільної прибутковості та нормальних умов для розширеного відтворення. Стабільність і стійкість економіки передбачають захист власності активів у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію. Стійкість і безпека - найважливіші характеристики економіки як єдиної системи. Вони не протиставлені один одному, тому що кожна з них зі свого боку характеризує стан економіки. Стійкість економіки пов'язана з міцністю і надійністю її елементів, різних зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішній і

зовнішній вплив. Безпека - це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів. В умовах світової кризи економічна стійкість транспортного кластера проявляється в його здатності вести безперервну в часі і економічно успішну щодо досягнення поставлених стратегічних цілей діяльність з перевезень, адаптуючись до змін зовнішнього середовища.

3. Здатність до саморозвитку і еволюції, що особливо важливо в сучасному ринку перевезень, що динамічно розвивається. Створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація рухомого складу, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості і самозбереження транспортного кластера. Розвиток - один з найважливіших компонентів економічної безпеки. Якщо транспортний кластер не розвивається, то різко скорочуються можливості його виживання, а також можливість адаптуватись до внутрішніх і зовнішніх загроз.

У структурі економічної безпеки пропонується виділити компоненти, що мають велике значення в сучасних умовах, а саме в умовах фінансової кризи. Це - фінансова безпека, інвестиційна привабливість та корпоративна соціальна відповідальність. Фінансова безпека кластера базується на оптимальному співвідношенні між видами активів організації та джерелами їх фінансування, ефективності використання фінансових ресурсів, динаміці руху грошових потоків, яка забезпечує постійне перевищення надходження грошових коштів над їх витратами. При цьому аналіз фінансової безпеки кластера відображає наскільки він є незалежним з фінансової точки зору; чи є фінансове становище стійким; чи ефективно використовуються наявні фінансові ресурси.

Фінансові ресурси транспортних кластерів в умовах спаду національної промисловості, зниження реальних доходів населення – обмежені, і це призводить, відповідно, до зниження рентабельності діяльності суб'єктів господарювання. Нераціональне використання фінансових ресурсів, неефективне управління фінансовими процесами може привести: на рівні

транспортного кластера – до зниження фінансової стійкості і банкрутства підприємств, що до нього входять; на регіональному рівні – до спаду в галузях, закриття важливих для економіки регіонів і міст підприємств, росту соціальних проблем, безробіття, злочинності і інших негативних явищ; на регіональному рівні – до стратегічних втрат таких, як втрата контролю за національними ресурсами. Класифікація різних типів фінансових станів транспортного кластеру наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація фінансових станів транспортного кластеру

Назва стану	Ознаки
1	2
Неплатоспроможний	<ul style="list-style-type: none"> •Нездатність боржника в повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями; Стійка, хронічна фінансова неспроможність. Неритмічність перевезень. Високий рівень плинності кадрів. Часткова або повна зупинка перевезень. Низькі показники ліквідності Порушені граничні значення всіх фінансових показників. Часткова втрата потенціалу Пошук ефективних форм зовнішньої санації
Кризовий	<ul style="list-style-type: none"> Порушені граничні значення більшості основних показників. Ознак незворотності спаду обсягів перевезень і часткової втрати потенціалу внаслідок вичерпання технічного ресурсу рухомого складу і площ, скорочення персоналу Невідповідність показників економічним співвідношенням або різке зниження

Продовження таблиці 1

1	2
	<p>фінансових показників у певні часові інтервали.</p> <p>Стійкість негативних тенденцій, ділові конфлікти, наростання фінансових проблем, зниження якості перевезень, порушення та збої перевезень.</p> <p>Зменшуються обсяги перевезень, зростає заборгованість і зміщуються терміни здійснення платежів</p> <p>Зниження довіри інвесторів. Залучення кредитних ресурсів стає проблематичним</p>
Проблемний	<p>Хоча б один з основних показників порушив граничне значення, а інші наблизилися до цих значень. Технічні та технологічні можливості поліпшення умов і результатів перевезень не втрачені.</p> <p>Зародження фінансової нестійкості, поява негативних явищ господарської діяльності. Зменшуються доходи, зростають збитки. Приймаються неякісні та необгрунтовані управлінські рішення. Невчасно оплачуються платежі за боргами</p> <p>Невиконання або часткове виконання поточних завдань, розвиток розриву між стратегічними цілями і вибраними напрямками розвитку.</p> <p>Кластер перебуває на межі між стратегіями зростання або стабільності і стратегією скорочення</p>
Нормальний	<p>Економічні показники не виходять за нормативні межі.</p> <p>Основні економічні закони (закон відшкодування витрат, закон масового</p>

Продовження таблиці 1

1	2
	<p>виробництва, закон самофінансування випуску продукції) не порушуються Індикатори економічної безпеки знаходяться в межах граничних значень. Використання потенціалу близько до технічно обґрунтованим нормативам Має місце відтворювальний процес Підтримання платоспроможності та виключення обтяження підприємства боргами</p>
<p>Досягнення економічної безпеки</p>	<p>Наявність всіх ознак «нормального» стану кластера, перерахованих вище і наявність нових якісних ознак: Умова розширеного відтворення; Висока продуктивність, висока якість перевезень, відповідність рівня використання ресурсів передовому рівню, конкурентоспроможність, соціальна стабільність; Випереджальний розвиток в частині інноваційного оновлення рухомого складу, зростання продуктивності праці, підвищення ефективності перевезень; Конкретні переваги, відповідність потенціалу та організаційної культури цілям і завданням, гармонізація інтересів транспортного кластера та суб'єктів зовнішнього середовища; Стабільний попит на перевезення, розширене відтворення, оновлення потужностей, впровадження нової техніки, збільшення частки на ринку і вихід на нові ринки, рішення соціальних проблем співробітників, поліпшення кадрового потенціалу</p>

Інвестиційна привабливість кластера передбачає наявність таких інвестиційних показників, які сприяють його безперервному оновленню, і характеризується сукупністю показників діяльності, визначальних для інвестора. До них відносяться позиція кластера на ринку, динаміка виручки від надання транспортних послуг, зміни ринкової частки і його конкурентних позицій; фінансовий стан кластера, що дозволяє оцінити платоспроможність і прибутковості; рівень управління; вільний доступ до інформації, ринкова вартість інтеграційних структур. Корпоративна соціальна відповідальність припускає відповідальну суспільну поведінку кластера, його системну взаємодію з іншими соціальними інститутами. Результатом прояву соціальної відповідальності є реалізація соціальних інвестицій. Серед найбільш значущих факторів соціальних інвестицій можна виділити: підвищення ролі людського капіталу і його якості для успішної економічної діяльності кластера та підвищення його конкурентоспроможності; прагнення керівництва і власників попередити зростання соціальної напруженості і виникнення конфліктних ситуацій.

Матеріальну основу (матеріальну базу) економічної безпеки транспортних кластерів складає техніко-технологічне забезпечення економічної безпеки (ТТЗЕБ), що розподіляється за наступними напрямками:

- оновлення та модернізація рухомого складу як основного елемента активної частини основних засобів(ОЗ);
- ефективність використання ОЗ;
- ступінь фізичного та морального зносу ОЗ;
- відповідність рухомого складу міжнародним нормативам;
- конкурентоспроможність транспортних послуг.

В якості критеріїв оцінки при аналізі ТТЗЕБ доцільно використовувати порівняння величини витрат у різні часові інтервали.

Серед наведених вище показників не всі безпосередньо входять до ТТЗЕБ підприємства і не включені безпосередньо в алгоритм розрахунку будь-яких комплексних критеріїв ЕБТК, проте вони є дуже важливими показниками рівня технологічної

безпеки кластерів, можуть активно використовуватися при розробці комплексу заходів щодо забезпечення відповідного напрямку безпеки. Взагалі наведений перелік критеріїв потребує його конкретизації для кожного підприємства кластеру, ранжирування показників і оцінка їх важливості.

Необхідно зазначити, що стратегія економічної безпеки кластера залежить також від його поточного стану. Якщо кластер сформувався недавно, діє у високотехнологічній сфері, активно використовує інновації та сучасні методи менеджменту, то його економічна безпека може забезпечуватися на основі поступових удосконалень. Однак для більшості кластерів економічна безпека може гарантуватися тільки шляхом проведення реінжинірингу. При цьому діагностика стану кластера, його фінансовий стан, встановлення відповідних граничних значень, а також розробка рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки є предметом спеціального консалтингового дослідження. Управлінське консультування являє собою один з найважливіших елементів підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів, що забезпечують їх успішне функціонування.

Високий рівень економічної безпеки транспортних кластерів дозволить забезпечити пропорційне та стале економічне зростання підприємств транспорту, знизить рівень безробіття у галузі, сприяти розвитку ринку перевезень, забезпеченню соціального захисту та підвищення якості життя населення, і т.п. Ці завдання визначають ключові напрямки економічної безпеки, а саме такі як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів і регіональних інтересів.

Економічна безпека транспортних кластерів - це стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення сталого розвитку кластера на ринку перевезень. ЕБТК характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких є саме рівень економічної безпеки. Для того щоб досягти найбільш високого рівня економічної безпеки, кластер повинен забезпечити рівень оптимальної безпеки основних підсистем економічної безпеки.

Серед загроз ЕБТК можна виділити наступні:

– у організаційно-технологічній підсистемі: зниження рівня безпеки перевезень процесу на транспорті, обумовленого низьким рівнем надійності рухомого складу, високі показники фізичного і морального зносу матеріально-технічної бази внаслідок низьких темпів оновлення та зниження інвестиційної привабливості та активності, зниження ефективності організації та управління перевізним процесом через недостатню координацію дій учасників кластера, вільний доступ до інформації;

– у фінансовій підсистемі: збитковість пасажирських перевезень, відсутність відшкодувань із держбюджету за перевезення пільгових категорій, загальний спад у економіці, зниження державної підтримки інвестиційних програм розвитку галузі, що мають у тому числі загальнонаціональне значення;

– у соціальній сфері: низький рівень заробітної плати працівників транспорту у порівнянні із іншими базовими галузями економіки, диспропорції між зростанням продуктивності праці та заробітної плати, недостатнє фінансове забезпечення соціальної захищеності працівників.

ЕБТК залежить від конкурентоспроможності транспортних послуг, і як наслідок, від розширення обсягів міжнародних перевезень. Як показує практика, конкурентоспроможність залежить не тільки від якості перевезень, тарифів, наявності пунктів сервісного обслуговування, конкурентів, а і важливу роль мають такі чинники, як проведення гнучкої політики при узгодженні умов оплати та додаткові послуги.

Міжнародні транспортні перевезення повинні стимулюватися державою, адже збільшують надходження валютної виручки до країни. У той же час прийняття нових нормативно-правових актів на рівні держави щодо податкової, кредитно-фінансової політики привносить у діяльність підприємства по забезпеченню економічної безпеки додаткові складності.

Організація і функціонування ЕБТК повинна відповідати наступним принципам:

1. Компетентність – кластер створюється і управляється особами, що мають професійну підготовку, достатню для

коректної оцінки зовнішніх і внутрішніх факторів і адекватного прийняття рішення, у тому числі в умовах конкуренції та господарського ризику.

2. Комплексність: забезпечення охорони праці і постійне підвищення кваліфікації персоналу, охорона матеріально-технічних і фінансових ресурсів від можливих загроз усіма доступними законними засобами, методами та заходами; забезпечення безпеки інформаційних потоків протягом всього їх життєвого циклу, на всіх етапах їх обробки (перетворення) та використання, у всіх режимах функціонування; здатність системи до розвитку, саморозвитку, самоорганізації і вдосконалення відповідно до змін умов функціонування підприємств кластеру.

Комплексність економічної безпеки досягається через створення механізму та умов оперативного реагування на загрози безпеці і прояву негативних тенденцій у функціонуванні підприємств кластеру; забезпечення відповідного режиму та охорони підприємств; організацію конфіденційного діловодства з орієнтацією на захист комерційної таємниці; заходами щодо підбору кадрів; широким використанням технічних засобів безпеки та захисту інформації; розгорнутою інформаційно-аналітичною діяльністю. Принцип комплексності реалізується сукупністю правових, організаційних та техніко-технологічних заходів.

3. Законність - розробка заходів безпеки на основі законодавства у сфері підприємницької діяльності, інформатизації і захисту інформації, приватної охоронної діяльності та інших нормативних актів.

4. Своєчасність - упереджувальний характер заходів забезпечення економічної безпеки. Своєчасність передбачає постановку завдань по комплексній безпеці на ранніх стадіях розробки системи безпеки на основі аналізу і прогнозування загроз безпеки підприємства, а також розробку ефективних заходів попередження посягань на частку ринку та інші інтереси.

5. Спеціалізація - залучення до розробки та впровадження заходів щодо захисту інтересів кластера як учасника асоціацій перевізників.

6. Взаємодія та координація - здійснення заходів забезпечення безпеки на основі співпраці підрозділів підприємств і координаційно-логістичного центру кластера.

7. Постійність - безперервне забезпечення безпеки транспортних кластерів.

8. Економічна ефективність - співвідношення ефекту і витрат.

Таким чином, ЕБТК дозволяє на основі ефективного управління наявними ресурсами створити умови для підвищення якості перевезень і досягти кінцеві цілі бізнесу, своєчасно виявити і максимально зменшити небезпеки і загрози в умовах підвищеного ризику та непостійності ринків.

Список літератури:

1. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство/ Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.; За ред.Гейця В.М.: Монографія. – Харків: ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 240с.

2. Сумець О.М., Тумар Б.М. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека: Навч. посібник. – К.: Хай-Тек Прес, 2008.– 400 с.

3. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення/ З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдію. – Луцьк: Надстир’я, 2006. – 244 с.

4. Линник О.І. Стратегія економічної безпеки підприємства як фактор зменшення впливу зовнішніх та внутрішніх загроз/ О.І. Линник, Н.В. Артеменко // Вісник НТУ „ХПІ”. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ „ХПІ”. -2013. - № 67 (1040) - С. 159-169.

5. Шевченко І.В. Особливості формування економічної безпеки підприємства / І.В. Шевченко // Наука молода. – 2012. – №10. – 18-23 с.

6. Шемаєва Л.Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : дис. д-ра екон. наук : 05.04.11/ Шемаєва Людмила Григорівна. – К., 2011. – 39-44 с.

Наукове видання

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Колективна монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора
Шкарлета Сергія Миколайовича*

Комп'ютерна верстка та макетування - *Троценко Т.М.*
Відповідальний за випуск - *Лук'яненко В.В.*

Підписано до друку 19.03.2015 р.
Формат 60x 84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 23,59.
Ум. друк. арк. 25,11. Тираж 300 прим.
Зам. № 430

Віддруковано з оригінал-макету замовника

Видавець - ФОП Лук'яненко В.В. ТПК «Орхідея»

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3020 від 02.11.2007 р.*

Друк - ФОП Черниш Ю.В.

16600, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Леніна, 13 а.
Тел.: (04631) 5-15-05,
E-mail: holdingvv@ gmail.com